

LIMBA ROMÂNĂ

Anul LV

2006

Nr. 5–6
septembrie – decembrie

SUMAR

Omagiu lui ALEXANDRU MAREȘ

MARIUS SALA, Alexandru Mareș la 70 de ani	233
ALEXANDRU MAREȘ: BIBLIOGRAFIA LUCRĂRILOR (1966–2006)	235
LILIANA AGACHE, Unități de măsură în documente particulare moldovenești de la începutul secolului al XVII-lea	245
ANDREI AVRAM, Variantele cuvântului <i>viclean</i> și palatalizarea labiodentalelor	253
VIOLETA BARBU, Cartea catolică – instrument de misiune și diplomatie în Țările Române în secolul al XVII-lea	259
GRIGORE BRÂNCUȘ, Probleme ale istoriei limbii române în concepția lui Mozes Gaster	269
GHEORGHE CHIVU, <i>Carte de pre rudit lumii</i> , o copie transilvăneană din <i>Palia de la Orăștie</i>	279
CRISTINA-IOANA DIMA, Două redacții mai puțin cunoscute ale <i>Apocalipsului Maicii Domnului</i>	287
FLORICA DIMITRESCU, Note despre <i>datare</i> și <i>predatere</i>	301
VALERIA GUȚU ROMALO, Accidente în dinamica limbii actuale: <i>oarece</i>	311
THEODOR HRISTEA, Un tip <i>sui-generis</i> de omonime derivate: <i>latinism (I)</i> și <i>latinism (II)</i>	315
DORU MIHĂESCU, Considerații asupra versiunilor românești ale <i>Sinopsisului</i> atribuit lui Inochentie Ghizel	323
ECATERINA MIHĂILĂ, Prima atestare și etimologia cuvântului <i>Oltenia</i>	333
G. MIHĂILĂ, Contribuția lui Ioan Bianu la perfecționarea ortografiei românești	339
CRISTIAN MOROIANU, Probleme de etimologie internă. Derivarea cu sufixe.	351
VIRGIL NESTORESCU, Note etimologice	373
NICOLAE SARAMANDU, Limba textelor vechi aromânești într-o cercetare recentă	376
MARIA STANCIU ISTRATE, Cuvânt tradus sau calchiat?	383
MIRELA TEODORESCU, O problemă de paternitate	393
EMANUELA TIMOTIN, Un text magic manuscris inedit.....	397
N.A. URSU, <i>Meșteșugul doftorii</i> , primul tratat de medicină în limba română tradus din grecește de doctorul muntean Ștefan Vasile Episcopescu, între anii 1805 și 1817	403
FLOAREA VÂRBAN, Filologia – cercetare transdisciplinară	417
RODICA ZAFIU, Constituirea unei norme sintactico-stilistice: observații despre concatenarea genitivelor	431
*	
SUMARUL REVISTEI „LIMBA ROMÂNĂ” PE ANUL 2006.....	439
INDICELE REVISTEI „LIMBA ROMÂNĂ” PE ANUL 2006.....	443

Marius Sala

ALEXANDRU MAREȘ LA 70 DE ANI

Există cel puțin două feluri de a cunoaște un om: faci cunoștință cu el și, dacă îl vezi des, știi cine este, și o cunoaștere indirectă, ca rezultat al prezentării lui în relatări furnizate de o persoană în care ai încredere. În cazul lui Al. Mareș, eu am ajuns să-l cunosc mai întâi datorită prietenului meu și șefului său, Ion Gheție, care, ori de câte ori avea ocazia, nu contenea cu laudele la adresa lui. Eu, care îl știam pe prietenul meu cam zgârcit cu laudele, am devenit curios să-l cunosc și în mod direct. M-am bucurat să aflu că, la patru ani de la venirea în institut, a obținut Premiul „Timotei Cipariu” al Academiei Române pentru *Liturghierul lui Coresi* publicat în 1969 (premiul a fost acordat în 1973). Încrederea totală pe care i-a arătat-o Ion Gheție s-a materializat și în faptul că au scris cinci cărți în colaborare: *Introducere în filologia românească. Probleme. Metode. Interpretări* (1974), *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea* (1974), *Originile scrisului în limba română* (1985), *Diaconul Coresi și izbânda scrisului în limba română* (1994), *De când se scrie românește?* (2001). Dacă i se cerea prietenului meu un nume de persoană de bună calitate, îl puteam da eu înainte, fiindcă știam sigur că acesta era Al. Mareș. El l-a propus și în comitetul de redacție al revistei „Limba română”, publicație la care a ajuns cu timpul redactor-șef adjunct. Când s-a retras de la conducerea Sectorului de limbă literară și filologie, în 2001, Ion Gheție mi l-a recomandat tot pe Al. Mareș, iar în una dintre ultimele sale mărturisiri îmi spunea că poate pleca liniștit, fiindcă sectorul va funcționa bine și fără el. M-am convins, de-a lungul anilor, că nu numai prietenul meu își aprecia fără rezerve elevul și colaboratorul, ci și că acesta din urmă nutrea față de șeful său o admirație necondiționată. În vremurile când „tovarăș” era termen curent de adresare, acesta lipsea din idiolectul lui Al. Mareș: Ion Gheție era *domnul Gheție*. Pronunța sintagma cu venerație, așa că putea să spună sau să scrie numai *domnul* (nu *Domnul*, doar fiindcă majuscula era rezervată lui *Dumnezeu!*), și se înțelegea despre cine este vorba.

Am aflat că Al. Mareș a impresionat pe toată lumea, în cursul anilor, prin seriozitate; l-am văzut râzând cu poftă, dar nu în cascade, doar când eu și Ion Gheție ne depănam amintirile, în cadrul reuniunilor „informale” de la sector. Seriozitatea se referă, în primul rând, la maniera scrupuloasă cu care a tratat diversele teme de filologie și istorie a limbii române, precum și la punctualitatea pe care o respectă fără abatere, așa cum l-a învățat dictonul nemțesc *Ein Mann, ein Wort*, invocat adesea de Ion Gheție. Este, indiscutabil, persoana cea mai „parolistă” din institut.

Al. Mareş este filolog prin excelenţă, cel mai reprezentativ al generaţiei sale. Nu ştiu dacă există vreun tip de problemă care să nu fi fost abordat de el: datarea şi localizarea textelor, descoperirea unor texte, lămurirea unor pasaje obscure din vechile texte, criptografie, activitatea tipografică a unor meşteri ca Lorinţ sau Coresi (în ceea ce-l priveşte pe ultimul, a publicat articole şi despre stabilirea lui la Braşov sau despre anul morţii); a scris despre Dosoftei şi N. Milescu, despre istoria bisericii româneşti sau despre valoarea unor slove din alfabetul chirilic folosit la noi. Nu lipsesc nici articolele care abordează fonetica, morfologia şi lexicul românei din secolul al XVI-lea. Unele dintre acestea au fost reunite în cele două volume publicate recent: *Scriere şi cultură românească veche* (2005) şi *Cărţi populare din secolele al XVI-lea – al XVIII-lea. Contribuţii filologice* (2006). Ani de zile l-am urmărit cum şi-a pregătit opera fundamentală, *Filigranele hârtiei întrebuinţate în ţările române în secolul al XVI-lea* (1987), primită cu multă căldură nu numai de recenzenţii români; J. S. G. Simmons o laudă în „Bulletin of the International Association of Paper Historians” (1989).

A colaborat la lucrările colective ale sectorului, ca *Documente şi însemnări româneşti din secolul al XVI-lea* (1979), la care a scris şi introducerea, şi a coordonat *Crestomaţia limbii române vechi (1521–1639)*, vol. I (1994). A iniţiat şi coordonat, la început împreună cu Ion Gheţie, apoi singur, seria *Cele mai vechi cărţi populare în literatura română*, ajunsă la volumul al X-lea. În prezent, este responsabilul volumului al II-lea din Tratatul de istorie a limbii române (secolele XVI–XVIII), în curs de elaborare.

La împlinirea a 40 de ani de la publicarea primului articol, Al. Mareş poate fi mulţumit de ce a făcut şi ce face. Şi totuşi ştiu că vrea să mai rezolve două probleme: datarea exactă a *Psaltirii Hurmuzaki* – cel mai vechi text românesc (speranţele sunt în Italia) şi să dea, împreună cu un colectiv din Institut, corpusul însemnărilor româneşti de pe cărţile din Biblioteca Academiei, din cele mai vechi timpuri până la 1780.

Colectivul de redacţie al revistei noastre îi urează redactorului-şef adjunct mulţi ani şi sănătate pentru a putea conduce, cu aceeaşi dăruire, atât Sectorul de limbă literară şi filologie, cât şi revista „Limba română”.

MARIUS SALA

ALEXANDRU MAREȘ: BIBLIOGRAFIA LUCRĂRILOR (1966–2006)

1966

1. *Sonetele lui Shakespeare*, în „Studii de literatură universală”, VIII, 1966, p. 51–70.
2. *O psaltire slavo-română necunoscută din secolul al XVI-lea*, în LR, XV, 1966, nr. 4, p. 371–378.

1967

3. *Observații cu privire la **Evangheliarul din Petersburg***, în LR, XVI, 1967, nr. 1, p. 65–75.
4. *Când și unde s-au tipărit **Tâlcul evangheliilor** și **Molitevnicul rumânesc**?*, în LR, XVI, 1967, nr. 2, p. 119–130.
5. *Precizări cu privire la traducerea **Tetraevangelului** lui **Coresi***, în SCL, XVIII, 1967, nr. 6, p. 651–667.

1968

6. ***Evangheliarul din Petersburg**, tipărirea unei mai vechi traduceri moldovenești?*, în LR, XVII, 1968, nr. 1, p. 85–87.
7. *O ipoteză care nu se confirmă: tipărirea primelor cărți românești la Târgoviște*, în SCL, XIX, 1968, nr. 1, p. 51–58.
8. *Din nou despre Psaltirea slavo-română din jurul anilor 1576–1577*, în LR, XVII, 1968, nr. 3, p. 269–270.
9. *Despre un presupus liturghier slavon coresian și despre datarea unei cărți tipărite de Șerban Coresi*, în LR, XVIII, 1968, nr. 5, p. 459–462.
10. [Recenzie] *Palia de la Orăștie. 1581–1582*. Ediție alcătuită de Viorica Pamfil, București, 1968, în SCL, XIX, 1968, nr. 6, p. 649–651.
11. [Recenzie] Emil Vârtosu, *Paleografia româno-chirilică*, București, 1968, în LR, XVIII, 1969, nr. 5, p. 513–516.

1969

12. *Un octoih românesc din secolul al XVI-lea?*, în LR, XVIII, 1969, nr. 3, p. 239–251.
13. *Prima pravilă bisericească tipărită în limba română și raporturile ei cu cele mai vechi versiuni românești ale „Nomocanonului” prescurtat*, în *Studii de limbă literară și filologie*, [vol. I], București, 1969, p. 269–294.
14. *Liturghierul lui Coresi*. Text stabilit, studiu introductiv și indice de ..., București, Editura Academiei, 1969, 188 p. + 84 facs. (Premiul „Timotei Cipariu” al Academiei Române).

Recenzii: Florica Dimitrescu, SCL, 21, 1970, 5: 610–614.

Al. Graur, Rlit, 3, 1970, 17: 14.

B. Kelemen, CL, 15, 1970, 2: 351–352.

Zamfira Mihail, AnL, 21, 1970: 199–203.

G. Mihăilă, „Contemporanul”, 1969, 50: 8.

Liviu Onu, LR, 21, 1972, 2: 161–168.

Zamfira Paul, MMS, 46, 1970, 3–6: 331–334.

LR, LV, nr. 5–6, p. 235–244, București, 2006

1970

15. *În legătură cu activitatea tipografică a diacului Lorinț*, în LR, XIX, 1970, nr. 2, p. 129–137.
16. *Note despre Coresi* (I. Stabilirea lui Coresi la Brașov; II. În legătură cu datarea „Liturghierului” românesc tipărit de Coresi), în LR, XIX, 1970, nr. 3, p. 253–259.
17. *O ediție brașoveană din secolul al XVI-lea a unei cărți venețiene*, în LR, XIX, 1970, nr. 6, p. 523–532.
18. *Un capitol din istoria tiparului românesc din secolul al XVI-lea: tipăriturile ieromonahului Lavrentie*, în SCL, XX, 1970, nr. 6, p. 644–667.

1971

19. *Un fragment de Molitvenic din secolul al XVI-lea?*, în LR, XX, 1971, nr. 2, p. 131–139.
20. *Un text polemic românesc din prima jumătate a secolului al XVI-lea*, în LR, XX, 1971, nr. 6, p. 589–604.
21. *A existat o tipografie chirilică moldovenească în anii 1551–1552?*, în SCL, XXII, 1971, nr. 5, p. 519–523.
22. [Recenzie] Ștefan Bîrsănescu, *Pagini nescrise din istoria culturii românești (sec. X–XVI)*, București, 1971, în LR, XX, 1971, nr. 6, p. 622–626.

1972

23. *Activitatea tipografică a ieromonahului Lavrentie în lumina unor noi informații*, în LR, XXI, 1972, nr. 4, p. 307–315.
24. *În legătură cu o nouă explicație a monogramei bo^z din tipăriturile sârbești și românești*, în LR, XXI, 1972, nr. 5, p. 463–469.
25. *Rumân „roman” în vechile texte românești*, în SCL, XXIII, 1972, nr. 1, p. 63–67.
26. *Când a murit Coresi?*, în LR, XXI, 1972, nr. 2, p. 155–158.
27. *Note filologice* (I. Din nou Petru Rareș filozof? II. Despre o presupusă criptogramă din *Apostolul popii Bratul*; III. Gheorghe Coresi?), în LR, XXI, 1972, nr. 6, p. 567–570.
28. *O nouă psaltire slavo-română manuscrisă din secolul al XVI-lea*, în *Studii de limbă literară și filologie*, vol. II, București, 1972, p. 259–299.
29. [Recenzie] Petre Lucaciu, *Începuturi ale logicii românești*, București, 1970, în LR, XXI, 1972, nr. 1, p. 85–87.
30. [Recenzie] P. P. Panaitescu, *Contribuții la istoria culturii românești*, București, 1970, în SCL, XXIII, 1972, nr. 4, p. 450.

1973

31. *Primul meșter de hârtie din țările române*, în LR, XXII, 1973, nr. 1, p. 59–62.
32. *Un fragment inedit din Molitvenicul tipărit de Coresi*, în SCL, XXIV, 1973, nr. 1, p. 57–58 (în colaborare cu T. Furdui).
33. *Precizări în legătură cu prima traducere românească a Octoihului*, în LR, XXII, 1973, nr. 3, p. 249–254.
34. *Câteva observații în legătură cu probabilitatea de datare prin filigrane*, în LR, XXII, 1973, nr. 4, p. 305–308.
35. *Despre data primei ediții a Tetraevanghelului slavon al lui Lavrentie*, în SCL, XXIV, 1973, nr. 4, p. 443–447.
36. [Recenzie] G. Mihăilă, *Contribuții la istoria culturii și literaturii române vechi*, București, 1972, în LR, XXII, 1973, nr. 2, p. 172–177.

1974

37. *Cel mai vechi Gromovnic românesc*, în LR, XXIII, 1974, nr. 1, p. 29–44.
38. *O versiune rotacizantă a celor patru evanghelii (un izvor necunoscut al Tetraevanghelului din 1561)*, în LR, XXIII, 1974, nr. 3, p. 217–222.

39. *Considerații asupra datării unor documente atribuite secolului al XVI-lea*, în LR, XXIII, 1974, nr. 6, p. 273–290.
40. *Data Catehismului calvinesc: 1640 sau 1642?*, în LR, XXIII, 1974, nr. 6, p. 541–542.
41. *Teoria elementelor slave nord-carpătice din vechile texte românești*, în *Studii de limbă literară și filologie*, vol. III, 1974, p. 261–282.
42. *Introducere în filologia românească. Probleme. Metode. Interpretări*, București, Editura Enciclopedică Română, 1974, 208 p. (în colaborare cu Ion Gheție).

Recenzii: Al. Graur, Rlit, 8, 1975, 22: 8.

D. Macrea, Rlit, 8, 1975, 48: 8.

Nicolae Mocanu, CRET, 4, 1976, 4: 132–135.

Vasile Oltean, „Astra”, 11, 1976, 1:2.

43. *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea*, București, Editura Academiei, 1974, 388 p. (în colaborare cu Ion Gheție).

Recenzii: Ștefan Giosu, „Cronica”, 9, 1974, 48:8.

Z. Macovei, T. Blajovici, „Familia”, 9, 1974, 7:2.

D. Macrea, Rlit, 7, 1974, 39:8.

Ion Nuță, MMS, 51, 1975, 1–2: 78–180.

Ruxandra Pană, LL, 1, 1975: 162–166.

I. Răzescu, LR, 23, 1974, 5: 457–459.

Gr. Rusu, CL, 21, 1976, 1: 111–114.

M. Sala, SCL, 25, 1974, 6: 623–625.

D. Strungaru, SCL, 28, 1977: 447–451.

1975

44. *Datarea Manuscrisului de la Ieud*, în LR, XXIV, 1975, nr. 4, p. 305–311.

1976

45. *Pe marginea unor opinii recente despre cel mai vechi parimiar românesc*, în LR, XXV, 1976, nr. 1, p. 37–42.
46. *Constantin Kostenetki și începuturile scrisului românesc*, în SCL, XXVIII, 1976, nr. 4, p. 429–432.
47. *Apostolul Iorga și cele mai vechi versiuni românești ale Apostolului*, în LR, XXV, 1976, nr. 5, p. 505–513.

1977

48. *Când au fost scrise textele românești din „Codicele de la Ieud”*, în „Tribuna”, XXI, 1977, nr. 23, p. 5.
49. *Pasaje obscure din „Pseudo-Amiras”*, în SCL, XXVIII, 1977, nr. 5, p. 555–557.
50. [Recenzie] C. Ciuchindel, *Povestea lui Archiric filosoful ... Carte populară românească din secolul al XVI-lea*, București, 1976, în LR, XXVI, 1977, nr. 2, p. 213–216.

1978

51. *Critica autenticității și a datării textelor vechi. Pe marginea a două articole recente*, în LR, XXVII, 1978, nr. 5, p. 555–563.
52. *Palatalizarea labialelor m și p în secolul al XVI-lea*, în SCL, XXIX, 1978, nr. 6, p. 681–684 (în colaborare cu Ion Gheție).
53. [Recenzie] Mihai Moraru, Cătălina Velculescu, *Bibliografia analitică a cărților populare laice. Partea I*, sub îngrijirea științifică a lui I. C. Chițimia, București, 1976, în LR, XXVII, 1978, nr. 1, p. 109–111.

54. [Recenzie] Coresi, *Psaltirea slavo-română (1577) în comparație cu psaltirile coresiene din 1570 și 1589*. Text stabilit, introducere și indice de Stela Toma, București, 1976, în LR, XXVII, 1978, nr. 2, p. 207–214

1979

55. *În legătură cu o traducere românească a lui Nicolae Milescu*, în LR, XXVIII, 1979, nr. 3, p. 253–265.
56. *O știre din 1543 despre scrierea românească cu alfabet latin*, în LR, XXVIII, 1979, nr. 5, p. 545–548.
57. *Documente și însemnări românești din secolul al XVI-lea*. Text stabilit și indice de Gheorghe Chivu, Magdalena Georgescu, Magdalena Ioniță, Alexandru Mareș, Alexandra Roman-Moraru. Introducere de Alexandru Mareș, București, Editura Academiei, 1979, 500 p.

Recenzii: Jana Balacciu, „Contemporanul”, 1981, 44: 8.

Alexandru Duțu, Rlit, 12, 1979, 30: 19.

Bogdan Ghiu, RESEE, 18, 1980, 3: 521–523.

Ștefan S. Gorovei, AnIst Iași, 18, 1981: 699–702.

Luminița Graure, LL, 1980, 2: 355–356.

I. Ionescu, BO, 199, 1982, 3–4: 438–440.

A. J., „Forum”, 21, 1979, 7–8: 179.

Béla Kelemen, CL, 25, 1980, 1: 84–86.

Gernt Nussbächer, NW, 31, 1979, 9: 385:4.

I. Rizescu, LR, 28, 1979, 6: 637–638.

1980

58. *Contribuții la identificarea unor texte românești fragmentare din secolul al XVII-lea*, în LR, XXIX, 1980, nr. 1, p. 47–52.
59. *Cea mai veche culegere de extrase religioase traduse în limba română*, în LR, XXIX, 1980, nr. 3, p. 239–243.
60. *Consultații*, în LR, XXIX, 1980, nr. 5, p. 318.

1981

61. [Recenzie] Elena Lința, *Catalogul manuscriselor slavo-române din Republica Socialistă România* (Vol. I – *Catalogul manuscriselor slavo-române din Iași*; Vol. II – *Catalogul manuscriselor slavo-române din Cluj-Napoca*), București, 1980, în RITL, 30, 1981, nr. 2, p. 297–301.

1982

62. *Datarea Codicelui Voronețean*, în LR, XXXI, 1982, nr. 1, p. 41–50.
63. *O traducere în limba română din jurul anului 1100?*, în „Contemporanul”, nr. 20 (1853), 1982, p. 10.
64. *Originalele cărților coresiene. Pe marginea unei ipoteze recente*, în RITL, 31, 1982, nr. 2, p. 198–208.
65. *Originalele primelor traduceri românești ale Tetraevangelului și Psaltirii*, în *Cele mai vechi texte românești. Contribuții filologice și lingvistice*, București, 1982, p. 183–205.
66. *Filiația psaltirilor românești din secolul al XVI-lea*, în *Cele mai vechi texte românești. Contribuții filologice și lingvistice*, București, 1982, p. 207–261.
67. *Codicele Voronețean*. Ediție critică, studiu filologic și lingvistic de Mariana Costinescu, București, 1981, în RITL, 31, 1982, nr. 2, p. 223–225.

1983

68. *Cea mai veche versiune românească a Florii darurilor*, în LR, XXXII, 1983, nr. 3, p. 222–230.

1984

69. *Un verset psalmic în limba română din vremea lui Ștefan cel Mare?*, în SCL, XXXV, 1984, nr. 1, p. 47–48.
70. *Datarea Psaltirilor Scheiană și Voronețeană*, în LR, XXXIII, 1984, nr. 3, p. 191–198.
71. *Observații pe marginea unui vechi imn religios*, în LR, XXXIII, 1984, nr. 5, p. 410–413.
72. [Recenzie] M. Gaster, *Literatura populară română*. Ediție, prefată și note de Mircea Angheliescu, București, 1983, în LR, XXXIII, 1984, nr. 3, p. 237.
73. [Recenzie] Gabriel Ștrempel, *Catalogul manuscriselor românești. BAR 1601–3100*, II, București, 1983, în LR, XXXIII, 1984, nr. 3, p. 238.
74. [Recenzie] *Crestomația literaturii române vechi*, Vol. I. Cuvânt înainte de prof. dr. doc. Zoe Dumitrescu Bușulenga. Coordonator I. Chițimia și Stela Toma, Cluj-Napoca, 1984, în LR, XXXIII, 1984, nr. 6, p. 537–542.

1985

75. *Datarea unor texte din Codicele Sturdzan*, în LR, XXXIV, 1985, nr. 1, p. 46–52.
76. *Note filologice pe marginea Cronografului lui Moxa (I. Epitelul Iepure atribuit lui Ptolomeu I; II. Un cuvânt neatestat până în prezent: papie „titlu purtat în Bizanț de persoana însărcinată cu paza palatului imperial”)*, în LR, XXXIV, 1985, nr. 3, p. 209–211.
77. *Despre o posibilă criptogramă din Evangheliarul de la Londra*, în SCL, XXXVI, 1985, nr. 5, p. 420–422.
78. [Recenzie] Fl. Dudaș, *Cazania lui Varlaam în Transilvania*, Cluj-Napoca, 1983, în LR, XXXIV, 1985, nr. 2, p. 146–150.
79. *Originile scrisului în limba română*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1985, 464 p. (în colaborare cu Ion Gheție).

Recenzii: Călin Andrei, TribRom, 14, 1985, 303: 11.
 Gheorghe Buluță, RR, 39, 1985, 12: 79–81.
 Gheorghe Buluță, RomBooks, 13, 1986, 1: 8–9.
 Ileana Căzan Neagu, RRH, 26, 1987, 4: 363.
 Nistor Ciocan, AnIstorie Iași, 23, 1986, 2: 1048–1049.
 Ludovic Demény, RI, 39, 1986, 7: 710: 715.
 Ludovic Demény, CNȘI, 1986, 2: 26–35.
 Magdalena Georgescu, LR, 35, 1986, 1: 72.
 Ștefan Giosu, AUI, 32, 1986: 96–98.
 Al. Graur, Rlit, 19, 1986, 13: 8.
 I. Ionescu, BO, 105, 1987, 3–4: 141–148.
 Iacob Mârza, AI, 3, 1986, 4: IV (în „Tribuna”, 30, 1986, 18).
 Șerban Papacostea, „Tribuna”, 30, 1986, 51: 2.
 Vladimir Udrescu, Roum, 1985, 12: 54.
 Dumitru Velciu, „Luceafărul”, 28, 1986, 1: 2.

1986

80. *A procurat Udriște Năsturel originalul străin al Pravilei de la Govora?*, în LR XXXV, 1986, nr. 2, p. 127–131.
81. *Cel mai vechi raport diplomatic cifrat în limba română*, în LR, XXXV, 1986, nr. 1, p. 37–44.
82. *Observații pe marginea aplicării cheii grecești în textele slavo-române și românești din secolele al XV-lea – al XVI-lea*, în LR, XXXV, 1986, nr. 3, p. 198–206.

83. *Câteva precizări în legătură cu Omilia la Paști din Fragmentul Iorga*, în LR, XXXV, 1986, nr. 6, p. 508–512.
84. [Recenzie] Herodot, *Istoriei*. Ediție îngrijită de L. Onu și Lucia Șapcaliu, București, 1984, în LR, XXXV, 1986, nr. 3, p. 254.
85. [Recenzie] Willem van Eeden, *Învățăături preste toate zilele (1642)*. Edition et étude linguistique. Tome I: Introduction et étude linguistique. Tome II: Texte, index des mots, glossaire et facsimilés, Rodopi, Amsterdam, 1985, în LR, XXXV, 1986, nr. 6, p. 543–544.

1987

86. *Din istoria criptografiei românești: cifrul cancelariei brâncovenești pentru corespondența în limba polonă*, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”*, tom. XXIV/1, 1987, p. 335–341.
87. *Un desen al lui Udriște Năsturel reprezentând propria sa stemă heraldică*, în „Studii și cercetări de istoria artei”, 34, 1987, p. 28–32.
88. [Recenzie] Gheorghe Brancovici, *Cronica românească*. Ediție critică de Damaschi Mioc și Marieta Adam-Chiper. Studiu introductiv de Damaschin Mioc, București, 1987, în LR, XXXVIII, nr. 3, p. 281–282.
89. *Filigramele hârtiei întrebuițate în țările române în secolul al XVI-lea*, București, Editura Academiei, 1987, 422 p.

Recenzii: Daniel Barbu, RESEE, 27, 1989, 4: 372.

Ludovic Demény, RI, 41, 1988, 9: 931–934.

Mihai Gherman, CL, 33, 1988, 1: 76–77.

Ion Gheție, LR, 37, 1988, 3: 281–282.

Olimpia Guțu, RA, 65, 1988, 4: 460–461.

Gernot Nussbächer, KarpRun, 20, 1987, 26: 2.

J.S.G. Simmons, IPH-Information („Bulletin of the International Association of Paper Historians”), 23, 1989, 2: 98–100.

Mircea Stepan, „Arca”, 1987, 4–6: 158.

Mircea Ștefan, „Orizont”, 40, 1989, 8: 13.

1987–1988

90. *Traduceri necunoscute ale lui Dosoftei din perioada celui de-al doilea exil polon (I)*, în LR, XXXVI, 1987, nr. 5, p. 413–426; nr. 6, p. 515–523; LR, XXXVII, 1988, nr. 1, p. 55–63; nr. 2, p. 135–141.

1988

91. *Dispozițiile sinodului transilvănean din anul 1627. Contribuții filologice*, în LR, XXXVII, 1988, nr. 3, p. 243–253.
92. *În legătură cu istoria articolului genitival din dacoromână*, în LR, XXXVII, 1988, nr. 1, p. 81–83 (în colaborare cu Ion Gheție).
93. [Recenzie] Demény Lajos, Lidia A. Demény, *Carte, tipar și societate la români în secolul al XVI-lea. Studii, articole, comunicări*. Introducere de dr. doc. Dan Simionescu, București, 1986, în LR, XXXVIII, 1988, nr. 5, p. 477–481.
94. [Recenzie] Gernot Nussbächer, *Din cronici și hrisoave*. Introducere de Costin Feneșan, București, 1987, în LR, XXXVIII, 1988, nr. 6, p. 557–558.

1989

95. *Interpolarea din Cartea cu multe întrebări a lui Nicolae Spătarul (Milescu). O chestiune de paternitate*, în SCL, XL, 1989, nr. 2, p. 189–204.
96. *In memoriam: Mariana Costinescu (1943–1989)*, în SCL, XL, 1989, nr. 2, p. 189–190.

1990

97. *Câteva observații asupra Tetraevangelului slavo-român de la Sibiu*, în LR, XXXIX, 1990, nr. 3, p. 235–239.
98. *Note privind biserica românească din secolele al XVI-lea și al XVII-lea (1. Un episod necunoscut din activitatea lui Sava Brancovici; 2. Observații pe marginea unei donații către Sava Brancovici; 3. Două însemnări criptografiate referitoare la evenimentele petrecute în Transilvania în anii 1761–1762)*, în „Verbum”, I, 1990, p. 117–126.
99. *Noul Testament, tipărit pentru prima dată în limba română la 1648 de către Simion Ștefan, mitropolitul Transilvaniei, reeditat după 340 de ani din inițiativa și purtarea de grijă a Prea Sfințitului Emilian, episcop al Albei Iulia*, Editura Episcopiei Române a Alba Iuliei, 1988, în LR, XXXIX, 1990, nr. 2, p. 157–160.

1991

100. *Observații pe marginea unei criptograme*, în LR, XL, 1991, nr. 1–2, p. 65–72.
101. *Originea slovei Ţ în lumina unor noi date paleografice*, în LR, XL, 1991, nr. 5–6, p. 65–72.

1992

102. *O apreciere din 1726 asupra limbii Tetraevangelului coresian*, în LR, XLI, 1992, nr. 1–2, p. 47–49.
103. [Recenzie] *Un excelent instrument de lucru*, în „Luceafărul”, 36 (135), 23 septembrie 1992, p. 4. (Vasile Olteanu, *Din istoria și arta cărții. Lexicon*, București, Editura Enciclopedică, 1992, 400 p.)

1993

104. *Cine a fost Ioan Romanul, alias Frâncul? (I)*, în LR, XLII, 1993, nr. 2, p. 81–90; nr. 3, p. 117–122; nr. 4, p. 167–176; nr. 5, p. 247–254.
105. *În legătură cu interpretarea slovelor-cifre (Note paleografice) (I. Anul nașterii lui Petru Movilă; 2. Numărul „buzduganelor” sfântului Sisinie; 3. O lecțiune greșită prezentă în toate edițiile Cronografului lui Moxa)*, în LR, XLII, 1993, nr. 10, p. 485–490.
106. [Recenzie] Constantin Cantacuzino, *Istoria Țării Românești*. Ediție critică de Damaschin Mioc. Studiu introductiv de Damaschin Mioc și Eugen Stănescu, București, în LR, XLII, 1993, nr. 3, p. 143–147.

1994

107. *Din vechea terminologie criptografică românească: fîltă (hîltă) „denumire a cheii grecești; scriere secretă (?)”*, în LR, XLIII, 1994, nr. 3–4, p. 125–134.
108. *Două lecțiuni din Codex Sturdzanus*, în LR; XLIII, 1994, nr. 5–6, p. 251–256.
109. *Diaconul Coresi și izbânda scrisului în limba română*, București, Editura Minerva, 1994, 394 p. (în colaborare cu Ion Gheție).

Recenzii: Otilia Dragomir, LR, 43, 1994, 11–12: 545–546.

Teodor Vărgolici, AILA, 4, 1995, 4: 4.

110. *Crestomația limbii române vechi. Volumul I (1521–1639)*, alcătuit de Emanuela Buză, Magdalena Georgescu, Alexandru Mareș, Florentina Zgraon. Coordonator: Alexandru Mareș, București, Editura Academiei Române, 1994, 246 p.

Recenzii: Violeta Barbu, RIst, serie nouă, 6, 1995, 3–4: 429–430

Gheorghe Chivu, LR, 43, 1994, 11–12: 543–544

Florica Dimitrescu, LL, 40, 1995, 2: 22–28

N. A. Ursu, „Cronica”, 30, 1995, 1: 12

* * UnC, 194, 7–9: 12

1995

111. *Trei note de dialectologie istorică (secolul al XVI-lea) (1. Epenteza lui [u] (să aiiubu, să aiubă, Roiubul) în documente emise în Țara Românească; 2. Atestări ale termenilor ciobotă și ciobotar; 3. Despre prezența termenului socaci în Lexiconul lui Mardarie), în LR, XLIV, 1995, nr. 5–6, p. 183–198.*
112. *Un slavonism de cancelarie: mete(a)h „amestec”, în LR, XLV, 1995, nr. 5–6, p. 179–180.*
113. *Muradin-Sultan din cronicile românești, în LR, XLIV, 1995, nr. 9–12, p. 489–491.*

1996

114. *O particularitate grafică rar întâlnită în scrierea românească veche: notarea lui [f] prin [xv] și [fv], în LR, XLV, 1996, nr. 7–12, p. 173–178.*
115. *Cele mai vechi cărți populare în literatura română. I. Floarea darurilor. Text stabilit, studiu filologic și lingvistic, glosar de Alexandra Moraru; Sindipa. Text stabilit, studiu lingvistic și filologic, glosar de Magdalena Georgescu, București, Fundația Națională pentru Știință și Artă, 1996 (coordonator împreună cu Ion Gheție).*
116. *O falsă mărturie despre vechimea scrisului românesc, în SCL, XLVII, 1996, nr. 1–6, p. 115–120.*

1997

117. *Note filologice (1. Un cuvânt inexistent: pută „izvor”; 2. Un pretins cuvânt românesc din documentele cancelariei slavo-române; 3. O nouă atestare a termenului socaci într-un document muntenesc din secolul al XVII-lea; 4. Șeși, un cuvânt omis din reproducerea unei însemnări; 5. Ștuchi din Bucoavna tipărită la Bălgrad, în 1699), în LR, 1997, nr. 1–3, p. 137–139.*
118. *Cele mai vechi cărți populare în literatura română. II. Fiziologul. Studiu filologic, studiu lingvistic, ediție și glosar de Magdalena Georgescu, București, Fundația Națională pentru Știință și Artă, 1997 (coordonator împreună cu Ion Gheție).*
119. *În jurul unei recenzii consacrate lucrării Diaconul Coresi și izbânda scrisului în limba română, în LR, XLVI, 1997, nr. 4–6, p. 315–317 (în colaborare cu Ion Gheție).*
120. *Cuvânt înainte la vol. I din seria Cele mai vechi cărți populare în literatura română, București, 1997, p. 5–6 (în colaborare cu Ion Gheție).*
121. *O copie din 1625 a Cazaniei a II-a coresiene, în LR, XLVI, 1997, nr. 4–6, p. 287–297.*

1998

122. *Note despre un vechi copist bihorean: popa Pătru din Tinăud (1. O încercare neizbutită de a completa o biografie săracă; 2. Două vechi elemente de cronologie: A. Letera y; B. Temelionul), în LR, XLVII, 1998, nr. 1–2, p. 43–48.*
123. *Texte din nord-vestul Transilvaniei atribuite greșit secolului al XVI-lea, în LR, XLVII, 1998, nr. 5–6, p. 345–350.*

1999

124. *Mitropolitul Dosoftei și cărțile populare, în LR, XLVIII, 1999, nr. 1–2, p. 89–92.*
125. *Cele mai vechi cărți populare în literatura română. III. Călătoria lui Zosim la blajini. Studiu filologic, studiu lingvistic și ediție de Maria Stanciu-Istrate; Bertoldo. Studiu filologic, studiu lingvistic, ediție și glosar de Magdalena Georgescu, București, Fundația Națională pentru Știință și Artă, 1999 (coordonator împreună cu Ion Gheție).*

2000

126. *Scurte considerații pe marginea unei însemnări manuscrise, în LR, XLIX, 2000, nr. 2, p. 267–270.*
127. *Echivalările talantului în textele românești din secolele al XVI-lea și al XVII-lea, în LR, XLIX, 2000, nr. 3, p. 483–495.*

128. *Considerații pe marginea datării Psaltirii Hurmuzaki*, în LR, XLIX, 2000, nr. 4–6, p. 675–683.
129. *Din vechea terminologie pescărească*, în SCL, LI, 2000, nr. 1, p. 163–166.
130. *Prefață la Cheia înțelesului*. Ediție critică, indice de nume și glosar de Rodica Popescu, București, 2000, p. 5–8.

2001

131. *Despre data traducerii românești a Vieții patriarhului Nifon și despre „momentul” inserării ei în Letopisețul Cantacuzinesc*, în LR, L, 2001, nr. 1–2, p. 63–71.
132. *De când se scrie românește?*, [București], Univers Enciclopedic, 2001, 224 p. (în colaborare cu Ion Gheție).
133. *Cele mai vechi cărți populare în literatura română. V. Alexie, omul lui Dumnezeu*. Studiu filologic, studiu lingvistic, ediție și glosar de Maria Stanciu-Istrate; *Lemnul crucii*. Studiu filologic, studiu lingvistic și ediție de Emanuela Timotin; *Disputa lui Isus cu Satana*. Studiu filologic, studiu lingvistic și ediție de Liliana Agache, București, Fundația Națională pentru Știință și Artă, 2001 (coordonator împreună cu Ion Gheție).

2002

134. *Povestea călugăriței care și-a scos ochii* (versiunea din *Codicele Drăganu*), în „Studii și materiale de istorie medie”, vol. XX, 2002, p. 33–44.
135. *Despre geneza unei cazanii apocrife din secolul al XVII-lea*, în „Limba română”, LI, 2002, nr. 1–3, p. 99–103.
136. *Gânduri despre Marius Sala*, în MSL, 2002, p. 201–202.
137. *Cele mai vechi cărți populare în literatura română. VI. Scrieri eshatologice postbizantine. Vedenia Sofianei, Viața lui Anastasie, Vedenia lui Chiril*. Studiu introductiv, ediție și glosar de Andrei și Emanuela Timotin, București, Fundația Națională pentru Știință și Artă, 2002 (coordonator împreună cu Ion Gheție).

2003

138. *Originalul slavon al unui apocrif biblic și o chestiune de periodizare literară*, în LR, LII, 2003, nr. 1–3, p. 51–56.
139. *Cele douăsprezece vise în tâlcuirea lui Mamer* (versiunea *Körrösszakal-Săcal*), în LR, LII, 2003, nr. 4, p. 144–151.
140. *Despre vechimea lui și, semn al conjunctivului*, în LR, LII, 2003, nr. 4, p. 449–450.
141. *Considerații asupra a două valoroase Tetraevanghele slavone*, în „Studii și materiale de istorie medie”, vol. XXI, 2003, p. 209–221.
142. *Un manuscris românesc necunoscut din secolul al XVI-lea*, București, 2003, p. 1–33 (Conferințele Academiei Române).
143. *Cele mai vechi cărți populare în literatura română. VII. Istoria lui Polițion și a Militinei*. Studiu filologic, studiu lingvistic, ediție și glosar de Florina Racoviță-Cornet, București, Fundația Națională pentru Știință și Artă, 2003 (coordonator împreună cu Ion Gheție).
144. *Cele mai vechi cărți populare în literatura română. VIII. Cărți populare de prevestire. Cele douăsprezece vise în tâlcuirea lui Mamer, Învățătură despre vremea de apoi a prorocului Isaia*. Studiu monografic, ediție și glosar de Alexandru Mareș, București, Fundația Națională pentru Știință și Artă, 2003 (coordonator împreună cu Ion Gheție).

2004

145. *Un apocrif religios puțin cunoscut din secolul al XVII-lea*, în LR, LIII, 2004, nr. 1–2, p. 61–68.
146. *Sfârșitul lumii (anii 7000 și 8000) în textele slavo-române și românești din secolele al XV-lea – al XVIII-lea*, în „Studii și cercetări de istorie medie”, vol. XXII, 2004, p. 193–207.
147. *In memoriam: Vladimir Drimba (1924–2003)*, în LR, LIII, 2004, nr. 1–2, p. 99–100.

148. *In memoriam*: Ion Gheție (1930–2004), în LR, LIII, 2004, nr. 3–4, p. 241–243.
149. *Cele mai vechi cărți populare în literatura română. IX. Viața Sfântului Vasile cel Nou și vămile văzduhului*. Studiu filologic, studiu lingvistic, ediție și glosar de Maria Stanciu-Istrate, București, Fundația Națională pentru Știință și Artă, 2004 (coordonator împreună cu Ion Gheție).

2005

150. *Vechimea atestărilor pentru trei fonetisme dialectale*, în LR, LIV, 2005, nr. 1–4, p.
151. *Considerații pe marginea indicelor de cărți oprite din secolul al XVII-lea*, în SMIM, vol. XXIII, 2005, p. 257–280.
152. *Scriere și cultură românească veche*, București, Editura Academiei Române, 2005, 486 p.
Recenzii: Violeta Barbu, în SMIM, vol. XXIV, 2006, p. 307–310.
153. *Cele mai vechi cărți populare în literatura română. X. Legenda duminicii*. Studiu monografic, ediție și glosar de Emanuela Timotin, București, Fundația Națională pentru Știință și Artă, 2005 (coordonator Alexandru Mareș).

2006

154. *Trei note despre apocrifele religioase (1. Un motiv literar de largă circulație: localizarea iadului prin aruncarea pietrei; 2. O funcție puțin cunoscută a apocrifelor religioase; 3. Identificarea a trei scrieri escatologice)*, în Gabriel Ștrempel la 80 de ani ... o viață închinată cărții, Satu Mare, 2006, p. 395–413.
155. *Cărți populare din secolele al XVI-lea – al XVIII-lea. Contribuții filologice*, București, Fundația Națională pentru Știință și Artă, 2006, 343 p.
156. *Note despre Prorocirea Sibilei (1. Vechimea atestărilor și sursele textologice pentru termenul sibilă și variantele lui; 2. Cele două redacții românești ale Cuvântului de preînțeleapta Savila; 3. Țara Ugorscului și a Gorului; 4. Savila, sora împăratului Solomon)*, în LR, LV, 2006, nr. 1–2, p. 65–71.
157. *Moldova și cărțile populare în secolele al XV-lea – al XVII-lea*, în Floarea darurilor. *In memoriam Ion Gheție*, București, Editura Academiei Române, 2006, p. 139–155.
158. *Cărți populare din secolele al XVI-lea – al XVIII-lea. Contribuții filologice*, București, Fundația Națională pentru Știință și Artă, 2006, 340 p.
159. *Floarea darurilor. In memoriam Ion Gheție* (volum îngrijit de Violeta Barbu și Al. Mareș), București, Editura Academiei Române, 384 p. + 10 fotografii.

Liliana Agache

UNITĂȚI DE MĂSURĂ ÎN DOCUMENTE PARTICULARE MOLDOVENEȘTI DE LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XVII-LEA

Preocuparea pentru cercetarea circulației regionalismelor din aria de nord a țării în general, și din cea moldovenească în special, are ca scop, pe lângă evidențierea evoluției în timp și spațiu a regionalismelor, discutarea acelor termeni regionali, moldovenești în cazul nostru, care își mențin aria de răspândire și sensul etimologic, de la prima atestare și până astăzi, modificările fiind dintre cele mai nesemnificative.

Acest ultim aspect este subiectul lucrării de față.

Identificarea cuvintelor care se înscriu în sfera lexicului regional comportă o serie de dificultăți. Caracterul de regionalism al termenilor poate fi stabilit prin compararea repartiției cuvintelor din documentele avute în atenție cu configurația lexicală dialectală a dacoromânei de-a lungul timpului. Dificultatea clasării acestor termeni intervine datorită lipsei unui bogat material de referință.

Date științifice la care ne putem raporta atunci când stabilim circulația unor termeni ne oferă lucrarea *Graiurile dacoromâne în secolele al XIII-lea – al XVI-lea*¹, iar, despre secolul al XVII-lea, lucrarea *Baza dialectală a românei literare*², semnate de Ion Gheție. Informații importante despre situația graiului moldovenesc în timp găsim și în lucrarea *Introducere în dialectologia istorică românească*, semnată de același autor³. O altă lucrare la care vom face de multe ori apel, și care cuprinde informații privitoare la circulația anumitor termeni în secolele al XVI-lea – al XVIII-lea, este *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea*⁴, semnată de Alexandru Mareș și Ion Gheție.

Studiul nostru are ca bază de investigație, pe lângă documentele exploatate de autorii *Graiurilor dacoromâne în secolul al XVI-lea*, ediții noi de texte, volume apărute recent care surprind aspecte dintre cele mai interesante ale limbii secolului al XVII-lea.

În lucrarea de față urmărim circulația unor cuvinte, regionalisme moldovenești, care au avut o răspândire mai restrânsă, păstrând de-a lungul timpului un caracter regional. Este vorba despre termeni care denumesc unități de măsură și care nu au

¹ București, 2000.

² București, 1975.

³ București, 1994.

⁴ București, 1974.

suportat, de-a lungul secolelor, modificări la nivelul sensului și nu au depășit prea mult ariile teritoriale indicate de primele atestări.

Având a face cu texte originale, cu documente particulare sau oficiale, provenind de la persoane mai puțin instruite, sau de la autori cultivați, vom porni de la premisa că termenii supuși atenției noastre reflectă cu un minim de fidelitate realitatea dialectală locală.

Pentru a marca circulația și evoluția în timp a acestor termeni, am apelat la totalitatea surselor lexicografice consultate și a lucrărilor de dialectologie istorică și am avut în vedere repartiția lor în graiurile actuale, conform *Atlasului lingvistic român*.

Fiecare cuvânt este tratat monografic.

Forma cuvântului-titlu este cea impusă de examinarea documentelor. Exemplele recoltate sunt însoțite de indicarea sursei documentare, de locul și anul emiterii acestora.

Se face o prezentare a sensului și a etimologiei cuvântului, a circulației lui teritoriale de la prima atestare și până astăzi.

Se remarcă la nivelul acestei părți a lexicului capacitatea de a păstra concepte de civilizație rurală de-a lungul secolelor, termenii discutați fiind și astăzi în uz.

falce

- *falcea* (1612, Bârlad, DIR, XVII, Mold. III, d. 175, p. 108; 1632, Iași, Bianu, DR, d. 214, p. 198; d. 134, p. 118; 1636, Iași, DRH, XVII, Mold., XXIII, d. 392, p. 450; 1640, Iași, DRH, XVII, A., Mold., XXV, d. 390, p. 398; 1641, Iași, DRH, XVII, A., Mold. XXVI, d. 288, p. 239)

Termenul *falce* numește „o veche unitate de măsură a pământului (pentru suprafețe agricole), folosită în Moldova și Bucovina, care are lungimea de 80 de prăjini și lățimea de 4 prăjini” (DA, s.v.) și este de origine latină, < *falx*, -*cem* „seceră, coasă”. Același dicționar menționează că sensul românesc provine dintr-o extensie semantică a termenului: „cât poate secera un om într-o zi”; cf. lat.-med. *falcata* (DA, s.v.).

Este atestat înainte de 1500, într-un document moldovenesc din a doua jumătate a secolului al XV-lea (1470)⁵, iar în secolul al XVI-lea este răspândit atât în Moldova, cât și în Țara Românească (D.P. Bogdan, *Glosar*, 55).

Cu aceeași frecvență cu care era întâlnit în secolul al XVI-lea, termenul circula și în prima jumătate a secolului al XVII-lea în cele două provincii (D.P. Bogdan, *Glosar*, 55).

În secolele al XVIII-lea – al XIX-lea, forma de plural, *falce*, era răspândită în alternanță cu *fălci* și chiar *fâlce* (1757, Sava, DP, II, d. 207, p. 145; d. 91, p. 88; 1821, Iorga, SD, XXI, d. I, p. 412).

În secolul al XIX-lea, *falcea* apare consemnată și în documente transilvănene⁶.

⁵ Vezi DERS, p. 76, și Mihăilă, DLRV, s.v. *falce*.

⁶ Vezi Gheție – Mareș, GD, p. 281.

- **Repartiție actuală**

Astăzi este răspândit cu același sens în zona de est a Moldovei⁷.

fârtaie (fărtar)

- *fârtaie* (DRH; XVII, A, Mold., XXVI, 1642, Iași, p. 311, d. 378, 1642, Iași, d. 391)

Cu sensul inițial de „sfert, pătrar”, *fârtaie*, cu varianta *fărtal*, este de proveniență maghiară (magh. *fertály*).

Forma *fărtar*, întâlnită în Moldova și Transilvania⁸, a fost explicată prin apropierea lui *fărtar* de *pătrar*, termen cu circulație frecventă în aria nordică, în general, în cele două zone, în special.

Deținem atestări care indică provincia Moldova, încă din secolul al XV-lea⁹. Atestări ulterioare confirmă circulația termenului, cu consecvență, până astăzi, păstrând același sens.

Cât privește reprezentarea lui în Transilvania, se poate spune că *fârtaie* cunoaște o răspândire mai restrânsă în sec al XVI-lea, decât în secolele următoare. Pe de altă parte, fiind un termen de origine maghiară, putem să admitem că răspândirea lui înainte de secolul al XVIII-lea, trebuie să fi fost frecventă, lipsa atestărilor datorându-se doar lipsei documentelor.

Prezența lui astăzi, în graiurile populare transilvane¹⁰, susține această presupunere.

Întrebuințat ca unitate de măsură, *fărtaiu* are circulație în secolul al XVIII-lea în Maramureș („a patra parte dintr-o cofă”, Iorga, SD, XII, 235) și Moldova („a patra parte dintr-un coș”, TDRG).

Uneori, *fărtal* apare și cu sensul de jumătate dintr-un întreg (DA, s.v.).

- **Repartiție actuală**

Astăzi, termenul circulă mai ales în partea de sud-vest a Transilvaniei cu sensul de „sfert”, în primul rând în contextul „rată echivalentă cu un sfert din suma totală”.

Circulația termenului pare să fie chiar mai largă, atingând, pe lângă Transilvania și Moldova, și o zonă a Ungariei (DA, s.v.).

jirebie

- *jirebie* (1614, Baia, DIR, XVII, A, Moldova, III, d. 272, p. 177; 1622, Pleșești, DIR, XVII, A, Mold., V, d. 143, p. 103; 1636, Iași, DRH, XVII, A, Mold., XXIII, d. 414, p. 475; 1641, DRH, XVII, A, Mold., XXVI, d. 88, p. 88; 1634–1653; D. P., Bogdan *Glosar*, 68).

⁷ Informația este culeasă de la un informator, locuitor al satului Trestiana, județul Vaslui.

⁸ Vezi Gheție – Mareș, GD, p. 282, Gheție GD XIII–XVI, p. 118.

⁹ Vezi Gheție – Mareș, GD, p. 282.

¹⁰ Vezi Gheție GD XIII–XVI, p. 119.

Atestările pentru acest cuvânt sunt moldovenești.

Sensul cu care este folosit termenul *jirebie* în documentele moldovenești și bucovinene de până la 1650 este „bucată de pământ mai mult lungă și îngustă, considerată și ca măsură de teren”.

Provine din rut. *žerebij* „bucată de pământ” (cf. polon. *žerebie* „o anumită bucată de pământ”). Cu acest sens apare consemnat în documente de la începutul secolului al XVII-lea (1614, Baia, DIR, XVII, A, III, Moldova, d. 272, p. 177) și până la sfârșitul secolului următor (1772, Iorga, SD, XXI, d. XIII, p. 203).

La origine, avea sensul „lot de pământ” (cf. rus. *žerebej* „bucată ce revine cuiva prin tragere la sorți”).

Specificarea „bucată de pământ lungă și îngustă” e ulterioară, prin apropierea de celălalt sens al lui *jirebie* (cf. „funie și sfoară de moșie”) (DA, s.v.).

Cu același sens, cuvântul a circulat în nordul Moldovei și înainte de 1600, fiind atestat într-un zăpis de vânzare, scris la Siret, Suceava, în 1591 (DIR, d. LXXX, p. 172) și într-un document moldovenesc la 1598¹¹.

• Repartiție actuală

Astăzi se întâlnește în special în Basarabia, însemnând „bucată de pământ dată prin împărțire la prima colonizare” (DA, s.v.) și în nordul Moldovei.

Considerăm că acest termen este un moldovenism care circulă în aceeași arie nordică încă din secolul al XVI-lea, chiar dacă înregistrarea lui astăzi este sporadică, iar încărcătura semantică, limitată.

Astăzi, în nordul țării¹², termenul folosit pentru „o bucată de pământ care este lungă și îngustă, bună de arat și de semănat” este *fâșie*¹³ ori *čipcă*, *sfâșie lungă*, *drujâncă*¹⁴.

mirță

- *mirță* (1601, DIR, XVII, A, Mold., I, d. 35, p. 23; 1640–1648, DRH, XVII, A, Mold., XXV, d. 280, p. 275 și d. 382, p. 388; 1674, Vrancea, Păulești, Sava, DP, d. 6, p. 6).

Desemnând o „măsură de capacitate pentru cereale sau pentru alte produse agricole, mărunte, a cărei mărime variază, după regiuni și după epoci, între 2 litri și 110 ocale; vas care are această capacitate; măsură cu care se toarnă boabele în coș la moară” (DLR, s.v.), cuvântul, de origine maghiară (< *mérce*); cf. srb. (< *merica*) (MDA, s.v.), este un termen ale cărui atestări indică aproape exclusiv, ca zona predilectă de circulație, Moldova.

Întrucât cunoaște o răspândire mai restrânsă în sec. al XVI-lea, fiind consemnat într-un singur document moldovenesc, la Galata, 1588¹⁵, putem să

¹¹ Vezi și DERS, p. 116.

¹² ALR, Maramureș, III, H. 794.

¹³ ALR, Maramureș, III, H. 794: Săpânța.

¹⁴ ALR, Maramureș, III, H. 794: Roua de Jos.

¹⁵ Vezi Gheție – Mareș, GD, p. 289.

admitem că termenul a cunoscut o bună reprezentare în documentele particulare, abia după 1600.

Cuvântul, consemnat în texte vechi în diferite variante, *mierță*, *melniță*, *mierniță*, *mirță*, a circulat în Moldova și Banat cu sensul „măsură de capacitate; vasul corespunzător”. Varianta *mirță* se explică prin reducerea diftongului [ie] la [i], iar *mierniță* prin contaminarea lui *mierță* cu *melniță*¹⁶.

Înregistrat în Moldova, *mierță* este consemnat la începutul secolului al XVII-lea, sporadic, și în Țara Românească¹⁷.

Nu lipsesc atestări din secolele următoare (după 1821, Iorga, SD, XXI, d. XLI (I), p. 412), epocă în care termenul a circulat cu cea mai mare frecvență tot în Moldova, păstrându-și în general sensul inițial.

• Repartiție actuală

Cu același sens din secolul al XVI-lea, termenul este răspândit astăzi în nord-estul Transilvaniei și în Banat¹⁸.

În Maramureș¹⁹ circulă în forma *mierță* cu sensul specializat pentru „vas de lemn sau de fier cu care măsoară grâul, porumbul”.

Deosebirea constă în faptul că în secolul al XVI-lea termenul desemna un vas al cărui volum varia destul de mult, după regiuni, iar astăzi același termen este folosit cu sensul „vas de măsurare a cerealelor, al cărui volum este de aproximativ 25 kg”.

poloboc

- *poloboc* (1619, DIR, XVII, A, Mold., III, d. 530, p. 411; 1621, Săcuieni, Roman, Bianu, DR, d. 71, p. 63; 1640–1648, DRH, XVII, A, Mold., XXV, d. 280 p. 275; 1641, Prăjești, DRH, XVII, A, Mold., XXVI, d. 8, p. 7,).

De origine ucraineană (< ucr. *polubok*)²⁰, *poloboc* este înregistrat în prima jumătate a secolului al XVII-lea, în Moldova, cu pluralul *poloboce* (D. P. Bogdan, *Glosar*, p. 88) și cu sensul „butoi”²¹. Cuvântul numește atât vasul în care se prepară un produs, de obicei varză, cât și cantitatea de produs pe care acesta o conține.

Încă din secolul al XVII-lea, dar mai ales în secolele următoare (1828, Iorga, SD, d. X, p. 493), *poloboc* se folosește cu sensul general de unitate de măsură a produselor mărunte, de diferite mărimi.

Din texte reiese că *polobocul* se folosește pentru diferite produse, care fie trebuie măsurate (vinul, brânza), fie trebuie conservate (varză, cartofi, morcovi,

¹⁶ Vezi Gheție – Mareș, GD, p. 289.

¹⁷ Vezi Gheție – Mareș, GD, p. 289.

¹⁸ ALR II, SN, vol. I, H. 182.

¹⁹ ALR, Maramureș, II, H. 419.

²⁰ Vezi DLRTR, *poloboc*.

²¹ Vezi DLRLV, *poloboc*.

pătrunjel), fie trebuie păstrate pentru un timp (pâinea, brânza) (1740, Iorga, SD, XXI, d. XIX (IV), p. 236; 1832, Iorga, SD, d. XLI, (II), p. 411).

Aria de circulație este însă diferită.

• Repartiție actuală

Și astăzi, ca și în secolul al XVI-lea, atestările sunt general moldovenești.

Poloboc circulă cu sensul „putină”²² în toată Moldova.

A fost consemnat, absolut sporadic, și în regiunea Craiovei (Caracal, localitatea Armărăștii de Jos) în forma *poloveac*, *polovece* cu sensul de „găleată folosită pentru spălat rufe, pentru făcut săpun etc.”, probabil reflectând o iradiere dincolo de aria nordică, pentru că avem a face cu un fenomen izolat²³.

Modificarea numelui vasului este dată de volumul pe care acesta îl are. Dacă este mică se numește *bărbâniță*, iar dacă este mare *budîie*. Termenii *butoi*, *bărbâniță*, *budîie* apar consemnați în zona centrală și de sud a Maramureșului²⁴ și *ton* în nord și centru²⁵. Într-un singur punct, în centru, la Petrova, un informator indică faptul că *bărbânița* și *putina* sunt „vase făcute din doage de lemn, în care se păstrează brânza pentru iarnă” și face distincția „bărbânța e mai mică, putina e mai mare”.

Cea mai mare diversitate în ceea ce privește tipul termenilor ce denumesc același fel de vas se înregistrează astăzi în Moldova și Bucovina. În această parte a țării putem vorbi despre o varietate de termeni specializați după volum și uneori după produsele care se prepară în vas.

Vasul în care se pregătește varza pentru iarnă se numește în toată zona Moldovei și Bucovinei²⁶, în general, *putină*. În partea nordică²⁷ circulă termenii *poloboc* și *putină*, în centru, *poloboc*²⁸, *curecheri*²⁹, *putină*³⁰ în vest, *poloboc*³¹, *cadă*³², *butoi*³³.

²² Vezi NALM: H: 196/552, 649, PL. 136/799 în centrul Moldovei: Baia, Humulești, Miron Costin, Poiana Largului, vestul Moldovei: Ceahlău, Fărcașa, Șaru Dornei, nordul. Moldovei: Sucevița, Moldovița și sudul Moldovei: Pechea. Discutarea termenului *putină*, respectiv raportul de sinonimie între *poloboc* și *putină*, face obiectul unui studiu aparte, pentru că circulația lui *putină* este extrem de variată și profund marcată de evoluția semantică.

²³ Vezi *Glosar regional*, în LR, VIII, 1959, nr. 1, p. 61.

²⁴ ALR Maramureș, II, Pl. 331: Dragomirești, Ieud, Moisei, Borșa.

²⁵ ALR Maramureș, II, Pl. 33: Săpânța, Bârsana.

²⁶ NALR. Moldova și Bucovina, I, Pl. 136, p. 300 indică toată partea nordică, dinspre Botoșani, Rădăuți, spre Vaslui.

²⁷ NALR. Moldova și Bucovina, I, Pl. 136, p. 300: Suceava, Ipotești, Preutești, Volovăț.

²⁸ NALR. Moldova și Bucovina, I, Pl. 136, p. 300: Moțca, Trifești, Baia

²⁹ NALR. Moldova și Bucovina, I, Pl. 136, p. 300: Măgura – Bacău.

³⁰ NALR. Moldova și Bucovina, I, Pl. 136, p. 300: Măgura – Bacău.

³¹ NALR. Moldova și Bucovina, I, Pl. 136, p. 300: Fărcașa, Șaru – Dornei, Vatra Dornei.

³² NALR. Moldova și Bucovina, I, Pl. 136, p. 300: Poiana, Grințieș.

³³ NALR. Moldova și Bucovina, I, Pl. 136, p. 300: Vatra Dornei.

Putină se găsește și în partea de vest Moldovei³⁴, însă cu valoare de termen specializat pentru „vas în care se pun pătlăgele, castraveți”.

În estul provinciei diversificarea denumirilor termenilor este și mai bogată. Întâlnim termenii *balercă de murături*³⁵, *cadă, cădățuie*³⁶, *dejuri, deajî*³⁷, *găleată*³⁸, *curechi*³⁹.

În sudul Moldovei sunt înregistrați termeni ca *poloboc*⁴⁰, *vărzare*⁴¹, *budacă*⁴².

Este evident faptul că cea mai mare extindere în teritoriul Moldovei și al Bucovinei o au termenii *poloboc* și *putină*, cu diverse nuanțări semantice, care, de la un informator la altul, variază în a le numi într-un fel sau altul.

Astăzi, în Republica Moldova, termenul *poloboc* este înregistrat cu sensul general „vas din doage la gură mai strâmt decât la fund” și, special, „vas folosit pentru struguri striviți cu un volum de 200 de litri”.

Termenul și-a păstrat încărcătura semantică din secolul al XVI-lea și până astăzi, îmbogățindu-și doar seria sinonimică prin specializare pentru anumite scopuri pentru care se folosește obiectul.

Concluzii

Termenii asupra cărora ne-am oprit în paginile anterioare intră în categoria celor ce marchează cultura și civilizația rurală, având circulație aproape exclusiv nordică.

Cu excepția termenului *falce*, a cărui răspândire este mai largă, vizând nu numai aria nordică, ci, într-o măsură foarte mică, și pe cea sudică, toți ceilalți termeni păstrează, cât se poate de fidel, zona de răspândire, de la prima atestare, până la ultima.

Cuvintele sunt de diferite origini: maghiară (*fârtaie, mirță*), ruteană (*jirebie*), ucraineană (*poloboc*) sau latină (*falce*) și desemnează unități de măsură pentru suprafață (*fârtaie, jirebie, falce*) ori pentru capacitate (*poloboc, mirță*).

Termenii circulă cu precădere în Moldova, iar prima atestare este consemnată în majoritatea cazurilor, înainte de 1600, uneori chiar înainte de 1500 (*fârtaie, falce*), cu mențiunea că își păstrează până astăzi aria de răspândire și sensul.

³⁴ NALR. Moldova și Bucovina, I, Pl. 136, p. 300: Văsieni, Moinești.

³⁵ NALR. Moldova și Bucovina, I, Pl. 136, p. 300: Dănești.

³⁶ NALR. Moldova și Bucovina, I, Pl. 136, p. 300: Miclești, Corodești, Vetrișoaia., Dimitrie Cantemir.

³⁷ NALR. Moldova și Bucovina, I, Pl. 136, p. 300: Dimitrie Cantemir.

³⁸ NALR. Moldova și Bucovina, I, Pl. 136, p. 300: Ghermănești, Drânceni, Berești.

³⁹ NALR. Moldova și Bucovina, I, Pl. 136, p. 300: Ghermănești, Drânceni.

⁴⁰ NALR. Moldova și Bucovina, I, Pl. 136, p. 300: Rotileștii Mari, Pechea.

⁴¹ NALR. Moldova și Bucovina, I, Pl. 136, p. 300: Priponești.

⁴² NALR. Moldova și Bucovina, I, Pl. 136, p. 300: Belcești, Ivești.

SIGLE

- ALR II, SN = *Atlasul lingvistic român*, publicat de Muzeul limbii române. Partea II (ALR II) de E. Petrovici, vol. III, Sibiu – Leipzig, 1940.
- Bianu, DR = I. Bianu, *Documente românești*, partea I, tom. I, 1576–1832, București, 1907.
- DA = *Dicționarul limbii române*. Tom. I (părțile I–III) – II (părțile I–III), București, 1913–1949.
- DERS = *Dicționarul elementelor românești din documentele slavo-române 1374–1600*, elaborat de Gheorghe Bolocan, Virgil Nestorescu, Ion Robciuc, Corneliu Reguș, Aspazia Reguș, Mile Tomici, Ion Ciocea, Olimpia Guțu, Cornelia Popescu, coordonator Gh. Bolocan, București, 1981.
- DIR, Mold. = *Documente privind istoria României. Veacul XVII*. A. Moldova, vol. I–V, București, 1952–1957.
- DÎR = *Documente și însemnări românești din secolul al XVI-lea*, text stabilit și indice de Gh. Chivu, M. Georgescu, M. Ioniță, Al. Mareș, Al. Roman Moraru, introducere de Al. Mareș, București, 1979.
- DLR = *Dicționarul limbii române*, serie nouă, București, tom. VI, 1965–1969, tom. VII, 1969–1971, tom. VIII, partea I–V, 1972–1984, tom. IX, 1975, tom. X, partea I–IV, 1986–1994, tom. XI, partea I–III, 1978–1983, tom. XII, partea I, 1997, tom. XIV, partea I, 1994, tom. XIV, 2000.
- DRH, Mold. = *Documenta Romaniae historica, A. Moldova*, vol. XIX, XXII–XXVII, București, 1969–2005.
- D. P. Bogdan, *Glosar* = D. P. Bogdan, *Glosarul cuvintelor românești din documente slavo-române*, București, 1946.
- DLRTR = Mariana Costinescu, Magdalena Georgescu, Florentina Zgraon, *Dicționarul limbii române literare vechi*, București, 1987.
- Gheție, BD = I. Gheție, *Baza dialectală a românei literare*, București, 1975.
- Gheție – Mareș, GD = I. Gheție, Al. Mareș, *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea*, București, 1974.
- Gheție, GD XIII–XVI = I. Gheție, *Graiurile dacoromâne în secolele al XIII-lea – al XVI-lea (până la 1521)*, București, 2000.
- Iorga, SD = N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. I–XXII, București, 1906–1913.
- MDA = *Micul dicționar academic*, vol. I–IV, București, 2001–2003.
- Sava, Aurel, V. = A. Sava, *Documente putnene*, vol. I, Focșani, 1929 și vol. II, Chișinău, 1931.
- TDRG = H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, vol. I–III, București, 1903–1924.

*Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”
București, Calea 13 Septembrie nr. 13*

Andrei Avram

VARIANTELE CUVÂNTULUI *VICLEAN*
ȘI PALATALIZAREA LABIODENTALELOR

1. Într-o versiune românească a rugăciunii *Tatăl nostru* scrisă de Luca Stroici cu litere latine și inclusă de Stanislav Sarnicki într-un volum tipărit la Cracovia, în 1594, se găsește un cuvânt pe care unii cercetători l-au citit *fitlanul*, iar alții *sitlanul*. Examinând grafia textului în cauză și constatând că „litera *s* are, în majoritatea aparițiilor uneia dintre variantele sale, variantă preluată din scrierea apuseană, formă asemănătoare cu *f*”, Gh. Chivu (2004, p. 5) socotește plauzibilă „ipoteza confuziei celor două grafeme” (p. 5; cuvântul ar fi deci *fitleanul*), dar, totodată, formulează o a doua ipoteză: „Luând însă în considerare faptul că grafemul *s* notează, în textul acum în discuție, deopotrivă pe [s] (în *nostru*, *swincaskese*, *se*, *noastre*, *astedei*) și pe [ș] (în *iesti*, *mentuiaste*; cf. *nosstri*), forma *sitlanul* poate fi considerată, cel puțin teoretic, și o notație a unei posibile rostiri *șitleanul*”, ceea ce înseamnă că „rugăciunea scrisă, în 1593, de Luca Stroici ar putea fi considerată sursa primei atestări cunoscute a transformării lui [h] (considerat, în mod ipotetic, de logofătul moldovean reflex al palatalizării lui [f]) în [ș]” (p. 6).

Cu justificată prudență, Gh. Chivu lasă deschisă problema, scriind, în încheierea articolului său: „Rămâne, desigur, ca cercetări viitoare să valideze sau să infirme aceste două ipoteze” (p. 10).

2. Recent, Al. Mareș (2005, p. 3) s-a pronunțat în favoarea părerii conform căreia cuvântul discutat de Gh. Chivu nu reprezintă o atestare a fonetismului întâlnit astăzi în unele dintre graiurile dacoromâne care cunosc fenomenul așa-numitei palatalizări a labialelor (în speță, al palatalizării lui [f]; de exemplu, [șir] = *fir*), ci „scrierea greșită a formei *fitleanul*, cauzată de confundarea lui *f* cu *s*, două litere foarte asemănătoare” (este vorba, evident, de o anumită variantă a lui *s*; vezi, mai sus, explicația dată de Gh. Chivu). În sprijinul acestei interpretări Al. Mareș

invocă faptul că [ș] urmat de vocală este notat *ss* sau (înainte de *i*) *sc*, nu *s* (care apare cu valoarea sigură de [s] în mai multe cuvinte).

Și noi credem că în textul avut în vedere litera *s* a apărut, din greșeală, în locul lui *f* și că, prin urmare, în *sitlanul* ea nu poate fi echivalentul sunetului [ș], rezultat al palatalizării lui [f]. Exprimându-ne această opinie ne întemeiem pe ceea ce se știe despre transformările fonetice prin care, de exemplu, s-a ajuns de la [fir] la [șir] și despre tratamentul lui [h] urmat de [i] în împrumuturile românești din maghiară.

3. Am citat altădată (Avram, 1993, p. 53–56) o serie de cuvinte împrumutate de română (nu numai din maghiară) în care consoanele laringale sau velare au devenit labiodentale, transformare întâlnită în numeroase limbi (vezi și Pușcariu 1994, p. 206–207). Este și cazul lui *viclean* (< magh. *hitlen*), cu diverse variante, printre care se numără *ficlean* și varianta scrisă *sitlan* în textul examinat de Gh. Chivu. Aceasta din urmă este susceptibilă, în principiu, de a fi interpretată în două feluri, cum reiese din cele arătate mai sus: 1. *sitlan* = [fitle̯an], cu [f] redat, ca urmare a unei confuzii, prin litera *s*; 2. *sitlan* = [șitle̯an], cu [ș] provenit din [h] (ca în [șir] = *fir*).

Conform celei de a doua dintre ipotezele prezentate de Gh. Chivu (2004, p. 9) „variantea *hitlean* a putut fi asociată fără nici o dificultate cu rostiri de tipul *hie* sau *hir*”, iar „sunetul inițial din *hitlean* a putut fi rostit [ș], exact ca în cuvintele care conțineau palatala [h] provenită din [f]” (de fapt, din [i]: *fir* > [f̥ir] > [f̥hir] > [h̥ir] > [șir]).

Cu altă ocazie (Avram 1993, p. 53), am admis posibilitatea ca laringala [h] urmată de [i] în *hiclean* să fi fost în secolul al XVI-lea (cum este și astăzi) asemănătoare cu [h̥] și chiar ca ea să fi fost identificată de unii vorbitori cu [h̥] din variantele dialectale ale unor cuvinte de tipul *fir*, ceea ce ar fi determinat apariția lui *ficlean*, în locul lui *hiclean*, prin hipercorectitudine, dar am considerat (și considerăm și acum) mai probabilă o transformare [h] > [f] fără legătură cu contextul palatal și deci nedeosebită de cea prin care se explică, de exemplu, *marfă*, din magh. *marha*. Oricum, este, după părerea noastră, neîndoielnic faptul că fricativa din *hiclean*, *hitlean* era mai mult sau mai puțin diferită de cea din [h̥ir] „fir”. Fenomenul presupus de Gh. Chivu – varianta *hitlean* a fost „asociată” cu *hir*, *hie* – a putut să aibă loc în simțul lingvistic al unor vorbitori, dar pentru producerea

lui era suficientă o asemănare, nefiind neapărat necesară o identitate în planul realității fonetice.

4. Dacă *viclean* ar fi avut la un moment dat, într-o anumită regiune, varianta *șitlean* (= [șitlɛan] < *[hɪtlɛan]), ar fi de așteptat ca ea să existe și astăzi acolo unde s-au păstrat *șir* „fir”, *șie* „fie” etc. Ce e drept, poate fi considerat întâmplător faptul că această variantă nu a fost înregistrată în graiurile actuale; rămâne însă importantă – și, după opinia noastră, decisivă – constatarea că pentru corespondența magh. [hi] – rom. [și] nu dispunem de nici un alt exemplu în afară de acela, ipotetic, de la care pleacă discuția noastră.

În dicționarul etimologic al lui L. Tamás (1966) figurează câteva zeci de cuvinte-titlu care conțin secvența [hi] în poziție inițială (este suficient să le avem în vedere pe acestea, cu [h] într-un context identic cu cel al aceleiași consoane în *hitlean*, înainte de presupusele transformări [h] > [h̥] și [h̥] > [ș]). Alături de mai răspânditul *hibă* (cu derivatele *hibaș* și *hibăli*), multe altele dintre cuvintele la care ne referim (*higheghe* „vioară”, *hintă* „leagăn”, *hinteu* „trăsură”, *hir* „veste”, *hireș* „faimos, frumos” etc.) circulă și în ariile unor graiuri caracterizate prin fonetisme de tipul [șir] sau [șir] (= *fir*), apărute ca urmare a palatalizării lui [f]; nicăieri însă aceste cuvinte regionale nu au variante cu [ș] sau [ș̣] la inițială. În articolele *hir* și *hireș* din dicționarul citat sunt menționate variantele din Maramureș notate [h̥ir], [h̥ireș] de T. Papahagi (1925, p. 222; vezi și articolul *hie* „lipsă, nevoie”, cu un citat în care apare forma [hia]), variante care par să dovedească posibilitatea corespondenței magh. [h] – rom. [h̥] și, implicit, posibilitatea ca, ulterior, [h̥] din astfel de cuvinte să fi devenit [ș] în unele graiuri, cum s-a întâmplat în cuvinte de tipul *fir*. Consoana notată de T. Papahagi [h̥] este însă, în realitate, laringala [h], cu o „colorație” (cu o articulație suplimentară) palatală (ca orice consoană nepalatală urmată de [i]), nu o consoană cu localizare (cu articulație de bază) palatală. Transcrierea corectă a consoanei în discuție o găsim la Neiescu/Rusu/Stan 1969, harta 207, punctele 224, 225, 229, 231, 238: [h̥ireș].

Concludente pentru problema care ne preocupă sunt varianta *iclean* a lui *viclean* și varianta *iaba* a lui *heba* „în zadar, în mod inutil”. Pe cea dintâi am mai citat-o (Avram 1993, p. 55) când am arătat că ea nu a putut să apară decât fie prin transformările [vi] > [v̥i] > [i] > [i] (*viclean* > *iclean*; cf. *vițel* > *ițel*), fie prin dispariția unei consoane inițiale care era laringală, nu palatală (*hiclean* > *iclean*).

Forma *iaba* (= [iaba]), menționată de L. Tamás s. v. *heba* (< magh. *hiába*) a apărut, desigur, tot prin dispariția unei laringale, nu a unei palatale. Căderea consoanei inițiale (nu numai înainte de vocală; vezi *rean*, variantă a lui *hrean*) și fluctuația consoană inițială ~ „zero” (*horă* ~ *oră*, dar și *harmăsar* ~ *armăsar*, unde [h] nu este etimologic) sunt fenomene frecvente în situația în care consoana în cauză este laringală (sau, eventual, velară), dar nu și când ea este palatală [ħ] (de la [hir] „fir” nu s-a ajuns la **ir* în niciun grai dacoromân!). Faptul că există perechi de variante ca *hiclean* – *iclean*, *hiaba* – *iaba* (pentru ultima vezi Tamás 1966, s. v. *heba*) vine în sprijinul afirmației noastre de mai sus (§ 2) cu privire la deosebirea care trebuie să fi existat între consoanele inițiale din *hitlean* (sau, adăugăm acum, din *hir* „veste”) și, respectiv, din *hir* „fir”. Numai aceasta din urmă, care era [ħ], a putut să devină, mai târziu, [ș]: [șir].

5. În concluzie, credem că ipoteza existenței, în secolul al XVI-lea, a unei variante *șitlean* a lui *viclean* – cu o consoană inițială stridentă, [ș], care ar proveni din consoana mată [ħ] (pentru cele două trăsături acustice menționate aici vezi, de exemplu, Jakobson 1963, p. 129) –, ipoteză originală și, la prima vedere, atrăgătoare, nu se confirmă. Suntem deci de acord cu cercetătorii care consideră că prima literă din cuvântul tipărit *sitlanul* în textul rugăciunii scrise de Luca Stroici a apărut, din greșeală, în locul lui *f*. La cei citați de Gh. Chivu (2004, p. 4) pot fi adăugați Marinella Lörinczi Angioni (1986, p. 322: în reproducerea textului apare forma *fitlanul*) și E. Coseriu (1994, p. 56, nota 15 din versiunea românească a unui studiu publicat mai întâi în limba germană, în 1976: „*sitlanul* pentru *fitlanul* [...] este în mod evident vorba de o confuzie între literele *f* și *s* lung”).

Faptele expuse și comentate în rândurile precedente pledează în favoarea primei dintre cele două ipoteze prezentate de Gh. Chivu și, implicit, în favoarea părerii exprimate, printre alții, de Al. Mareș.

BIBLIOGRAFIE

Avram 1993	= Andrei Avram, <i>Câteva cazuri de hipercorectitudine aparentă în limba română</i> în SCL XLIV, 1993, 1, p. 45–58.
Chivu 2004	= Gh. Chivu, <i>Luca Stroici și posibila consemnare a unui fonetism dialectal: [ħ] > [ș]</i> , în LR LIII, 2004, 1–2, p. 3–10.

- Coseriu 1994 = Eugenio Coseriu, *Limba română în fața Occidentului. De la Genebrardus la Hervás. Contribuții la istoria cunoașterii limbii române în Europa occidentală. În românește de Andrei A. Avram*, Cluj-Napoca, 1994.
- Jakobson 1963 = Roman Jakobson, *Essais de linguistique générale*. Traduit de l'anglais et préfacé par Nicolas Ruwet, [Paris, 1963].
- Lörinczi Angioni 1986 = Marinella Lörinczi Angioni, *Nouvelles données pour l'établissement d'une probable tradition graphique latino-moldave. L'orthographe polonaise chez M. Costin et D. Cantemir, în Critique et édition de textes. Actes du XVIIe Congrès International de Linguistique et Philologie Romanes (Aix-en-Provence, 29 août–3 septembre 1983)*. Vol. n° 9, Marsilia, 1986, p. 319–330.
- Mareș 2005 = Alexandru Mareș, *Vechimea atestărilor pentru trei fonetisme dialectale*, în LR LIV, 2005, 1–4, p. 3–7.
- Neiescu/Rusu/Stan 1969 = Petru Neiescu, Grigore Rusu, Ionel Stan, *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Maramureș*. Vol. I, [București], 1969.
- Papahagi 1925 = Tache Papahagi, *Graiul și folclorul Maramureșului*, București, 1925.
- Pușcariu 1994 = Sextil Pușcariu, *Limba română*. Vol. II. *Rostirea*. Ediție îngrijită de Magdalena Vulpe. Studiu introductiv de Andrei Avram, [București], 1994.
- Tamás 1966 = Lajos Tamás, *Etymologisch-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im Rumänischen (unter Berücksichtigung der Mundartwörter)*, Budapest, 1966.

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”
București, Calea 13 Septembrie nr. 13

Violeta Barbu

CARTEA CATOLICĂ – INSTRUMENT DE MISIUNE ȘI DIPLOMAȚIE ÎN ȚĂRILE ROMÂNE ÎN SECOLUL AL XVII-LEA

Clivajele culturale care străbat societatea românească a Vechiului Regim sunt diferite în chip radical de cele caracteristice culturilor occidentale? Opoziția dintre cultura populară, care mobilizează resursele oralității, dar și un material specific, – numit generic, de la Nicolae Cartoian încoace, cărțile populare – și cultura savantă, în bună parte teologic-clericală, a format preocuparea mai multor cercetători. Pentru a descrie realitățile românești în termenii pe care Robert Muchembled își construise studiul său, cultura elitelor versus cultura populară¹, Alexandru Duțu introduce un concept nou: „cultura comună”², menit să se potrivească unei „realități specifice”, cea a Balcanilor. Potrivit lui Alexandru Duțu, a vorbi despre o „cultură comună” înseamnă a recunoaște diferența esențială față de spațiul Europei occidentale și anume absența suprapunerii dintre clivajul social și cel cultural. În al doilea rând, în țările române, ca în tot sud-estul european, între cultura de curte, cea clericală ca și cea a micilor copiiști de prin sate există un spațiu continuu de comunicare, continuitate și schimb. Descoperirea, surprinzătoare pentru unii, a unui vast teritoriu balcanic și nord-dunărean, în care cultura manuscrisă, colportajul și oralitatea au fost la ele acasă până în zorii secolului al XIX-lea, nu l-a pus prea mult pe gânduri pe Alexandru Duțu. Pentru el, fusese suficient să constate diferența și să-i dea drept legitim la existență istorică. De fapt această diferență specifică era înscrisă într-un ethos mai larg, cel al ortodoxiei, pe care Alexandru Duțu nu a încetat să-l vadă în lumina resurselor proprii tradiției și nu în analiză contrastivă cu Occidentul. „Culturii comune” nu i-ar fi lipsit, așadar, universitățile și cărturarii profesioniști și independenți față de instanțele puterii (Biserica, domnia). Cauza cea mai banală a fenomenului culturii comune, absența unui magisteriu real al Bisericii ortodoxe și, în consecință, a unei preocupări susținute față de comportamentul religios al mulțimilor, nu a intrat, nici ea, în discuție în studiile lui Alexandru Duțu. Lectura lor, extrem de instructivă în măsura în care „cultura comună” este cu

¹ R. Muchembled, *Culture populaire, culture des élites dans la France moderne (XVe–XVIIe siècle)*, Flammarion², 1991.

² *Carte și oralitate în cultura română*, în *Valori bibliofile din patrimoniul cultural național*, II, București, 1983, p. 233–238; *Culture commune et culture populaire: l'exemple du Sud-Est européen*, Rapport aux Congrès des historiens de Stuttgart, Rapports, II, Stuttgart, 1992, p. 500–502; idem, *La circulation de l'imprimé dans le Sud-Est européen entre le XVII-e et XIX-e siècle*, dans *Colportage et lecture populaire*, coord. par Roger Chartier et Hans-Jürgen Lüsebrink, Paris, 1996, p. 165–170.

adevărat o realitate a experienței spirituale a sud-estului european, ne pune în fața unui paradox de natură aproape magică: cu cât era mai profundă osmoza dintre sacru și profan, dintre cult și popular, cu atât perenitatea sacrului era salvată. Pariul teoriei lui Alexandru Duțu era, în această privință, redutabil: dacă instituția care se bucură de cea mai mare autoritate în societate, Biserica, își face din refuzul înnoirii inima identității sale, este în firea lucrurilor ca societatea, la rândul ei, să primească schimbarea ca pe o ingerență profană în tradiția ei sacralizată.

Concluziile lui Alexandru Duțu se alătură, în planul suprapunerii decupajelor sociale peste decupajele culturale, celor ale lui Roger Chartier. Și pentru cercetătorul francez al lecturilor și cititorilor Franței Vechiului Regim, opoziția îndeobște recunoscută între popular și savant este una arbitrară. Pentru că există utilizări „populare” ale unor obiecte, idei și coduri ale elitelor, tot astfel precum acestea nu se despart decât foarte greu de formele și materialele culturii colective, este mai corect să vorbim despre „circulații fluide, practici împărtășite, diferențe amestecate”³.

Început în anii '90, vastul proiect de editare a celor mai vechi traduceri ale cărților populare inițiat și coordonat de Ion Gheție și Alexandru Mareș a pus în evidență, cu argumente mult mai solide, osmoza dintre cultura populară și cea savantă, întrepătrunderea dintre oralitate și avântul cărții manuscrise sau tipărite, continuități și diferențe. Un recent studiu al lui Alexandru Mareș⁴ ne lasă să întrevădem și un fenomen nou: indicele de cărți oprite, reflex al exercițiului magisteriului Bisericii, ce încearcă să cenzureze, fără succes, după părerea autorului, scrierile apocrife și cele premoniționale.

În schimb, despre cultura elitelor știm acum tot ceea ce ne-o arată inventarele și reconstrucția bibliotecilor private, întreprinse în ultimele decenii de Corneliu Dima-Drăgan⁵, Mario Ruffini⁶, Cornelia Papacostea Danielopolu⁷, Adám Dankanits⁸, Jakó Zsigmond⁹, Eva Selecká Mârza¹⁰ și alții. În cele ce urmează ne-am propus să aducem o modestă contribuție la cercetările realizate până acum, printr-o mai bună cunoaștere a tipăriturilor occidentale produse sub auspiciile Reformei catolice și care au circulat în țările române în diferite cercuri ale elitelor, catolice sau ortodoxe.

³ Roger Chartier, *Lecturi și cititori în Franța Vechiului Regim*, trad. de Maria Carpov, București, 1997, p. 18.

⁴ Alexandru Mareș, *Considerații pe marginea indicelor de cărți oprite din secolul al XVII-lea*, în *Studii și materiale de istorie medie*, XXIII, 2005, p. 257–280, republicat în idem, *Cărți populare din secolul al XVI-lea – XVIII-lea. Contribuții filologice*, București, 2006, p. 222–266.

⁵ *Biblioteca unui umanist român: Constantin Cantacuzino stolnicul*, București, 1967; idem, *Bibliotecă umanistă românească*, București, 1974.

⁶ *Biblioteca stolnicului Constantin Cantacuzino*, București, 1973.

⁷ *O bibliotecă din Moldova la începutul secolului al XIX-lea. Biblioteca de la Stânca*, în „Studii și cercetări de bibliologie”, V, 1963, p. 215–220.

⁸ *Lesestoffe des 16. Jahrhunderts in Siebenbürgen*, Bukarest, 1983.

⁹ *Philobiblon transilvan*, București, 1977.

¹⁰ *A középkeleti Lőcsei könyvtár*, Széged, 1997.

De unde s-ar putea începe această discuție dacă nu de la cel mai important text doctrinar al Reformei catolice, și anume decretul Conciliului de la Trento? Deși fusese o obligație a tuturor episcopilor catolici din întreaga lume, publicitatea Constituțiilor Tridentine nu a stat deloc în atenția ierarhilor diocezei catolice de Bacău. Cu prilejul sinodului catolic de la Cotnari (1642), promotorul acestuia, misionarul franciscan Bartolomeo Bassetti, a formulat la 15 septembrie o solicitare de cărți către Sacra Congregație de Propaganda Fide¹¹, între care se găseau, pe lângă alte cărți de cult: *Constituțiile Conciliului Tridentin*, mai multe Biblii¹² și mai ales «Laymanni Casus». E vorba, cu probabilitate, de îndrumarul de teologie morală *Moralis Theologiae repertorium seu compendiosa rerum in ea contentarum secundum ordinem alphabete descriptio facta ab auctore operis in lectoris gratiam*, orânduit alfabetic și alcătuit de celebrul teolog iezuit Paulus Laymann în 1627, ca un instrument abreviat al celebrei sale *Teologii morale*, apărute la München în cinci volume în 1625¹³. Modul în care documentul indică lucrarea lui Laymann (*casus <conscientiae>*) ne face să credem că e vorba de ediția abreviată. De ce este cerută tocmai lucrarea lui Laymann? Nu numai pentru că morala sa este cea mai sistematică în raport cu Constituțiile Conciliare, nu numai pentru autoritatea autorului care fusese duhovnicul lui Frederic al II-lea, ci și pentru că expunerea cazurilor avea și o dimensiune interconfesională, Laymann tratând problemele diferitelor rânduieli (*ordo*) în perspectiva diferențelor latini-greci (orientali)¹⁴. Din rezoluția dată, la 19 ianuarie 1644, de către cardinalul referent Giovanni Baptista Pamphili¹⁵, viitorul papă Inocențiu al X-lea, reiese că din fiecare din cărțile cerute vor fi trimise în Moldova câte patru exemplare pentru patru parohii: „*De libris jussit 4 Bibliam Sacram, Constituta Concilii Tridentini 4 alia et Casuum conscientiae Layman alia 4 exemplaria et ad parochos Moldaviae transmitti*”.

Această cerință de cărți ne face să zăbovim pentru un moment asupra caracterului puținelor tipărituri occidentale despre care avem știri în această perioadă, în scopul de a lămuri eventuala lor legătură cu propaganda Reformei catolice și cu agenții acesteia, misionarii. Un dar al Propagandei Fide pentru Vasile Lupu a fost o ediție a deciziilor *Conciliului de la Florența*¹⁶, cele pe baza

¹¹ „*Quia autem vix quotidianum plurimi habere possumus victum, rogamus ut ad emolumentum Ecclesiae nobis aliquot transmittere dignentur Biblia sacra et Laymanni casus et Concilia Tridentina*“, v. Benda Kálmán (coord.), *Moldvai csángó-magyar okmánytár (1467–1706)*, I, Budapeșt, 1989, p. 234.

¹² Probabil *Vulgata* în ediția așa-numită „sixto-clementină”, a cărei revizie tridentină a fost începută sub papa Sixtus al V-lea, continuată de cardinalul Bellarmin și promulgată în 1592 de către papa Clement al VIII-lea prin bula *Cum sacrorum Bibliorum*, v. Guy Bedouelle, *La Réforme Catholique. La Bible au Concile de Trente*, în *Le temps des Réformes et la Bible*, ed. de către Guy Bedouelle și Bernard Roussel, Paris, 1989, p. 350–355.

¹³ *Theologiae moralis*, Monachii, 1625; Ludwig Koch S. I., *Jesuiten Lexicon*, Paderborn, 1934, s. v.

¹⁴ E. Herman, *De «ritu» in lure canonico*, în *De Oriente. Documenta studia et libri*, Roma, vol. XXXII, 1933, p. 146.

¹⁵ Benda Kálmán (coord.), *Moldvai csángó-magyar*, p. 236.

¹⁶ Șt. Andreescu, *Despre un călător străin în Moldova și o scenă pictată de la Trei Ierarhi*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A.D. Xenopol»”, XXIV, 1987, nr. 1, p. 320, reluat în

căroră s-au întemeiat ulterior negocierile tuturor tentativelor de unire, inclusiv cea a lui Petru Movilă din 1644–1645¹⁷. Iată că față de cele două personalități, Vasile Lupu și Petru Movilă, Sacra Congregație de Propaganda Fide a aplicat aceeași strategie: proaspăta ediție din 1638 a lui Francesco Giustiniani, *Acta Sacri Ecumenici Concilii Florentini*, a fost oferită mitropolitului Kievului de către episcopul unit de Helm, Metodie Terlecki¹⁸. În schimb, este mai dificil de presupus care ar putea fi ediția oferită domnului Moldovei, Vasile Lupu, de către misionarul franciscan Benedetto Emanuel Remondi, cu ocazia audienței din ianuarie 1640¹⁹. De la înființarea ei în 1626, tipografia Propagandei Fide a publicat, în intervalul care ne interesează, patru scrieri despre Conciliul de la Florența²⁰: două în greaca vulgară, fără autor și fără traducător, ediția lui Giustiniani și o altă scriere cu conținut analog, apărută în limba latină în 1637. Cele două scrieri în greaca vulgară din 1628 erau: *Explicația celor cinci capitole care conțin decretul sfântului conciliu ecumenic de la Florența* (atribuit lui Ghenadios Scolarios) și *Narratio de Sancta et Oecumenica Florentiana Synodo*²¹. E vorba de o tipăritură bilingvă, în limbile greacă și latină de numai 35 de pagini, imprimată în tipografia Sacrei Propagande; sub marca Sacrei Propagande, se află precizarea că această broșură se distribuie gratis²². Interesului elitelor din țările române pentru conciliul unionist de la Florența răzbate timid în secolul al XVII-lea în editarea de către patriarhul Dositheie al Ierusalimului²³ a Mărturisirii de credință expuse de mitropolitul Efesului, Marcus Evghenikos, la sinodul de la Florența și se manifestă viguros de abia la jumătatea secolului al XVIII-lea, în mediile greco-catolice ale

idem, *Istoria românilor: cronicari, misionari, ctitori (sec. XV–XVII)*, București, 1997, p. 186; știrea este desprinsă dintr-o scrisoare a misionarului Benedetto Emanuel Remondi, publicată prima oară de Bonaventura Morariu în 1940.

¹⁷ Anastasio Gregorio Welykyi, *Un progetto anonimo di Pietro Mohyla sull'unione delle Chiese*, în *Mélanges Eugène Tisserant*, vol. III, Città del Vaticano, 1964, p. 451–473; Ambroise Joubert, *De Luther à Moghila*, Paris, 1974, 395–400; Bernard Dupuy, *Recherches sur l'Union de Brest*, Paris, 1990, p. 60–67 (anexa B).

¹⁸ A. Jobert, *op. cit.*, p. 395; despre rolul acestui text în definirea poziției lui Movilă, v. W. Hryniewicz, *The Florentine Union. Reception and rejection. Some reflections on unionist tendencies among Rutheniens*, în vol. *Christian Unity*, Leuven, 1995, p. 544–550.

¹⁹ Cartea a fost primită de principe „con particular allegrezza et honore”, Șt. Andreescu, *Despre un călător străin*, p. 320.

²⁰ Zacharias Tsirpanlis, *I libri greci pubblicati dalla «Sacra Congregatione de Propaganda Fide» (XVII sec.)*, în „Balkan Studies”, XV, 1974, nr. 2, p. 211.

²¹ Emile Legrand, *Bibliographie hellénique ou description résonnée des ouvrages grecs publiés par les Grecs au XVIIe siècle*, Paris, Culture et civilisation, ed. anastatică, 1963, vol. I, p. 264–265.

²² Willi Henkel, *The Polyglot Printing-office of the Congregation*, în *Sacrae Congregationis de Propaganda Fide memoria rerum*, ed. de Josef Mezler, vol. I–I, 1622–1700, Rom – Freiburg – Wien, 1971, p. 347.

²³ Τόμος Ἀγαπηό 1698, p. 586–589; v. și BAR ms. gr. 262, f. 373–379, C. Litzica, *Catalogul manuscriselor grecești*, București, 1909, p. 299–300; v. și Z. Tsirpanlis, *Mark Eugenikos and the Council of Florence*, Thesalonica, 1974.

Blajului²⁴. Cât despre gravurile cu imagini ale purgatoriului datorate de Benedetto Remondi lui Vasile Lupu, (*una carta di detti Novissimi dove vi era descritto il purgatorio*) cu ocazia aceleiași audiențe, ele serveau într-adevăr pastorației iezuite și franciscane din epocă²⁵, mai ales sub forma foilor volante, imitate după cele folosite de protestanți. Noutatea pe care barocul a adus-o în reprezentările purgatoriului este tema „focului curățitor”: sfinții intercesori (Sf. Grigorie, Francisc de Assisi, Nicolaus de Tolentino), împreună cu îngerii păzitori izbăvesc, prin rugăciunea lor, sufletele din purgatoriu. Foarte populare în Germania, Italia, Catalonia, foile volante înfățișau în imagini însoțite de versuri, viața câte unui sfânt²⁶. Pasajul din relatarea lui Remondi în care sunt amintite aceste imagini ascunde însă o scriere faimoasă la sfârșitul Evului Mediu: «molte carte d'Imagini fra le quali ve ne sono alcune delli quattro novissimi.[...]; una carta di detti Novissimi»²⁷: «Cele patru lucruri din urmă ale Omului» este o temă cunoscută atât în rândul cărților tipărite cât și ca temă iconografică, circulând cu numele popular și abreviat de *Novissimi*.

Cartea «celor patru de pe urmă» (moartea, judecata, infernul și paradisul) e cunoscută în mai multe variante, fiind prelucrată de diverși autori medievali în prima parte a secolului al XV-lea: Sf. Bernardino da Siena consacră o predică celor *Quattuor novissima*, pornind de la pasaje din Ecleziașt, olandezul Denys de Ryckel prelucurează aceeași temă în *De Quattuor hominis novissimis*, la fel ca și francezul Jean Mombaer, iar o prelucrare după *Opus tripartitum* a lui Gerson este *Quattuor novissimis liber*, tipărită la Köln în 1447²⁸, probabil cu ocazia conciliului de la Constanța. Cartea face parte din genul literar *Ars moriendi*, atât de frecvent utilizat în pastorație și cateheză nu numai în veacul al XV-lea, ci și în prima parte a secolului al XVII-lea, când versiunea ilustrată cu gravuri a cărții (*Bilder Art*), într-un format mic (15×19 cm), se folosea ca material de propagandă și chiar ca amuletă²⁹. Cu valul Contrareformei, cartea îi provoacă și pe răsăriteni; în Moldova este adusă deci în jurul anului 1640, un an mai târziu apare la Veneția o ediție grecească, iar doctorul Ierotei Comnen isprăvește și el, la 1693 și la dorința cercurilor moscovite, transpunerea din latină în greacă „pentru a-i lumina pe pravoslavnici și a nu-i lăsa să cadă sub înrâurirea catolicismului”. Traducere conservată între codicele grecești

²⁴ Sub îngrijirea episcopului Petru Pavel Aron, apar în 1762 *Soborul de la Florența și Exordium Synodi florentinae*.

²⁵ Emile Mâle, *L'Art religieux après le Concile de Trente*, Paris, 1932, p. 58–62; Robert Mandrou, *De la culture populaire aux XVIIe et XVIIIe siècle*, Stock, 1964, p. 94.

²⁶ R. Bireley, *The Refashioning of Catholicism, 1450–1700; a Reassessment of the Counter Reformation*, London, 1999, p. 106.

²⁷ Șt. Andreescu, *Istoria românilor: cronicari, misionari, ctitori (sec. XV–XVII)*, p. 188.

²⁸ Roger Chartier, *Les arts de mourir. 1450–1600*, în „Annales E. S. C.”, 1976, nr. 1–2, p. 51–75.

²⁹ Despre supraviețuirea imaginilor în tablourile misionarilor iezuiți din secolul al XVII-lea, v. Florence Bayard, *L'art du bien mourir au XVe siècle*, Paris, 1999, p. 118, 180–184.

ale Academiei Române, *Metamorfoza omului vechi și nașterea celui nou sau Carte de pocăință despre cele patru sfârșituri ale omului*, a fost identificată de Olga Cicanci și Paul Cernovodeanu³⁰.

În epoca Contrareforme, gravurile și picturile cu tema «I quattro novissimi» au avut o difuzare importantă în Italia, Germania și Țările de Jos. Prototipul gravurii aduse în Moldova trebuie să fi fost opera italianului Giovanni Bernardo Azzolini, activ la începutul secolului al XVII-lea, autorul unei reprezentări alegorice a celor patru sfârșituri, executate în ceară colorată³¹.

Printr-o scrisoare a lui Pantelimon Ligaridis din 14 octombrie 1647³² scrisă la București, acesta cere Propagandei Fide Catehismul lui Bellarmin³³ și cărți ale Sfântului Toma de Aquino. Marele doctor al Bisericii Occidentale era citit în original la Academia de la Trei Ierarhi³⁴ și de către stolnicul Constantin Cantacuzino³⁵. O copie din secolul al XV-lea a unei antologii din scrierile lui Toma d'Aquino (*Zêtêmata tina Thôma tou Aquinou didaskalou tôn latinôn*) a fost dăruită în martie 1664 de către Dosoftei, episcop al Romanului și viitor mitropolit al Moldovei, arhidiaconului Dositei Nottara, viitor patriarh al Ierusalimului³⁶. În lista cărților dăruite de patriarhul Hrisant al Ierusalimului Academiei domnești de la Iași

³⁰ BAR ms. gr. 298, f. 4v, C. Litzica, *Catalogul manuscriptelor grecești*, p. 184; Olga Cicanci și Paul Cernovodeanu, *Contribution à la connaissance de la biographie et de l'œuvre de Jean (Hiérothée) Commène* în «Balkan Studies», XII, 1972, nr. 1, p. 167–168.

³¹ A. Pigler, *Barockthemen. Eine Auswahl von Verzeichnissen zur Ikonographie des 17. und 18. Jahrhunderts*, Budapest, 1956, I, p. 534.

³² DANIC, ASCPF Rola 18, c. 130–132; cf. Fr. Pall, *Les relations de Basile Lupu avec l'Orient*, în „Balcania”, VIII, p. 139 care nu cunoștea decât răspunsul Congregației din 8 iulie 1648, recomandând ca Paisie Ligaridis să se adreseze nunțului apostolic din Germania pentru cărțile solicitate.

³³ Ligaridis cere această carte nu numai pentru că ea reprezenta unul din cele mai autorizate catehisme posttridentine, ci și pentru că Bellarmin făcea parte din teologiei Congregației pentru Greci (Congregazione dei Greci), în care calitate s-a pronunțat în probleme interconfesionale ca validitatea sacramentului crismei și al căsătoriei; Bellarmin este și artizanul Unirii bisericii sârbo-croate (1611) cu Biserica Romei, v. G. Hofmann, *Il beato Bellarmin e gli orientali*, în „Orientalia Christiana Periodica”, 1927, VIII, p. 261–305.

³⁴ Mărturia lui Petru Bakšić, în *Călători străini despre țările române*, ed. de Maria Holban, Maria-Matilda Alexandrescu-Dersca Bulgaru și Paul Cernovodeanu, București, 1973, vol. V, p. 225, cf. n. 143; Andrei Pippidi o identifică cu o ediție a operelor aquinate (Veneția 1490), ai cărei posesori ulteriori ar fi fost Nicolae Costin și patriarhul Hrisant Notara care a dăruit-o Academiei din Iași la 1714, *Despre o carte de medicină și despre multe altele din biblioteca Academiei Domnești de la Iași*, în *Retrospective medicale. Studii, note și documente*, București, 1985, p. 172.

³⁵ Eugen Pavel, *O carte necunoscută din biblioteca stolnicului Constantin Cantacuzino*, în «Revista Muzeelor și monumentelor», 1980, nr. 10, p. 55–56; e vorba de comentariul Sfântului Toma la *Politica* lui Aristotel.

³⁶ Manuscrisul se păstrează în Biblioteca Patriarhiei Ierusalimului cu cota ms. 157, v. Virgil Căndea, *Mărturii românești peste hotare*, București, II, 1998, p. 152; însemnarea la Ioannou Dura, *O Dositheos Ierosolymon kai e prosfora autou eis tas Roumanikas kai tēn ekklēsian autou*, Athēnai, 1977, p. 91.

în aprilie 1714 se află o ediție venețiană din 1612 a *Summei Theologiae*³⁷. Traduceri grecești erau consultate la Iași³⁸ și chiar de patriarhul Constantinopolului, Chiril Kontaris care, în 1639, îi trimite cardinalului Antonio Barberini³⁹, prefectul Propagandei, două tomuri manuscrise din versiunea grecească a celebrei *Summa theologica*. Tot în biblioteca de la Trei Ierarhi, Sofronie Pociațki citea în limba latină, ne spune același episcop catolic Bakšić, lucrări ale iezuitului spaniol Tomaso Sanchez, în ale cărui scrieri de morală se găsesc numeroase referiri la diferențele de rit între cele două Biserici, apuseană și răsăriteană⁴⁰.

În 1671, în cursul vizitației sale canonice, episcopul Petru Parcević raportează Congregației De Propaganda Fide următoarea stare de lucruri; „*Eu aproape că am fost crescut în Italia și nu am citit niciodată Il libretto famoso del Nepotismo și în Iași mi l-a arătat un călugăr grec care îl citea boierilor și orășenilor, spre rușinea noastră. De asemenea, nu am citit niciodată cartea unui călugăr carmelitan desculț Quare Lutterus defecit a fide etc., și în Iași grecii (ortodocșii) o laudă. Atâtea cărți și scrieri, ocări și infamii aduc grecii de la Roma, Neapole, Veneția etc. și citesc și povestesc și șoptesc și despre papă și despre domnii cardinali*”⁴¹. Înainte de toate, despre ce cârticică *Il libretto famoso del Nepotismo* e vorba în relatarea lui Parcević și de ce se simțea atât de rușinat de impactul pe care aceasta îl avea asupra opiniei publice (boierii și orășenii)? Nepotismul era o instituție a curiei, născută în secolul al XVII-lea și desființată în 1692 de către papa Inocențiu al XII-lea⁴². Potrivit unei cutume instaurate de către familiile nobile italiene din care erau recrutați papii și cardinalii, aceștia puteau să-și desemneze nepoții ca secretari, să le lase moștenire averea personală și să le confere privilegiile importante. Un exemplu invocat în *Principele* lui Machiavelli este acela al papei Alexandru al VI-lea și al nepotului său, Cesare Borgia. În chip vădit această instituție curială a făcut obiectul unor vehemente critici din partea protestanților, dar și al unor pamflete catolice care se înmulțesc la jumătatea secolului al XVII-lea. Un astfel de pamflet este cel intitulat *Pasquino, impazzito furioso e rabbioso verso*

³⁷ Lista de cărți a fost semnalată și comentată de Andrei Pippidi, *op. cit.*, p. 171; v. și Bogdan Tătaru-Cazaban, *Sfântul Toma în România*, în „Studii Tomiste”, I, 2001, p. 32.

³⁸ O copie manuscrisă intitulată *Ζετῆματα* a lui Toma de Aquino a aparținut lui Nicolae Kerameus, mort la Galata în 1663, a fost adusă în 1669 în Biblioteca Sfântului Mormânt, v. Marcu Beza, *Urme românești în Răsăritul ortodox*, București, 1937, p. 93.

³⁹ G. Hofmann S.I., *Patriarchen von Konstantinopol. Kleine Quellenbeiträge zur Unionsgeschichte*, în „Orientalia Christiana”, XXXII, 1933, p. 21.

⁴⁰ Ex. gr. *De sancti matrimonio sacramento*, E. Herman, *op. cit.*, p. 146.

⁴¹ *Călători străini despre țările române*, vol. VII, Maria Holban, Maria-Matilda Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu (coord.), București, 1980, p. 173.

⁴² Wolfgang Reinhardt, *Nepotismus. Der Funktionswandel einer papstgeschichtlichen Konstantin*, în „Zeitschrift für Kirchengeschichte”, LXXXV, 1975, p. 145–185; Sandro Carocci, *Il nepotismo nel medioevo. Papi, cardinali e famiglie nobili*, Roma, 1999; Ippolito Mennini, *Il tramonto della curia nepotista. Papi, nipoti e burocrazia curiale tra XVI e XVII secolo*, Roma, 1999.

la corte di Roma e contro il nepotismo, publicat la 23 aprilie 1655 și îndreptat împotriva papei Alexandru al VII-lea⁴³. Cu alte cuvinte, la Iași această scriere se citea cu mult interes, pentru că răspândea, cum se exprimă Parcević, ocări și infamii, la adresa papei și a cardinalilor romani. Mai precis, o opinie publică nefavorabilă catolicilor era formată prin lectura acestor pamflete, aduse de către greci (negustori probabil), de la Roma, Neapoli și Veneția, adică din medii catolice. Criticile la adresa înaltei ierarhii venite chiar din mediile catolice erau un argument nesperat împotriva primatului papei, iar ecoul lor cu mult mai mare decât al tratatelor de teologie polemică pe care avea să le publice mai târziu patriarhul Ierusalimului Dositei⁴⁴.

De fapt cartea cu pricina este *Il nepotismo di Roma o vero relatione delle ragioni che muovono i Pontefici all'aggrandimento dei nipoti* apărută la Roma 1667. Pastorul epigrafist Edmund Chishull, aflat în suita ambasadorului reginei Angliei, William Paget a dăruit în 1702 un exemplar stolnicului Constantin Cantacuzino, împreună cu altă carte anticatolică *Il cardinalismo della Santa Chiesa*⁴⁵. Primul pas spre nașterea opiniei publice în Moldova în secolul al XVII-lea se petrece, ca și în restul Europei, în epoca confesionalismului, pe fondul polemicilor religioase anticatolice. Mai precis, o opinie publică nefavorabilă catolicilor era formată prin lectura acestor pamflete, aduse de către „greci”. E vorba, probabil, de călugării greci „dascălii din țara grecească”, care îi înlocuiseră, în 1646, pe dascălii trimiși de Petru Movilă și care potrivit expresiei domnului Gheorghe Ștefan „nici un folos de învățătură țării noastre nu aduc”⁴⁶. Mărturia lui Parcević mai pune în lumină forța acestui curent de opinie căruia misionarii nu i se puteau opune, fiindcă erau nepregătiți, precum și modul în care opinia publică era modelată, pe căi oculte, de la textul scris, răspândit apoi repede într-o cultură a oralității și într-o societate relativ mică. Boierii, orășenii, călugării, citesc, povestesc, șoptesc. Spre deosebire de zvonul public, punctul de plecare este, în cazul opiniei publice un text scris-tipărit, difuzat printr-o rețea de comunicare⁴⁷.

⁴³ Pamfletul s-a răspândit și prin copii, v. *ms. lat. 6577*, Österreichische National Bibliothek.

⁴⁴ Piesa cea mai importantă a dosarului disputelor privitoare la primatul papal este o carte apărută la Iași în 1682, ca prim produs al tipografiei grecești instalate de patriarhul Dositei al Ierusalimului la mănăstirea Sfântul Sava. Cartea *Anthirresis* a patriarhului Nectarie al Ierusalimului face parte din tradiția literaturii polemice antilatine din veacul al XIII-lea, născute din aversiunea orientalilor față de cruciada a IV-a și de ocuparea Constantinopolului.

⁴⁵ Corneliu Dima-Drăgan, *Biblioteci umaniste românești*, p. 50.

⁴⁶ Documentul din 1656 al lui Gheorghe Ștefan în *Relațiile istorice dintre popoarele U.R.S.S. și România*, II, Moscova, 1968, p. 280; Ștefan Andreescu, *Matei Basarab, Vasile Lupu și proiectul de cruciadă din anul 1645–1647*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A. D. Xenopol»”, XXI, 1984, p. 165, pune această schimbare pe seama abandonării de către Vasile Lupu a proiectului de cruciadă.

⁴⁷ Violeta Barbu, *De la zvon la informație: nașterea opiniei publice în țările române*, în „Revista de istorie socială”, VIII–IX, 2003–2004, p. 130–132.

Știri despre un nucleu de cărți achiziționate pentru biblioteca iezuiților de la Iași pot fi deduse, începând cu 1678, din registrele de socoteli ale misiunii, transcrise de Nicolae Iorga⁴⁸. Însemnările aparțin lui Stanislaus Branickj, iezuit polonez, provincialul misiunii din Moldova și au ca dată de început 6 martie 1678. Ca și în alte liste sau inventarii de biblioteci⁴⁹, titlul și numele autorului sunt redacte prescurtat.

Întrucât această mică bibliotecă servea mai multor scopuri, instrucția școlară, pastorație, mistică, liturgică, omiletică, dar și dispute teologice, vom aminti aici numai acele titluri care ar fi putut sluji dialogului teologic cu ortodocșii. În mod semnificativ pentru preocupările comune, ce se întâlneau în jurul aceluiași probleme, câteva din aceste titluri din biblioteca reședinței iezuite de la Iași coincid cu cele identificate ca aparținând bibliotecii de la Mărgineni a stolnicului Constantin Cantacuzino sau altei biblioteci private din Țara Românească. Prima carte asupra căreia ne vom opri se încadrează în acest grup comun: „*Recollectionum P. Mlodzian*”. E vorba de Thomas Mlodzianowski SJ (1622–1686), teolog polonez, profesor de teologie și filosofie la Lublin și misionar în Persia și Palestina, iar titlul trimite la unul dintre cele două volume ale acestui autor: *Praelectiones theologiae de Deo*, și *Praelectiones theologiae de Angelis et actibus humanis* apărute la Danzig în 1666 și respectiv în 1667⁵⁰. Câte un exemplar din cele două tratate de teologie polemică trecuseră în biblioteca stolnicului Constantin Cantacuzino din posesia lui Radu Toma Năsturel, al cărui *ex libris* în limba latină îl poartă amândouă⁵¹. Cel dintâi tratat privește polemica legată de persoanele Sfintei Treimi (*Accessit Tractatus de Sanctissima Trinitate, etiam polemicis accomodatus*), pe când cel de-al doilea tratează despre existența purgatoriului și despre starea sufletelor după moarte, în așteptarea judecății finale⁵². Gândirea iezuită de tradiție tomistă este ilustrată în biblioteca de la Iași a părinților iezuiți de „*Compendio Becanus*”, opera teologului olandezului Martinus Van der Beeck (Becanus), confesor al împăratului Ferdinand al II-lea și polemist versat în controversele cu protestanții. Probabil că și titlul fără autor „*Aphorismi*” aparține aceluiași autor: *Aphorismi doctrinae jesuitarum* (Mainz, 1613). Din opera lui Becanus, stolnicul Cantacuzino posedă un tom masiv de peste 1500 de pagini *Opera omnia aliquot tractatibus posthumis*, în care sunt

⁴⁸ Nicolae Iorga, *Studii și documente* I–II, București 1901, p. 55–57. Manuscrisul se află acum expus în Muzeul de etnografie „Episcop Mihai Robu”, al parohiei catolice din satul Săbăoani.

⁴⁹ Un inventar recent publicat este cel al cărților cumparate de la Varșovia și Cracovia de mitropolitul Petru Movilă pentru Academia sa de la Kiev, v. Petru Movilă, *Împăcarea Bisericii Ortodoxe*, trad. de Ștefan Lupan, Iași, 2002, p. 179–181.

⁵⁰ Stanisław Zaleski, *Jezwici w Polka*, II, Lwow, 1901, p. 234.

⁵¹ Corneliu Dima Drăgan, *Biblioteca unui umanist român: Constantin Cantacutino stolnicul*, p. 228–229, nr. 295, 296.

⁵² Mario Ruffini, *Biblioteca stolnicului Constantin Cantacuzino*, p. 139.

strânse scrierile despre predestinare, liberul arbitru, euharistie, invocarea sfinților, primatul papal, respingerea erorilor luteranilor, calvinilor și anabapțiștilor⁵³. Paginile exemplarului sunt acoperite cu numeroase note de lectură în limba latină.

Sub însemnarea „Defenso orthodoxae fidae P. Rutka” se ascunde lucrarea iezuitului polonez Theophil Rutka, născut la Kiev. Timp de mai mulți ani a fost profesor de teologie la colegii poloneze, apoi la seminarul iliric de la Loretto și misionar la Constantinopol. A trăit apoi la curtea lui Stanislaw Jablonowski, la Cracovia, și a murit la Lemberg, de unde proveneau majoritatea misionarilor iezuiți care au venit în Moldova în a doua jumătate a secolului al XVII-lea. Lucrarea de care este vorba se numește *Defensio S. orthodoxae Orientalis Ecclesiae contra haereticos praesertim processionem Spiritus Sancto a Filio negantes ex SS. Patribus potissimum graecis deducta*, Posen, 1678.

Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”
București, Bd. Aviatorilor nr. 1

⁵³ C. Dima-Drăgan, *op. cit.*, p. 207; M. Ruffini, *op. cit.*, p. 230.

Grigore Brâncuș

PROBLEME ALE ISTORIEI LIMBII ROMÂNE ÎN CONCEPȚIA LUI MOZES GASTER*

Mozes Gaster era recunoscut de contemporani ca un mare savant. Prezența lui era solicitată cu interes în cercurile științifice și culturale. Titu Maiorescu l-a introdus la Junimea în 1880, unde a citit din studiile sale de literatură populară. Acolo l-a cunoscut pe M. Eminescu: „Am devenit prieteni foarte intimi și îl vizitam adesea”¹. În amintirile lui, această prietenie e fixată pe interesul comun pentru textele vechi. „Avea o colecție de manuscrise românești impresionantă din care am împrumutat unele și am reprodus fragmente în *Chrestomatia* mea... Putea și să citească extrem de bine vechea literă chirilică, dar eu știam mai bine, așa că ne așezam împreună și citeam în special vechile cronici. Acestea îi plăceau cel mai mult și au avut o mare influență asupra stilului și purității limbii sale”². Prin aceeași pasiune pentru documentele vechi de limbă se apropie de Hasdeu, despre care spune că era un întemeietor, o personalitate care domina epoca. „Hasdeu era un geniu – afirmă el – omul care va pune bazele unei lucrări desăvârșite; era întotdeauna primul la punerea pietrei de fundație. El a fost cel care a publicat *Arhiva* [istorică a României], o colecție de documente rămase indispensabile până astăzi. A fost și autorul unor numeroase lucrări, între care *Cuvente den bătrâni*. El a fost inițiatorul marelui dicționar al Academiei. Se angaja întotdeauna cu pasiune în polemici, avea o limbă ascutită, în esență un om de mare valoare”³. Se observă din acest scurt fragment că amintirile în legătură cu Hasdeu sunt centrate mai cu seamă asupra preocupărilor acestuia privind epocile vechi ale limbii, pentru care și Gaster avea o aplecare specială. De altfel, mulți discipoli ai lui Hasdeu, Grigore Tocilescu, Ioan Bogdan, Ioan Bianu, mai târziu Ion-Aurel Candrea, cercetează sursele de material concret pentru stările arhaice ale limbii. Gaster caută cu pasiune

* Comunicare la Sesiunea științifică consacrată împlinirii a 150 de ani de la nașterea lui M. Gaster. Sesiunea a fost organizată la 18 sept. 2006 de Secția de filologie și literatură a Academiei Române.

¹ Mozes Gaster, *Memorii. Corespondență*, ediție îngrijită și adnotată de Victor Eskenasy, București, Editura Hasefer, 1998, p. 197.

² *Ibid.*

³ *Ibid.*, p. 158; v. și M. Gaster în *corespondență*, ediție îngrijită de Virgiliu Florea, București, Editura Minerva, 1985, p. 31, unde, într-o scrisoare către Nicolae Cartojan, din 1935, spune din nou: „eu l-am respectat ca pe un geniu”. Trecuseră aproape trei decenii de la moartea marelui său mentor.

manuscrise de tot felul, ajungând posesorul unei impresionante colecții de documente vechi. *Crestomația* lui vine în rând cu *Crestomația* lui Cipariu, cu *Cuvențe den bătrâni*, cu *Carte de citire* (1882) a lui Lambrior etc., opere în care sunt strânse laolaltă monumente de limbă din secolele vechi. La acești învățați există conștiința că originile limbii și evoluția ei pot fi mai bine deslușite dacă sunt cunoscute și studiate vechile manuscrise și tipărituri.

Din aceeași perspectivă, a interesului pentru româna veche, Gaster își amintește, la bătrânețe, de Mihail Kogălniceanu, „una din mințile absolut remarcabile ale României, ... un mare savant. A fost primul care a publicat cronicile românești, după vechile manuscrise pe care le poseda”⁴.

Orientarea spre formele vechi ale culturii și, implicit, ale limbii este ecoul îndemnului lui I. Heliade Rădulescu, al tradiționalismului de la „Dacia literară” și, bineînțeles, al curentului latinist în laturile lui pozitive.

În acest cadru larg, cu determinări succesive, sunt cuprinși mai toți lingviștii și filologii români din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul celui de-al XX-lea. Privitor la Gaster, trebuie arătat că specificul operei lui de lingvist, filolog și folclorist este, în întregime, motivat de aceste tendințe românești ale epocii.

Dintre contemporani, Gaster a avut raporturi mai strânse cu Lazăr Șăineanu, discipol preferat al lui Hasdeu și, incontestabil, un mare lingvist. El i-ar fi dat îndrumări în legătură cu gruparea și ordonarea basmelor, cu filiația geografică a motivelor etc. (volumul *Basmele române*, din 1894, a fost premiat de Academia Română). De la Gaster ar fi primit Șăineanu imboldul de a cerceta elementele turcești din limba română (1885) și, mai ales, nenumărate idei referitoare la evoluțiile semantice ale cuvintelor românești din *Încercare asupra semasiologiei limbii române* (1887). „Caldului d-tale îndemn – îi scria Șăineanu – datoresc stăruința cu care, timp de ani, n-am pregetat a lucra la această carte, al cărei cuprins a format subiectul zilnicelor noastre întrebări. Partea ei cea bună – dacă vei găsi ceva bun într-însa – revine și se răsfrânge direct asupra d-tale”⁵. De fapt, Șăineanu datora îndrumarea acestei cărți, inițial teză de licență, lui Hasdeu, profesorul său, care a și recomandat premiarea ei de către Universitate și publicarea în „Revista pentru istorie, arheologie și filologie” a lui Gr. Tocilescu. De altfel Gaster însuși, târziu, se distanțează de Șăineanu, pe care, la bătrânețe, îl vedea „fără o deosebită tărie de caracter”. Nu e lipsit de interes să observăm că Șăineanu, după 1900, când a fost obligat să părăsească România, „a rupt” definitiv orice contact cu știința și cultura românească, dedicându- se cu totul lingvisticii franceze. Gaster, în schimb, deși departe de țară, a continuat până în ziua morții să facă lingvistică, filologie și

⁴ Mozes Gaster, *Memorii. Corespondență*, p. 80.

⁵ *Gaster în corespondență*, p. 59.

folcloristică românească, să țină un contact permanent cu țara. Corespondența cu N. Cartoian și cu N. Titulescu este elocventă. După cum se știe, raportul pentru alegerea ca membru de onoare al Academiei Române, în 1929, a fost întocmit de Sextil Pușcariu.

Dintre învățații străini, Gaster a cultivat relații amicale cu Gustav Gröber, profesorul său de filologie romanică de la Breslau, cu G. I. Ascoli, întemeietorul cercetărilor de substrat și de dialectologie romanică, cu renumitul slavist Fr. Miklosich, deci cu mari învățați ale căror preocupări de căpetenie erau legate de studiul istoric al limbii. În „Zeitschrift für romanische Philologie”, celebra revistă întemeiată de G. Gröber la Halle, în 1886, și-a publicat teza de doctorat cu o temă de fonetică istorică, iar în „Grundriss der romanischen Philologie”, ed. I, Strassburg, 1888, inițiat tot de Gröber, a publicat *Die nichtlateinischen Elemente im Rumänischen* și tot acolo (II, partea a III-a, 1901) *Geschichte der rumänischen Literatur*, iar în „Archivio glottologico italiano”, revista înființată și condusă de Graziadio Isaia Ascoli la Milano (în X, 1886–1888), a dat la iveală *Il Physiologus rumeno* (ms. 1151 de la Biblioteca Academiei Române).

Pentru Miklosich, profesor la Viena, a cules, la cererea lui, povești și vocabular din graiul țiganilor din România.

Trebuie spus însă că începuturile activității științifice a lui Mozes Gaster, ca, de altfel, ale multor învățați ai epocii, sunt legate de tumultuoasa personalitate a lui Hasdeu. Acesta îi publică, Gaster fiind încă student, articole de etimologie în „*Columna lui Traian*”. Mai mult, în *Suplimentul la Cuvente* (II, p. 516–526, ed. Gh. Mihăilă, EDP, București, 1983), îi reproduce o recenzie⁶ la un studiu al lui Cihac referitor la etimologiile stabilite de Hasdeu în *Cuvente*.

În 1885, Gaster ține la Ateneul Român o conferință⁷ publică în legătură cu ortografia, implicându-se astfel în una dintre problemele importante ale culturii românești din secolul al XIX-lea. Titu Maiorescu publicase, în 1866, *Despre scrierea limbei române*⁸, în care combătea etimologismul de pe pozițiile principiilor fonetismului (mai exact al unei scrieri fonologice), care au fost aplicate de îndată la „Convorbiri literare”. Deși prin reforma academică din 1880 se asigura un progres real în această direcție, totuși se mențineau încă unele reguli ale scrierii etimologice. După această dată fonetismul e susținut însă cu multă vigoare de Al. Lambrior, H. Tiktin, Al. Philippide, Ion Bianu și Mozes Gaster⁹. În *Memorii*

⁶ Publicată inițial în „Zeitschrift für romanische Philologie”, t. IV, 1880, p. 468–487; v. și observațiile lui Hasdeu la articolul lui Gaster, în CB, I, p. 546–552 (ed. Gh. Mihăilă).

⁷ *Originea alfabetului și ortografia română*, conferință ținută la 3 februarie 1885 la Ateneul Român.

⁸ Vezi analiza acestei opere în articolul nostru *Titu Maiorescu și problemele limbii*, în LR, XIII, 5, 1964, p. 483 ș.u.

⁹ Cf. D. Macrea, *Probleme ale structurii și evoluției limbii române*, București, 1982, p. 151 ș.u.; Id., *Lingviști și filologi români*, București, 1959, p. 140 ș.u.: studiul Mozes Gaster.

Gaster ține să precizeze cu mândrie că „Bianu a adoptat în mod tacit sugestia pe care o făcusem..., toate tipăriturile moderne din ultimii 20–30 de ani au urmat în întregime exemplul și sistemul meu”¹⁰.

E important de observat că Gaster apreciază cu înțelegere eforturile cărturarilor de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui de-al XIX-lea (Ienăchiță Văcărescu, Ion Heliade Rădulescu, bănățenii Radu Tempea, Diaconovici Loga, Molnar ș.a.) de simplificare a alfabetului chirilic în scrierea românească în direcția impunerii totale a alfabetului latin.

După cum se știe, ortografia latinizantă era motivată de nevoia explicării originii latine a limbii. Etimologismul ortografic a fost, de fapt, o modalitate de exprimare a reconstrucției foneticii și gramaticii într-o fază mai veche de evoluție, mai apropiată de latină. Gaster însă, ca mulți alți contemporani, era convins de latinitatea gramaticii și a lexicului fundamental românesc, ceea ce făcea de prisos afirmarea acesteia și prin ortografie. El observă că și „în haină chirilică româna a fost recunoscută ca limbă romanică, și Diez, fondatorul filologiei romanice, a pus limba română, încă de pe la 1836, între celelalte limbi surori”¹¹. Ortografia fonetică („a scrie numai câte un semn pentru fiecare sunet”) se impunea îndeosebi prin aceea că se crease la noi o limbă literară unitară, cu deosebiri neimportante de la o provincie la alta, ceea ce elimina pericolul tulburării sistemului fonologic prin intervenția variantelor regionale ale sunetelor. Gaster intuia caracterul supradialectal al normelor limbii literare, dezvoltarea unitară a acestei variante culte a limbii și contribuția fundamentală a oamenilor de litere la crearea și generalizarea ei. „Avem deja o limbă literară care se ridică deasupra diferențelor dialectale, și este expresiunea dezvoltării intelectuale a poporului român în întregimea sa”¹². Difuzarea formelor noi ale culturii în toate straturile populare e condiționată de existența unei limbi literare unitare. „Această limbă – scrie Gaster – să o cultivăm și să o lățim peste toate unghiurile țării românești, făcând pe toți părtași aceleiași culturi, acelorași simțăminte”¹³.

Aceste idei valoroase circulau în lingvistica vremii. Gaster are meritul deosebit de a le fi receptat cu obiectivitatea proprie savantului de înaltă ținută științifică.

Considerată în totalitatea ei, opera științifică a lui Gaster (lingvistică, filologică, folcloristică) este legată de istoria limbii române, ceea ce este în acord cu orientarea generală a epocii. Cercetarea aprofundată a istoriei, pe toate planurile, reprezintă o direcție dominantă în știința și cultura românească. Cipariu, Hasdeu, Șăineanu, Gaster, Lambrior ș.a. sunt, în primul rând, istorici, studiază limba din

¹⁰ Mozes Gaster, *Memorii. Corespondență*, p. 73.

¹¹ *Originea alfabetului și ortografia română*, p. 41.

¹² *Ibid.*, p. 42.

¹³ D. Macrea, *Lingviști și filologi români*, p. 141; v. și *Lingviști și filologi evrei din România*, prezentare și antologie de Lucia Wald, București, Editura Hasefer, 1996, p. 39–55.

perspectiva evoluției ei de la origini până în perioada modernă. Această insistență asupra trecutului, mai apropiat sau mai îndepărtat, al evoluției limbii se continuă, la un alt nivel, în prima jumătate a secolului al XX-lea. Al. Philippide, Ov. Densușianu, Sextil Pușcariu, Al. Rosetti ș. a. se impun, prin excelență, ca istorici ai limbii.

Lucrările lui Gaster din acest domeniu rețin atenția prin temele abordate și, mai ales, prin metodologia, nouă pentru acea vreme, a cercetării lingvistice.

Disertația de doctorat¹⁴, susținută la Leipzig în 1877, este unul dintre cele dintâi studii de fonetică istorică, în care e urmărită evoluția velarei *c*¹⁵ în diferite contexte, nu numai în lexicul moștenit din latină, ci și în cel împrumutat din slavă, maghiară, turcă, neogreacă, în cuvintele comune, precum și în antroponime și toponime. Nu sunt lăsate deoparte, din acest punct de vedere, nici graiurile dacoromâne și dialectele aromân și istroromân, româna veche și cea modernă. Se observă din acest studiu că în concepția lui Gaster româna trebuie considerată în toată diversitatea ei, în dimensiunea orizontală și în cea verticală. Concluziile rezistente ale unei cercetări se întemeiază pe epuizarea faptelor și pe aplicarea metodei comparativ-istorice. Acesta e un principiu care devenise esențial în ultimele decenii ale sec. al XIX-lea, caracteristic curentului neogramatic. Gaster însuși se considera neogramatic: „Eu acord cea mai mare importanță caracterului legic al modificărilor fonetice și admit o excepție numai acolo unde o altă explicație este imposibilă, iar fenomenul anormal este sprijinit de o analogie”¹⁶. În gândirea lui, acțiunea legilor fonetice și analogia la care se adaugă factorul psihologic, care generează expresiile afective, sunt principiile care guvernează evoluția limbii. Aceasta este, de fapt, esența curentului neogramatic în a cărui atmosferă tânărul Gaster se instruia la universitățile germane.

Ca și Șăineanu, Gaster e atras de timpuriu de studiile de lexicologie istorică. Primele sale încercări de etimologie, din perioada studenției la Breslau și Leipzig, sunt publicate de Hasdeu în prestigioasa revistă „Columna lui Traian”.

Mai întâi articolul *Câteva rectificări la etimologiile grece, turce și maghiare ale lui Roesler*¹⁷, în care Gaster are în vedere studiul lui R. Roesler, *Die griechischen und türkischen Bestandtheile im Rumänischen* (Wien, 1865), precum și o notiță asupra elementelor maghiare din română intercalată în *Rumänische Studien* (Leipzig, 1871).

¹⁴ *Zur rumänischen Lautgeschichte. I. Die gutturale Tenuis, Inaugural Dissertation*, în „Zeitschrift für romanische Philologie”, 1878.

¹⁵ Dintr-o scrisoare către Hasdeu, aflăm că intenționa să studieze și evoluția corespondenței sonore *g*. În treacăt fie spus, în aceeași vreme apărea în „Romania”, 1877, studiul lui Al. Lambrior *Du traitement des labiales p, b, v, f dans le roumain populaire* și, în anii următori, tot în „Romania”, studiile acestuia asupra evoluției lui *e* scurt latin în română (1878) și a vocalelor accentuate (1880, 1881).

¹⁶ În recenzie la Cihac reprodusă de Hasdeu în CB, I, p. 528.

¹⁷ „Columna lui Traian”, VII, 1876, p. 521–526.

Erau anii în care Hasdeu publicase *Istoria critică a românilor* (1873), o violentă ripostă la teoriile lui Roesler, și pregătea cele trei volume *Cuvente den bătrâni* (1879–1881). Unele observații etimologice făcute de Gaster în acest articol sunt corecte, așa cum apar astăzi în studiile de profil: *andrea*, *balaur*, *da* adv., *dascăl*, *eleșteu*, *cuteza*, *murg*, *schimonosi*, *urmă*, *flăcăiandru*, *frică*, *lălău*, *răpi* vb., *ciripi*, *surugiu*, *cireadă*. Autorul înșiră apoi cuvinte turcești, grecești și maghiare care lipsesc la Roesler: *abă*, *acadea*, *ageamiu*, *aguridă*, *aldămaș*, *alva*, *angara*, *argăsi*, *arpacaș*, *arșic*.

În anul următor al „Columnei”¹⁸, studentul Gaster publică o recenzie laudativă la *Dictionnaire turc-arabe-persan*, vol. I–II, Leipzig, 1866–1876 al Dr. I. Th. Zenker. Se rețin câteva mici observații privind cuvinte turcești din română ca *bursuc*, *ciorbă* ș.a., de unde rezultă un interes special pentru lexicul de circulație balcanică.

În istoria lingvisticii românești, Gaster se impune însă prin două remarcabile studii referitoare la caracterul romanic al limbii noastre și la specificul ei evolutiv: *Stratificarea elementului latin în limba română*¹⁹ și *Die nichtlateinischen Elemente im Rumänischen*²⁰. În primul dintre acestea, Gaster susține ideea că în structura lexicală românească de origine latină ar exista trei straturi deosebite cronologic unele de altele. Peste stratul vechi moștenit direct s-ar fi suprapus altul, ceva mai nou, trecut prin intermediul limbii albaneze, pe care el o considera, după expresia lui G. Meyer, „eine halbromanische Sprache”: „Elementul latin însuși – scrie el – nu este un strat omogen, ci se compune din pături suprapuse. Din aceste pături numai cea dintâi este cea mai veche, provenind de-a dreptul de la coloniile romane așezate pe pământul Daciei de pe timpul ocupațiunei. Peste acest strat vechi s-a suprapus o pătură nouă de elemente latine prin intermediul limbii albaneze, care însăși nu este altceva decât un dialect tracic pe jumătate romanizat”²¹. „O a treia pătură, în fine, reprezintă elementele primite prin intermediul slavilor”²². Deosebirile dintre aceste straturi lexicale ar fi mai ales de natură fonetică. După Gaster, cuvintele de origine latină care se găsesc și în albaneză și care nu au evoluat în română după regulile fonetice de tip latin ar fi intrat relativ târziu prin intermediul acestei limbi. Cuvinte ca: *berbece*, *brad*, *buză*, *căciulă*, *cal*, *cânepă*, *cetate*, *chingă*, *coapsă*, *cot*, *cuscru*, *mânz*, *mugur*, *negură*, *preot*, *sterp*, *vatră* ș.a. provin, după Gaster, din latină, dar prin filieră albaneză. La fel, *cumpână* ar fi mlat.

¹⁸ *Ibid.*, VIII, 1877, p. 298–300.

¹⁹ „Revista pentru istorie, arheologie și filologie”, an. I, vol. I, 1882, p. 17–32; p. 345–356 (abrev. RIAF).

²⁰ „Grundriss der romanischen Philologie”, hg. Gustav Gröber, I Band, Strassburg, 1888, p. 406–414.

²¹ RIAF, I, 1882, p. 20.

²² *Ibid.*

Campana, pe care româna l-ar fi primit prin slavă. Aceste erori trebuie puse pe seama faptului că evoluția fonetică în trecerea de la latină la română era insuficient cunoscută la sfârșitul secolului al XIX-lea. De asemenea, orientarea neogramatică determina explicarea, chiar și a excepțiilor, prin legi fonetice stricte. Acestea puteau fi oferite de împrumuturile latine din albaneză, limbă cu care româna are numeroase afinități. Trebuie adăugat, totodată, faptul că în domeniul substratului Gaster avea alte concepții decât Miklosich, Schuchardt, Hasdeu, care explicau elementele nelatine din română asemănătoare cu albaneza ca rezultat al acțiunii unui substrat comun asupra latinei balcanice.

Cu toate acestea, unele observații de detaliu trebuie reținute din studiul lui Gaster, ca, de exemplu, *văpaie* raportat la alb. *vapë*, *acă* (în *acătare*) comparat cu alb. *akë*, ori, mult mai interesant, frecvența foarte ridicată a fricativei *ș* în albaneză, prin care s-ar explica și preferința românei pentru acest sunet datorat unui impuls din partea substratului: *mușchi*, *șchiop*, *așchie*, *creștet* ș.a, cuvinte latine în care explicația apariției lui *ș* întâmpină unele dificultăți.

Gaster datorează filierei albaneze și evoluțiile semantice identice ale unor cuvinte latine: *merge*, alb. *mërgoj* (lat. *mergere* „a se afunda”), *orb*, alb. *i verbër* (lat. *orbus* „orfan”), *pădure*, alb. *pyll* (lat. *paludem* „baltă”), *tufă*, alb. *tufë* (lat. *tufa* „moț, panaș”), *untură*, alb. *yndyrë* (lat. *unctura* „îmbalsămare”), *ura*, alb. *uroj* (lat. *orare* „a vorbi, a ruga”), *urî*, alb. *urrej* (lat. *horreo* „a se zbârli, a tremura”), *vară*, alb. *verë* (lat. *ver* „primăvară” etc.).

Studiul lui Gaster privind așa-zisa „stratificare” a lexicului de origine latină se impune totuși prin metoda folosită, aceea de a atrage în cercetarea etimologică comparativă a fondului latin corespondentele latinești din albaneză. „Mergând pe urmele lui Miklosich, el a izbutit să identifice cuvinte care se găsesc numai în română și albaneză, să arate particularitățile lor formale și să înfățișeze evoluția lor semantică identică în cele două limbi”²³. Se poate spune că Gaster intuiește astfel așa-numita „romanitate balcanică”, în care se include și albaneza prin numeroasele împrumuturi lexicale din latină.

Mai târziu, a circulat și ipoteza inversă, aceea că unele elemente latine din albaneză pot fi explicate ca împrumuturi nu direct din latină, ci prin filieră românească sau prin dalmată.

Trebuie arătat, în sfârșit, că teoria straturilor lexicale era cunoscută în lingvistica de la sfârșitul secolului al XIX-lea. Astfel, Adrien Tavernay, un discipol al lui Gaston Paris, susținea²⁴ că cuvintele românești de origine latină cu *u* neaccentuat păstrat au apărut în circulație mai târziu decât cele cu *u* sincopat.

²³ Ștefan Pașca, *Activitatea lui Mozes Gaster în domeniul lingvisticii și al filologiei române*, în „Cercetări de lingvistică”, Cluj, I, 1956, p. 107.

²⁴ Adrien Tavernay, *Phonétique roumaine: le traitement de tj et du suffixe -ulum, -ula en roumain*, în „Études romanes dédiées à Gaston Paris”, Paris, 1891, p. 275–278.

Astfel, *mascur* (lat. *masculus*), *singur* (lat. *singulus*) etc. ar fi mai târzii decât *ochi* (lat. *oculus*), *ureche* (lat. *auricula*) etc. După părerea noastră, mai aproape de adevăr este explicația prin analogie cu elementele din substrat, care au conservat pe *u*: *abure*, *mugure*, *strugure*, *viezure* etc.

Cel mai important studiu al lui Gaster privind istoria limbii noastre este, fără îndoială, cel consacrat elementelor nelatine din limba română, intitulat chiar *Die nichtlateinischen Elemente im Rumänischen*. El precizează de la început că fondul esențial al românei este, fără niciun dubiu, cel latin. Deosebirea față de celelalte limbi romanice constă în numărul mare de împrumuturi din limbile cu care a venit în contact, mai exact, albaneza, slava meridională, maghiara, turca și neogreaca.

Pentru asemănările (fonetice, gramaticale și lexico-semantic) apelează la materialul din scrierile lui Miklosich și Hasdeu. E vorba, între altele, de vocala *ă*, postpunerea articolului definit, structura numeralului cardinal de la 11 la 19, viitorul cu *vo*, sistemul cazurilor din flexiunea substantivală și pronominală etc.

Concordanțele româno-albaneze care nu se pot explica în română prin influență albaneză și nici ca transmisiuni din tracă ori iliră se datoresc, după Gaster, influenței puternice din partea unei populații turcice, bulgarii turanici, care au apărut pe la anul 660, asimilându-se, după vreo trei secole, în masa popoarelor balcanice. El atrage atenția asupra faptului că multe trăsături comune românei și albanezei se găsesc și în greacă și bulgară și că ele ar fi inovații târzii, de după secolul al VI-lea, când nu mai era posibilă o influență tracă ori traco-iliră.

Teoria aceasta a fost primită cu mari rezerve de lingviști²⁵. Astăzi este ignorată cu totul. Trebuie să apreciem însă faptul că Gaster avea o bună informație în domeniul albanisticii, considerând aceasta ca o condiție indispensabilă pentru studierea nu numai a substratului limbii române (elementele comune cu albaneza), ci și a fondului latin propriu-zis al acesteia.

Gaster a observat că unele trăsături comune românei și albanezei se găsesc și în alte limbi învecinate (bulgara, neogreaca), ceea ce înseamnă că intuia, ca și Kopitar, Miklosich ș.a., ideea unui „Sprachbund” balcanic, care avea să fie dezvoltată mai târziu, în secolul al XX-lea, de Pericle Papahagi, Kr. Sandfeld, Al. Rosetti ș.a.

Elementele celelalte („nichtlateinische”), adică slave, maghiare, turcești și neogrecești, sunt judicios interpretate de Gaster. El observă, de exemplu, caracterul bulgăresc al împrumuturilor slave, stăruie asupra exagerărilor lui Cihac privind ponderea lexicului românesc de origine slavă, reia teoria lui Hasdeu în legătură cu

²⁵ În „Grundriss der romanischen Philologie”, I Band, hgg. Gustav Gröber, Strassburg, 1888, sunt publicate două studii remarcabile: 1. H. Tiktin, *Die rumänische Sprache* (p. 438–460), o descriere amănunțită (mai ales fonetică și morfologică) făcută din perspectivă istorică și 2. G. Meyer, *Die lateinischen Elemente im Albanesischen* (p. 804–821), în care, evident, se fac referiri permanente la română. În ambele studii nu se fac raportări la ipoteza lui Gaster.

formarea pe teren românesc a toponimiei de aspect slav (derivate românești de la entopice de origine slavă).

Cât privește elementele ungurești din română, e de remarcat că acestea nu sunt atât de numeroase cum credea Cihac. Ele lipsesc din aromână și istroromână, de unde o concluzie de istorie socială: absența unui contact direct cu populația de limbă maghiară.

Nu trebuie ignorată nici influența inversă, remarcată de Hasdeu, adică elemente românești pătrunse de timpuriu în maghiară, în perioada așezării ungurilor în locurile actuale.

Pentru cuvintele de origine turcă, Gaster trimite la studiile lui Șăineanu, pe care le-a stimulat și chiar a recomandat publicarea lor în revista lui Gr. Tocilescu. El observă caracterul popular al unui stoc important de elemente turcești și, de asemenea, faptul că influența turcă este relativ uniformă asupra limbilor balcanice. Din turcă avem mai ales substantive și adjective, precum și câteva sufixe. Lipsesc verbe de origine turcă.

Influența grecească a însoțit evoluția limbii noastre de la origini până în pragul epocii moderne, prin elenismele latinești, apoi prin elementele bizantine, răspândite în toate idiomurile balcanice și, în sfârșit, prin cele neogrecești, din perioada fanariotă. Adăugăm aici faptul că un fond masiv de elemente grecești pătrunde în română, în epoca modernă, prin filieră romanică.

După cum se vede, Mozes Gaster medita asupra problemelor fundamentale ale istoriei limbii române. El avea convingerea că româna nu poate fi studiată bine decât în totalitatea ei; de aici și interesul lui pentru dialectele și graiurile românești. El face mereu apel la datele aromânei și istroromânei, la raporturile acestora cu dacoromâna.

El observă bine că dacoromâna e *foarte unitară*, deosebiri dialectale sunt mici și neimportante. „Nu avem dialecte dacoromâne – scrie el – ci numai nuanțe dialectice”²⁶.

Mai mult, el constată că deosebirile de la un grai la altul nu sunt foarte vechi, „sunt relativ moderne, ieșite din forme arhaice”²⁷.

Gaster a intuit conceptul de română comună: „Aceste *toate împreună*, adică dialectul dacoromân, macedoromân și istroromân, constituiesc limba română, și nu numai cel dintâi, precum s-a considerat până acuma”²⁸. El spune că din comparația interdialectală se pot „lumina fazele prin care a trecut graiul legiunilor”²⁹. Acest mod de înțelegere a fazelor de evoluție a latinei dunărene va fi dominant, în secolul

²⁶ In RIAF, I, 1883, p. 236, recenzie la Fr. Miklosich, *Rumunische Untersuchungen*, Wien, 1881–1882.

²⁷ *Ibid.*

²⁸ *Ibid.*

²⁹ *Ibid.*

următor, la marii lingviști, Philippide, Densusianu, Pușcariu, Rosetti, care au întocmit, în diverse variante, operele monumentale de istorie a limbii române.

Măsura supremă a forței de creație a acestui savant e dată de *Crestomatia română. Texte tipărite și manuscrise* (sec. XVI–XIX), *dialectale și populare, cu o introducere, gramatică și un glosar româno-francez*, Leipzig – București, 1891. Precuvântarea la impunătoarea operă, cu care Gaster e recunoscut între marii noștri filologi, are ca motto celebrele cuvinte de la 587, din cronica lui Theophanes, *torna, torna, fratre*, considerate de el ca „cel mai vechi monument al limbii române”. Acestea exprimă „scopul și tendința acestei cărți: «de a ne înturna către trecut»”. Istoria limbii române nu poate fi studiată fără cunoașterea limbii vechi: „cât se poate mai multe texte și fragmente de texte din vechea literatură română și de a urmări astfel pas cu pas...mersul gradat al dezvoltării limbii românești”.

Așadar, pentru Gaster, ca și pentru ceilalți mari lingviști ai epocii, textele vechi sunt un popas necesar în studierea evoluției românei de la latină până astăzi.

*Facultatea de Litere
Universitatea din București,
Str. Edgar Quinet nr. 5–7*

Gh. Chivu

*CARTE DE PRE RUDITU LUMII,
O COPIE TRANSILVĂNEANĂ DIN PALIA DE LA ORĂȘTIE*

1. În fondul de carte veche constituit, la Gyula, de către Episcopia Ortodoxă Română din Ungaria, se păstrează, sub numărul de inventar 94.3.1, un manuscris de la începutul secolului al XVIII-lea, ce a aparținut bisericii românești din Körösszakál – Săcal¹.

Este un miscelaneu format din 193 de file², cu dimensiunea de 29,3 × 18,5 cm³, având în alcătuire 9 texte:

1. f. 1a^r–4^r/6: <apocrif religios>, fără partea inițială; *incipit*: pica câte 9 mii, alteori câte 10 mii de oameni, pica și cădea în zi de armele lor și nice un fel om nice înainte, nice înapoi, ce totdeauna și totu în rândul îi struncina și omorâia”;

2. f. 4^r/7–6^v, 15^v–16^r: *Învățătura lui sti Ilie prorocul*;

3. f. 7^v–15^r: *Când au tăiat Irodu cele 14 întunerece de prunci mici*;

4. f. 16^v: <Întrebări și răspunsuri>;

5. f. 17^r–179^r: <Antologhion>;

6. f. 179^v–184^r: *Carte de pre ruditu lumii*, fără partea finală; *desinit*: Și slobozi pre <e>i Domnul Dum<nezeu> afară din raiul dulceții cum să lucre pământul din carele și elu...”;

7. f. 185^{r-v}: *Cuvântul de vreamă de apoi*, fără partea finală; *desinit*: Zisă Mamer filosof: Când va fi vremea de apoi, iară muma-ș va votri fata...”;

8. f. 186^r–192^r: *Povestea sfântului Chiric și a ma<i>cii sale Iulita*;

9. f. 192^v: <fragmente religioase>⁴.

Textele sunt scrise cu cerneală neagră, de nuanțe diferite (în *Antologhion* a fost utilizat, pentru unele ornamente, unele titluri și inițiale, și chinovarul), pe hârtie groasă, cu filigran⁵, de proveniență diversă.

¹ Vezi Teodor Misaroș, *Din inventarul de manuscrise, cărți și obiecte de cult de la biserica ortodoxă română din Körösszakál – Săcal (R.P.Ungaria)*, în „Biserica Ortodoxă Română”, XCII, 1974, nr. 3–4, p. 476–488; idem, *Din istoria comunităților bisericești ortodoxe din Ungaria*, Ediția a II-a, revăzută, Giula, 2002, p.219–220; cf. Florea Oltean, *Românii din Gyula în secolul al XIX-lea*, Giula, 1999, p. 150.

² Numerotarea cu cifre arabe scrise cu creionul a fost făcută de Teodor Misaroș, prima filă având numărul 1a. Textul *Antologhionului*, cea mai veche parte a miscelaneului, are și o numerotare originală, cu cifre chirilice, scrise cu cerneală în colțul din dreapta sus al filelor.

³ Cf. Teodor Misaroș, *art. cit.*, p. 480.

⁴ Pentru descrierea cuprinsului manuscrisului, vezi și Teodor Misaroș, *art. cit.*, p. 482–484.

⁵ Filigranele decalchiate din miscelaneu au fost reproduse de Teodor Misaroș, în *art. cit.*, figura 1.

În manuscris există mai multe însemnări⁶. Una dintre acestea⁷ atestă că *Antologhionul* a fost scris, în 1707, de către popa Ștefan din Ghingheleag (= Dindeleag), actualmente Livada, jud. Cluj. O alta⁸ consemnează faptul că miscelaneul, având deja componența actuală, a fost legat și donat de către Dumitru Ardelean și soția sa, Maria, la 14 februarie 1737, bisericii din Simiclăuș, foarte probabil actuala localitate Sânicolau – Bihor⁹. Iar o a treia, plasată pe marginea de jos a filelor 1^v și 2^f, în care este menționat anul 1724, probează copierea scrierii care ocupă primele pagini din manuscris înaintea sau cel târziu în cursul acestui an.

Caracteristicile grafice ale textelor și succesiunea lor în miscelaneu arată că acesta, datat cu certitudine, în structura actuală, între anii 1707 și 1737, a fost alcătuit de 6 persoane distincte¹⁰. În afară de popa Ștefan din Dindeleag, căruia îi este datorat *Antologhionul*, și de scribul care a completat, înainte de 14 februarie 1737, lacunele apărute în cadrul acestuia¹¹, un copist anonim a transcris textele 1, 2, 3, 6 și 8¹², un altul a copiat *Cuvântul de vremea de apoi* (variantă a scrierii numite *Cele douăsprezece vise în tâlcuirea lui Mamer*, și nu, cum sugerează titlul, a *Învățăturii despre vremea de apoi a prorocului Isaia*¹³), iar alți doi au scris, pe fețe ale unor file rămase întâmplător goale, o serie de *întrebări și răspunsuri* (f. 16^v)¹⁴, respectiv câteva *fragmente religioase* (f. 192^v)¹⁵.

2. Textele cuprinse în manuscrisul păstrat în fondul de carte veche al Episcopiei Ortodoxe Române din Gyula au fost puțin studiate¹⁶, doar *Antologhionul* și, recent,

⁶ Unele dintre acestea cuprind date care arată că miscelaneul, având deja structura actuală, a fost consultat frecvent în cursul secolului al XVIII-lea: 1748, 1756, 1757 (f. 153^v), 1765 (f. 141^v), 1774 (f. 182^v), 1782 (f. 153^v).

⁷ „Scri-am eu, popa Ștefan o(t) ze(m)le Arde(l)skoe, lăcuietoriu în Ghingheleag, acest Mineiu izbran. Ce voui hi greșit, au slova neîmplinită sau cuvântu nesăvârșit, să nu blăstămaț, ce să <dz>iceț să iarte Dumnedzău, ca să fiț iertaț și voi. Ro(d) Hva 1707, întru dzilele lui Racoț Freanț. Ispiti(s) o(t) Xe. Amin.” (f. 179^v)

⁸ „Anii Domnului 1737, mscū feurarie, în patrusprezece zile, s-au legat și au dat de cât o au legat 7 măriași. Dirept aceea o am dat la sfânta pravoslavnică din Simiclăuș besearecă, să-i fie pomană până la al șaptele neam ... Acuma ține de dânsa Ardelean Dumitru cu soțul dumisale Maria ... ” (f. 7^f).

⁹ Teodor Misaroș, *art. cit.*, p. 478–479; idem, *vol. cit.*, p. 220; cf. Al. Mareș, *Cele douăsprezece vise în tâlcuirea lui Mamer (versiunea Körösszakál – Săcal)*, în LR, LII, 2003, nr. 4, p. 145, nota 6; idem, *Cărți populare din sec. al XVI-lea–al XVIII-lea. Contribuții filologice*, București, 2006, p. 205, nota 6.

¹⁰ Cf. Teodor Misaroș, *art. cit.*, p. 479; idem, *vol. cit.*, p. 220.

¹¹ Avem în vedere filele 137, 138, 141, 142, 145–153. După această completare, înainte de ultima recondiționare a manuscrisului, s-au pierdut alte câteva file. Ne referim, spre exemplu, la o lacună existentă după actuala filă 138.

¹² Pentru scrisul acestuia vezi facsimilul reprodus în planșa anexată, p. 281.

¹³ Pentru acest din urmă text, vezi Al. Mareș, *Cele douăsprezece vise în tâlcuirea lui Mamer. Învățătură despre vremea de apoi a prorocului Isaia*, București, 2002, p. 214–219.

¹⁴ Vezi pentru acestea Teodor Misaroș, *art. cit.*, p. 482–483.

¹⁵ Persoana care a copiat fragmentele religioase de pe fila 192^v are un scris asemănător cu aceea care a completat lacunele din *Antologhion*, dar structura miscelaneului face puțin probabilă atribuirea celor două părți ale miscelaneului aceleiași copist.

¹⁶ Parcurgerea manuscrisului care formează subiectul prezentului articol a fost posibilă cu aprobarea IPS Sofronie, episcopul românilor ortodocși din Ungaria, și cu sprijinul părintelui protosinghel Siluan Mănuilă, respectiv al doamnei dr. Emilia Martin. Tuturor le adresez și pe această cale respectuoase mulțumiri.

ВЕДРТЕ РЕПРЕ РХДИТХ ЛХМИ ЧІС^п
 АИЛТЕПАТХ ФЫСХАХ АХМЗЕХ ТЕРЮ Ш
 ПЪМЪНТЪ ЕПЪМЪНТЪ ЕРЧ ПХСТУХЮ Ш
 АЕШЕРТХ ШИТМХНЕРЕІХ ЕРЧ СПЕЧАБІХ
 ШИДХАХ ДОМНАХ СЪПХРТА СПРЕЧПЪ Ш
 ЗІСЪ АМЗЕХ ФІЕЛХМИНЪ ШИФХ ЛХМИНЪ
 ШИВЪЗХ АМЗЕХ ІСЧРЕ ФИ ВЪНЪ ЛХМИН
 ШИАЕПЪЦІ АИЗЕХ ЛХМИНА АЕРТХНЕ
 РЕІХ ШИХІСЕМЪ ПРЕ ЛХМИНЪ ЗХЪ ШИ
 АТМХНЕРЕІХ НОПТЕ ШИФХ АИТМХ СРЪ
 ШИ АИТМХ АИМИННЦЪ ЗХЪ АИТМХ
 ШИ ЗИСЪ АМЗЕХ ФІЕПЪРІЕ АИХЛОІСХ
 ПЕЛЪ СЪАЕПЪЦІ АПЕЛЕ АЕЛАЧПЕ ШИФЕ
 ТЕ АМЗЕХ ТЪРІЕ АЕЛАЧТЕЛЕ ТЕЕРЧ АЕСХ
 ПРЧ ТЪРІИ ШИФХ ЧШЕ ШИІСЕМЪ АХ
 ТЪРІЕ ЧЕР ШИФХ СРЪ ШИ АЕМИНН
 ЗХА Ч В ШИЗІСЪ АМЗЕХ СТРЪТЪ АПЕЛЕ
 АЕРТХ ТЕРЮ АТМХЛОІСХ СЪСВЪЗЕ ДЧЕ
 ІСЧТЪ ШИФХАША ШИІСЕМЪ АМЗЕХ ЗІС
 ТЪ ПЪМЪНТЪ ШИСТРЪСЪ АПЕЛЕЛЪ ІСЕМ
 ШИВЪЗХ АМЗЕХ ІСФХБИНЕ ШИЗІСЪ А
 МЗЕХ РОАІСЪ ПЪМЪНТЪ АРБЪ ВЕРАЕ
 ФЪКЪНАХ СЪМЪНЦЪ ШИПОМИ ФЪКЪН
 РОАЪ СЪХ АХПЪ ФЕЛХЕСЪХ ІСЧРЕ СЪМЪН
 ФІЕАТМХ СИНЕ ПРЕ ПЪМЪНТЪ ШИФХ
 ШЕ ШИРОАИ ПЪМЪНТЪ АРБЪ ВЕРАЕШ
 ВЕРЗЕ ШИПОМИ РОАИТОРИ ТИНЕ АТМ

Cuvântul de vreamă de apoi intrând în atenția cercetătorilor¹⁷. Cauza acestei situații trebuie căutată deopotrivă în păstrarea manuscrisului, până de curând, într-un fond bisericesc din afara României și în caracterul relativ recent al acestuia. (El aparține primei jumătăți a secolului al XVIII-lea, când numărul scrierilor religioase în limba română era extrem de mare.) Câteva dintre copiile cuprinse în miscelaneu aduc însă informații interesante asupra circulației unora dintre textele vechi românești. A probat aceasta Al. Mareș, care a identificat în *Cuvântul la vreamă de apoi* o copie ce derivă din cea mai veche redacție a apocrifului intitulat *Cele douăsprezece vise în tâlcuirea lui Mamer*¹⁸. Iar în paginile următoare vom încerca să demonstrăm că textul intitulat *Carte de pre ruditul lumii* descinde indirect din cea mai veche tipăritură românească apărută în sud-vestul Transilvaniei, *Palia de la Orăștie*.

3. În manuscrisul de la Gyula, textul aflat pe filele 179^v–184^v cuprinde materia primelor trei capitole din cartea întâi a *Vechiului Testament*¹⁹.

Scribul, insuficient de atent în reproducerea sursei pe care a avut-o la dispoziție, omite litere (*ala* < *l* > *tu* 182^v/8, *che* < *m* > *ă* 179^v/20, < *de* > *mineațe* 180^f/16, *lumi* < *ni* > 180^f/9), cuvinte (< *în* > *deșertu* 179^v/4, < *fu* > *demineață* 179^v/16) sau pasaje mai ample (*pune vrajbă între tine < și între muiarea >* 184^f/4). Erorile de copiere sunt uneori corectate prin modificarea primei forme transcrise (*\w]ZP* 183^f/12 devine *\w]ZW* prin suprascrierea ierului între ultimele slove ale cuvântului; lacuna din *b<_aT> mwa p* este întregită prin plasarea slovelor omise deasupra rândului), alteori forma reprodusă greșit nu este observată, faptul trădând, în câteva contexte, fie neînțelegerea unei particularități morfologice arhaice consemnate în original (*era făcute* 182^v/12 în loc de *era făcut* „făcuse”), fie utilizarea de către copist a unei alte norme lingvistice (*feteiei* 182^f/20, *pustiuiu* 179^v/3, contaminări între *fetei* și *fetei*, respectiv între *pustiu* și *pustiui*).

Această normă, reflectată deopotrivă în *Carte de pre ruditul lumii* și în celelalte scrieri reproduse, de către același copist, pe filele 1a^r–16^r și 186^r–192^r, arată că textul este datorat unei persoane ce provenea din zona de vest a Transilvaniei. Ne referim la mai multe fonetisme, specifice textelor alcătuite în această parte a Dacoromaniei în prima jumătate a secolului al XVIII-lea²⁰, precum: conservarea lui *i* în *pâne* (184^f/21, 184^v/3), închiderea frecventă a lui *e* medial la *i*

¹⁷ Pentru *Antologhion*, a se vedea Teodor Misaroș, *art. cit.*, p. 478–484, iar pentru *Cuvântul la vreamă de apoi*, Al. Mareș, *art. cit.* Ultimul studiu citat a fost reluat în volumul *Cărți populare din sec. al XVI-lea–al XVIII-lea. Contribuții filologice*, unde a fost publicată, la p. 325–326, și transcrierea apocrifului.

¹⁸ Al. Mareș, *art. cit.*, p. 478–484; *idem*, *vol. cit.*, p. 204.

¹⁹ Penultimul verset al capitolului al treilea este incomplet, dar după actuala filă 184^v urmau cel puțin alte două, după cum arată cotorul filelor incluse în legătură.

²⁰ Vezi, pentru caracteristicile lingvistice ale acestora, Ion Gheție, *Baza dialectală a românei literare*, București, 1975, p. 351–362, 409–424.

(*creștiți* 180^f/26, *pasirilor* 180^v/8, *pintru* 184^f/13), alternanța dintre *ça* final accentuat și *ę* (*așa* 181^f/8, 182^f/14, dar *așe* 179^v/15, 182^f/9), utilizarea constantă a lui *z* (*auziră* 183^f/17, *Dumnezeu* 179^v/2, 6, *frunze* 183^f/16, *miazăzi* 183^f/19) și a lui *ğ* (*agiutor(iu)* 182^f/3,13), durificarea consoanelor *s*, *z* și *ț* (*pusără* 183^f/16, *sară* 179^v/10; *să viază* 184^v/17, *zua* 181^f/5; *înmulțască* 180^f/28; cf. *sintu* 182^v/16, *văzindu* 183^f/9, <*de*>*mineațe* sg. 180^f/3), alternanța dintre rostirile *moi* și *dure* ale lui *ș* aflat în poziție „moale” (<*a*> *șapte* 181^f/2, *a șasa* 180^v/27, dar *șerpele* 182^v/10, *șerpelui* 183^v/16) sau păstrarea lui *m* în *rumpe* (183^f/15–16). Spre aceeași zonă vestică a țării trimit: forma uneori invariabilă a articolului posesiv (*numele a lor* 182^f/10), o serie de forme verbale de tip arhaic (*ști* „știe” 183^f/3, 184^v/14; *să lucre* 181^f/15, 184^v/19; *să mânce* 184^v/16–17, *să nu mân-ci* 181^v/24) și câteva cuvinte, unele specifice zonelor transilvănene în care s-a exercitat influența maghiară (*alnicu* „viclean” 182^v/10, *durori* „dureri” 184^f/9, *rud-it* „creare” 179^v/1, *tăroasă* „însărcinată” 184^f/9)²¹.

Compararea textului cu traduceri din cartea *Facerii*, cunoscute până la începutul secolului al XVIII-lea, indică fără nici un dubiu transcrierea, în manuscrisul de la Gyula, a unui izvor ce descinde din cartea imprimată în 1582, la Orăștie, iar nu din cea apărută, în 1688, la București²².

Argumentează această afirmație nu doar identitatea de text dintre manuscris și *Palie*, ci și existența, în porțiunea comună a celor două surse, a unei lacune, apărute în tipăritura sud-vest transilvăneană foarte probabil din neglijența tipografilor²³:

„Și Dum<nezeu> i blagoslovi pre <e>i și zise lo<r>: Creșteți și vă înmulți<ți>, și împleți pământul și biruiți pre elu, și domniți pre <peștii mării și pre> paserile ceriului și pre toate fierile lor ce se leagănă pre pământu.” (ms. Gyula, 180^v/12–17)

„Și Domnezeu blagoslovi ei și zise lor: Creșteți și vă înmulțiți, și împleți pământul și biruiți el, și domniți pre <peștii mării și pre> paserile ceriului și a toate fierilor ce se leagănă pre pământu.” (Palia, 14/24–15/3).

Iar ipoteza este întărită de constatarea, în manuscris, a unei alte omisiuni, explicabile, de această dată, printr-un bourdon, favorizat de dispunerea textului în tipăritura din 1582:

„Și fece Dumnezeu tărie <...> de la acele ce era desupra țării și fu așa.” (ms. Gyula, 179^v/13–15).

„Și feace Domnedzeu tărie și despărți apele ce era desupt tărie de cealea ce era desupra țării și fu așa.” (Palia, 12/17–20).

²¹ Pentru răspândirea ultimelor cuvinte în textele vechi, a se vedea, în afara extraselor publicate în cele două serii ale *Dicționarului limbii române*, Mariana Costinescu, Magdalena Georgescu, Florentina Zgraon, *Dicționarul limbii române vechi (1640–1780). Termeni regionali*, București, 1987, s.v.

²² În afara tipăriturii bucureștene, a se vedea, în același sens, și pasajele corespunzătoare primelor trei cărți din *Facerea* existente în ms. rom. BAR 4389.

²³ Vezi Mario Roques, *Introduction*, în *Palia d'Orăștie (1581–1582)*, I, Paris, 1925, p. LX.

În manuscrisul de la Gyula există însă o serie de diferențe față de tipăritura din 1582, care arată că fragmentul intitulat *Carte de pre ruditu lumii* nu este o copie directă a *Paliei*. Nu ne referim, desigur, la modificările care privesc ortografia, topica, fonetica sau morfosintaxa textului²⁴, a căror apariție a putut fi impusă aproape firesc de evoluția scrisului literar, și nici la unele substituții lexicale²⁵ sau adăogiri de cuvinte, menite, poate, să faciliteze, în opinia copistului, înțelegerea unor pasaje²⁶. Avem în schimb în vedere modificarea redactării unor fragmente mai ample în cadrul capitolului al 3-lea al textului:

„Răspunsă șerpele și zise: Nice cu o moarte nu veți muri, că ști Dum<nezeu> că în ce zi și în <ce> ceasu voru mânca dintru acela pom, într-acela ceas li să vor deschide ochii lor. Și zise șerpele: S-ați mânca, ați fi Dumnezeu și ați ști și voi totu binele și răul.” (ms. Gyula, 183^r/1–8)

„Zise șarpele la muiare: Nece cum nu vreți cu moarte muri, că știie Domnezeu cum, vere în care zi vreți mânca dentr-îns, deschide-se-vor ochii voștri și vreți fi ca Domnedzeu, știind binele și <răul>.” (Palia, 18/18–22)

Deloc singulară, o astfel de modificare indică o certă depărtare de textul tipăriturii și o apropiere surprinzătoare de o copie a aceleiași prime cărți a Vechiului Testament, păstrată într-un manuscris descoperit, la sfârșitul secolului al XIX-lea, de către V. Mangra, în Cinte – Arad. În cadrul acestui din urmă manuscris, intrat în colecțiile Bibliotecii Academiei din București sub cota ms. rom. 130, se regăsesc, în fragmentele corespunzătoare miscelaneului de la Gyula, aceleași particularități lingvistice (copiștii aparțineau deci aceleiași zone și, practic, aceleiași epoci²⁷), aceleași erori²⁸, aceleași adăogiri și lacune (inclusiv acelea care sugerează descendența comună din cartea imprimată la Orăștie, în 1582) și aceleași amplificări de text. Iată un nou pasaj semnificativ în acest sens:

²⁴ Din această ultimă categorie de fapte lingvistice ies în primul rând în evidență înlocuirea unor forme verbale arhaice, precum perfectul simplu tare sau mai-mult-ca-perfectul perifrastic, anticiparea și reluarea complementelor directe și indirecte prin forme pronominale atone, respectiv utilizarea prepoziției *pre* ca morfem al acuzativului.

²⁵ Merită semnalată înlocuirea regionalismului *celui* (*celui-mă* Palia, 20/3) cu *înșela* (*mă înșelă* ms. Gyula, 183^v/15).

²⁶ A se vede, spre exemplu: „Cine te-au făcut de ești gol ?” (ms. Gyula, 183^v/7–8), față de „Cine ție spuse că ești gol ?” (Palia, 19/19) sau „Dară tu derep ce ai făcut aceea pre soțul tău, pre Adam ?” (ms. Gyula, 183^v/12–14), față de „Căce ai făcut aceea ?” (Palia, 20/1).

²⁷ Potrivit catalogului fondului de manuscrise al Bibliotecii Academiei, ms. rom. 130 datează de la începutul secolului al XVIII-lea (vezi G. Ștrempel, *Catalogul manuscriselor românești. BAR, 1–1600*, [I], București, 1978, p. 42). Filigranologic, manuscrisul aparține însă celei de-a doua jumătăți a secolului anterior, fiind scris la o dată cuprinsă între 1679 și 1699 (vezi Cristina-Ioana Dima, *O traducere a Vechiului Testament mai puțin cunoscută de la sfârșitul secolului al XVII-lea*, Conferințele Academiei Române, București, 2006, p. 5).

²⁸ În ambele manuscrise, spre exemplu, sintagma *chemă mare* din pasajul „și strânsul apelor chemă mare” (Palia, 13/4), a devenit *chemară*, cuvântul anterior fiind modificat și el greșit în *apele lor* (ms. Gyula, 179^v/20; ms. rom. BAR 130, 132^v/9).

„Și zise lui Adam: Tu, Adame, pintru ce nu ascultași glasul mieu, ce ascultași glasul muierii tale și mâncași din lemnul dintru carele-ț porunciiu eu ție să nu mănâ<n>ci, blăstăma-te-voiu să lucrezi pământul și cu ustăneală să te hrănești, și cu sudorile feței tale mânca-veri pâne ta. Spini și scai și urzici să rodească după palmele tale și veri mânca iarbă câmpulu<i>.” (ms. Gyula, 184^v/12–185^f/2, ms. rom. 130, f. 136^v/16–23)

„Și lui Adam zise: Căce că ascultași glasul muieriei tale și ai mâncat den lemn den care porâncii ție să nu mănânci, blăstămat pământul, în lucrul tău cu nevoie te hrănește dentr-însu în viața ta. Spini și urzici să rodească și veri mânca iarba câmpului.” (Palia, 20/17–24)

4. *Carte de pre ruditu lumii* este deci o copie indirectă de pe textul corespunzător din *Palia de la Orăștie*, copistul anonim sau cel care a transcris sursa utilizată de acesta selectând din celebra tipăritură sud-vest transilvăneană un fragment căruia i-au modificat parțial titlul.

Derivă însă scrierea păstrată în manuscrisul de la Gyula din copia nord-hunedoreană aflată, în prezent, în ms. rom. 130 de la Biblioteca Academiei Române?

Identitatea formală a celor două fragmente manuscrise, circulația lor în localități apropiate din partea vestică a teritoriului românesc și data mai târzie a variantei cuprinse în miscelaneul din Ungaria par să sugereze un răspuns afirmativ. De altfel, manuscrisul de la sfârșitul secolului al XVII-lea este, în mod indiscutabil, mai apropiat de tipăritura din 1582, atât prin întinderea și prin tipul textelor transcrise, cât și prin fidelitatea reproducerii titlului primei cărți a lui Moisi („Carte de prima a lui Moiseiu proroc, ce să cheamă *Bitia*. De pre roditurea lumiei”, ms. rom. 130, 132^f), respectiv prin păstrarea topicii cifrelor care indică numărul unor capitole²⁹.

Nu este însă exclus, cel puțin teoretic, ca scrierea intitulată *Carte de pre ruditu lumii* să descindă dintr-o altă sursă, astăzi necunoscută, de același tip cu ms. rom. BAR 130, al cărei autor va fi operat primul modificarea titlului dat fragmentului din *Facerea*.

Indiferent care va fi fost însă filiația fragmentelor manuscrise asupra cărora ne-am oprit în paginile anterioare, prezența lor în două miscelane transilvănene din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea arată atenția acordată, în partea vestică a teritoriului românesc, vechii tipărituri cunoscute sub numele *Palia de la Orăștie*.

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”
București, Calea 13 Septembrie nr. 13

²⁹ Exact ca în tipăritură, în ms. rom. 130, cifrele 1, 2, 3 precedă substantivul *cap*, în vreme ce în manuscrisul de la Gyula apare „cap 2” (180^v/27) și „cap 3” (182^v/9).

Cristina-Ioana Dima

DOUĂ REDACȚII MAI PUȚIN CUNOSCUTE ALE *APOCALIPSULUI MAICII DOMNULUI*

Apocalipsul Maicii Domnului este unul dintre acele texte populare care au circulat intens în spațiul cultural românesc și care au o finalitate didactică evidentă¹. Nu doar numărul impresionant de copii manuscrise poate da o măsură despre importanța sa în vechea cultură românească, ci mai ales intervalul foarte lung de timp în care el continuă să fie scris și rescris. *Apocalipsul Maicii Domnului* apare încă din primul miscelaneu românesc ce cuprinde cărți populare, copiat la granița dintre secolele al XVI-lea și al XVII-lea, până în ultimele decenii ale secolului al XX-lea, când textul a devenit o simplă amuletă.

În colecțiile de manuscrise românești ale bibliotecilor din București și din Cluj, am identificat 84 de copii ale acestui text.

În ciuda unei circulații atât de largi, *Apocalipsul Maicii Domnului* a reținut atenția cercetătorilor apocrifelor care au circulat în vechea cultură românească, mai ales datorită existenței sale printre textele copiate în *Codicele Sturdzan*. Respectiva versiune este cea pe care Bogdan Petriceicu Hasdeu o editează în *Cuvente din bătrâni*². În *Literatura populară română*, Moses Gaster prezintă în paralel două redacții ale textului: cea din *Codex Sturdzanus* și una foarte târzie, tipărită, care circula împreună *Visul Maicii Domnului* și *Legenda Duminicii*, sub titlul *Epistolia Maicii Domnului*. Afirmția autorului: „până acuma n-am reușit a găsi vreun manuscris intermediar între redacțiunea cea veche, din sec. al XVI-lea, și cea din sec. al XIX-lea”³ arată stadiul foarte puțin avansat al studiului acestui text. Același autor însă, în 1884, incluzând *Călătoria Maicii Domnului la iad* într-o erudită prezentare sinoptică a apocrifelor care au circulat în spațiul românesc, afirmă, intuind mai degrabă decât probând, dinamica textului: „În cursul veacurilor s-au

¹ Sunt texte cu o structură stereotipă al căror conținut suportă modificări însemnate din partea celor care îl difuzau, respectiv din partea copiştilor, devenind astfel un foarte eficient vehicul al unui „cod *sui generis*, care, depărtându-se de modelul autotorității religioase sub semnul căreia se plasează, ar ajunge să fixeze, în mod general, relațiile din cadrul unei comunități” (Emanuela Timotin, *Particularități comune versiunilor de tipul „Ierusalim” ale Legendei duminicii și textelor juridice*, în „Studii și cercetări lingvistice”, LIV, 2003, nr. 1–2, p. 203–225).

² *Cuvente den bătrâni. Limba română vorbită între 1550–1600. Studiu paleografico-lingvistic de Bogdan Petriceicu Hasdeu*. Cu observațiuni filologice de Hugo Schuchardt, tom I. Ediție îngrijită, studiu introductiv și note de Gh. Mihăilă, București, 1983, p. 238–270.

³ Moses Gaster, *Literatura populară română*. Ediție, prefată și note de Mircea Angheliescu, București, 1984, p. 241.

modificat pedepsele și păcatele. Noi vom cita aici numai unele din cele mai vechi și altele mai noi”⁴. În continuare prezentarea are la bază, după cum cu ușurință se poate observa, aceleași două versiuni ale textului despre care scria și în volumul *Literatura populară română*. Primul care semnalează existența a două redacții distincte ale apocrifului este N. Cartoian, potrivit căruia „În afară de traducerea din secolul al XVI-lea, păstrată în *Codex Sturdzanus*, s-a mai făcut o alta după o redacție diferită, probabil grecească. În colecția din Biblioteca Academiei Române, se află o serie destul de numeroasă de manuscrise, care descind dintr-un prototip, ce nu urcă mai sus de secolul al XVII-lea. Toate textele din această grupă înfățișează o versiune mai dezvoltată în partea finală, unde, după călătoria în iad, este adăugată o călătorie la rai”⁵.

Studiul versiunilor românești cunoscute ale *Călătoriei Maicii Domnului la iad* scrise până la 1800 ne-a condus la concluzia că existența sau, dimpotrivă, absența fragmentului de narațiune în care Maica Domnului vizitează raiul este un criteriu operant de clasificare a celor peste 35 de texte provenind din secolele al XVII-lea – al XIX-lea. Distingem astfel două mari diviziuni ale apocrifului: *Călătoria Maicii Domnului la iad* și *Călătoria Maicii Domnului la iad și la rai*. Cele mai vechi versiuni sunt cele care cuprind doar călătoria la iad a Sfintei Fecioare și ele vor face obiectul studiului de față. Comparând structura celor 39 de versiuni cunoscute ale textului din intervalul mai sus menționat, am putut stabili existența a cinci redacții *Codex Sturdzanus* (redacția A), *Versiunea chinurilor fără de odihnă* (redacția B) și *Versiunea Marțian* (redacția C), *Vedenia sfântului Serafim* (redacția D) și *Călătoria Maicii Domnului la iad și la rai* (redacția E).

Întrucât spațiul nu ne permite să prezentăm toate redacțiile *Călătoriei Maicii Domnului la iad*, vom lăsa deoparte redacțiile A (cunoscută prin cea mai veche versiune a sa, cea din *Codex Sturdzanus*), D (care prin particularitățile conținute necesită o cercetare aparte) și E (o redacție târzie și foarte prolifică).

REDACȚIA B

Textele aparținând acestei redacții au o schemă narativă apropiată de aceea a versiunii din *Codex Sturdzanus*. Astfel, râul de foc în care sunt scufundați păcătoșii în funcție de gravitatea păcatelor săvârșite nu se confundă cu munca cea întunecată în care sunt condamnați să stea cei care l-au răstignit pe Domnul Isus Hristos până la sfârșitul veacurilor; episodul în care Sfânta Fecioară cere să fie ridicat întinericul care zace peste această muncă este mai dezvoltat decât în celelalte redacții, deoarece îngerii care păzesc această muncă aduc laude Maicii Domnului și arhanghelului Mihail; condamnații despre care arhanghelul Mihail spune că ar fi mâncat carne de om se identifică nu doar cu cei care își părăsc frații pe nedrept, ci

⁴ Moses Gaster, *Apocrifele în literatura română*, conferință susținută de autor la Ateneul Român, în 5 februarie 1884, p. 254.

⁵ N. Cartoian, *Cărțile populare în literatura românească*, vol. I. *Epoca influenței sud-slave*, București, 1929, p. 75.

și cu femeile care „ș-au necat și ș-au lepădat feciorii cânilor”⁶. Deosebirile cele mai semnificative față de redacția A sunt: fragmentele de laudă aduse de îngeri Fecioarei și arhanghelului Mihail, care au o formă specifică, diferită de celelalte redacții ale textului; prima muncă descrise chinurile păcătoșilor care și-au blestemat părinții; intervalul în care cei din iad sunt iertați este din ziua de Paști până la Rusalii, iar iertarea nu este acordată de Isus Hristos, ci de Dumnezeu Tatăl care îi cere Fiului să își arate fața Sa păcătoșilor.

(B₁) Cel mai vechi dintre manuscrisele care cuprind o atare versiune se află la Biblioteca Centrală Universitară din Cluj sub cota 4746, provenind din biblioteca lui Iuliu Marțian⁷. Manuscrisul, în care se află o copie a catehismului coresian studiată de Al. Rosetti și N. Drăganu⁸ a fost datat, în urma examenului filigranologic de Al. Mareș în „deceniul patru sau cinci al secolului al XVII-lea”⁹ și localizat de același autor, pornind de la descifrarea a două criptograme și a unei riguroase analize lingvistice, în localitatea Bălan din județul Sălaj¹⁰. Textul *Călătoriei Maicii Domnului* cuprins în acest miscelaneu între filele 66^r–73^r, sub titlul, pe care copistul îl reproduce în slavonă, *Vŭpro(s) Prěčsti q bc q o mōka(h) blv(s)i oče <i> proč*¹¹ nu prezintă particularități deosebite în afară de faptul că între filele 68 și 69 și, respectiv, 71 și 72 prezintă discontinuități, care arată că lipsesc două file ale manuscrisului, fapt pe care cel care a făcut ulterior numerotarea paginilor nu l-a știut.

(B₂) Manuscrisul 4390 păstrat la Biblioteca Centrală Universitară din Cluj copiat în anul 1761, de către dascălul Ioan Moldovanul¹², după cum arată foaia de titlu¹², este un *Răzumnic la toate întrebările și răspunsurile și de alte multe trebi. Întâiu cum au făcut Dumnezeu pământul și lumea, adecă oamenii și altele multe*

⁶ *Codex Sturdzanus*. Studiu filologic, studiu lingvistic, ediție de text și indice de cuvinte alcătuit de Gheorghe Chivu, București, 1993, p. 251.

⁷ În articolul *Localizarea și filiația textelor din Codicele Sturdzan*, în *Cele mai vechi texte românești. Contribuții filologice și lingvistice*, București, 1982, p. 76, Gh. Chivu pune în legătură versiunea *Apocalipsului Maicii Domnului* din acest miscelaneu cu tipul *Călătoriei Maicii Domnului la iad și la rai* descris de N. Cartoian (vezi nota 5): „O versiune mai amplă a apocrifului, cuprinzând și episodul călătoriei Maicii Domnului în rai, se păstrează, alături de o copie a *Catehismului coresian* într-un alt manuscris ce a aparținut lui Iuliu Marțian. Această ultimă versiune descinde dintr-o altă traducere a *Apocalipsului Maicii Domnului* mai apropiată, după cum afirmă N. Cartoian, de textul grecesc care i-a stat la bază”. Cum textul din BCU Cluj, ms. rom. 4746, nu cuprinde nicio descriere a călătoriei Maicii Domnului la rai, am încercat să demonstrăm că el conține cea mai veche versiune, singura din secolul al XVII-lea, a unei alte subcategorii a apocrifului pe care îl avem în vedere.

⁸ Vezi Al. Rosetti, *Mélanges de linguistiques et de philologie*, Copenhague – București, 1947, p. 529–542 și 543–552, precum și N. Drăganu, în „Dacoromania”, II, 1921–1922, p. 589–590.

⁹ Vezi Al. Mareș, *Cărți populare de prevestire*, în *Cele mai vechi cărți populare în limba română*, vol. VIII, București, 2003, p. 150–151.

¹⁰ *Ibidem*, p. 153–156.

¹¹ *Întrebarea Preasfintei Născătoarei de Dumnezeu despre munci, Blagoslovește, părinte! <Și> altele.*

¹² Pentru o descriere amănunțită a miscelaneului, vezi Moraru – Velculescu, *Bibliografie cărților populare laice*, București, 1976, vol. I, p. 124.

*istorii frumoase*¹³ și verșuri de folosul <tu>tulor și ale Sfintei Liturghii învățături precum să veaze întru sine și îndreptează scara. Textul la care ne referim apare, la rândul său, sub titlul *Jitia Preacistii când s-au rugat lui Hristos să trimită pre Arhanghel Mihail să-i areate toate muncile ce sânt*. În ceea ce privește locul unde va fi fost copiat textul, în afara celor câteva însemnări din care aflăm că manuscrisul se găsea, la sfârșitul veacului al XVIII-lea, în Boiu Mare (jud. Maramureș), menționăm că faptele de limbă invocate de Al. Mareș pentru a localiza textul intitulat *Cuvânt de învățătură pentru 12 vise ce-au visat un domn, anume Sahanciu, întru carele să dizleagă cum va fi la vremea de apoi*, copiat de aceeași mână, între filele 208 și 221 ale aceleiași manuscris, se regăsesc, în bună măsură și în versiunea *Călătoria Maicii Domnului la iad*. Astfel, cu excepția câtorva elemente inexistente în narațiunea pe care o avem în vedere, printre care: cuvântul *streini* care nu apare în textul *Călătoriei*, formele specifice de numeral *al patra*, *al cincea* precum și fenomenele ă păstrat în *răsițiți* și *o refăcut în ospăta*, restul trăsăturilor, explicabile „prin raportare la configurația graiului maramureșan”¹⁴, sunt identice în cele două povestiri: *e* sincopat în *drept* (53), *u* trecut la *o* în *preoți* (59), *s* și *ț* duri în *dusără* (56), *plânsă* (62), *despărțasc* (62), *r* moale în *ceriu* (60), *g* notat alături de *j*: *au jurat* (60) și *giurământul* (60), fricativa *z* notată în locul africanei *dz* aproape constant, precum și *e* final aton trecut la *i* în anumite cuvinte: *undi* (63)¹⁵. Menționăm alte câteva trăsături care merită reținute din textul pe care îl avem în vedere: ă proton apare trecut la *a* într-un singur exemplu: *pacatoșilor* (48)¹⁶; *e* aton trecut la *i* în *sângile* (50)¹⁷, forma *cânilor* (53) fără epenteza lui *i*¹⁸, *u* păstrat în *preut* (59), *preuții* (60)¹⁹; *ș* moale în cuvântul *șerpi* (56)²⁰ și în *mișeilor* (51), africata *dz* într-o unică ocurență *dzise* (58)²¹, palatalizarea lui *d* în stadiul *g'* în *unghițe* (57)²², pronumele negativ *nimică* (51)²³, precum și verbul *globi* („a amenda”) (50, 51)²⁴. Toate trăsăturile lingvistice ale *Călătoriei Maicii Domnului* mai sus menționate confirmă proveniența nordică a textului și nu exclud posibilitatea existenței unui al doilea strat lingvistic, moldovenesc.

(B₃) În manuscrisul românesc 4366 BAR, un fragment din această versiune a *Apocalipsului Maicii Domnului* apare ca însemnare marginală, pe una dintre ultimele file, 188^{r-v}, unui *Catavasier* de la începutul secolului al XVIII-lea,

¹³ Secvența apare cu cerneală roșie în manuscris.

¹⁴ Al. Mareș, *Cărți populare de prevestire*, p. 64–65.

¹⁵ *Ibidem*, p. 65.

¹⁶ Gheție, BD, p. 96–97.

¹⁷ Gheție, BD, p. 105.

¹⁸ Gheție, BD, p. 111.

¹⁹ Gheție, BD, p. 116–117.

²⁰ Gheție, BD, p. 142.

²¹ Gheție, BD, p. 147–148.

²² Gheție, BD, p. 132.

²³ Gheție, BD, p. 164.

²⁴ Cf. Liliana Agache, *Nume de dări în documentele moldovenești din prima jumătate a secolului al XVII-lea*, în volumul *Floarea darurilor. In memoriam Ion Gheție*, p. 35–46.

aparținând preotului Pavel Moldovay din Bilig, județul Bistrița-Năsăud²⁵. Evident data la care această „însemnare” a fost făcută nu poate fi determinată cu precizie. Putem cel mult presupune că ea a fost scrisă înainte de o adnotare existentă pe fila următoare, care consemnează zilele bune și rele, aceasta din urmă fiind datată, 1783. Textul păstrat fiind foarte scurt, nici trăsăturile lingvistice nu sunt relevante pentru a stabili cu o oarecare exactitate locul de proveniență al însemnării de pe fila 188^{r-v}. Amintim câteva dintre aceste trăsături, aparținând, în general ariei nordice: *s* dur în *zisă* (188^v), *dusără* (188^v)²⁶; *z* moale în *amiazezi* (188^v)²⁷; conservarea africadei *g* în *giudețului* (188^v); *r* moale în *slujitoriul* (188^v), *muncitoriul* (188^v)²⁸; consemnăm de asemenea și forma invariabilă a articolului posesiv²⁹: „Mihaile, a nevăzutului părinte slujitoriu” (188^v)³⁰, precum și forma adverbială *încătro* (188^v)³¹. Putem presupune așadar că textul din însemnarea de pe fila 188^{r-v} a ms. rom. BAR 4366 provine din aria nordică, ceea ce nu exclude ipoteza ca ea să fi aparținut aceleiași zone ca și catavasierul între paginile căruia a fost scrisă. Din păcate această ipoteză nu poate fi confirmată de suficiente argumente lingvistice.

Deși textul este foarte puțin întins, secvențele în care îngerii o laudă pe Fecioara Maria, identice cu cele din ms. rom. BCU Cluj 4647, precum și faptul că prima dintre muncile în care sunt aruncați păcătoșii este a celor care și-au blestemat părinții arată că fragmentele din ms. 4366 aparțin versiunii pe care o avem în vedere.

(B₄) La filiala din Cluj a Bibliotecii Academiei Române, sub cota ms. rom. 27, se păstrează, din anul 1787, o *Carte cu întrebări* unde, între filele 8^v și 15^v apare textul *Întrebările Precistii pentru muncile iadului unde să muncesc păcătoșii*, copiat de Ioan Brateiu. Nu există indicii care să permită determinarea locului în care a fost copiat manuscrisul. Dintre trăsăturile lingvistice care permit localizarea textului amintim: fenomene specifice ariei sudice: *ă* trecut la *i*³² în *ridicară* (13^v; cf. *rădica*, 15^f); *e* sincopat în *dreptate* (10^r)³³; epenteza lui *i* în *câinilor* (11^r), *mâinile* (12^v)³⁴; *ă* trecut la *o* în *nor* (10^f)³⁵; *u* trecut la *o* în *preoți*³⁶; labiale moi: *iubeaște*

²⁵ Vezi, în acest sens, Ștrempel, *Catalogul*, vol. III, p. 430.

²⁶ Gheție, BD, p. 138–139.

²⁷ Cuvântul poate fi considerat un exemplu pentru situația consemnată de Ion Gheție „În documentele scrise în regiunile care cunosc rostirea dură a consoanelor *s*, *dz*, *z*, *t*, am notat grafii în care, după aceste consoane [...], în locul lui *ă* și *i* normali apar *e* și, respectiv, *i*”. (Gheție, BD, p. 139).

²⁸ Gheție, BD, p. 154.

²⁹ Articolul posesiv variabil apare doar în sintagma „În numele Tatălui și al Fiului și al Duhului Sfânt” (188^f), fapt ce ar putea sugera existența a două straturi lingvistice, unul mai vechi, al textului ce va fi slujit drept model și altul mai nou, al copistului. Din păcate insuficiența datelor lingvistice ne împiedică să le deosebim ca atare.

³⁰ Gheție, BD, p. 161.

³¹ Gheție, BD, p. 176.

³² Gheție, BD, p. 100.

³³ Gheție, BD, p. 110.

³⁴ Gheție, BD, p. 111.

³⁵ Întâlnit în această formă și în Transilvania mai puțin în zona Sibiu, Alba, Blaj (cf. Gheție, BD, p. 119).

³⁶ Gheție, BD, p. 116.

(11^r), *fermecătoarele* (12^r), *beau* (10^r)³⁷; fricativa *j* în *judeșului* (8^v); *ș* dur, în cuvinte precum: *înșălat* (10^r), *mișăilor* (10^v; cf. *mișeilor*, 10^v), *greșalele* (11^r)³⁸ și în forma *șărpi* (12^r)³⁹; fricativa *z* păstrată în tot textul; menționăm de asemenea formele variabile ale articolul posesiv: *și al Fiului și al Duhului Sfânt*⁴⁰.

Înregistrăm și o serie de trăsături specifice ariei nordice care ne îndreaptă atenția mai ales către zona Transilvaniei: *p* dur în *lapădă* (11^r)⁴¹; *r* moale în *ceriu* (13^r) *slujitoriul* (8^v)⁴²; palatalizarea lui *d* în stadiul *g'* în *unghițe* (11^v)⁴³; pronumele negativ *nemica*⁴⁴; forma de pers. 3 pl. *mâncă* (10^r; cf. *mănâncă*, 11^r)⁴⁵; amintim de asemenea și forma, învechită și regională⁴⁶ *blem* (12^r), precum și adverbul *încătrău* (12^r)⁴⁷. Ca elemente lexicale care pot contribui la localizarea textului menționăm substantivele: *preveșteală* „ceață” (10^v) specific Transilvaniei și Banatului⁴⁸, *biraiele* „primar, vornic” (10^r), arhaism întâlnit de asemenea în Transilvania, Banat, dar și în Bucovina⁴⁹, și *dihania* „suflare” (11^r); și *păcurari* „ciobani” (14^r), specific aceleiași zone a Transilvaniei (mai puțin părții sudice) și Banatului. Câteva elemente specifice zonei Banatului și Transilvaniei, precum și amestecul de trăsături nordice și sudice pe care le întâlnim în text, ne fac să credem că el ar putea proveni din zona Banatului.

Versiunea din acest manuscris este una obișnuită pentru această familie de texte. Se încheie cu câteva rânduri cu caracter didactic care nu aparțin narațiunii propriu-zise: „Și așa, prin ruga Maici<i>i</i> lui Dumnezeu și a sfinților îngeri și a sfinților carii sânt priatini lui Hristos, au dobândit păcătoș<i>i</i> milă și au dat și dau laudă Maicii lui Dumnezeu și tuturor sfinților prin ale căroră rugăciuni și prin rugăciunile Maicii lui Dumnezeu să ne izbăvim și noi de muncile ceale amară ale iadului celui groaznic și să dobândim împărăția cea desfătăată și frumoasă a raiului împreună cu Părintele cel fără de început și cu Preasfântul Duh, acum și pururea și în veacii veacilor. Amin!” (15^v).

(B₅) Conform catalogului alcătuit de D. Fecioru, tot din secolul al XVIII-lea provine și manuscrisul I 24⁵⁰ din biblioteca Patriarhiei Române care conține, între filele 49^r și 63^r, o versiune completă a *Apocalipsului Maicii Domnului* aflată în miscelaneu sub titlul *Rugăciunea Preacuratei*. În manuscris, pe fila 63^r, sub textul

³⁷ Gheție, BD, p. 126.

³⁸ Gheție, BD, p. 140–141.

³⁹ Gheție, BD, p. 143.

⁴⁰ Gheție, BD, p. 161.

⁴¹ Gheție, BD, p. 300, 423, 477.

⁴² Gheție, BD, p. 154.

⁴³ Gheție, BD, p. 132.

⁴⁴ Gheție, BD, p. 164.

⁴⁵ Gheție, BD, p. 169.

⁴⁶ Cf. DLR, s. v. *a umbla*.

⁴⁷ Gheție, BD, p. 176.

⁴⁸ Cf. DLR, s. v. *preveșteală*.

⁴⁹ Cf. DLR, s. v. *birău*.

⁵⁰ În D. Fecioru, *Catalogul manuscriselor din Biblioteca Patriarhiei Române*, în „Studii teologice” XI, 1959, nr. 5–6, XVII, 1965, nr. 9–10, manuscrisul se găsește sub cota 135.

narațiunii apar literele $b^{51} \setminus cSbbb$. Este posibil ca semnificația lor să fie: „S<pre>m<ărire> T<a>, D<oamne>, S<fânt>, S<fânt>, S<fânt>”.

În ceea ce privește locul din care acest text provine, nu există nici un indiciu în afara examenului lingvistic. Am reținut în acest sens câteva trăsături ale textului. Cele mai multe dintre trăsăturile specifice aparțin ariei nordice: într-un singur exemplu, *ă* proton a trecut la *a*: *pacatele* (51^v)⁵²; *e* medial aton se închide la *i* în *didesuptul* (50^r); fonetismul *cânilor* (53^v)⁵³; palatalizarea lui *d* în stadiul *g'* în *unghițe*⁵⁴; cuvântul *jărtvă* (54^r) conține un *j* dur, care ar putea proveni din aria sudică, deși încă din secolul al XVII-lea grafii cu fricativele *ș* și *j* dure apar în Moldova⁵⁵, conservarea lui *v* etimologic și labială dură aparțin, însă, ariei nordice⁵⁶; africata *dz* este păstrată în: *ardză* (56^r), *audzi* (60^r), *Dumnedzeu* (57^r), *dzi* (62^v) și *miazădzi* (53^r)⁵⁷; *ğ* păstrat în *giudețu* (49^v), *au giurat* (51^v), *gioară* (56^v)⁵⁸; *r* moale în sufixul *-tor muncetoriul* (49^v), *slujitoriul* (49^v), dar și în *ceriu* (57^v), *rece* (62^v)⁵⁹; *t* dur în *blăstămat* (50^r)⁶⁰. În același sens, consemnăm din domeniul morfologiei prezența articolului posesiv invariabil⁶¹ „în numele Tatălui și a Fiiului și a Duhului Sfânt” (49^r), alternând cu formele variabile, „în numele Tatălui și al Fiiului și al Duhului Sfânt” (52^v), pluralul *mânule* (56^v)⁶², și forma adverbială *încătro* (53^r), specifică Moldovei⁶³; pronumele negativ *nimică* (52^r)⁶⁴; conservarea formei vechi a prepoziției *cătră* (49^r)⁶⁵; evidențiem și păstrarea formelor vechi de imperativ: *îmblem* (57^r) și *pasă* (61^v), care în secolul al XVIII-lea tindeau să dispară sub presiunea interjecției *haide*⁶⁶. Din domeniul lexicului, amintim următorii termeni: *măzdă* „camătă” (52^r)⁶⁷, *prelistit* „înșelat” (53^r)⁶⁸, *glovăsc* „amendează” (52^r), cu labială dură care arată că aparține ariei nordice⁶⁹.

Ținând seama de proporția și repartiția fenomenelor lingvistice mai sus arătate, textul pare a proveni din aria nordică, iar fenomene ca *ă* proton trecut la *a* sau elemente lexicale precum *glovăsc* sau *prelistit*, ne îndreaptă atenția către zona Moldovei.

⁵¹ Prima literă are o lecțiune incertă, ea putând fi citită și *7* sau chiar *q*.

⁵² Gheție, BD, p. 97.

⁵³ Gheție, BD, p. 111.

⁵⁴ Gheție, BD, p. 132.

⁵⁵ Gheție, BD, p. 143–144.

⁵⁶ Gheție, BD, p. 130–131 și 125–126.

⁵⁷ Gheție, BD, p. 146–147.

⁵⁸ Gheție, BD, p. 149.

⁵⁹ Gheție, BD, p. 154–155.

⁶⁰ Gheție, BD, p. 133.

⁶¹ Gheție, BD, p. 161–162.

⁶² Gheție, BD, p. 159.

⁶³ Gheție, BD, p. 176.

⁶⁴ Gheție, BD, p. 164–165.

⁶⁵ Gheție, BD, p. 176.

⁶⁶ Cf. ILRL, p. 342.

⁶⁷ Conform DLRL, cuvântul este întâlnit în Moldova.

⁶⁸ Forma *prelisti*, învechită și rară, a fost atestată în opera lui Dosoftei, cf. DLR, s. v. *prilesti*.

⁶⁹ Vezi *supra*, nota 25.

Câteva elemente de conținut pot fi reținute și din această versiune. Astfel numărul preoților nedemni pe care îi vede Precista este precizat: (56^r) „Și văzu Preacurata 20 de popi, 14 spânzurați de unghi”, iar cărturarii pe care îi mănâncă zmeul cu trei capete nu sunt cei care citesc cărțile sfinte și nu se comportă în concordanță cu învățăturile acesteia, așa cum apare în toate celelalte versiuni, ci aceia care, în cadrul slujbei religioase: „nu cetesc cu dreptul, numai ce îngână, drept aceea să muncesc”(58^r)⁷⁰.

(B₆) Socotit de Gabriel Ștrempel⁷¹ ca aparținând sfârșitului secolului al XVIII-lea este și ms. rom. 5328 care conține, între filele 1^r și 8^r o versiune acefală a *Călătoriei Maicii Domnului la iad*. Din păcate nu avem nici de această dată vreun reper în ceea ce privește datarea și localizarea textului din acest codex, singurul indiciu fiind acela că manuscrisul, care a făcut parte din biblioteca savantului Simion Florea-Marian, a fost cumpărat de la Mihai Căraușu, din Suceava. Dintre particularitățile lingvistice care ar putea permite localizarea versiunii menționăm următoarele trăsături specifice nordului Transilvaniei și Moldovei: *e* medial aton trecut la *i*: *deminiata* (4^r), *ficiorilor* (1^v), *giudeților* (1^r), *să mergim* (2^r), *oamini* (1^r) alternând cu forma *să mergem* (3^v); *e* final trecut la *i*: *eli* (2^v), *esti* (1^r), *ferestri* (3^v), *mergi* (4^r), *strâmbi* (1^r)⁷²; forma *cânelor* (2^v) fără epenteza lui *i*⁷³; reducerea diftongului *-ea* final la *-e* (*-e*): *să munce* (1^v), *pute* (4^r)⁷⁴; trecerea diftongului *-ia* la *-ie* (*-ie*): *acie* (5^r), *să-și ie* (7^v), *ieșie* (2^r), *sărie* (6^v) element foarte frecvent în Moldova⁷⁵; *î* conservat în *n-au îmblat* (5^r)⁷⁶. Din domeniul consonantismului consemnăm labialele dure: *fărmăcătoarele* (3^v), *să margă* (4^r)⁷⁷; fricativele *s* și *z*, precum și africata *ț* dure: *dusără* (2^r), *zisă* (2^v), *despărțasc* (6^v), *mințasc* (6^r), *Dumnezău* (6^r), *iezăr* (1^v), *zâce* (5^r)⁷⁸; africata *ș* este păstrată în cuvinte precum *nu giudecă* (1^r), *giudeților* (1^r), *gios* (2^v); *ș* moale alternează cu *ș* dur: *mișeilor/mișailor* (1^v). Dintre elementele morfologice specifice textului, amintim forma pronumelui negativ *nemică* (1^v și passim)⁷⁹; adverbul *acmu*, specific aceleiași arii⁸⁰, precum și forma de viitor popular cu apariții destul de rare în documente, „și n-a pute mergi”⁸¹. Un singur element lexical, substantivul

⁷⁰ Pedepsa dată cântăreților bisericii pentru modul în care recită textul sacru mai apare menționată într-un fragment inedit care completează textul *Călătoriei Maicii Domnului la iad și la rai* din manuscrisul românesc BAR 1228: „Este, Doamnă, e o val<e> unde se muncescu cântăreți<i> sau țarcovnici<i> b<isericii> Fiului tău, cei ce cu mare lene și grabnicie săvârșescu lauda numelui tău” (88^v).

⁷¹ Vezi Ștrempel, *Catalogul*, vol. IV, p. 120–121.

⁷² Gheție, BD, p. 109.

⁷³ Gheție, BD, p. 111.

⁷⁴ Gheție, BD, p. 119.

⁷⁵ Gheție, BD, p. 120.

⁷⁶ Gheție, BD, p. 114.

⁷⁷ Gheție, BD, p. 125–126.

⁷⁸ Gheție, BD, p. 138.

⁷⁹ Gheție, BD, p. 164.

⁸⁰ Cf. Ion Gheție, BD, p. 175.

⁸¹ Cf. Ion Gheție, BD, p. 171–172.

noroi (1^v), poate fi considerat specific zonelor sudice⁸². Totuși existența singulară a acestuia nu este suficientă pentru a pune sub semnul întrebării faptul că textul din ms. rom. BAR 5328 a fost copiat în aria nordică a teritoriului românesc, iar proveniența miscelaneului din zona Sucevei ne fac să credem că el poate fi localizat în nordul Moldovei.

Textul *Călătoriei Maicii Domnului* din acest manuscris nu prezintă particularități care să-l individualizeze față de celelalte din această familie. Ar trebui amintită, poate, o licență a copistului care înlocuiește imaginea obișnuită, grotescă, a celor care „mănâncă carne de om”, cu una mai explicită, a păcătoșilor care: „au mâncat muncă de om” (2^v).

REDACȚIA C

Elementul definitoriu al acestei grupe, care o desparte în mod categoric de redacția A (*Codex Sturdzanus*), este acela că în final nu li se acordă nici un fel de răgaz păcătoșilor. I se atribuie în schimb textului, uneori explicit, prin îndemnuri adresate cititorilor, o funcție de avertisment. În felul acesta schema narativă își schimbă centrul de greutate, fapt care face ca textul să alunece spre o altă categorie de scrieri escatologice, pur descriptive ale lumii de dincolo, care au circulat în literatura română a secolelor al XVII-lea – al XIX-lea⁸³.

Alte elemente individualizante, comune tuturor versiunilor acestei subclase și numai lor, ar mai fi: prima dintre muncile infernului, în mod atipic pentru descrierile iadului din spațiul ortodox răsăritean⁸⁴, este gerul cumplit în care stau, dezbrăcați, cei care „nu au îmbrăcat goli”⁸⁵; reducerea fragmentelor în care îngerii o slăvesc pe Sfânta Fecioară la doar câteva versuri, precum și descrierea celor

⁸² Cf. Ion Gheție, BD, p. 187.

⁸³ Vezi în acest sens vedenia Sofianeii, în *Vedenia Sofianeii. Vedenia lui Anastasie. Vedenia lui Chir Daniil*, în *Cele mai vechi cărți populare în literatura română*, vol. VI. Studiu introductiv, ediție și glosar de Andrei Timotin și Emanuela Timotin, București, 2003, sau viziunea Teodorei din *Viața sfântului Vasilie cel Nou și Vămile Văzduhului*, în *Cele mai vechi cărți populare în literatura română*, vol. IX. Studiu introductiv, ediție și glosar de Maria Stanciu-Istrate, București, 2004.

⁸⁴ Vezi Jean-Claude Larchet, *Viața cea veșnică. Împărăția cerurilor și iadul*, în *Tradiția ortodoxă despre viața de după moarte*, București 2006, p. 331–332, care precizează că „Zugrăvind iadul, Părinții nu fac decât să reia cuvintele Scripturii, îngroșând uneori, înmulțind amănuntele și materializând suferințele, pentru ca omul să se înfioare și să se teamă văzând la ce cazne vor fi dați păcătoșii” amintește trei imagini din care este alcătuit spațiul infernal: „focul cel nestins și veșnic”, „viermele care nu moare” și „ținutul întunericului și al umbrelor morții. Țară de întuneric și neorânduială, unde lumina e totuna cu bezna.” În schimb cântul al VI-lea al *Divinei Comedii* descrie chinurile în care se muncesc cei lacomi, ca pe un loc unde „eternă, acerbă, rece, blestemată /mereu aceeași, ploaia te pătrunde./Zăpadă, grindini, apă întinată/prin hăuri negre se revarsă-n ploi și pute greu țărâna pe sub zloată”, Dante Aligheri, *Divina Comedie, Infernul*, în românește de Eta Boeriu, București, 1965, p. 38.

⁸⁵ Citatele aparțin ms. rom. BAR 130, cel mai vechi dintre textele acestei redacții.

400 de îngeri călăuzitori: „luminoși ca soarele și să lumina toată lumea de ei”⁸⁶. De asemenea ar mai trebui scoasă în evidență vehemența cu care sunt pomenite vrăjitoarele, descântătoarele și cele care iau mana, vehemență concretizată uneori în tablouri groaznice, fiecare dintre texte făcând fie precizarea că dintre toți păcătoșii aceste femei se muncesc cel mai cumplit, fie că, dintre toți muritorii acestea sunt singurele care nu se vor mai trezi la judecata finală a oamenilor, ele fiind deja condamnate de gravitatea păcatelor săvârșite.

Foarte puține sunt manuscrisele românești în care s-a păstrat această versiune și, fapt semnificativ, toate provin din Transilvania. O altă trăsătură definitorie a acestora este inventivitatea celor care traduceau/copiau textul *Călătoriei*. Este redacția cea mai labilă a apocrifului. În plus, cu excepția manuscrisului I 100 din colecția Patriarhiei Române, copiată într-un miscelaneu din 1821, toate variantele acestui tip aparțin sfârșitului de secol XVII și începutului celui de-al XVIII-lea. Putem presupune, așadar, că ne aflăm în fața unui tip al textului ce va fi circulat în secolul al XVII-lea.

(C₁) Datat, în urma examenului filigranologic, între anii 1679 și 1699, ms. rom. BAR 130 conține, între filele 112^r și 116^v, cel mai vechi text al acestei versiuni. Analiza lingvistică, trăsăturile grafice ale miscelaneului, precum și zona în care el a fost descoperit par să indice, ca loc de proveniență a miscelaneului, zona Bihorului⁸⁷.

Începutul textului este unul obișnuit: *Povestea Mumei Sfinte când au mersu să vază muncile munciților unde se muncescu totu fealul de păcătoși pintru toate fealiurile de păcate. Blagosloviște!* (112^r).

Cităm finalul narațiunii, ca pe o ilustrare a afirmației de mai sus, în legătură cu funcția persuasivă a textului: *Derept aceaea, fraților, și noi să ne rugămu lui Dumnezeu și în poruncile Lui să împlăm și să le facemu, că atunci ne va dărui și noa<uă> mila Sa, și ne va mântui de întunerecele iadului și ne va tre(ce) întru împărăția ceriului*⁸⁸ *care și noi toți să u dobândim pintru mila și darul Domnului nostru lui Iisus Hristos. Că Lui să cade toată slava și ci<n>stea și închinăciunea, acmu și pururea și întru în veaci. Amin!* (116^v).

Dintre versiunile aparținând acestei redacții, cea din manuscrisul BAR 130 are schema narativă cea mai apropiată de cele din familia *Codex Sturdzanus*. Amintim în acest sens o secvență specifică redacției A, secvență care nu apare în celelalte concretizări ale subtipului *chinurilor fără odihnă*, și anume laudele aduse de îngerii ce păzesc munca jidovilor care L-au răstignit pe Domnul Isus Hristos, Sfintei Fecioare. Iată, alăturate, fragmentele din cele două manuscrise:

⁸⁶ Ms. rom. BAR 130, f. 112^v.

⁸⁷ Pentru datarea și localizarea miscelaneului vezi Liliana Agache, *Disputa lui Isus cu Satana*, în *Cele mai vechi cărți populare în literatura română*, vol. V, București, 2001 precum și Cristina-Ioana Dima, *Trei fragmente veterotestamentare mai puțin studiate de la sfârșitul veacului al XVII-lea*, în vol. *Floarea darurilor*, București, 2006, p. 285–311.

⁸⁸ Greșeală în text: „cериului”.

BAR ms. rom. 130

Și străgară toți îngerii cu mare glas:
„Bucură-te, blagoslovită roditoare Domnului,
pururea fecioară!
Bucură-te și tu, Arhanghel Mihail rugătoriu
dereptu sufletel<e> oaminiloru!” (115^v)

Codex Sturdzanus

Și vădzură păcătoșii din muncă și strigară cu
glas și dziseră:
„Bucură-te, preablagoslovită roditoare Domnului,
purure feciurițe!
Bucură-te, lumină nestinsă!
Bu // cură-te și tu, arhanghele Mihaile, rugătoriu
dereptu sufletele tuturor!”⁸⁹ (29^v–30^r)

(C₂) Un al doilea manuscris care conține o versiune a *chinurilor fără odihnă*, este, în ordine cronologică, cel aflat sub cota I 102⁹⁰ din colecția Patriarhiei Române. *Călătoria Maicii Domnului* aflată între filele 69^v și 77^v, a fost scrisă, după cum arată însemnarea olografă de la sfârșitul textului, de popa Gabor din Căbești, care locuia în Topa, în anul 1728: *Ai Domnului 7236, în luna lui iulie și amu gătat 26 de dzile. Scris-am eu, popa Gaboru di<n> Căbești, lăcuioriu în Topa* (jud. Bihor). *Cine o ceti într-î<n>sa să dzică să-i iarte Dumnędzău!* (77^v).

Pe fiecare filă, apare antetul: „Munciloru învățătură”, iar titlul sub care este copiat textul este: *Învățătura despre muncile păcătoșiloru în iadu* (69^v). Și poate tocmai în acest titlu se găsește și explicația pentru faptul că versiunea pare incompletă, fără să conțină nici un fel de rugăciune a Maicii Domnului către fiul ei și nici un fel de îndemn către cititori, narațiunea terminându-se simplu, cu descrierea muncii celor care *în față să cumătrescu, iară în dosu să părăsăscu și să vându, deci ei să voru mu<n>ci în veaci. Aminu!* (77^v).

Versiunea cuprinsă în manuscrisul românesc I 102 conține, la rândul ei, o serie de particularități din punct de vedere narativ pe care le vom prezenta ca atare. În primul rând, fragmentul imnic prin care cetele celor patru sute de îngeri o salută pe Maica Domnului este mult mai dezvoltat decât în celelalte două manuscrise care conțin această versiune a textului:

(70^r) *Maică, vesălește-te de Fiiulu tău de susu ce vini cătră tine!*
Bucură-te, Duhu Sfântu <cu>tine!
Bucură-te, a prorociloru propoveduitoare!
Bucură-te, toată frumsețea⁹¹ îngerească!

Prima muncă pe care Maica Domnului o vede este cea specifică acestei versiuni: gerul pentru cei lipsiți de milă, însă explicația arhanghelului Mihail este mult mai detaliată decât o găsim în manuscrisul românesc 130 BAR: *Dzisă Mihailu: „Aceștea simtu, Maică milostivă, ceia ce n-au îmbrăcatu dezbrăcații și descolții n-au încălțau și cându ș-au datu dereptu sufletu brace⁹², ei le-au datu în fățarie, nu le-au datu goliloru și dscoperițiloru și săraciloru, ce ei au îmblatu în*

⁸⁹ Codex Sturdzanus, ed. cit., p. 256.

⁹⁰ În *Catalogul manuscriselor din biblioteca Patriarhiei Române*, în „Studii teologice”, XI, 1959, nr. 5–6, XVII, 1965, nr. 9–10, cota manuscrisului este 140.

⁹¹ Scris: favobWRp.

⁹² Cuvântul este specific zonei Bucovinei (cf. DA, s. v. *brace*). Apariția sa într-un text bihorean este una singulară.

fățarie că n-au îmbrăcatu nice cei mai săracii, ce ei au îmbrăcatu cei cu avuția, dreptu aceea să muncescu în veaci” (70^v).

De asemenea, ni se pare interesant pasajul în care Sfânta Fecioară se adresează direct păcătoșilor care *n-au credzut în numele Tatălui și a Fiiul și a Duhului Sfântu și n-au crezut că s-au împielitatu Isus Hristos din tine* [Maica Domnului, n. n.], descriind parcă un detaliu din scena Judecării de Apoi reprezentată în pictura murală: *O, fi<i>i miei, că ce v-ați prilititu de cătră Tatălu și de cătră Fiiulu meu, că cine va creade în numele meu după Fiiulu meu, Isus Hristos, eu voiu îngenuntea înaintea Fiiului meu la înfricoșatulu giudețu, deaci Fiiulu meu va face bine pintru rugăciunile mea<le> de va ierta păcatele voastre (71^v).*

Inedită în această versiune este și explicația pe care arhanghelul Mihail o dă în legătură cu cei care „au mâncat carne de om”, categorie de păcătoși în care sunt incluși ucigașii, patricizii, fraticizii și cei care vând pe creștini ca robi păgânilor: *Cela ce dă în capulu omu nevinovatu și moare elu. Și acela creștinu ce vinde pre altu creștinu robu în limbă păgână, aceia au mâ<n>catu carne de omu. Și feciori ce ucigu pre părinții și ucide u<n> frate pre altu frate de moare și cari ucigu cărtulari de moru, aceia toții mănâncă carne de omu, aceia dreptu ace se muncescu în veaci (73^r).*

Munca hărăzită celor care nu merg la Sfânta Liturghie este descrisă foarte plastic: paturile din norul de foc pe care păcătoșii stau întinși sunt *paturi de meșteri făcute în briciuri și în colțune de feru (74^r)*; se chinuiesc cei care nu au mers *sâmbătă sara la vecernie și dumenecă demineța la itrosu, ce au dzăcutu de au durmitu până <în> dzuo ca porci în strat (74^r)*; iar Sfânta Fecioară întărește porunca arhanghelului Mihail ca și cei bolnavi, dacă pot merge să fie prezenți la liturghie: *Dacă să poate prăvăli să meargă în genunte, și să meargă la beserecă (74^{r-v}).*

Un chin aparte este rezervat în această versiune celor care se botează în altă lege:

Și vădzu Preacinstita u<n>omu mână<n>du-lu șerpi di focu nestânsu. [...] Acesta easte omul, creștinu, și lasă leage sa și să boteadză într-altă leage, a păgâneloru, derepu aceea să muncescu în veaci (75^r).

Un element preluat direct din pravilele vremii se găsește în pasajul care nu înfierează, precum în celelalte versiuni, doar preotesele care se căsătoresc după ce le-a murit preotul, ci precizează că păcatul comis de soția preotului îl întinează și pe acesta⁹³: *multe păsări le mânca și șerpîi de foc năstămatu [...] Acestea simtu [zice arhanghelul Mihail] preuteasele carile curvăscu cu alți⁹⁴ bărbați și popa încă va păși din leage lui Dumnedzău afară încă-lu pede<p>seaște Dumnedzău cu munca iadului (76^{r-v}).*

Ca în toate textele aparținând acestei versiuni, sunt zugrăvite cu mult dramatism chinurile femeilor vrăjitoare și ale celor care iau leacuri pentru a nu avea prunci. Reproducem mai jos pasajele respective pentru expresivitatea lor:

⁹³ Cf. *Pravila ritorului Lucaci*, text stabilit, studiu introductiv și indice de I. Rizescu, București, 1971, p. 163 (și passim).

⁹⁴ Scris: P[R X].

Și vădzu Precurata Ma*<i>că u<n>* stolu de muieri ședzându la nește mese de focu năstămatu și era înghițite de șerpui până în gură, și era spândzurate cu lanțuri de feru și le bătea para focul năstămatu și dzisă Precinstita: „Doamne, acmu eu muncă ca aceasta eu n-am vădzutu”. Și întrebă: „În ce greșele au cădzutu?” Și dzisă Mihailu: „Acestea simtu strâgele și fărâncătoarele cealea ce iau dulceața botezătorilor și cându va giudeca Hristos lumea, toți păcătoșii voru ieși⁹⁵ din⁹⁶ mu<n>că până să voru giudeca / iară aceastea nu voru ieși⁹⁵ de aici până în veci să voru aice munci”. Și vădzu Presfânta Marie o muia<re> mâ<n>cându și pru<n>ci săi și draci suga de pieptu și dzisă Marie cătră Mihailu: „În ce greșale-i este⁹⁷ muierile aceaste?” „Să<n>t muierile ce au făcu<t> să nu aibă pru<n>ci, ci iaca cumu-și mănâncă pru<n>ci<i> și dracii le sugu în veaci” (77^{r-v}).

Iar pentru ca prezentarea manuscrisului să fie completă, semnalăm și faptul că la fila 72^v un întreg pasaj de câteva rânduri a fost copiat de două ori. Diferențele dintre cele două copii ale aceluiași pasaj nu sunt, însă, relevante pentru studiul filologic sau lingvistic.

(C₃) Și versiunea conservată în manuscrisul românesc 4150 BAR este una specială. Miscelaneul în care a fost copiat *Apocalipsul Maicii Domnului* între filele 45^v și 63^v provine din anul 1759 și își datorează conținutul diaconului Alexandru, conform însemnării olografe de pe fila 85^r. Aspectul grafiei, precum și însemnări ulterioare, care vorbesc despre prezența scrierii la Micănești, și apoi la Brădățel, ambele din județul Hunedoara, atestă proveniența hunedoreană a miscelaneului⁹⁸. Foarte multe asemănări îl leagă de manuscrisul anterior prezentat, iar dintre trăsăturile diferențiatore ale versiunii pe care o avem în vedere putem cita secvența foarte redusă a laudelor pe care îngerii le aduc Fecioarei, lipsa primului dintre chinurile specifice acestei versiuni, anume acela al gerului în care stau cei care nu au dat haine săracilor.

O imagine expresivă și singulară este și aceea a îngerilor care strâng lacrimile Fecioarei: *Și plângea Sfânta Marie de să sleia lacrămile. Iară îngerii le strângea de să de odihnă sufletelor noastre* (51^r).

Precizarea despre cei care se aflau în focul nestins *până în creștetul capului de le trecea focul nestâns în sus de 12 stânjini și ca focul de tun de nu să // stânge cu altă rugăciune fără numai cu postul și cu ajunul de să topeaște păcatul omului păcătos și greșalele* (54^{r-v}), reprezintă fără îndoială o interpolare, care își are originea într-un citat din *Noul Testament*, conform căruia există un anumit fel de păcate care nu pot fi iertate decât cu ajutorul postului și al rugăciunii⁹⁹.

⁹⁵ Scris: Y I X.

⁹⁶ În text prepoziția, gândită, probabil de copist ca locuțiune, apare scrisă astfel: SX]v o]. Am reprodus-o conform grafiei actuale.

⁹⁷ Lecțiune incertă: ultima literă a cuvântului poate fi citită drept T sau v.

⁹⁸ G. Ștrempel, *Catalogul*, vol. III, p. 351, și *Copiști*, p. 4.

⁹⁹ Marcu, 9, v. 29.

Există câteva categorii de păcătoși pe care versiunea din ms. 4150 nu le consemnează, cum ar fi aceea a preoteselor cărora le mor preoții și se recăsătoresc sau a celor care jură strâmb.

În schimb, ultima muncă, aceea a strigoilor și a vrăjitoarelor pe care îi înghite pe jumătate un balaur, este una inedită: *Iară sfânta Marie văzu într-un loc un nărod mult de bărbați și de muieri și era înghițiți de un bălaur mare până în susuori de le era numai capul afară din acel bălaur mare. Și era spânzurați de ochi și de limbi cu cârlige de fier. Și iară le bătea para focului nestâns și iale numai / ce țipa și plângea. Iară sfânta Marie zisă: „Doamne, miluiaște-ne, oare, Mihaile, ce fealiu de păcate au făcut aceștea oameni și ce fealiu de oameni sint?” Iară Mihail zisă: „Aceștea, sfântă Marie, sint strâgoi și străjele, ceale ce iau mana grâului¹⁰⁰ și a laptelui și vârtutea oamenilor. Deci toți câți greșiți și păcătoși văzuși alalți toți vor ieși la județ să să judece, iară aceștea nici atunci nu vor ieși, că acestora//li-i făcut județul, că din om ei s-au făcut draci și pentru aceaia să muncesc și să vor munci până în veaci (62^r).*

Singulară este și imaginea din finalul textului: *„No, sfântă Marie, să ne rugăm Tatălui și Fiiului și Sfântului Duh și blem de aicea afară că mai nainte nu sintem slobozi a merge că să veade stanul cel mare cât 7 munți: deci pre o nare a lui ieșia foc și<i>¹⁰¹ pre alta ger. Iară pre gura lui putoare grozave” (62^r–63^r).*

Evident o astfel de clasificare, pornind de la compararea nucleelor narrative, va trebui confirmată, în studii ulterioare, de împărțirea textului în funcție de redacțiile străine. Totuși analiza minuțioasă a versiunilor nu se limitează la stabilirea unui anumit număr de redacții, ci, punând în valoare toate influențele culte pe care textul le-a suferit, precum și interferența sa cu zona folclorică, ea dă seama de felul în care apocriful a fost asimilat de cultura română veche.

*Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”
București, Calea 13 Septembrie nr. 13*

¹⁰⁰ Scris: Vav[V]vX.

¹⁰¹ Scrisă doar slova ı.

Florica Dimitrescu

NOTE DESPRE *DATA*RE ȘI *PREDATA*RE

În urmă cu 45 de ani, mai exact în anul 1962, în articolul *O problemă actuală*, atrăgeam atenția asupra uneia dintre lacunele cercetării românești, și anume absența unei preocupări consecutive de cercetare a datării fenomenelor lingvistice. Din păcate, se poate afirma că niciodată pentru limba română nu s-a înregistrat ceea ce L. Gál di numea o adevărată „chasse aux premières datations” („Acta linguistica” XI, fasc. 1–2, 1961, p. 192).

Datarea constă în consemnarea în scris a primei atestări a unui fenomen de limbă, indiferent cărui compartiment lingvistic îi aparține. În cele ce urmează ne vom referi exclusiv la datarea elementelor lexicale. În anumite cazuri – în special în etapa actuală a istoriei limbii noastre – se poate recurge, pe lângă atestarea scrisă, și la consemnarea orală a unui aspect lingvistic, în vorbirea curentă sau în ceea ce se poate auzi la emisiunile radiofonice sau televizate. Nu de puține ori s-a întâmplat să înregistrăm un anumit cuvânt sau o anumită formă la astfel de emisiuni și a doua zi, sau ceva mai târziu, să ne întâmpine în scris, în principal în presă. Iată un caz recent: la 13 februarie a.c., Ministerul Educației și Cercetării a făcut public, mai întâi prin radio și televiziune, noul proiect al Legii învățământului preuniversitar. A doua zi au apărut în presă schimbările preconizate, dintre care ne-au reținut atenția următoarele două: „MEC propune ca structura învățământului... să arate astfel: *educație timpurie* (1–3 ani), organizată în creșe sau grădinițe..., *învățământ terțiar*, non-universitar care cuprinde învățământul postliceal” (G., 14 II, 2007, p. 3), deoarece cuprind două sintagme absolut noi, *educație timpurie* și *învățământ terțiar*. De altfel asupra primei expresii se revine în ziua următoare, în același ziar în care se subliniază noutatea sa: „Copiii între 1 și 3 ani vor fi incluși în prima treaptă a educației formale denumită, în premeră [s.n., F.D.], *educație timpurie*” (G., 15 II 2007, p. 32). Prin urmare, ne aflăm, de la 13 II a.c., în față a două unități lexicale noi, prima dată înregistrate (de eventualii ascultători) doar sub formă auditivă, la emisiunile de știri radiofonice și televizate, și, a doua oară, sub formă scrisă, în presă. Este un caz fericit de înregistrare imediată, pe două căi, a două expresii care, dacă proiectul amintit va fi legiferat, vor avea o anumită viabilitate în limba noastră. Dacă proiectul nu va fi votat, evident că cele două sintagme vor cădea în uitare, nemaivând niciun motiv să fie folosite.

În momentul de față, 16. II. 2007, până la trecerea proiectului prin Camerele legiuitoare, statutul lor este incert: fie rămân expresii efemere, fie vor intra în patrimoniul limbii comune. Cazul prezentat acum este interesant pentru mecanismul care stă la baza declanșării unui viitor sau altul sintagmelor respective. Oricum, considerăm că ambele merită a fi reținute ca având data de naștere 13. II. 2007, deși, în cercul restrâns al MEC-ului, unde au fost plătuite, este sigur că au avut o anumită circulație ceva mai dinainte.

Pornim de la principiul după care anul înregistrării unui cuvânt (problemă pe larg discutată de ex. la Masa rotundă de lexicografie de la Florența, 3–5 mai 1971; v. RRL, XVI, 1971, 5, p. 433) este unul dintre punctele cardinale ale istoriei sale (și deci ale etimologiei cuvintelor!), principiu susținut, de ex., de O. Bloch, W. von Wartburg în *Dictionnaire étymologique de la langue française*, Paris, 1932, p. XX. Ca un corolar, P. Imbs afirmă că semnificația exemplului celui mai vechi este „nodul istoriei cuvântului” (în „Cahiers de lexicographie”, 2, 1960, p. 7–8).

Datările de cuvinte trebuie privite cu multă circumspecție, dată fiind, cel puțin pentru limba noastră – după cum am afirmat mai sus – lipsa unei griji statornice pentru stabilirea primelor atestări. Cele mai exacte datări aparțin categoriei cu un autor cunoscut al unei anumite inovații pe care a și denumit-o. Pentru a rămâne în cadrul specialității noastre, este cunoscut că, de exemplu, termenul *sémantique* a fost creat la 15 iunie 1897 de M. Bréal (v. G. Matoré, *La méthode en lexicologie*, Paris, 1953, p. 33, v. și DȘL s.v.) sau că vocabula *proclitic* a fost construită în anul 1812 de către gramaticianul german Hermann pornind de la *enclitic*, pe baza gr. *proklînein* „a se înclina înainte” (v. A. Dauzat, J. Dubois, H. Mitterand, *Nouveau dictionnaire étymologique et historique*, Paris, 1964 s.v.). Dintre inovațiile lexicale avându-i ca autori pe români se pot aminti *întrulpi*, termen făurit de poetul G. Coșbuc (după propria sa declarație în răspunsul la o scrisoare a lui Tiktin; v. G. Scridon, *Pagini despre Coșbuc*, București, 1957) sau, trecând la alte domenii, de ex. unitatea de măsură internațională cu numele *var* (validată de către Comitetul Internațional de Electrotehnică – v. C. Maneca în SMFC, I, p. 200) este un acronim alcătuit de inginerul C. Budeanu în 1930 prin alăturarea inițialelor termenilor *volt*, *amper* și *rezistență*. Lista datărilor sigure, *directe*, de acest tip poate fi prelungită, dar ea este infinit mai „scurtă” decât cea a datărilor *indirecte*. Este vorba, în acest caz, de termeni al căror creator propriu-zis nu este cunoscut și trebuie mers înapoi, pe firul citatelor excerptate din texte, pentru a se ajunge la prima consemnare. Astfel se poate răspunde la întrebări legitime de felul: care este prima atestare, deci datare, a termenului X sau a expresiei Y? De când a fost introdus în limba română cuvântul turcesc *cataif* (împreună cu acest produs gastronomic) sau de când este menționată locuțiunea *a băga de seamă*? etc., etc.

Deosebirea esențială între categoria datărilor directe și a celor indirecte constă în *f i a b i l i t a t e a* acestora: dacă în primul caz datarea are un caracter *a b s o l u t* (în sensul că este posibil să se cunoască precis anul sau chiar ziua când a fost folosit prima dată un termen, v. mai sus), în al doilea caz, în mod sigur, între

„data de naștere” a cuvântului (sau a unei anumite semnificații particulare a acestuia) și prima sa înregistrare este sigur un *d e c a l a j* de timp mai mic sau mai mare – dacă termenul respectiv este alcătuit pe teren românesc; dacă este vorba de împrumuturi, prima menționare a unui nou termen nu este aproape niciodată identică cu momentul introducerii lui în limba română (totuși, vom vedea mai jos, există și excepții precum *austral* „monedă”). De aici, o mare prudență în evaluarea tuturor datelor cu precauția cuvenită pentru că o *p r e d a t a r e* poate surveni în fiecare moment! În general, dacă datările directe sunt cât de cât *e x a c t e*, datările indirecte sunt doar *o r i e n t a t i v e*, deci nu trebuie în niciun caz absolutizate!

Problema datării se pune în egală măsură, dar cu mijloace uneori diferite, atât pentru fazele vechi de limbă, cât și pentru limba actuală.

În privința limbii vechi, lucrând acum peste 40 de ani la *Dicționarul limbii române din sec. al XVI-lea* – din păcate dispărut într-un incendiu izbucnit în incinta Academiei Române în februarie 1975 – am putut constata că unele cuvinte atestate în DA la o anumită dată, pot fi predate chiar cu o sută și mai bine de ani; de ex., *iaspie* este înregistrat în DA în 1688, pe când acesta se întâlnește mai înainte, în 1581, în *Palia de la Orăștie*. Alte exemple de predatări în Dimitrescu, *Considerații*, p. 28–31, în care s-a operat o comparație între consemnarea unor cuvinte în DLR, litera O (1969) și cea din *Indicele lexical paralel (sec. al XVI-lea)*, prezent în *Contribuții*, p. 121–245. Dintre lucrările românești mai recente – cu excepția notabilă a *Dicționarului limbii române vechi* (DLRV) de Gh. Mihăilă care este primul nostru *d i c ț i o n a r d a t a t a l l i m b i i v e c h i* – numai câteva s-au preocupat de datarea cuvintelor. Astfel în Djamo-Diaconiță, *Limba documentelor* (1971) sunt împinse înapoi cu câteva decenii sau chiar cu un secol atestările unor cuvinte. De ex. cu o sută de ani este predatat în Djamo-Diaconiță (p. 283) *Badea*, în 1428, comparativ cu datarea 1521–1529 din Bogdan, *Glosarul*; față de DLR, care consideră că *oraș* cunoaște prima atestare în scrisoarea lui Neacșu – 1521 – Djamo-Diaconiță îl predatează (p. 364) într-un document apărut cu aproape un secol mai înainte. În DLR, *mertic* este atestat la 1620, dar în Djamo-Diaconiță (p. 367) este înregistrat într-un document din 1500 etc.

O lucrare apărută la 10 ani după cea amintită imediat înainte, deci în 1981, este DERS în care grija pentru datări s-a manifestat în foarte multe cazuri. Astfel DERS predatează termenul *buză* în 1422 în raport cu DLRV – 1492 și cu DA – 1673, la fel, *caftan* în DERS – 1485 față de DLRV – 1509, *cheie* în DERS în 1500 față de DLRV – 1517 și de DA – 1650 etc., etc. (v. Dimitrescu în *Dinamica*, p. 148–149)

Aceeași preocupare laudabilă de a da înapoi datarea unor termeni apare și în DÎL (1992) unde se întâlnesc predatări considerabile: în DA, termenul *florin* este datat în 1574, iar în DÎL în 1431, *golf* apare consemnat în DA, în 1863, iar în DÎL în 1694, deci unele predatări merg până la minus un secol și jumătate! În recenzia acestei lucrări (v. *Dinamica*, p. 127–134) am dat însă și câteva exemple de cuvinte cărora, dacă s-ar fi aprofundat cercetările, li s-ar fi găsit unele predatări; astfel

august „lună” a fost datat c. 1700, deși în Cantacuzino, ÎC 129 verso (v. ediția din *Contribuții*, p. 114) apare în 1669, iar *papist* datat în DÎL în Tempea, se întâlnește în NT în 1648 (Dimitrescu, în *Dinamica*, p. 132). De menționat că în DÎL termenul monetar *ducat* este datat 1421, în timp ce în Bogdan, *Relațiile*, p. 3, este înregistrat în 1413.

Concluzia îmbucurătoare este că fiecare lucrare dintre cele amintite aici reprezintă un *p r o g r e s* în raport cu cea/cele precedente, progres concretizat, printre altele, într-o serie de predatări. Chiar și „un pas” înapoi (de ex. o predatură fie și de un singur an ca cea a vocabulei *august* „lună”), este importantă pentru istoria limbii pentru că poate atrage atenția câteodată asupra unor variante în adaptarea la limba română (*iaspie* față de *iaspis*), alteori asupra unor aspecte ale morfologiei (în NT din 1648 *papist* apare la plural, *papiști*) sau poate corecta o serie de etimologii. Astfel s-ar fi putut evita să se considere în DLR că verbul *mători* este un derivat de la *mator*, odată ce *mator* este înregistrat în texte un secol mai târziu decât *mători*, așa cum am arătat în *Contribuții*, p. 72. Pentru alte cazuri decât cele românești în care datarea ajută la lămurirea etimologiei, v. B. Pottier, *La valeur de la datation des mots dans la recherche étymologique*, în *W. von Wartburg zur Siebzigsten Geburtstag*, 1958, p. 581–586)

Probleme similare apar și – pentru a ne referi la cealaltă extremă istorică a limbii române – în limba actuală. Deși este vorba de termeni relativ recentți, datarea primei lor înregistrări rămâne dificilă. De fapt, ar fi natural ca termenilor foarte noi, indiferent că aparțin creațiilor interne sau împrumuturilor, să li se întocmească sistematic fișe imediat ce sunt găsiți; este sigur că memoria prezentului reține cu mai mare exactitate, decât ar putea să deceleze o cercetare ulterioară, împrejurările (interne sau externe) ale apariției și a eventualei impunerii, a inovațiilor lexicale. Am procedat astfel, de curând, încercând să trasez istoria recentă a unori termeni precum *ADN*, *euro*, *paparazzo*, *tsunami*. Dacă s-ar aduna mai multe forțe care să meargă în acest sens, desigur că rezultatele nu s-ar lăsa așteptate...

Ne vom opri în continuare asupra câtorva situații întâlnite, unele mai des, altele foarte rar, în cazul datărilor și, mai ales, al predărilor din limba actuală.

Pentru a „apropia” trecutul de prezent, ne vom opri asupra cazului prezentat de substantivul *alumn* „elev, discipol”, care ne întâmpină într-un citat din limba actuală: „Pe foștii absolvenți (*alumni*) îi dorim uniți în jurul Almei Mater.” „22” 34/1994, p. 9. Să fie această dată, anul 1994, reală pentru datarea termenului în discuție? Răspunsul este negativ, deoarece acest cuvânt este mult mai vechi în vocabularul limbii române; a circulat în limba noastră de la începutul sec. al XIX-lea (v. Lupu, *Lexicografia*, p. 156) unde apare, de ex., la Gh. Șincai, *Hronica Românilor* (1808–1809) sau la I. Bobb, *Dicționarul rumânesc, latinesc și unguresc* (1822–1823) – dar, în mod curios, nu este atestat în dicționare precum DA, TDRG, DEX, DN3. După o perioadă lungă în care nu sunt semne (dar așa să fie?) să fi fost utilizat, *alumn* a „resuscitat” în deceniul trecut. În acest caz, datarea sa ar trebui să

fie dublă: o dată la începutul sec. al XIX-lea și altă dată, reapărut ca termen livresc, în 1994, dacă nu intervin alte predatări... Cazul discutat face parte din categoria termenilor care trebuie să comporte două datări, deoarece au pătruns în limba noastră în două perioade diferite.

Uneori se întâmplă ca unele lexeme considerate de noi ca foarte recente să se dovedească a fi destul de vechi și deci să fie necesar să fie predate. Un exemplu îl constituie termenul *biospeologie*. Se observă cu ochiul liber, astăzi, marea cantitate a formațiilor noi cu *bio-*. În DCR 2 am înregistrat mulți termeni precum *bioastronautică*, *biobucătărie*, *bioceramic*, *bioceramică*, *biocibernetică*, *biocid*, *biocombustibil*, *biocompatibil*, *biocontainer*, *biocosmetică*, *biocurent*, *biodegradabil*, *biodegradare*, *biodeteriorare*, *biodiversitate*, *bioenergetic*, *bioenergie*, *bioetică*, *biogaz*, *biogeneză*, *bioluminescent*, *biomagnetism*, *biomasă*, *biomatematică*, *biomaterial*, *biomedical*, *biomedicină*, *biometan*, *bioritm*, *biosatelit*, *biosinteză*, *biostimulator*, *biotehnică*, *biotehnologie*, *biotelemetric*, *biotelemetri*, *biotop*, de origini foarte diverse, franceză, germană, engleză, italiană. Mult mai puține lexeme formate cu *bio-* nu au o obârșie sau măcar un model străin ci, până la proba contrarie, par a se fi format în limba noastră; este cazul termenilor *biocombustibil*, *bioenergoterapeut*, *biofilmografie*, *biofitotron*, *bioindicator*, *bioîngrășământ*, *biometan*, *biopatologie*, *biopesticid*, *bioritmologie*, *biostimulatoriu*, *biotolerat*, *biotrofic*, *biovit*. Printre termenii alcătuiți pe teren românesc cu *bio-* se găsește și cel amintit mai sus, *biospeologie*, întâlnit într-un citat din 1993. La începutul anului curent, 2007, am constatat însă că data respectivă nu corespunde deloc primei atestări a numelui acestei ramuri științifice: cu ocazia unei (în acel moment, ultima emisiune) emisiuni filatelice a Romfilateliei. În ianuarie 2007, am aflat că este omagiat, prin timbre, marele speolog Emil Racoviță care, acum 100 de ani, a publicat volumul *Eseu asupra problemelor biospeologiei* prin care a pus bazele noii discipline științifice; aceasta înseamnă că datarea termenului în discuție trebuie împinsă în anul 1907; pe cale de consecință (v. discuția despre utilizarea corectă a lui *consecință* în diverse formulări în Hristea, *Contaminația*, p. 311), acest termen nici nu mai are cum figura măcar printre cuvintele „recente” din DCR!

O situație similară apare, este adevărat nu privitoare la un cuvânt, ci la o sintagmă, la L. Groza în *Aspecte*, p. 389. Aici s-a socotit, de ex., că unitatea terminologică de origine franceză *mecanica fluidelor* este de dată recentă, aparținând, după expresia autorului, „perioadei actuale – după 1990”. În realitate, pentru această disciplină teoretică de bază pentru pregătirea tehnicienilor, exista un volum intitulat chiar *Mecanica fluidelor*, scris de L. Klodinschi și Gr. Dimitrescu, apărut la Editura Didactică și Pedagogică în îndepărtatul an 1959; ca și termenul *biospeologie*, această sintagmă nu și-ar fi găsit locul în DCR, care conține termenii noi consemnați d u p ă anul 1960. De observat că în același loc din *Aspecte*, L. Groza menționează și alte sintagme, unele aparținând terminologiei lingvistice (*câmp semantic*, *câmp lexical* pentru care vezi DȘL s.v. *câmp* unde se indică prezența lor încă din prima jumătate a secolului al XX-lea) sau altor specialități (*celulă vegetală*, *mecanică quantică*), toate cunoscute oricum d i n a i n t e de 1990.

Trebuie însă specificat că, dacă cele două unități lexicale discutate aici (*biospeologie și mecanica fluidelor*) apar în titlurile unor cărți, se poate presupune că ele erau folosite, cel puțin în varianta vorbită a limbajului științific respectiv, ceva mai înainte. Oricum, datele 1907 pentru primul și 1959 pentru al doilea reprezintă – în absența altor predatări – primele lor atestări scrise.

Un caz destul de (chiar foarte) rar pentru datare îl reprezintă substantivul *austral*, „unitate monetară argentiniană introdusă în 1985”, pentru care anul pătrunderii în limba română este... tot 1985, chiar înainte de a fi fost pusă în circulație moneda respectivă, dar când existența sa era iminentă!: „Guvernul argentinian a anunțat la sfârșitul săptămânii trecute un vast plan antiinflaționist prevăzând introducerea imediată... a unei noi unități monetare, *austral*-ul, în valoare de 0.80 dolari (SUA)” (RL 17 VI 1985, p. 6). De menționat că în dicționare acest neologism de proveniență spaniolă trebuie să devină *austral 2*, în raport cu *austral 1*, adjectiv „Care se află în partea de sud a globului terestru”, termen cunoscut mai de mult din școală, în special de la lecțiile de geografie

Se întâmplă uneori ca dicționarele limbii în care s-a „născut” (și impus) un termen nou să dateze termenul respectiv mai târziu decât un dicționar al unei alte limbi care doar a împrumutat cuvântul în discuție. Este cazul substantivului *paparazzo* (la origine un nume propriu) cu care marele regizor Federico Fellini a desemnat în filmul său *La dolce vita*, un fotograf obraznic care alerga după imagini insolite cu una dintre eroinele filmului. (v. Dimitrescu, *Biografia*, în DR IX–X, 2004–2005, p. 165). În dicționarele limbii italiene DELI 2 și DLI, *paparazzo* este înregistrat în 1961, relativ tardiv (totuși!), în raport cu dicționarul PR, al limbii franceze, unde este consemnat în anul 1960, deci exact anul când s-a prezentat pe ecrane acest celebru film. Trebuie dedus de aici că dicționarele italienești au rămas în urmă față de PR-ul francez, ceea ce este cel puțin curios, având în vedere că vocabula discutată aparține limbii italiene cu sensul său specific! În legătură cu acest neologism trebuie sesizată o problemă privitoare la datarea apariției sale în scris în limba română: *paparazzo* a fost consemnat în limba noastră în DCR 2 de-abia în 1993. Aici trebuie sublinat că am făcut eroarea de a nu-l fi înregistrat prima dată când l-am întâlnit, mai precis în anul 1960 într-un articol din revista „Secolul 20”. De ce nu l-am notat atunci? Îmi aminesc perfect că am ezitat să o fac, gândindu-mă că, în acea epocă de beznă a „anilor lumină”, numai de *paparazzi* nu-i ardea societății românești. Am considerat – evident greșit, și îmi fac *mea culpa* – că este un cuvânt „efemer” chiar și în italiană și care nu ar avea vreo șansă nu să ajungă să circule, dar nici măcar să „treacă” prin limba noastră... Pe cine oare ar fi fost interesant să urmărească *paparazzi* în timpul lui Ceaușescu ? O situație ca aceasta atrage atenția asupra a trei probleme:

1) Aceea mai largă a înregistrării neologismelor – de natură internă sau externă – în limba noastră. Consider că sarcina lexicologului este să consemneze,

atât cât îi stă în putință, inovațiile lexicale fără a face, încă din primul moment, „socoteala” care se vor impune și care nu în limbă. Evident, în dicționarele explicative, normative etc., nu vor pătrunde decât cuvintele care, după un șir de ani, își dovedesc stabilitatea, dar celelalte pot face parte dintr-un „catalog” de termeni „pasivi” dintre care unii – cine știe cum și când? – poate, vor deveni la un moment dat, „activi”. În cazul lui *paparazzo*, o întâmplare nefericită, accidentul mortal al prințesei Diana din tunelul parizian Alma, în seara zilei de 30 august 1997, a făcut ca acest cuvânt, până atunci rar sau chiar rarism, să „izbucnească” și să se impună apoi în foarte multe dintre limbile lumii, printre care și a noastră.

2) Unele cuvinte considerate la începutul vieții lor fie ca „efemere”, fie ca foarte specializate, să nu rămână la acest stadiu, ci să treacă la acela de vocabule pur și simplu „comune”. Este suficient să deschidem un volum precum *Les mots „dans le vent”* pentru a constata că acum 36 de ani (volumul a apărut în 1971) termeni precum *acrylique*, *alcoolémie*, *alternative*, *anti-théâtre*, *atomiser*, *autogestion* sau expresiile *troisième âge*, *droit à l'antenne* erau socotite „trecătoare”, iar azi fac parte din vocabularul curent nu numai în franceză, ci s-au răspândit și au corespondente în multe alte limbi, printre care și a noastră, avându-și locul meritat în dicționare.

3) Câteodată nu este suficient ca unui termen să-i fie atribuită o singură dată de înregistrare, așa după cum am menționat mai sus la *alumn*. Trebuie observat că, în anumite situații însă, unele cuvinte cu o „intrare”, la început modestă, în limbă, după un număr de ani, „irump”, precum *paparazzo* sau, pentru a lua un alt exemplu recent, *tsunami* (v. Dimitrescu, *Biografia*, în DR IX–X, 2004–5, p. 166–168). Acesta din urmă este un termen specific geofizicii și meteorologiei, cunoscut până de curând de specialiștii în domeniu, dar, uneori, era folosit de unii buni profesori de geografie în liceele unde predau. Acesta a fost cazul la Școala Centrală, pe care am urmat-o în cei 8 ani ai liceului, unde profesoara noastră de geografie, dna Margareta Piperescu, ne vorbea, la începutul anilor '40, la lecțiile despre Asia, despre forța devastatoare a *tsunami*-ului, noțiune (și termen) care însă nu s-a bucurat de prea multă atenție din partea elevelor, poate pentru că suna foarte ciudat, poate pentru că denumea o realitate extrem de îndepărtată în raport cu ceea ce se putea întâmpla în țara noastră. Dar, după aproximativ 60 de ani, de la 25/26 decembrie 2004 *tsunami* a devenit un substantiv comun (dacă nu chiar unanim cunoscut) în limba română, datorită dezastrului pricinuit de acest fenomen distructiv în sudul Asiei. Dovada că s-a răspândit imediat este că a căpătat în română, ca și în alte limbi (de fapt se poate afirma că a devenit un termen internațional, ca și *paparazzi*, de altfel), o serie de sensuri adiacente, toate negative, așa cum sper că am reușit să demonstrez în Dimitrescu, *Viața cuvintelor*, p. 228–229. În cazuri precum *paparazzo* și *tsunami* ar fi necesar să se noteze, în dicționare, două date: cea a primei înregistrări a termenului și, a doua, cea de când s-a răspândit propriu-zis în limba comună. Pentru cea de a doua dată am notat, în fapt

două, 25 și 26 decembrie, prima pentru că în seara zilei de 25 decembrie a m a u z i t, pentru întâia oară, de nenorocirea abătută asupra sudului Asiei la știrile televizate, iar a doua, 26 decembrie, prima zi când au apărut în ziare primele relatări s c r i s e despre *tsunami*.

În cele de mai sus am revenit, la tema d a t ă r i l o r, la o distanță apreciabilă de timp – 45 de ani! – întrucât problema este totdeauna actuală, iar în stadiul de astăzi al lingvisticii din țara noastră – chiar s t r i n g e n t ă. Încercări de a urmări datarea cuvintelor ca acțiune p r i o r i t a r ă s-au făcut în prea mică măsură și au avut un caracter predominant i n d i v i d u a l. Ar fi necesar, credem, ca efortul de a urmări primele atestări, cu tot caracterul lor aleatoriu, cu toate inconvenientele inerente, să fie i n s t i t u ȳ i o n a l i z a t prin desemnarea unor (echipe de) persoane avizate care să studieze cu consecvență, s i s t e m a t i c, datarea și predarea cuvintelor. Rezultatele obținute – concretizate în articole sau în suplimente anuale, publicate în revistele de lingvistică sau în broșuri independente – vor fi de cel mai mare interes pentru istoria limbii, în general, și pentru elaborarea unor dicționare, în particular. Preocuparea pentru inovațiile lexicale și pentru înregistrarea primelor atestări este evidentă, de exemplu în italiană sau în franceză, dintre limbile romanice, încă mai de mult timp. Pentru italiană, atenția pentru noile datări se manifestă, de ex., în suplimentele anuale (cu începere din anii 1993/1994) „Annali del lessico contemporaneo italiano” (sub îngrijirea lui Michele Cortelazzo). Pentru franceză, în colecția revistei „Le français moderne”, ne întâmpină numeroase predatări; la fel în seria de *Matériaux pour l'histoire du vocabulaire français. Datations et documents lexicographiques* (sub redacția lui Bernard Quemada), iar de exact 40 de ani, în *Le Petit Robert*, cu datări la fiecare termen, în edițiile sale anuale. Nu de puține ori în PR un termen este predatat în ediții diferite. Numai două exemple: *anticonceptional* (înregistrat în română în DCR 2 în anul 1993) provine din fr. *anticonceptionnel* care în ediția din 2007 din PR este predatat 1905 în raport cu edițiile precedente în care este atestat cu 15 ani mai târziu, în 1920. La fel, ADN „acid dezoxiribonucleic” (consemnat în română în DCR 2 în 1983) provine din limba franceză unde a fost atestat din 1960, de ex., conform edițiilor din 1978 sau 1984 ale PR, dar în PR 2007 se întâlnește formularea (echivalentă cu o predatare) „de la jumătatea sec. al XX-lea”, mai aproape de data exactă a descoperirii structurii în dublă elice a ADN-ului, întâmplată în anul 1953 (v. Dimitrescu, ADN în *Aspecte*, p. 259, 262).

Dicționarele limbii române, care vor cuprinde, în mod expres, încă de la începutul fiecărei „intrări”, datele primelor menționări ale cuvintelor vor deveni, în acest fel, în sfârșit, similare dicționarilor deja existente în limbile europene de circulație, în special celor consacrate limbilor romanice. Aceste dicționare vor putea constitui un important punct de referință pentru soluționarea multor probleme de lexicologie și de lexicografie romanică, prin posibilitatea, pe care o oferă, de extindere a comparațiilor dintre limbile romanice apusene și singura reprezentantă a României orientale, limba română.

ABREVIERI
BIBLIOGRAFIE – SURSE

- Antic* = *Antic și modern. In honorem Luciae Wald*, București, 2006.
- Aspecte* = *Aspecte ale dinamicii limbii române actuale*, II, coordonator Gabriela Pană Dindelegan, București, 2003.
- Bogdan, *Glosarul* = D. Bogdan, *Glosarul cuvintelor românești din documentele slavo-române*, București, 1946.
- Bogdan, *Relațiile* = Ion Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Țara Ungurească în sec. XV și XVI*, vol. I, București, 1905.
- Cantacuzino, ÎC = Stolnicul Constantin Cantacuzino, *Însemnările de călătorie și de studii la Constantinopol, Veneția și Padova (1665–1669)*, ediție de Florica Dimitrescu, în *Contribuții*, p.106–120.
- DA = *Dicționarul limbii române*, București, 1913–1948.
- DCR = Florica Dimitrescu, *Dicționar de cuvinte recente*, București, 1982.
- DCR 2 = Florica Dimitrescu, *Dicționar de cuvinte recente*, ed. a 2-a, București, 1997.
- DELI 2 = Manlio Cortelazzo, Paolo Zolli, *Dizionario etimologico della lingua italiana*, ed. a 2-a, îngrijită de Manlio Cortelazzo, Michele Cortelazzo, Bologna, 1999.
- DERS = Gh. Bolocan (redactor responsabil), *Dicționarul elementelor românești din documentele slavo-române*, București, 1981.
- DEX = *Dicționarul explicativ al limbii române*, București, 1996.
- Dimitrescu, ADN = Florica Dimitrescu, *Scurtă istorie a unei sigle – ADN*, în *Aspecte*, București, 2003.
- Dimitrescu, *Biografia* = Florica Dimitrescu, *Aspecte din biografia unor cuvinte recente în limba română: paparazzo, tsunami*, în DR IX–X, Cluj-Napoca, 2004–2005.
- Dimitrescu, *Considerații* = Florica Dimitrescu, *Considerații etimologice referitoare la terminologia biomedicală*, în SCL, LVI, 1–2 ianuarie–decembrie, București, 2003.
- Dimitrescu, *Contribuții* = Florica Dimitrescu, *Contribuții la istoria limbii române vechi*, București, 1973.
- Dimitrescu, *Dinamica* = Florica Dimitrescu, *Dinamica lexicului românesc*, București–Cluj, 1995.
- Dimitrescu, *Drumul 2* = Florica Dimitrescu, *Drumul neîntrerupt al limbii române*, vol. al 2-lea, Cluj-Napoca, 1993.
- Dimitrescu, *Observații* = Florica Dimitrescu, *Observații asupra înregistrării și datării cuvintelor în DLR*, în LR, 2, București, 1976.
- Dimitrescu, *O problemă actuală* = Florica Dimitrescu, *O problemă actuală a filologiei române: datarea*, în AUB XI, nr. 25, București, 1962.
- Dimitrescu, *Viața cuvintelor* = *Din viața cuvintelor recente în limba română: paparazzo, tsunami*, în LR – ASD, coordonator Gabriela Pană Dindelegan, București, 2006.
- DÎL = Gheorghe Chivu, Emanuela Buză, Alexandra Roman Moraru, *Dicționar al împrumuturilor latino-romanice în limba română veche (1471–1760)*, București, 1992.
- Djamo-Diaconiță, = Lucia Djamo-Diaconiță, *Limba documentelor slavo-române emise în*

- Limba documentelor* = *Țara Românească în sec. XIV–XV*, București, 1971.
- DLI = Tullio De Mauro, *Il dizionario della lingua italiana*, Milano, 2000.
- DLR = *Dicționarul limbii române*, serie nouă, București, din 1965.
- DLRV = Gheorghe Mihăilă, *Dicționar al limbii române vechi (sfârșitul secolului al X-lea – începutul sec. al XVI-lea)*, București, 1974.
- DN 3 = Fl. Marcu, C. Maneca, *Dicționar de neologisme*, ed. a 3-a, București, 1978.
- DR = *Dacoromania*, serie nouă, revistă, Cluj-Napoca, vol. IX–X, 2004–2005.
- DȘL = Angela Bidu-Vrănceanu, Cristina Călărașu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Mihaela Mancaș, Gabriela Pană Dindelegan, *Dicționar de științe ale limbii*, ed. a 2-a, București, 2001.
- G = „Gândul”, ziar, București, după 1989; 14. 02. 2007, p. 3; 15. 02. 2007, p. 32.
- Groza, *Aspecte* = Liviu Groza, *Aspecte ale influenței franceze asupra frazeologiei românești*, în *Tradiție*, București, 2004.
- Hristea, *Contaminația* = Theodor Hristea, *Contaminația în raporturile ei cu etimologia populară*, în *Antic*, București, 2006.
- Les mots „dans le vent”* = Jean Giraud, Pierre Pamart, Jean Riverain, *Les mots „dans le vent”*, Paris, 1971.
- LR – ASD = *Limba română – Aspecte sincronice și diacronice*, coordonator Gabriela Pană Dindelegan, București, 2006.
- Lupu, *Lexicografia* = Coman Lupu, *Lexicografia românească în procesul de occidentalizare latino-romană a limbii române moderne (1780–1860)*, București, 1999.
- NT = *Noul Testament de la Bălgrad*, ediție nouă, Alba Iulia, 1988.
- PR = *Le Petit Robert*, Paris, ediții dinainte de ediția ultimă, din 2007.
- PR 2007 = *Le Petit Robert*, Paris, 2006.
- RL = „România liberă”, ziar, înainte și după 1989; 17. 06. 1985.
- RRL = „Revue roumaine de linguistique”, an 16, 1971, nr. 5, București.
- SCL = „Studii și cercetări lingvistice”, an 16, 1971, nr. 5, București, din 1950.
- SMFC = *Studii și materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română*, București, din 1959.
- TDRG = H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch* (ediție nouă), Cluj-Napoca, 2005.
- Tradiție* = *Tradiție și inovație în studiul limbii române*, coordonator Gabriela Pană Dindelegan, București, 2006.
- „22” = 22, revistă, București, după 1989; nr. 34/1994.

Facultatea de Litere
Universitatea din București
Str. Edgar Quinet nr. 5–7

Valeria Guțu Romalo

ACCIDENTE ÎN DINAMICA LIMBII ACTUALE: OARECE

1. Istoricitatea fenomenului lingvistic poate fi pusă în evidență diacronic, ca evoluție de ansamblu (de la origini până la...) sau acoperind largi perioade de timp, dar și sincron, prin revelarea schimbărilor afectând, în intervale relativ limitate¹, uzul (uneori și sistemul) unei limbi; *istoria* are în vedere *sistemul*, pe când *dinamica* se manifestă mai ales la nivelul *uzului*. Considerat din perspectivă dinamică, uzul, utilizarea socială a limbii, cunoaște adeseori, în cursul unei perioade restrânse, fenomene punctuale – de cele mai multe ori efemere și fără consecințe din perspectiva „istoriei” limbii – care se particularizează în activitatea de comunicare socială printr-o frecvență mult sporită peste cea curentă, adecvată exigențelor normale ale discursului social.

Utilizarea preferențială variază ca durată în funcție de tipul de motivație: răspunzând unor exigențe comunicative social determinate de particularități (obiective) ale situației de comunicare, frecvența sporită a anumitor unități (mai ales lexicale) ale limbii marchează perioade relativ extinse când se asociază unor circumstanțe larg caracterizatoare (sistem economic, regim politic, război etc.) sau intervale mai restrânse, dacă răspunde unor condiții exterioare de durată limitată (perioadă electorală, inundații, cutremur, viscol etc.)². Determinat adeseori obiectiv, de circumstanțe istorico-sociale sau evenimente naturale, fenomenul poate avea însă și explicații subiective: din motive diverse, o formă de exprimare pusă în circulație sau utilizată în mod predilect de un vorbitor sau un grup de vorbitori este preluată – voit sau numai ca automatism mimetic – de alții. Preferințele subiective de acest tip sunt asociate fenomenului mai cuprinzător al „modei” sau al „clișeului lingvistic”³, iar faptele lingvistice afectate de devierea de frecvență pot proveni din orice oricare domeniu al limbii.

În multe cazuri – mai ales când creșterea izbitoare a frecvenței este impusă de circumstanțe obiective –, unitățile limbii astfel privilegiate aparțin, de regulă, domeniului lingvistic neutru al uzului. Alteori, depășesc zona „neutră” a uzanței lingvistice a momentului reprezentând fie „străinisme”, neologisme neuzuale, fie

¹ Cf. Valeria Guțu Romalo, *Aspecte ale evoluției limbii române*, 2005, București, Humanitas Educational, p.11–16.

² *Op. cit.*, p. 252 și urm.

³ Vezi Flora Șuteu, *Expresii „la modă”*, în LR, XVII, 1959, nr. 3, p. 54–57.

arhaisme, regionalisme sau elemente argotice⁴. Preferința și succesul se datorează în acest caz, în mare măsură, caracterului lor anomal: ele sunt percutante (și atractive) tocmai prin calitatea de a fi neuzuale. În cele mai multe cazuri, favoarea de care se bucură nu durează prea mult, frecvența lor revenind curând la cota de utilizare normală, ceea ce nu exclude însă posibilitatea reiterării fenomenului⁵, mai ales din cauza repetării anumitor condiții – naturale sau sociale – în situația de comunicare.

Interferând cu fenomenele dinamice de sistem⁶, prezente în orice moment, în activitatea de comunicare socială, utilizarea excesivă (și efemeră), „accident” al uzului, marchează în mod specific discursul social, dar nu afectează, de regulă (mai ales când frecvența sporită nu este justificată de necesități comunicative de durată), procesul larg istoric evolutiv al limbii date. Din perspectivă sincronică, componenta dinamică a uzului lingvistic este reprezentată (la nivelul oricărei variante), în primul rând, prin fenomenele concurențiale care – configurând domeniile instabile ale sistemului – se înscriu în procesul de dezvoltare a limbii date, dar și de „accidente”, fără miză istorică (marcând punctual uzul lingvistic al unui anumit moment/interval).

2. În ultima jumătate de secol, ipostaza literară a limbii române a cunoscut numeroase asemenea fenomene generatoare de perturbări la nivelul dinamicii uzului⁷.

Nu de puține ori, accidentele, preferințele lingvistice care au marcat, în diverse momente, uzul limbii române literare aparțin stratului arhaic; fenomenul afectează în acest caz discursul social al momentului nu numai prin frecvența apariției elementului lingvistic utilizat preferențial, ci și prin faptul că aparține unui domeniu nonactual din perspectiva variantei literare standard.

Configurația limbii actuale a fost (temporar) modificată la nivelul discursului social prin reactualizarea unor vocabule ieșite din uz, ca *a îndritui*, *statornici(re)*, *tălmăci(re)*, *tălmăcitor* etc., cuvinte, care, deși depășite de evoluția limbii, au fost evident preferate la un moment dat curenților *îndreptăți*, *hotărâ(re)*, *înțelegere*, *a stabili*, *traduce(re)*, *traducător*.

Forme mai complicate îmbracă fenomenul reactivării preferențiale a unor elemente arhaice reprezentând domeniul semantic al „nedefinitului”. Inventarul acestui domeniu lexical, bogat reprezentat în limba română prin pronume, adjective

⁴ În condițiile unor fenomene naturale neobișnuite și dramatice, atât *calamitate*, cât și arhaicele *stihie*, *stih(i)nic* au cunoscut, la sfârșitul secolului trecut, un salt spectaculos de frecvență.

⁵ Vezi, de exemplu (Valeria Guțu Romalo, *op. cit.*, p. 287), preferința discursului actual pentru *vizavi (de)*.

⁶ Utilizarea unei limbi presupune în orice moment coocurența, în anumite zone ale sistemului, a „noului” și „vechiului”, implicate în procesul de evoluție a limbii: raporturile concurențiale dintre ele se manifestă prin diferențe de frecvență, iar mecanismul schimbării lingvistice constă în modificarea, în timp, a raporturilor de frecvență (*ibidem*, p. 12–14).

⁷ Vezi, de pildă, Valeria Guțu Romalo, *Corectitudine și greșeală. Limba română de azi*, Versiune nouă, 2000, București, Humanitas Educational.

și adverbe, cuprinde, alături de cuvinte moștenite, numeroase formații românești, cele mai multe continuând, sub formă aglutinată, structuri organizate prin asocierea unui component pronominal sau adverbial, cu un suport verbal (*a fi* sau *a vrea*) antepus (*fiecină, fiecă, fiecare, fiecând, fiecum, oarecină, oarece, oarecare, oarecând, oareunde, oarecum, vericină, verice, vericare, vericum*) sau postpus (*cineva, ceva, careva, undeva, cândva, cumva*). Toate sunt atestate în textele secolului al XVI-lea⁸.

Evoluția ulterioară a limbii a redus substanțial inventarul.

S-au păstrat bine formațiile cu componentul verbal postpus (*cineva, ceva, careva, undeva, cândva, câtva*), cel care transferă unitățile lexicale, pronume/ adjective și adverbe, din zona semantică a genericului, în cea a „nedefinitelor”, prin introducerea unor determinări cantitative, care, prin deosebiri inferențiale specifice⁹, organizează diferențiat globalul¹⁰.

O istorie mai sinuoasă au avut formațiile derivând din grupări cu verbul antepus. Au fost abandonate cele la alcătuirea cărora participă *veri-* (*vericină, verice, vericând*), au rezistat de-a lungul veacurilor *fiecare, oarecare, oarecum*. Altele (*oarece, oarecină, oarecând*) s-au păstrat în fondul pasiv sau regional, situându-se marginal în raport cu sistemul și în afara uzului actual standard; reactivarea lor (ocazională și efemeră) în discursul social actual modifică (temporar) dinamica lingvistică a etapei. Configurația dinamică a limbii actuale înregistrează, în interiorul domeniului lexical reprezentat prin această categorie de nedefinite, variații determinate de deplasări semantice și funcționale ale componentelor active, dar și ca efect al transgresării limitelor dintre actual/învechit și standard/regional.

Între „accidente dinamice” care au marcat în ultimul deceniu discursul social al limbii române se numără activizarea și utilizarea mimetic predilectă (neimpusă comunicativ) a lui *oarece*.

Utilizarea formației – atestată în textele din sec. al XVI-lea – a fost semnificativ restrânsă în procesul de evoluție a limbii române prin constituirea variantei literare. Deși conservat regional, nedefinitul *oarece* (înlocuit de *orice*) se situează în afara nivelului standard al limbii române actuale¹¹. Reactualizarea lui în condițiile comunicării neutre la nivel standard, înregistrată în ultimul deceniu al secolului recent încheiat (*Vânzările au adus oarece profituri*. TVR, 3 VI 1994, *Există oarece disconfort.*, „Dilema”, 1999, 314, p. 9.)¹², ca și utilizările lui mai

⁸ Cf. O. Densusianu, *Istoria limbii române*, II, Secolul al XVI-lea, 1961, București, Editura Științifică, p. 125; Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, 1968, București, Editura pentru Literatură, p. 542.

⁹ Vezi, în acest sens, Maria Manoliu Manea, *Gramatică, pragmasemantică și discurs*, 1993, București, Editura Litera, p.159 și urm.

¹⁰ Cf. GALR, I, *Cuvântul*, p. 254 și urm.

¹¹ Gramaticile și dicționarele curente îl înregistrează ca „învechit și regional”.

¹² Norma literară a selectat seria nedefinitelor (sinonime) formate cu *ori-* (*orice, oriunde* etc.). Dintre formațiile cu *oare-*, s-au păstrat adverbul *oarecum* și *oarecare*, cu sensul „lipsit de importanță, neinteresant” (cf. *un om oarecare, un oarecare*).

recente (cf., de pildă, *A adus oarece argumente noi*. Radio, 3 X 2006, *Mai păstra oarece speranțe*. Radio, 22 XII 2006, *Operația a necesitat oarece cheltuială*. TV, 14, I, 2007, *La chineză știam că nu vreau să mă duc...: citisem oarece și nu-mi spunea mare lucru*. „Dilemateca”, nr. 9, 2007, p. 66) se înscriu în dinamica limbii actuale ca preferințe (cu caracter sporadic) ale discursului. Gratuite și fără perspectiva de a influența evoluția ulterioară a limbii române, asemenea fenomene contribuie, prin rememorare, la consolidarea fondului pasiv al vorbitorilor.

Utilizarea pronominală sau, mai des, ca determinant al unui substantiv presupune accentuarea componentei cantitative a semnificației lui *oarece*, ceea ce îl înscrie în procesul mai larg la care participă și nedefinitul *ceva* – care, asociat cu substantive numărabile la plural (*Poate organele poștale vor aduce ceva clarificări*. R.Lit. 1990, nr. 56, p. 3, *Are ceva bani, ceva riscuri*,) sau nonnumărabile, la singular (*ceva unt, ceva pește, De la divorț s-a scurs ceva timp*. TV, 15 II 2007, *Pe undeva există ceva adevăr în asemenea observații*, *Conta pe ceva sprijin din afară*.) – este larg utilizat ca partitiv¹³; însoțind „masive”, *ceva* este echivalent semantic al adverbului *câtva* și al adjectivelor nedefinite *mult, puțin și niște*¹⁴.

Spre deosebire de *ceva*, a cărui frecvență și durabilă utilizare ca nedefinit partitiv¹⁵ îl situează mai curând între fenomenele implicate în evoluția sistemului¹⁶, reactivarea lui *oarece* – ca și a adverbului nedefinit (*pe*) *undeva* – care a cunoscut la un moment dat o evidentă creștere a frecvenței¹⁷ – reprezintă, în dinamica lingvistică a românei actuale, o preferință efemeră a uzului, un accident care nu depășește statutul de „predilecție temporară”.

Facultatea de Litere
Universitatea din București
Str. Edgar Quinet nr. 5–7

¹³ Cf. Valeria Guțu Romalo, *Corectitudine și greșeală. Limba română de azi*, Versiune nouă, Humanitas Educational, 2000, p. 94–95.

¹⁴ Vezi Isabela Nedelcu, *Comportamentul „masivelor” în limba română*, în LR, L, nr. 3–4, 2001, p. 160–161.

¹⁵ Valeria Guțu Romalo, *lucr. cit.*, p. 94, 104.

¹⁶ Un fenomen analog constituie creșterea frecvenței demonstrativului (vezi *op. cit.*, p. 93–94).

¹⁷ *Ibidem*, p. 104.

Theodor Hristea

UN TIP *SUI-GENERIS* DE OMONIME DERIVATIVE:
LATINISM (I) ȘI LATINISM (II)

I.1. De multă vreme și în cele mai variate împrejurări, mi-am exprimat convingerea că derivatele *latinism* și *latinist* nu se explică prin franceză sau prin alte limbi cu toate sensurile pe care le au în română. La concluzia pe care o susțin și aici am ajuns, pentru prima oară, prin anul 1965, când am început să colaborez la cea de a doua ediție a *Dicționarului limbii române moderne* (DLRM), transformată, până la urmă, în DEX₁. În primul dintre dicționarele citate, *latinism* este definit în felul următor: **1.** „Cuvânt, formă sau construcție sintactică, împrumutată (fără necesitate) direct sau indirect din limba latină”; **2.** „Curent inițiat de unii lingviști români din secolele al XVIII-lea și al XIX-lea, care exagerau caracterul latin al limbii române, eliminau cuvintele nelatine și modificau aspectul celor latine pentru a le face cât mai apropiate de forma originală” (vezi DLRM, p. 446, col. 2, s.v.).

Lăsând la o parte faptul că despre un adevărat curent lingvistic și filologic numit *latinism* nu se poate vorbi decât începând cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea, ceea ce m-a frapat și mai mult a fost indicația etimologică a acestui termen redusă, în DLRM, la fr. *latinisme*. După cum se va vedea imediat, acest unic etimon al derivatului românesc nu cunoaște al doilea sens înregistrat în DLRM s.v. *latinism*. Pe de altă parte, cele mai importante dicționare românești apărute înainte de DLRM (adică DA, CADE, SDLR etc.) nu-l înregistrează deloc pe *latinism* cu sensul de „curent lingvistic și filologic specific românesc”. În schimb, înregistrează pe *latinist* cu ambele sensuri, adică „specialist în limba și în cultura latină” și „adept al curentului latinist”. Demn de remarcat este și faptul că, în toate dicționarele citate, care îl ignoră pe *latinism* (2), este, totuși, înregistrată sintagma *curent latinist* cu sensul „care voia să latinizeze limba română” (vezi DA, s.v. *latin*, p. 114) sau „care tinde să latinizeze limba” (ca în CADE, p. 698, s.v. *latinist*). Concluzia firească pe care am tras-o și pe care am verificat-o ulterior a fost că *latinism* (2) este posterior în limbă lui *latinist*, folosit în sintagmele *curent latinist* sau *școală latinistă*, ambele echivalente sub raport semantic cu viitorul lor sinonim, a cărui proveniență ne interesează în mod deosebit.

2. Înainte de a vedea cum au luat naștere *latinism* și *latinist* (cu sensurile lor specific românești) se impune să examinăm atent conținutul semantic al termenilor franțuzești „omonimi”, apelând la câteva dintre cele mai cunoscute dicționare ale acestei limbi. Iată, mai întâi, cum este definit *latinisme* în cinci lucrări lexicografice franțuzești mai vechi și mai noi: „construction, tour de phrase propre à la langue latine”; „transport dans une autre langue des tournures propres à la langue latine” (LITTRÉ, tom. II, p. 261, s.v.); „mot ou tour de phrase particulier au latin ou, dans une autre langue, imité du latin” (LEXIS, p. 1030, col. 1, s.v. *latin*); 1. „idiotisme propre au latin”; 2. „emprunt au latin” (LAROUSSE, p. 588, col. 2, s.v.); „construction ou emploi propre à la langue latine”; „emprunt au latin” (ROBERT, p. 1434, col. 1, s.v.); „construction, tour de phrase propres à la langue latine” (HACHETTE, p. 1065, col. 3, s.v.) etc.

În aceleași dicționare, citim despre *latiniste*: „celui qui est versé dans la connaissance de la langue latine” (LITTRÉ, tom. II, p. 261, s.v.); „spécialiste (savant, étudiant) du latin” (LEXIS, p. 1030, s.v. *latin*); „spécialiste de la langue et de la littérature latines” (LAROUSSE, p. 588, col. 2, s.v.); „spécialiste de philologie ou de littérature latine”. – Étudiant de latin” (ROBERT, p. 1434, col. 1, s.v.); „spécialiste de la langue et de la littérature latines” (HACHETTE, s.v.) etc.

Din definițiile citate (la care, nu mă îndoiesc că s-ar putea adăuga altele cu un conținut identic ori foarte asemănător) rezultă cât se poate de clar că atât al doilea sens al derivatului *latinism*, cât și cel citat al lui *latinist* (de asemenea specific românesc) nu au absolut nimic comun cu presupusele lor etimoane franțuzești. De aceea, în dicționare ar trebui neapărat explicate așa cum este corect, considerându-se că unele sunt, produsul influenței franceze, iar altele constituie creații ale limbii române. Al. Ciorănescu înregistrează ambele derivate de care ne ocupăm (vezi CDER, nr. 7728, s.v. *latin*) împreună cu *latinitate* și *latiniza*, dar nu le explică din punctul de vedere al modului de formare, mulțumindu-se cu precizarea că toate sunt din secolul al XIX-lea („todos del s. XIX”).

3. Din păcate, nici celelalte dicționare nu ne lămuresc în legătură cu originea și conținutul semantic al celor două derivate, iar când ne oferă soluții etimologice, acestea sunt imposibil de acceptat. Astfel, din cele trei ediții ale *Micului dicționar enciclopedic* (MDE), precum și din mai recentul *Dicționar enciclopedic* (vol. IV, p. 44) rezultă că al doilea sens al lui *latinist* se explică din *latinism*!¹ După cum voi încerca să arăt mai departe, lucrurile s-au petrecut exact invers, adică *latinism* (2) provine din *latinist* prin substituție de sufix și după un model foarte bine

¹ Autorii dicționarilor citate au meritul de a fi observat și ei că ceva este în neregulă cu etimologia celor două derivate, dar explicațiile propuse în cazul ambelor cuvinte sunt, fără îndoială, greșite: *latinist*, -ă (fr., 2 < *latinism*) și *latinism* (< fr., 2 < *latin*).

reprezentat în limbă. Soluția etimologică din cele două dicționare citate se explică prin aceea că sensul nr. 2. al lui *latinist* este prea simplu definit prin „adept al latinismului (2)”. În mod evident, se pierde din vedere că, înainte de a fi existat în limbă termenul *latinism* (2) au existat, în mod cert, *latiniști*, iar critici la adresa lor au fost formulate de către Titu Maiorescu, Alexandru Odobescu, B. P. Hasdeu, Alecu Russo și alții. Cum bine remarcă și Iorgu Iordan (în *Limba română contemporană*, București, 1956, p. 205) „la începuturile ei, fosta Academie Română era alcătuită, în majoritate, din latiniști fățiși sau camuflați”. Ei proveneau, firește din rândurile latiniștilor în sensul prim al acestui cuvânt, care este cel de „specialist în limba, literatura și cultura latină, în general”. Cu acest sens *latinist* ne-a venit, în mod sigur din franceză (*latiniste*), dar nu este exclus ca italiana (în care există *latinista*) sau germana (care cunoaște și ea pe *Latinist*) să fi contribuit, de asemenea, la impunerea în limba noastră a acestui termen internațional². Cu timpul și în împrejurările social-istorice cunoscute, mulți dintre latiniștii noștri (în sensul nr. 1 al acestui cuvânt) au început să desfășoare o activitate științifică și patriotică plină de merite (constând, mai ales în deșteptarea conștiinței naționale), dar și cu unele greșeli sau măcar exagerări, care nu puteau să rămână fără urmări. În condițiile pe care le cunoaștem, la sensul inițial al lui *latinist* s-a putut adăuga încă unul, fără ca cel original sau etimologic să dispară din limbă. Despre un nou derivat, de data aceasta pur românesc (din *latin* + suf. *-ist*) care să se fi suprapus peste cel mai vechi și împrumutat nu cred că poate fi vorba. După părerea mea, ne aflăm în fața unei simple și firești extensiuni semantice, care (la fel ca în multe alte cazuri) a dus la polisemie, nu la omonimie. Pentru a dovedi că *latinist* (2) nu provine nici din *latinism* prin substituție de sufix, adăugăm că și numele curentului lingvistic și filologic poate fi și trebuie definit prin raportare la adjectivul și mai ales substantivul *latinist*, nu numai invers (ca în cele mai multe dicționare românești mai noi). Sensul de „adept al latinismului”, prin care este definit *latinist* (2) a apărut, mai întâi, în DLRM și de acolo a pătruns în DN₃, în DEX₁ și DEX₂, în MDE (cele trei ediții), apoi în Breban, în NDN, în MDN și, mai recent, în *Dicționar enciclopedic* (vol. IV, p. 44). O asemenea definiție i-a indus în eroare pe autorii *Micului dicționar enciclopedic* încă din 1972, când a apărut prima ediție a acestei lucrări lexicografice. Văzând că *latinist* (2) înseamnă „adept al latinismului (2)”, și-au închipuit că primul derivat provine din al doilea prin substituție de sufix, ceea ce este, indubitabil, fals³. O dovadă în acest sens e faptul

² Nu trebuie să uităm că unii dintre latiniștii noștri (sau dintre cei care i-au criticat) au studiat în Italia ori în Germania, iar ca trăitori în Transilvania (care era sub dominația Habsburgilor) nu puteau să rămână străini de limba și de cultura germană. Cele spuse despre *latinist* sunt valabile și pentru *latinism* (I), dar nu și pentru *latinism* (II), singurul creat în limba română.

³ O eroare similară și mai mult decât evidentă se comite în aceleași dicționare cu privire la etimologia derivatului *junimist*, pe care îl vedem explicat din *junimism*, iar, în continuare, și greșit

deja amintit că și *latinism* ar trebui definit prin referire la sensul lui *latinist* (2), după cum urmează: „ansamblul concepțiilor și manifestărilor lingvistico-filologice ale latiniștilor români din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, care urmăreau să purifice limba de elementele nelatinești, să impună o ortografie etimologică în cel mai înalt grad, să îmbogățească vocabularul în mod artificial cu elemente luate direct din dicționarele limbii latine și chiar să modifice forma unor neologisme latinești aplicându-le așa-zisele „legi fonetice”, care au acționat în perioada de formare a limbii române”. Definindu-l pe *latinism* prin raportare la subst. și adj. *latinist*, ne vine mai ușor să demonstrăm că primul provine din al doilea prin substituție de sufix, iar rezultatul derivării este de astă dată, apariția unui omonim al lui *latinism* (I).

II.1. Înainte de a justifica noua soluție etimologică (în sprijinul căreia voi aduce argumente de ordin *semantic*, *cronologic* și *logic*) menționez că etimologia dată lui **latinism** în DEX (ambele ediții) și în BREBAN (vol. I, p. 546) mi se pare cel puțin incompletă, neclară și chiar derutantă: „Din fr. *latinisme* cf. *latin*”. După toate probabilitățile, prin adăugarea lui *latin* după etimonul franțuzesc *latinisme* (singurul admis în DN₃, NDN, MDN etc.) ni se sugerează că derivatul în discuție ar putea fi format și în interiorul limbii române din *latin* + suf. *-ism* (care este subînțeles). Faptul că rom. *latinism* (II) nu are suport semantic în fr. *latinisme* este în afară de orice îndoială. De aceea, formarea lui pe teren românesc poate fi admisă fără rezerve, însă nu pornindu-se de la adj. și subst. *latin*, ci de la mai normalul *latinist* (2), singurul care are o strânsă și directă legătură, din punct de vedere semantic, cu *latinism* (II). Cine este prea puțin sau chiar deloc familiarizat cu dificultățile și subtilitățile etimologiei interne va afirma cu destulă ușurință că *latinism* (cu sensul specific românesc) se explică prin sufixare (< *latin* + *-ism*), adică așa cum se și segmentează corect. Deși o asemenea soluție derivativă pare

definit: „care ține de junimism, privitor la junimism”. (Substantivat) „adept al junimismului” (vezi MDE₁, p. 514). În mod direct și foarte clar, *junimist* se corelează cu numele societății „Junimea” de la care provine, format fiind cu ajutorul sufixului *-ist*. În DA (s.v. *junime*) este înregistrat numai derivatul *junimist* (corect explicat și destul de bine atestat), dar lipsește *junimism*, ceea ce înseamnă că acesta a apărut mult mai târziu, așa că nu de la el provine *junimist*. Pentru o primă și unică atestare a lui *junimism* la Garabet Ibrăileanu (*Spiritul critic în cultura românească*, Iași, 1909, p. 99) vezi DLRLC, vol. II, p. 709, s.v. Întrucât, la început, n-a existat în limbă decât *junimist* (folosit cu sensul de „membru al societății „Junimea” sau „membru al partidului politic format de această societate literară”) nu e de mirare că *junimism* lipsește și din CADE, SDLR sau CDER, nu numai din Dicționarul Academiei. De aceea el nu avea cum să-i dea naștere lui *junimist*, a cărui bază derivativă rămâne n. pr. *Junimea*. În acest sens, e bine să se știe că numai în *Amintiri de la Junimea din Iași* de G. Panu (mort în 1910), derivatul *junimist* apare de cel puțin 40 de ori (vezi paginile: 12, 14, 17, 19, 27, 31, 33, 34, 46, 47, 57, 71, 76, 77, 80, 98, 126, 127, 128, 129, 130, 132, 139, 140, 146, 149, 173, 176, 243, 260, 322, 325, 372 etc.), în timp ce *junimism* lipsește cu desăvârșire.

normală și, mai ales, extrem de simplă, ea este, în realitate, foarte simplistă. Procedându-se în felul acesta, se pierde din vedere esențialul în materie de formare a cuvintelor, și anume că *derivatul trebuie să conțină în el „ideea” primitivului sau a bazei lui derivative*. Or, nu încapă îndoială că, așa cum am mai spus, *latinism* (II) se corelează semantic atât de strâns cu *latinist* (2), încât primul nici n-ar fi putut să apară dacă, în prealabil, n-ar fi existat ultimul citat. Precum vedem, ca și în cazul lui *junimist* sau al lui *bonjurist*, de pildă, anterior în limbă este, cel mai adesea, derivatul concret, după care apare și cel abstract, având, în mod obligatoriu din punct de vedere semantic, o strânsă legătură cu cel dintâi⁴.

2. Cât privește părerea că *latinist* ar proveni din *latinism* (2) ea trebuie încă o dată și definitiv infirmată invocându-se anterioritatea în limbă a celui dintâi și frecvența lui net superioară în comparație cu a derivatului abstract pe care l-a generat. La această concluzie am ajuns examinând atent numeroasele derivate în *-ist* și pe cele în *-ism* întâlnite în DLR (ms./și mai ales în bogata literatură de specialitate consacrată Școlii Ardelene, curentului *latinist*, primului nostru dicționar „academic” (elaborat de August Treboniu Laurian și J. C. Massimu) etc. Nu încapă îndoială că, mai întâi, a apărut în limbă *latinist*, folosit ca adjectiv și ca substantiv cu sensul pe care îl are numai în limba română. În sprijinul acestei afirmații, am alcătuit o listă cu 40 de combinații lexicale, în care **latinist** apare ca determinant adjectival pe lângă diverse substantive, dar mai ales ca însoțitor al lui *școală* și *curent*. Cele două sintagme (având caracter relativ stabil) sunt atât de frecvent întâlnite, încât unele dicționare le înregistrează și le acordă statut de unități frazeologice. Pentru a demonstra marea frecvență a lui *latinist* în comparație cu *latinism*, citez, deocamdată, numai combinațiile lexicale anunțate, a căror listă a fost întocmită în urma parcurgerii unei literaturi bogate, dar departe de a fi exhaustivă⁵.

⁴ În dicționarele noastre, *bonjurist* este corect explicat din *bonjur* + suf. *-ist*, dar lui *bonjurism* (care înseamnă „atitudine și comportament de *bonjurist*”) i se dă o explicație etimologică greșită (în DEX₂ DN₃, MDN etc.), fiindcă este considerat tot un derivat de la *bonjur* + suf. *-ism*. În realitate, el provine din mai vechiul și mult mai frecventul *bonjur*[ist] + *-ism*, deci prin același procedeu al derivării constând în substituirea unui sufix derivativ prin alt morfem derivativ. Justețea acestei etimologii o înțelegem numai dacă observăm că, în definiția lui *bonjurism*, suntem obligați să ne referim exclusiv la mai vechiul *bonjurist* (nu și la *bonjur*), ceea ce echivalează cu respectarea obligatorie a criteriului semantic atunci când stabilim o etimologie științifică.

⁵ Vezi, printre altele: Lazăr Șăineanu, *Istoria filologiei române*, București, 1892 (p. 142–172 și 201–258); Ovid Densusianu, *Opere*, vol. IV, București, Editura Minerva, 1981 (p. 279–329 și 540–552); Garabet Ibrăileanu, *Spiritul critic în cultura românească*, Iași, 1909 (p. 59–152); Petre V. Haneș, *Dezvoltarea limbii literare române în prima jumătate a secolului al XIX-lea* (ediția a II-a), București, Editura Casei Școalelor, 1927 (p. 58–85 și 130–142); Ștefan Munteanu și Vasile D. Țâra, *Istoria*

1. ardelean latinist	21. manie latinistă
2. auspicii latiniste	22. manifestare latinistă
3. concepție latinistă	23. mișcare latinistă
4. curent latinist	24. orientare latinistă
5. direcție latinistă	25. ortografie latinistă
6. erudiți latiniști	26. preocupări latiniste
7. eșafod latinist	27. principii latiniste
8. etimologism latinist	28. propagandă latinistă
9. etimologiști latiniști	29. purism latinist
10. exagerări latiniste	30. rătăcirii latiniste
11. excесе latiniste	31. scriitori latiniști
12. extremism latinist	32. soluții latiniste
13. fanatismul latinist	33. spirit latinist
14. filologii latiniști	34. școală latinistă
15. forme latiniste	35. tendenționism latinist
16. ideal latinist	36. tendințe latiniste
17. idei latiniste	37. teorii latiniste
18. influență latinistă	38. tiranie latinistă
19. intransigență latinistă	39. val latinist
20. învățații latiniști	40. zel latinist

3. Pentru a ne face o idee cât mai apropiată de realitate exclusiv cu privire la marea frecvență a sintagmelor *școală latinistă* și *curent latinist* (sinonimele mai noului derivat *latinism*) este suficient să precizez că prima dintre cele două sintagme citate apare de **18** ori numai în studiul semnat de Ovid Densusianu și intitulat chiar „Școala latinistă” (vezi *Opere*, vol. IV, p. 279–293). Tot așa, în lucrările mai înainte citate și în DLR (ms.), am întâlnit de peste **30** de ori cealaltă sintagmă (deci *curent latinist*), apoi mai rar subst. *latinist* și numai de vreo **22** de ori derivatul *latinism*. Iată numai câteva dintre atestările de care dispunem pentru acest derivat: „T. Cipariu a fost promotorul *latinismului*” (se afirmă în NDULR, p. 711, col. 1, s.v.); „Uităm că *latinismul* și *neolatinismul* au fost un steag politic ce nu mai prinde loc acum” (Alec Russo, în DLR ms., s.v.); „Cipariu a exercitat o înrâurire cum nu a cunoscut-o niciunul din contemporanii săi, partizani ai *latinismului* ...” (Ov. Densusianu, *op. cit.*, p. 547); „*Latinismul* a fost mult mai răspândit în secolul al XIX-lea și a făcut mai mulți prozeliti decât suntem tentați să credem la prima vedere” (Șt. Munteanu, *op. cit.*, p. 196) etc. Oricât de aproximative ar fi cifrele mai înainte indicate (dacă ne gândim că alte atestări n-au putut fi luate în calcul) nu încapă îndoială că *latinism* (2) este mult mai puțin

limbii române literare (ediție revizuită și adăugită), București, Editura Didactică și Pedagogică, 1983 (p. 192–202); D. Macrea, *Studii de lingvistică română*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1970 (p. 47–132) etc.

frecvent decât subst. și adj. *latinist*, că el a apărut în limbă după ce acesta a căpătat sensul cunoscut numai în română și că la apariția lui au contribuit în cea mai mare măsură sinonimele frazeologice preexistente: *școală latinistă* și *curent latinist*.

4. În concluzie, se poate spune că *latinist* (împrumutat din franceză și, eventual, din italiană sau germană) a dobândit, în română, un nou sens, pe care nu-l cunoaște niciuna dintre limbile citate. El are, totuși, o legătură evidentă cu cel primordial sau anterior, din care s-a putut dezvolta cu o relativă ușurință și în condiții bine cunoscute. În felul acesta, s-a ajuns la bisemantismul lui *latinist* (substantiv și adjectiv), care în dicționare trebuie tratat ca un singur cuvânt cu două sensuri fundamentale. De la *latinist* (cu al doilea sens specific românesc) s-a putut forma *latinism* (II) prin înlocuirea sufixului *-ist* cu *-ism*. De data aceasta, s-a realizat un anumit gen de omonimie, întrucât *latinism* (ca denumire a curentului lingvistic și filologic românesc) s-a îndepărtat prea mult de *latinism* „cuvânt, expresie sau construcție specific latinească”. Sensul deosebit și proveniența directă complet diferită ne dau dreptul să vorbim de două omonime etimologice, care (cu un termen englezesc) pot fi numite și *derivative*⁶. Ele sunt *latinism* (I) și *latinism* (II), care, în dicționare, ar trebui tratate în articole separate, adică așa cum sunt tratate orice omonime care diferă ca sens și au etimologie directă sau imediată complet diferită.

În favoarea tratării lor ca unități lexicale distincte pledează și faptul că, spre deosebire de *latinism* (I), care are plural, *latinism* (II) este un substantiv *singulare tantum*, iar prin aceasta se deosebește și mai mult de omonimul său împrumutat.

ABREVIERI LEXICOGRAFICE

BREBAN	=	Vasile Breban, <i>Dicționar general al limbii române</i> (vol. I și II). Ediție revăzută și adăugită, București, Editura Enciclopedică, 1992.
CADE	=	I.-Aurel Candrea și Gh. Adamescu, <i>Dicționarul enciclopedic ilustrat „Cartea Românească”</i> , București, 1931.
CDER	=	Alejandro Cioranescu, <i>Diccionario etimológico rumano</i> , La Laguna, 1958–1966.
DLR	=	<i>Dicționarul limbii române</i> (serie nouă), București, Editura Academiei, 1965 și urm.

⁶ Menționez că engl. *derivative* este atât adjectiv (cu sensul de „element cu ajutorul căruia se realizează derivarea”), cât și substantiv al cărui sens este, de data aceasta, „cuvânt obținut prin derivare”. În ceea ce privește *omonimele etimologice*, acestea au fost astfel denumite de către Charles Bally, care le-a opus *omonimelor semantice*. În timp ce primele sunt rezultatul convergenței fonetice a două cuvinte cu sensuri și etimologii complet diferite, celelalte se explică prin divergență semantică, ceea ce înseamnă că un cuvânt, unic la origine, poate dezvolta două sau mai multe sensuri atât de diferite între ele, încât (în planul sincroniei) sunt percepute ca unități lexicale distincte. Pentru exemple și detalii, vezi Charles Bally, *Traité de stylistique française* (troisième édition), vol. I, Genève – Paris, 1951, p. 44–45.

- DLRLC = *Dicționarul limbii române literare contemporane* (vol. I–IV), București, Editura Academiei, 1955–1957.
- DN₃ = Florin Marcu și Constant Maneca, *Dicționar de neologisme* (ediția a III-a), București, Editura Academiei, 1978.
- HACHETTE = *Dictionnaire Hachette encyclopédique illustré*, Paris, 1996.
- LAROUSSE = *Le petit Larousse* (grand format en couleurs). Édition entièrement nouvelle, Paris, Larousse-Bordas, 1998.
- LEXIS = *Dictionnaire de la langue française*. LEXIS. Direction de Jean Dubois, Paris, Librairie Larousse, 1989.
- LITTRÉ = Emile Littré, *Dictionnaire de la langue française* (vol. I–IV), Paris, 1863–1878.
- NDULR = *Noul dicționar universal al limbii române* (autori: Ioan Oprea, Carmen Gabriela Pamfil, Rodica Radu și Victoria Zăstroiu), Editura Litera Internațional, București – Chișinău, 2006.
- ROBERT = *Le Nouveau Petit Robert. Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française*, Paris, 2007.
- SDLR = August Scriban, *Dicționarul limbii românești*, Iași, 1939.

*Facultatea de Litere
Universitatea din București
Str. Edgar Quinet, nr. 5–7*

Doru Mihăescu

CONSIDERAȚII ASUPRA VERSIUNILOR ROMÂNEȘTI ALE *SINOPSISULUI* ATRIBUIT LUI INOCHENTIE GHIZEL

1. Versiuni românești ale acestei scrieri istorice, a cărei primă ediție a apărut la Kiev în anul 1674, pot fi identificate, în momentul de față, la Biblioteca Academiei Române, într-un număr de șapte manuscrise, conținând trei traduceri diferite, două după ediția a treia (Kiev, 1680), una după ediția a doua (Kiev, 1678).

O primă traducere după ediția din 1680 a fost efectuată în Moldova, de către un monah, „smeritul Evloghie”, care a încheiat-o, probabil, la 25 martie 1753 (însemnării sale finale de la f. 80^v, din ms. rom. 770 BAR, i-au fost șterse, din păcate, două rânduri).

Precizăm că, în perioada respectivă, „Evloghie monah” este menționat în calitate de *diorthositor* „corector (redactor)” la șapte tipărituri apărute la Iași¹. În această calitate, în nota finală a *Liturghierului* din 1759 (f. 170^v) arăta că „... vrând noi a tocmi într-însele cuvintele tocma deplin după izvodul elinesc (cum și cel slavenesc urmează)”, anumite cuvinte „le-am pus slaveneste”, deoarece „nu s-au putut acele cuvinte nici într-un chip a să tălmăci drept după puterea lor pre limba noastră, căci este puțină”, soluție care a fost adoptată pentru că „n-am vrut a micșora sfintele cuvinte ale Dumnezăeștii Liturghii după neputința limbii noastre, căci nu este cazanie sau istorie Sfânta Liturghie, ci tocmai însuși Dumnezăești și de Duhul Sfânt suflate cuvinte”. Soluția adoptată de Evloghie nu se dorea a fi una facultativă și provizorie, ci una obligatorie și definitivă: „fără îndoire, să și urmați a le zice, ca să fie în veci de tot și întru toate deplin Dumnezăiasca Liturghie”.

În anul 1759, când adăuga această notiță explicativă la *Liturghier*, „smeritul Evloghie” tradusese de câțiva ani *Sinopsisul* lui Inochentie Ghizel, după ediția din 1680, al cărei text începe de la originile slavilor, văzuți ca „poporul slavo-rus”, trece pe la domnia marelui cneaz al Kievului, Vladimir, pentru a ajunge la „prealuminatul și binecuvântatul și stăpânul nostru, țarul și marele cneaz, Theodor Alexeevici, al întregii Rusii, Mari, Mici și Albe”, ale cărui titluri sunt, deopotrivă, semnificative, atât în privința intențiilor, cât și a noilor realități, privind Ucraina, din vremea lui Bogdan Hmelnițki (reflectate și de capitolele de glorioasă istorie a Rusiei celei Mari, adăugate la sfârșit).

¹ BRV, II, p. 139–141, 145–146, 159–160, 162, 164–166, 171, 179–182.

O primă copie, după traducerea lui Evloghie, a efectuat, la scurt timp, un alt monah din Moldova, „smeritul Nicanor”, care, la 10 mai 1753, s-a iscălit pe f. 1^r a actualului ms. rom. 101 BAR. O a doua copie, aceea din ms. rom. 249 BAR, a fost încheiată la 28 iulie 1767, de un alt monah, „smeritul Rafail”, conform însemnării sale finale de la f. 72^v. Faptul că, pe de o parte, în această copie am aflat mai puține particularități moldovenești sau nordice decât în celelalte două manuscrise, iar, pe de alta, am întâlnit unele particularități sudice, ar putea dovedi că Rafail era originar de undeva din Țara Românească.

2. Către aceeași versiune, astfel „completată”, a *Sinopsisului* se orienta, cam tot pe atunci, „smeritul Lavrentie”, de la Mănăstirea Hurez, a cărui traducere o aflăm în manuscrisul ms. rom. 204 BAR (nedatat) și în ms. rom. 2353 (copie din anul 1757), în ambele, continuată de *Viața lui Petru cel Mare*. Ca și Evloghie, la Iași, acesta era *diorthositor* la tipografia de la Râmnic, calitate în care îl aflăm în 17 tipărituri din perioada 1737–1759², fiind urmat de „Rafail monahu[l] de la Sfânta Mănăstire Hurezii”, menționat în două tipărituri, din anii 1763–1764 și în alte cinci, din 1779–1780³ (poate chiar acesta să fi fost „smeritul Rafail”, cel care, în iulie 1767, încheia copia din ms. rom. 249, amintită mai sus). Cât despre Lavrentie, să mai precizăm că în tipăriturile dintre 1737 și 1747 figurează sub numele „Lavrentie ieromonah de la Sfânta Mănăstire Hurezii (Hurezului)”, iar în cele dintre 1749 și 1758, sub numele „Lavrentie ieromonah(ul) Dimitrievici”.

3. O a treia traducere, de această dată după ediția kieveană din 1678 (care prezintă unele adăugiri față de prima ediție, Kiev, 1674, dar și unele comprimări și, mai ales, lipsuri importante la sfârșit, în raport cu edițiile ulterioare), se păstrează la BAR în două manuscrise: ms. rom. 1134 (fost ms. Gaster 73), copiat, probabil, înainte de 22 ianuarie 1757 (data însemnării finale, de la f. 72^v, a celui alt copist, care a scris al doilea text din acest manuscris) și ms. rom. 476, provenit de la Mănăstirea Căldărușani, datând de pe la începutul celei de-a doua jumătăți a secolului al XVIII-lea (mai nou decât ms. rom. 1134).

În afara diferențelor de conținut, datorate originalului, în această versiune există și diferențe de traducere, asupra cărora ne vom opri, mai pe larg, mai jos, amintind aici doar câteva exemple: în locul slavonismului *boinic*, din ms. 770, 101, 249, sau al împrumutului din original, *bogatir*, din ms. 2353, aici se folosește un termen românesc uzual, *viteaz*; în locul lui *dorojniță* (de la toponimul *Дорожница*, din original), existent în ms. 770, 101, 249, 2353, este utilizat tot un cuvânt românesc uzual, *drum*; în locul vechiului termen *fuștaș*, din ms. 770, 101, 249, sau al mult mai noului *mortasip*, din ms. 2353, este folosit, pentru a traduce pe

² *Ibidem*, p. 52–53, 63, 76, 80–83, 88–92, 96, 98, 99, 101–102, 107–108, 110–111, 113–119, 121–122, 122–123, 142–143, 146–147; BRV, IV, p. 57.

³ BRV, II, p. 161, 163, 231–233, 241–244, 244–245, 254–256, 267–268.

паличник, din original (p. 92), inadecvatul, mult prea generalul, *oameni*; *порок* „mașină de străpuns zidurile” (p. 118) este redat aici prin *tun*, în Oltenia (ms. 2353, 204), prin *pușcă*, iar în Moldova, prin *miterez* (ms. 770, 101, 249); *шапка* este tradus prin *gugimă* (absent din DA, unde există numai *gugi(u)man* (< tc. *guğemin*), de la care s-a format, ca derivat regresiv), în Oltenia (ms. 204, 2353), prin *surguci*, tot de proveniență turcă (< tc. *sorguçi*), iar în Moldova (ms. 770, 101, 249), prin *șlic* (< pol. *szlik*; un alt împrumut din polonă, existent în traducerea din Moldova, *profeșie* (*proseție*), rămâne, de asemenea, caracteristic acestei versiuni, *au făcut profeșie* fiind utilizat acolo în contextul în care în versiunea de la Hurez se spune *au făcut încunjurare împrejur*, iar aici, în versiunea mai veche, din Muntenia, *au umblat cu crucile împrejur*).

Această versiune munteană, identificată de P. P. Panaitescu în șase manuscrise, este, după toate probabilitățile, cea mai veche dintre cele traduse în limba română (copierea manuscrisului Caracostea fiind încheiată la 17 mai 1733, iar ms. Bobulescu, datând, probabil, de la începutul secolului al XVIII-lea⁴). Este posibil, deci, ca traducerea să fi fost făcută la sfârșitul secolului al XVII-lea sau la începutul secolului al XVIII-lea.

În concluzie, *Sinopsisul* atribuit lui Inochentie Ghizel, lucrare istorică adaptată domeniului est-slav, după modelul cronicilor bizantine și postbizantine, pe care le întrece însă în fantezie și subiectivism, a fost tradusă de cel puțin trei ori în limba română: mai întâi, pe la 1700, în Muntenia, de un necunoscut, probabil, un cleric, după ediția din 1678, apoi, în deceniul al șaselea al secolului al XVIII-lea, în Moldova și Oltenia, de către „smeriții” Evloghie, respectiv, Lavrentie (Dimitrievici), „diorthositori” la tipografiile de la Iași și Râmnic, după ediția „completată” din 1680, ajunsă apoi manual școlar în interiorul Imperiului Rus și scriere de propagandă în afara sa.

4. Ne vom opri, în încheiere, asupra câtorva elemente lexicale, semnificative, sub diferite aspecte (vechime, arie de circulație, atestări în manuscrisele versiunilor românești, echivalentele din originale etc.):

armată: *păgânii au căzut în frică și în cutremur ... și au fugit din șanțurile lor și de la toată armata, cea mare și cea mică* (ms. 770, 74^v; 101, 76^v); *au început a fugi atâta din șanțuri, cum și din armada cea mare și mică* (ms. 249, 67^r); *toată armata de prin întăririle sale au fugit* (ms. 2353, 116^v); *toată armata fugind* (ms. 476, 89^v); a se vedea și ms. 770, 74^v, 75^r, 76^r; ms. 101, 76^v, 77^v, 78^r; ms. 249, 67^{r-v}, 68^{r-v}; ms. 2353, 117^{r-v}, 118^v; ms. 204, 90^v, 91^r, 92^r. Preluat din originalul slav, unde poate fi regăsit sub această formă (a se vedea p. 206–209, 211), în traduceri exacte în ms. 770, 101, 249 (în acest din urmă manuscris copistul și-a permis, totuși, să

⁴ *Istoria slavilor în românește, în secolul al XVII-lea. Cronica lui Gheorghe Brancovici și Sinopsisul de la Kiev*, în „Revista istorică română” X, 1940, p. 100–101.

folosească varianta *armadă* < ngr. *ἀρμάδα*, atestată în 1693⁵, care-i era, probabil, mai familiară), cuvântul fusese utilizat cu cel puțin un deceniu mai devreme, în așa-numitul *Cronograf Danovici* (ms. rom. 3517 BAR, 445^r; ms. de la Harkov, 307^r, 330^r);

boinic „luptător” (< slavon *боиникъ*): *să trimiță Vladimir din ruș[i] boinic tare, să s[e] lupte cu boinicul lor* (ms. 770, 21^r; 101, 19^r, 249, 17^{r-v}). Îi corespunde, în ms. rom. 2353, 29^r, *bogatir* (< rus. *богатырь*, ucr. *богатирь*), termen preluat din original (p. 55), sau *viteaz* (ms. 1134, 24^v; 476, 41^v). Există, în cazul de față, trei variante distincte: una, în manuscrisele moldovenești, unde se folosește un slavonism atestat în Moldova, în secolul al XVII-lea, la Varlaam și Dosoftei⁶, o a doua, în versiunea de la Mănăstirea Hurez, unde se preia, fără nicio explicație, termenul din original, în sfârșit, o a treia, în cealaltă versiune munteană, unde este întrebuițat cuvântul românesc uzual, *viteaz*;

busurman „musulman” (< rus., ucr. *бусурман*): *busurmanii, văzând atâta neașteptată vitejie ... după atâta bucurie de biruință asupra busurmanilor* (ms. 770, 74^v; 101, 76^v, 77^r); în ms. 249 cuvântul este substituit prin *miusiulmani* (67^{r-v}), iar în ms. 2353 și 204, prin *turci* (116^v, 117^r; 89^v, 90^v). De această dată, în două dintre manuscrisele moldovenești, aflăm o variantă corespunzătoare aceleia din original (*бесурман*, p. 206–207). *Busurman* nu reprezenta o noutate pentru graiul din Moldova, cuvântul putând fi atestat aici încă în secolul al XVII-lea, la Grigore Ureche⁷; o dovedește și adjectivul *busurmănească*, prezent în toate cele trei manuscrise moldovenești (ms. 770, 76^r; 101, 78^v; 249, 69^r), corespunzând lui *бесурмански*, din original (p. 211), tradus tot prin *turcii*, în ms. 2353 (119^r) și 204 (92^v);

dorojniță „drum mic” (< ucr. (top.) *Дорожниця*): *viind supt Kiev, au stătut și au săpat șanțu la dorojniță, unde iaste șanțul și acum* (ms. 770, 16^v; 101, 15^r; 249, 14^r); *s-au ocolit cu șanț la dorojniță, unde iaste șanțul și pân acuma* (ms. 2353, 23^v); *și s-au îngropat lângă un drum, unde iaste drumul, lângă șanțu, până în zioa de astăzi* (ms. 1134, 19^v; 476, 35^r); în original: *и окопая на Дорожниця, идѣже ров есть и до сего дне* (p. 43). Este vorba de un toponim, redat printr-un diminutiv, pe care doi dintre traducătorii români l-au preluat din original și l-au transformat în substantiv comun, fără a-l explica, deși ar fi fost necesar. Cel de-al treilea l-a tradus, dar nu printr-un diminutiv și, în general, a redat fraza într-un mod ambiguu și, într-o anumită măsură, incorect;

feredeu „baie” (< magh. dial. *feredő*, lit. *fürdő*): *au poroncit să gătească, pentru oaspeți, feredeu, să se spele ... spălându-se și în feredeu ... să puie în jurul feredeuului paie și hreascuri și să le dea foc ... arsără toți trimișii aceea în feredeu* (ms. 770, 12^v; 101, 11^r; 249, 10^r); *să gătească baia ... să să spele în baie ... au*

⁵ DÎLR, p. 100.

⁶ DA, I, 1, p. 603; DLRV, p. 79.

⁷ *Ibidem*, p. 709; p. 90.

împresurat baia cu paie și găteje ... dimpreună cu baia, au arsu toți trimișii (ms. 2353, 16^v; 204, 4^v); *au gătit o baie ... să să spele în baie ... au grămădit împrejurul băii paie și hreasturi ... au ars împreună cu baia toți trimișii* (ms. 1134, 13^v; 476, 28^r). Calitatea de regionalism nordic a lui *feredeu* (DLRLV, p. 128–129) este confirmată și de manuscrisele versiunilor românești ale *Sinopsisului* lui Inochentie Ghizel (frecvent în manuscrisele moldovenești, cuvântul lipsește, în toate cazurile, din manuscrisele muntene);

fur „hoț” (< lat. *fur*): *ca un fur au săpat pământul pre didesupt, pân supt cetate* (ms. 770, 75^r; 101, 77^v; 249, 68^r); *ca un tâlhar săpând supt zidul cetății* (ms. 2353, 177^v; 204, 91^r). *Fur* era, în secolul al XVII-lea, termenul folosit în mod obișnuit pentru *hoț*, fapt ilustrat de numărul mare al atestărilor și de varietatea lor (a se vedea, spre exemplu, DocRomB, II, nr. 335, p. 385, anul 1615; DocRomA, V, anul 1642; NT, 275^v, anul 1648; CÎ, 36^v, anul 1678; S, 68^v, anul 1683, B, 607, anul 1688 etc.). La mijlocul secolului al XVIII-lea îl aflăm în toate manuscrisele versiunii *Sinopsisului* lui Inochentie Ghizel, traduse în Moldova, pe când traducătorii din Țara Românească preferă sinonimul de origine maghiară, *tălhar*;

fuștaș „sulițaș” ← *fuște* (< lat. *fustis*): *12 fuștaș[i], ca să-l bată cu toiage* (ms. 770, 28^v; 101, 25^v; 249, 23^v); *12 mortasipi, să-l bată pre el cu toiage* (ms. 2353, 40^r); *12 oameni, să-l bată cu toiage* (ms. 1134, 34^r; 476, 53^r). Derivat al lui *fuște* „suliță”, cuvânt moștenit din latină, *fuștaș* mai era cunoscut în secolul al XVII-lea îndeosebi în jumătatea de nord a teritoriului dacoromân (atestări în SI, V, A, nr. 204, p. 295, anul 1637; NT, 166^v, anul 1648; ms. rom. 339 BAR, 142^r etc.), situație confirmată, indirect, și de atestările în versiunile românești ale *Sinopsisului* de la Kiev, unde apare numai în manuscrisele din Moldova. În manuscrisele muntene este utilizat, în același context, fie un neologism de origine turcă, venit prin filieră neogreacă, *mortasip* „perceptor (cel care percepea *mortasipia* = zeciuiala de la cântărirea mărfurilor și taxa de la vânzarea vitelor)”⁸, fie, pur și simplu, cuvântul *oameni*;

granată „tun” (< rus., ucr. *граната* < germ.): *cu granate fără de număr zioa și noaptea și cu puști bătea* (ms. 770, 72^r; 101, 73^v; 249, 64^v); *cu granate fără de număr și cu săgeți, zioa și noaptea slobozind, n-au încetat* (ms. 2353, 112^r; 204, 86^r); *cu șanțuri și cu cumbarale și cu tunuri, zioa și noaptea au bătut Cihirinul* (ms. 1134, 59^r; 476, 84^r); în original: *безпрестанными приступами, подкопами, гранатами, безчисленною стрельбою день и ночь доставаху* (p. 198); *cu groaznice și mari puști și pe dedesupt cu granate* (ms. 770, 73^r; 101, 75^r; 249, 65^v); *pușcături și granate supt dânsa* (ms. 2353, 114^r; 204, 88^r); în original: *страшного огненной стрельбою, гранатами, подкопами и всякими навѣты* (p. 202). Termenul a fost preluat din originalele traducerilor: au procedat în acest fel doi dintre traducători, pe când cel de-al treilea a preferat să-l substituie prin sinonimul turcesc (oriental), *cumbara*, mai bine cunoscut atunci decât *granată*;

⁸ DLR, VI, p. 885.

hagan „conducător al tătarilor” (< rus., ucr. *хакан*): *de tot au surpat pe mândrul hagan* (ms. 770, 74^r; 101, 76^v; 249, 67^r); *pre mândru acela hagan l-au slăbit* (ms. 2353, 116^v; 204, 89^v); în original: *прегордаго того хагана премогиша* (p. 206). Cuvântul provine din original, în ambele versiuni românești în care apare. Anterior, i-am semnalat prezența și în așa-numitul *Cronograf Danovici* (ms. 3517, 319^v, 320^r; ms. de la Harkov, 238^r, 241^r etc.);

hatman (< pol. *hetman*, ucr. *гетьман* = *гетман* < germ. *Hauptmann*): *au scris Avgust Chesar cătră unul din hatmanii săi* (ms. 770, 4^r; 101, 3^r; 249, 3^r); *au scris Avgust Chesariul lui Leon Tulie, unuia din voievozii lui* (ms. 2353, 3^r); *au avut lângă sineși hatmani* (ms. 770, 9^v; 101, 8^r; 249, 7^v); *au avut lângă sine și ghetmani* (ms. 2353, 11^v); *au avut lângă sine și hetmani* (ms. 1134, 8^v; 476, 22^v); *hatmanul lor, carele era mai marele cetății Kafii* (ms. 770, 36^r; 101, 33^v; 249, 29^v); *ghetmanul lor, starostea Kafiei* (ms. 2353, 51^v; 204, 36^v); *hetmanul Kafiei* (ms. 1134, 43^v); *hătmanul Kafiei* (ms. 476, 65^r); *hatmanul Ioan Samoilovici* (ms. 770, 73^v; 101, 75^r; 249, 66^r; 2353, 115^r; 204, 88^v). În original varianta care corespunde, în toate cazurile, este *гетман* (p. 22, 94, 203 etc.). Redarea diferită a cuvântului în versiunile românești se datorează statutului său, care nu era același în zonele de unde provin manuscrisele acestor versiuni. Astfel, în manuscrisele din Moldova, unde termenul era bine cunoscut, se folosește mereu varianta românească, *hatman*, în timp ce în manuscrisele din Țara Românească, unde, fără a fi fost necunoscut, termenul nu era popular, *hatman* este folosit numai într-un singur caz (în celelalte, se folosesc variante care se apropie de varianta din original, iar, uneori, cum se întâmplă în copia de la Mănăstirea Hurez (ms. 2353), o reproduc întocmai). Cât de obișnuit era cuvântul pentru autorul acestei din urmă versiuni se vede și din aceea că, în primul caz, el redă pe *гетман* prin *voievod*;

iarmaroc (< ucr. *ярмарок*, < pol. *jarmark* < germ. *Jahrmarkt*): *au auzit despre partea tătarilor huiet mare, ca cum s-ar aduna la un iarmaroc oameni mulți, să facă gâlceavă* (ms. 770, 56^r; 101, 56^r; 249, 49^r); *au auzit din laturea tătarilor gâlceavă mare, cum ar fi adunare de oarece târg sau cum ar fi o zidire de cetate* (ms. 2353, 85^v; 204, 65^r). Traducătorul versiunii din copiile moldovenești redă pe *топр*, din original (p. 153), prin *iarmaroc* „târg anual; bălci”, element regional, specific graiului său, în timp ce traducătorul versiunii de la Mănăstirea Hurez utilizează cuvântul *târg* (< v. sl. *търъгъ*), înrudit cu cel din original;

miterez (< tc. *meteris* „tranșee”): *procletul Batie au venit cu putere mare supt Kiev și l-au încungiurat pre dânsul și au început a face mitereze* (ms. 770, 44^r; 101, 42^v; 249, 37^r); *au început pușci a așăza (a așeza pușci)* (ms. 2353, 65^v; 204, 48^r); *au început a pune tunurile* (ms. 1134, 51^v; 476, 75^r). Element de origine turcă, atestat în limba română la începutul secolului al XVIII-lea, la D. Cantemir și N. Costin⁹, este prezent aici numai în versiunea din Moldova (în versiunile din

⁹ *Ibidem*, p. 452–453.

Țara Românească, *pușcă* și *tun* au fost considerate mai potrivite pentru a reda sensul de „mașină de străpuns zidurile” a lui *порок* din original – p. 118);

pihotă „infanterie” (< pol. *piechota*, rus. *пехота*, ucr. *піхота*): *17 pași, împreună cu multă putere busurmănească și pe hanul cu toate oardele lui și pihota ienicerească* (ms. 770, 73^v; 101, 75^v; 249, 66^r); *șaptezeci de pași, cu multă putere de turci și cu hanul Crâmului, cu toți tătarii și greotăte de iniceri* (ms. 2353, 115^{r-v}; 476, 88^v); în original: *сeдмьнадeсeть пашeи, сo мнoгими бeсyрмaнскими силaми и Хaнa Крымскaгo, сo всeями oрдaми и янчaрскую пѣхотy послaти прoтив вoйск прaвослaвных* (p. 204). Modul în care procedează traducătorii celor trei versiuni românești dovedește că termenul nu era la fel de bine cunoscut (în Moldova a putut fi atestat la începutul secolului al XVIII-lea, pe când în Țara Românească, mai târziu)¹⁰. De remarcat că și cifra de la începutul pasajului citat, reprezentând numărul pașalelor, este tradusă corect numai în versiunea din Moldova;

pistreală „distanță de bătaie a săgeții” (< slavon *прѣстрѣль*): *zidul măn[ă]stirii împrejur, de 2 pistreale de săgeată* (ms. 770, 34^r; 101, 31^v); *iaste cât trage cu săgeata de doao ori* (ms. 249, 28^r); *cu ziduri de piatră încolțurată ca la doao trăsuri de săgeată* (ms. 2353, 48^v; 204, 34^r). *Стрельбица* din original (p. 88) este redat în mod diferit: printr-un slavonism arhaic, *pistreală*, sau printr-o sintagmă explicativă (de remarcat faptul că a doua soluție este adoptată și de unul dintre copiiștii din Moldova, ceea ce arată că termenul *pistreală*, atestat încă în secolul al XVI-lea, era din ce în ce mai puțin cunoscut);

proșesie (< pol. *procesija* < lat.): *s-au făcut mare proșesie, cu icoane făcătoare de minuni din Pecersca, care niceodată nu sã mai făcuse proșesie ca aceea* (ms. 101, 74^r; 770, 72^r; în primul caz, forma metatezată, *proseție*; 249, 64^v, în ambele cazuri, *proseție*); *au făcut încunjurare împrejur, pre vârful zidului cetății* (ms. 2353, 112^v; 204, 86^v); *au umblat cu crucile împrejurul a toată cetatea Kievului* (ms. 1134, 59^{r-v}; 476, 84^v); în original: *бысть обхожденіе окрестъ всего великаго града Кіева* (p. 199). Traducătorii versiunilor muntene redau mai mult sau mai puțin fidel conținutul sintagmei din original, traducând-o prin alte sintagme; în schimb, traducătorul versiunii moldovenești utilizează un neologism de proveniență polonă, atestat, cel mai devreme, în anul 1829¹¹. Deoarece nu tuturor copiiștilor moldoveni acest neologism le era la fel de bine cunoscut, constatăm existența, la unii dintre ei, a unei variante corupte (metatezate);

șleah „drum” (< pol. *szlach*, rus. *шлях*): *șleahurile Crâmului străjuindu-le; străjuind șleahurile și potecile Crâmului* (ms. 770, 77^v; 101, 80^v; 249, 70^v); *străjuind despre Crâm* (ms. 2353, 122^r; 204, 95^r); în original: *шлѣхахъ отъ Криму стрeжаше* (p. 217). Faptul că numai traducătorul și copiiștii moldoveni folosesc acest cuvânt, existent și în original, nu este deloc întâmplător: în Moldova el era

¹⁰ *Ibidem*, VIII, 2, p. 595–596.

¹¹ *Ibidem*, 5, p. 1558–1559.

cunoscut cu mult timp înainte, după cum o dovedesc atestări din secolul al XVII-lea, în documente și la autori ca Miron Costin sau Nicolae Spătarul (Milescu)¹²;

șlic „căciulă domnească” (< pol. *szlyk*): *brâu de aur și cu pietri scumpe și șlic bun, domnesc, cu tăbliță de aur* (ms. 770, 36^r; 101, 33^v; 249, 30^r); *surguciul cel domnesc cu tăbliță de aur* (ms. 2353, 52^r; 204, 37^r); *o gugimă cu tăbliță de aur* (ms. 1134, 43^v; 476, 65^r). Cuvântul a circulat, atât sub varianta *ișlic* (< tc. dial. *içlik*), cunoscută în Țara Românească (a se vedea, pentru secolul al XVII-lea, M, 37^r; ÎL, p. 232; ms. rom. 3473 BAR, 118^r etc.), cât și sub varianta *șlic*, ajunsă la noi prin filieră polonă și folosită în Moldova (a se vedea, pentru aceeași perioadă, DocRomA, IV, nr. 394, p. 317, anul 1619; Eustratie, P, p. 79; Costin, *Opere*, p. 204 etc.)¹³. Este forma pe care o întâlnim și aici, în manuscrisele versiunii traduse în Moldova. În schimb, în versiunile muntene se alege alte soluții pentru redarea cuvântului *шапка* din original (p. 94);

turca-brezaia: *la acele adunări călcătoare de lege aduc și pre turca și pre oarecare satană* (ms. 770, 19^r; 101, 17^r; 249, 16^r, în acest caz, însoțit de explicația: *adecă brezaia*); *și pre oarecare Tura satana* (ms. 2353, 26^v); *și pre un satana Tura, oarecarele* (ms. 1134, 22^v; 476, 39^r). Pentru a reda cuvântul *Tura* din original (*и някоего Тура сатану*, p. 49), utilizat ca denumire a unui idol al vechilor slavi, reprodus, ca atare, în manuscrisele muntene, traducătorul și copiiștii moldoveni folosesc acest termen, apropiat ca formă, reprezentând denumirea unui personaj mascat din alaiul sărbătorilor de iarnă, al cărui nume ar fi fost legat, din punctul lor de vedere, de acea denumire din original. În felul acesta, ei ne oferă, la mijlocul secolului al XVIII-lea, nu mult timp după Dimitrie Cantemir, în a sa *Descriptio Moldaviae*¹⁴, o informație prețioasă asupra existenței acestui personaj, numit și acum astfel, prin Transilvania, Moldova și Bucovina (în DLR, cuvântul este atestat în anul 1825, în *Lexiconul de la Buda*)¹⁵. Aflăm, de asemenea, că, la fel ca și astăzi, *turca* era denumită și *brezaie*, după cum ne explică, în 1767, monahul Rafail de la Mănăstirea Secu, autorul celei de a treia copii moldovenești, în ordinea vechimii (ms. rom. 249 BAR). Cât despre origine, denumirea *brezaie*, cunoscută acum în Muntenia și Oltenia, se explică, după toate probabilitățile, pornind de la cuvântul *breaz*, iar *turcă* poate fi pus, la rândul său, în legătură cu polonezul *tur* „bos primigenius”, *turoń* „colindător (mascat)”¹⁶.

Este posibil ca repartiția dialectală a celor două denumiri să fi fost asemănătoare cu cea de astăzi și astfel să se explice faptul că nimeni altul decât monahul de la Mănăstirea Secu (probabil, originar din sud, căci, la un moment dat, spre exemplu, scrie *dupe*, în loc de *de pe*, f. 5^r), este cel care a simțit nevoia să explice regionalismul nordic *turcă* prin regionalismul sudic *brezaie*.

¹² *Ibidem*, XI, 1, p. 118–119; DLRLV, p. 284.

¹³ DA, II, 1, p. 899–900; DLRLV, p. 154–155.

¹⁴ TDRG², III, p. 736.

¹⁵ DLR, XI, 3, p. 726.

¹⁶ Aleksander Brückner, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa, 1970, p. 584.

ABREVIERI

- B = *Biblia, adecă Dumnezeiasca Scriptură ale cei vechi și ale cei noao lège toate ...*, București, 1688.
- BRV = Ioan Bianu, Nerva Hodoș, Dan Simonescu, *Bibliografia românească veche*, vol. I–IV, București, 1903–1944.
- CÎ = *Chéia înțelesului*, București, 1678.
- Costin, *Opere* = Miron Costin, *Opere*. Ediție critică ... de P. P. Panaitescu, București, 1958.
- DA = Academia Română, *Dicționarul limbii române*, București, 1913–1948.
- DÎLR = Institutul de Lingvistică din București. Gheorghe Chivu, Emanuela Buză, Alexandra Roman-Moraru, *Dicționarul împrumuturilor latino-romanice din limba română veche (1421–1760)*, București, 1992.
- DLR = *Dicționarul limbii române* (serie nouă), București, 1965–.
- DLRLV = Institutul de Lingvistică din București. Mariana Costinescu, Magdalena Georgescu, Florentina Zgraon, *Dicționarul limbii române literare vechi (1640–1780). Termeni regionali*, București, 1987.
- DocRomA = *Documente privind istoria României. Veacul XVII. A, Moldova*, vol. I–V (1600–1625), București, 1951–1957.
- DocRomB = *Documente privind istoria României. Veacul XVII. B, Țara Românească*, vol. I–IV (1601–1625), București, 1951–1954.
- Eustratie P. = *Carte românească de învățătură de la pravilele împărătești și de la alte giudețe ...*, Iași, 1646.
- ÎL = *Îndreptarea legii*, Târgoviște, 1652.
- M = *Mystirio sau sacrament sau taine ...*, Târgoviște, 1651.
- NT = *Noul Testament*, Bălgrad, 1648.
- S = *Sicriul de aur. Carte de propovedanie la morți*. Sebeș, 1683.
- SI = *Surete și izvoade ...*, publicate de Gh. Ghibănescu, vol. I–XXV, Iași, 1906–1933.

*Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”
București, Calea 13 Septembrie nr. 13*

Ecaterina Mihăilă

PRIMA ATESTARE ȘI ETIMOLOGIA TOPONIMULUI *OLTENIA*

1. Primul nume pe care l-a avut Oltenia a fost *Dacia Inferioară*. A. D. Xenopol în *Istoria românilor din Dacia Traiană*, 1888, face trimitere exactă la prima atestare a acestui nume. Iată ce scrie istoricul: „Numele de Dacia inferioară s-a găsit în o diplomă militară din anul 129, apropiată deci de epoca lui Traian, care amintește de o ală și patru cohorte din Dacia inferioară, probabil însuși locul unde s-a găsit piatra, adică Oltenia. De aceea spune scriitorul bizantin Ioan Malala că Traian ar fi înființat două provincii dincolo de Dunăre”. La „Dacia inferioară” se face o trimitere la subsol, indicându-se C.I.L. [Corpus Inscriptionum Latinarum] III, 2, Privilegia, No XXXIII, de unde se citează: „et sunt in *Dacia inferiore sub Plautio Caesiano* et Inventio Celso et Q. Iulio Bello consulibus = 129”¹.

Referindu-ne și la ultima mare lucrare de istorie, tratatul academic *Istoria românilor*, în vol. II: *Daco-romani, romanici, alogeni*, 2001, se spune că pe timpul lui Hadrian mai multe provincii au constituit *Dacia Inferior*².

2. În Evul Mediu despre provincia Oltenia se vorbește în relatările călătorilor străini despre țările române, unde apare cu numele *Inferioris Walachiae* (1594)³ sau chiar *Walachia* (1688)⁴.

După cucerirea Olteniei de către austrieci, documentele oficiale ce constituiau corespondența între cancelaria de la Viena și administrația Olteniei, care se afla la Sibiu, au fost publicate de C. C. Giurescu în *Material pentru istoria românilor sub austrieci* (I–III), 1913–1944, cuprinzând perioada 1716–1739⁵.

¹ A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, Iași, Tipo-Litografia H. Goldner, 1888, p. 206.

² Academia Română. Secția de științe istorice și arheologice, *Istoria românilor*, vol. II (Coord: Prof. univ. dr. Dumitru Protase și dr. Alexandru Suceveanu), București, Editura Enciclopedică, 2001, p. 42.

³ Vezi *Călători străini despre țările române*, vol. III, (Institutul de Istorie al Academiei R.P.R., red. resp. Maria Holban), București, Editura Științifică, 1971, p. 269, nota 132.

⁴ *Ibidem*, vol. VII, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1980, p. 474.

⁵ C. C. Giurescu, *Material pentru istoria românilor supt austriaci*, vol. I (1716–1725), București, Tipografia „Gutenberg”, Joseph Göbl, 1913; vol. II (1726–1732), Institutul de Istorie Națională din București, 1944; vol. III (1733–1739), Institutul de Istorie Națională din București, 1944.

Documentele sunt scrise predominant în limbile germană și latină, iar Oltenia apare cu denumirile: *Walachia Minor*, *Walachia*, *Caesareea*, *Cisalutana (Cis-Alutana)*, *Transalutana*, *Valachia Austriaca*, *Walachia*.

În *Indicele*⁶ de nume al lucrării, la *Oltenia* apar în paranteză: *Cisalutana*, *Valahia Mică*, *Valahia Imperială*, cu indicația primelor pagini la care apar numele din paranteză, în texte fiind înregistrate formele pe care le-am citat mai sus.

Este interesant să spunem că în aceste documente apar și numele districtelor din Oltenia. Astfel, în documentul nr. 347, referitor la număratoarea familiilor din Oltenia (februarie 1721) sunt enumerate următoarele districte: *Districtus Vultsa*, *Districtus Mehedinza*, *Districtus Syl Superior*, *Districtus Syl Inferior*, *Districtus Romanaza*. Iată și cifra numărului de familii din Oltenia: „Summa summarum 13245”⁷.

Într-un alt document, emis în 1728, *Catalogo delli Villaggi, e delle famiglie che sono nella Valachia Austriaca, secondo la conscrizione Virmontiana, fatta nel' Anno 1722*, apar aceleași districte, dar cu o grafie puțin diferită, deoarece documentul este scris în limba italiană: *Distretto di Vuultzo*, *Distretto di Rumanatz*, *Distretto Syl Superiore*, *Distretto Syl Inferiore*, *Distretto Mehedintz*⁸.

După dominația austriacă asupra Olteniei, numele provinciei (*Țara Oltului*, *Olt*) apare într-un document pe care l-a publicat Ion Donat în articolul *Despre numele Olteniei*, 1934⁹. Iată comentariul autorului: „Într-un hrisov de întărire din 14 Decembrie 1750 dat de Grigore Matei Ghica Mitropoliei muntene pentru moșia Rusăneștii din Romanai, amintindu-se de epoca stăpânirii austriace din 1718–1739, Oltenia este numită *Țara Oltului* sau, mai scurt *Oltul*. Dintre documentele interne cunoscute mie, acesta este singurul în care ținutul oltean este numit astfel – primul dintre cele două nume fiind purtat totdeauna de *Țara Oltului* din Făgăraș”¹⁰. Autorul spune în continuare că Oltenia a mai fost cunoscută sub numele de *Țara* și *Banatul Severinului* în diplome ungurești, și, mai ales, *Țara Mehedinților* în cronica moldoveanului Miron Costin. Este reprodus și hrisovul, transliterat în alfabet latin, din care, la rândul nostru, vom reproduce un mic fragment în care apar denumirile Olteniei: „... Și când a fost *Țara Oltului* [porțiune ruptă] unii alții den partea locului; iar după ce s-au făcut *Oltul* cu țara aceasta tot una, caut [porțiune ruptă] după scrisorile celea și dovedindu-se unde sânt, au făcut în știre la domnia mea ...”¹¹

⁶ *Indicele* ... alcătuit de Gh. Georgescu, Gh. Ionescu, Fl. Stănculescu, Institutul de Istorie Națională din București, 1913–1944.

⁷ C. C. Giurescu, *op. cit.*, vol. I, p. 476.

⁸ *Ibidem*, vol. II, p. 304–330.

⁹ Ion Donat, *Despre numele Olteniei*, în „Arhivele Olteniei”, XIII, 1934, nr. 74–76, p. 483–484.

¹⁰ *Ibidem*, p. 483.

¹¹ *Ibidem*, p. 483.

Pentru a doua jumătate a sec. al XVIII-lea, tot *Călători străini despre țările române* ne oferă atestări despre Oltenia, dar, de asemenea, sub numele *Valahia Inferioară* și *Valahia Mică*¹².

La începutul sec. al XIX-lea (1801–1821)¹³, Oltenia apare tot cu numele deja cunoscute: *Valahia Mică*, *Valahia Austriacă*, *Kleine Wallachei* (în germ.) sau *La Petite Walachie* (în fr.) iar între 1822–1830 apare cu numele *Valahia Inferioară*, *Valahia Mică* și *Banatul Craiovei*¹⁴.

În tratatul academic *Istoria românilor*, la indici, apare foarte des *Oltenia*, dar, chiar și în perioada cuceririi austriece¹⁵, interesul este orientat spre administrație, economie, chiar artă (pictura mănăstirilor), fără să se facă referire la numele provinciei, așa cum era folosit de austrieci în actele de cancelarie. Într-o astfel de lucrare istoricii vizează desfășurarea evenimentelor, personalitățile care le declanșează, dezvoltarea sociopolitică și economică, toate subordonate unei anumite concepții ce aparține autorilor, aspectele strict toponimice nefiind luate în considerare în mod special.

3. Cât privește cartografia, Oltenia apare în harta lui Ioan Honterus din 1548 sub denumirea de *Transalpina*. În hărțile din sec. al XVIII-lea, Oltenia și Muntenia apar tot mai mult cu nume diferite. Harta lui Fr. Schwantz, realizată în timpul ocupației austriece, la 1722, este intitulată *Tabula Valachiae Cis-Alutanae*, de unde se deduce numele pe care îl purta Oltenia. La 1738 J. Covens și C. Mortier numesc Oltenia *Valachia Caesareea*, iar Muntenia – *Valachia Turcica*. În harta din 1788 a lui F. J. Ruhedorf, Oltenia apare cu numele *Wallachia Austriaca*, iar în 1791 harta lui Specht este intitulată *Militarische Karte der Kleinen oder oesterreichischen und grossen Walachei*, Oltenia purtând deci numele de *Valahia Mică* sau *Valahia austriacă*.

De altfel și Ana Toșa Turdeanu în cartea sa *Oltenia, geografie istorică în hărțile secolului XVIII* ajunge la concluzia că „Numele de Țara Românească, Oltenia sau Muntenia nu se găsesc în nici o hartă anterioară sec. al XIX-lea”¹⁶. De asemenea, în tratatul academic *Geografia României*¹⁷ se afirmă că denumirea *Oltenia* apare abia în a doua jumătate a sec. al XIX-lea, dovadă că nu există atestări cartografice până în această perioadă.

¹² *Călători...*, vol. X, Partea a II-a, București, Editura Academiei Române, 2001 (*Indice de nume*).

¹³ *Călători străini despre țările române în sec. al XIX-lea. Serie nouă*, vol. I, red. resp. Paul Cernovodeanu și Daniela Bușă, București, Editura Academiei Române, 2004 (*Indice de nume*).

¹⁴ *Ibidem*, vol. II, 2005 (*Indice de nume*).

¹⁵ *Istoria românilor*, vol. VI: *Românii între Europa clasică și Europa Luminilor* (coord. dr. Paul Cernovodeanu, membru de onoare al Academiei Române și prof. univ. dr. Nicolae Edroiu, membru corespondent al Academiei Române), București, Editura Enciclopedică, 2002 (v. la *Indicele de nume* „Oltenia” și părțile corespunzătoare din volum).

¹⁶ Ana Toșa Turdeanu *Oltenia, geografie istorică în hărțile secolului XVIII*, Craiova, Scrisul Românesc, 1975, p. 12.

¹⁷ Academia R.S.R., Institutul de Geografie, *Geografia României*, vol. II, București, Editura Academiei R.S.R., 1984, p. 34.

4. Sursele istorice și cartografice arată deci că denumirea *Oltenia* nu a apărut până la sfârșitul sec. al XIX-lea.

Totuși O. G. Lecca în *Dicționar istoric, arheologic și geografic al României*, 1937, scrie că „Partea Țării Românești la apus de Olt e numită *Oltenia* (numire pe care o întâlnim cam din sec. XVI), iar locuitorii ei, olteni (geografii străini o numesc Valahia Mică)”¹⁸. Deși nu se indică nicio sursă istorică sau geografică pentru sec. al XVI-lea, informația pare plauzibilă, deoarece există un sat *Olteni*, acum în comuna Bujoreni, jud. Vâlcea, care este atestat documentar începând cu <1415>, 1436 și continuând până la sfârșitul sec. al XIX-lea¹⁹. Din punct de vedere etimologic numele satului desemnează un grup: „locuitorii de pe malul Oltului”. Dacă numele de grup *olteni* era cunoscut încă din prima jumătate a sec. al XV-lea, nu este exclus ca *oltenii*, locuitorii acestor ținuturi, să fi dat încă de pe atunci, sau în secolul următor, numele ținutului în care locuiau: *Oltenia*.

Însă atestarea certă a toponimului *Oltenia* am descoperit-o într-un document din timpul ocupației austriece, publicat de C. C. Giurescu în cartea deja citată. Este documentul 354 din 20 septembrie 1721, emis de către administrația din Sibiu, rezumat astfel în *Cuprinsul* cărții: „Virmond către Consiliul de război despre numirea colonelului Schram ca vice-ban și a unui secretar jurist pentru afacerile criminale”.

Reproducem un fragment din textul în limba germană (chiar începutul textului), în care apare în paranteză toponimul *Oltenia*:

„.... In dem weitheren erachte ich den Herrn Obristen Schram, seiner gutten Aigenschaft und in Wallachischen Sachen erlangter besonderen Kantnus halber, alldorthen (in Oltenia) zu Ihrer höchstged”²⁰.

Iată și traducerea, textul fiind scris într-o germană mai veche: „... Și astfel îl consider pe colonelul Schram, având în vedere bunele sale calități și cunoștințele sale deosebite în problemele Valahiei, cunoscând toate locurile peste tot acolo (în Oltenia), [demn] pentru bunăvoința Înalțimii Dumneavoastră”²¹.

Oltenia din acest document nu apare în *Indicele* celor trei volume ale lui C. C. Giurescu (*Indicele* fiind un volum separat). După cum am spus deja, la *Oltenia* sunt trecute doar primele pagini, în care provincia apare sub denumirile ei latinești. Nu cunoaștem ca această formă să fi fost sesizată până acum, motiv pentru care considerăm că am descoperit prima atestare a toponimului *Oltenia*²².

¹⁸ O. G. Lecca, *Dicționar istoric, arheologic și geographic al României*, București, Editura Universul, 1937, p. 379–80.

¹⁹ Institutul de Lingvistică al Academiei Române și Facultatea de Litere a Universității din Craiova, *Dicționarul toponimic al României. Oltenia* (DTRO), vol. 5, red. resp. prof. univ. dr. Gheorghe Bolocan, red. resp. de volum: dr. Ecaterina Mihăilă și prof. univ. dr. Teodor Oancă, Craiova, Editura Universitaria, 2004.

²⁰ C. C. Giurescu, *op. cit.*, vol. I, p. 487.

²¹ Traducerea a fost făcută de Lucian Hoancă, specialist în limbi germanice.

²² Pentru prima dată informația a apărut extrem de succint, doar anul și sigla, în *op. cit.* la nota 19, pentru care am redactat toponimul *Oltenia*.

Faptul că numele *Oltenia* apare într-un document emis de cancelaria de la Sibiu (prin care era administrată Oltenia) către cancelaria din Viena, dovedește că numele era cunoscut nu numai de către localnici, ci și de cele două cancelarii, deci se poate presupune că denumirea *Oltenia* era cunoscută de mai mult timp.

5. Etimologia toponimului *Oltenia* se deduce din discuția privind satul *Olteni*. La numele de grup *olteni*, locuitorii ținutului străbătut de râul Olt, s-a adăugat morfemul *-a*, care poate fi interpretat fie ca articol enclitic feminin, acordat cu obiectul denotat (*provincie*), fie ca sufix toponimic, așa cum îl consideră unii lingviști precum Weigand și Pușcariu²³.

Rădăcina lexemului *Oltenia* este însă *Olt*, râul care mărginește provincia la est, pe întreaga ei suprafață, din munți până la Dunăre. Râul Olt este atestat pentru prima dată la Ptolemeu, apoi sub forma *Alutas* și *Alutuus* în harta lui Marinus la cca. 150. În documentele interne, sub forma *Alt* este atestat într-un document latin din 1222, și sub forma *Olt* într-un document slavon din 1389. Spre deosebire de provincia *Oltenia*, râul care i-a dat numele are extrem de multe atestări în hărțile străine și în documentele interne²⁴. Se confirmă ideea că hidronimele au un statut aparte față de celelalte toponime.

Deoarece pentru *Dicționarul toponimic al României. Oltenia* (DTRO), vol. 5, am redactat și etimologia toponimului *Olt*, vom reproduce și aici principalele soluții etimologice care au fost formulate până acum.

N. Drăganu în cartea sa *Românii în veacurile IX–XIV pe baza toponimiei și a onomastice* (1933)²⁵, enumeră etimologiile care s-au dat până la acea dată pentru numele *Olt*. 1) Cei mai mulți autori îl consideră dacic sau tracic (Tomaschek, Ortway, Rösler). 2) Hasdeu presupune un radical scitic sau agatârșic *alt* „aur”, care se găsește la popoarele turanice în formele *altzn*, *altun* etc. Originea scitică ar fi susținută și de întinderea sciților și agatârșilor pe valea de sus a Oltului, pe Târnave și pe Mureș (Pârvan, *Getica*). 3) O altă soluție etimologică este dată de C. Diclescu, care îl consideră de origine germanică din *Lot*, prin metateză: *Lot* > *Olt*, această transformare fiind o caracteristică a limbilor germanice nordice, în special a gotice. 4) H. Krahe îl consideră de origine ilirică. R. Vulpe aduce în sprijinul originii ilirice și alte nume de pe un teritoriu mai vast decât Dacia. Concluzia lui Drăganu este că rădăcina acestui toponim este foarte veche: de origine tracică, scitică sau ilirică. Părerea celor mai mulți lingviști (Weigand, Philippide, Pușcariu, Densușianu) este că formele *Alutus*, *Alutas* nu au fost transcrise în forma *Olt* prin intermediul limbii slave și nici al limbii maghiare, așa cum consideră alți autori.

²³ Apud Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, București, Editura Academiei R.P.R., 1963, p. 393–394.

²⁴ V. *op. cit.* la nota 19.

²⁵ N. Drăganu, *Românii în veacurile IX–XIV pe baza toponimiei și onomastice*, București, Imprimeria națională, 1933, p. 536–540.

Noi informații privind etimologia hidronimului *Olt* aduce C. Poghirc în *cap. Influența autohtonă din Istoria limbii române* vol. II, 1969²⁶. C. Poghirc îl consideră de origine dacică. Sunt însă reproduse și păreri ale altor autori. Astfel, Vl. Georgiev consideră că transformarea fonetică *a > o* este de origine dacică. Fenomenul nu este slav, cum dovedește hidronimul *Alta* (la sud-est) de Kiev, de origine iranică. El nu este nici maghiar, căci aceeași evoluție se întâlnește în anticul *Altina > rom. Oltina* (localitate și lac în Dobrogea de sud, pe malul drept al Dunării).

Originea iranică a hidronimului dac, pe care o susține Al. Rosetti (ILR 237) nu e întemeiată, căci pentru Oltenia sau chiar sudul Transilvaniei influența iranică nu e plauzibilă, iar numele apare și în teritoriul baltic și venet.

De aceeași părere este și Gr. Brâncuș care, în cartea sa *Introducere în istoria limbii române* (2002), consideră că aproape întreaga hidronimie majoră din română, printre care și *Olt*, ni s-a transmis de la daci, în transcrieri latinești sau grecești²⁷.

Concluzie. Deși cu nume latin *Oltenia* este cunoscută încă din timpul ocupării Daciei de către romani (*Dacia Inferior*, 129 e.n.) și cu diverse alte nume latinești în timpul ocupației austriece dintre 1718–1739 (*Valachia Minor*, *Valachia Caesareea*, *Valachia Austriaca*, *Cisalutana*, *Transalutana*), nume folosite și de călătorii străini care au scris despre țările române (uneori traduse în limbile pe care le vorbeau), din sursele istorice și cartografice reiese că toponimul *Oltenia* apare abia la sfârșitul sec. al XIX-lea.

În colecția de documente din timpul ocupației austriece, publicată de C. C. Giurescu, am descoperit un document în limba germană din 1721, unde, într-o paranteză, apare numele *Oltenia*. Ținând seama de datele pe care le cunoaștem până acum, considerăm că este prima atestare a numelui provinciei *Oltenia*.

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”
București, Calea 13 Septembrie nr. 13

²⁶ *Istoria limbii române*, vol. II (red. resp. I. Coteanu), București, Editura Academiei R.S.R., 1969, p. 356 și urm.

²⁷ Gr. Brâncuș, *Introducere în istoria limbii române*, București, Editura Fundației „România de Măine”, 2002, p. 50.

G. Mihăilă

CONTRIBUȚIA LUI IOAN BIANU LA PERFECTIONAREA ORTOGRAFIEI ROMÂNEȘTI*

Dacă *ortografia etimologic-latinizantă* a fost adoptată de Societatea Academică Română în 1869, la propunerea renumitului filolog Timotei Cipariu (vicepreședinte, alături de Ion Heliade Rădulescu, președinte), în schimb, a revenit fiului unui alt blăjean, Titu Maiorescu, și unui fost elev al celebrei școli de la confluența Târnavelor, Ioan Bianu, misiunea de a fi realizat, împreună cu majoritatea membrilor Academiei Române, statuarea unei ortografii bazate, în esență, pe *principiul fonetic (fonologic)*, completat, pentru unele detalii, cu cel *silabic*, cel *morfologic-derivativ*, cel *tradițional-etimologic* și cel *distribuțional*¹.

După cum se știe, încă în 1866, Titu Maiorescu tipărise broșura *Despre scrierea limbii române*, care a stat la baza ortografiei adoptate de „Convorbiri literare” (1867) și de alte publicații, iar în 1880–1881 (după ce, împreună cu Vasile

* Comunicare expusă la Simpozionul *Ioan Bianu – 150 de ani de la naștere* (Biblioteca Academiei Române, 9 octombrie 2006) și în cadrul ciclului de conferințe *Limba română și relațiile ei cu istoria și cultura românilor* (2 noiembrie 2006).

¹ Timotei Cipariu (1805–1887) era originar din satul Pănade (comuna Sâncel), Ioan Maiorescu (1811–1864) din Bucerdea Grânoasă (comuna Crăciunel de Jos), iar Ioan Bianu (1856–1935) din Făget (comuna Valea Lungă), toate aflate în apropiere de Blaj (jud. Alba).

Bibliografie fundamentală: Romulus Ionașcu, *Sistemele ortografice cu litere chirilice și latine în scrierea limbii române*, Ed. II, București, Editura Librăriei Soccec & Comp., 1894; *Omagiu lui I. Bianu din partea colegilor și foștilor săi elevi*, București, Tiparul Cultura Națională, 1927; *Sărbătorirea profesorului Ioan Bianu la Universitatea din București, Facultatea de Litere și Filosofie, în ziua de 7 ianuarie 1928*, București, Cultura Națională, 1928; D. Macrea, *Lingviști și filologi români*, București, Editura Științifică, 1959, p. 122–136; Idem, *Probleme de lingvistică română*, București, Editura Științifică, 1961, p. 73–99; *Ortografia cu litere latine a limbii române*; Idem, *Contribuții la istoria lingvisticii și filologiei românești*, București, 1978, p. 150–161; *Ioan Bianu*; p. 387–416; *Titu Maiorescu*; Jana Balaciu, Rodica Chiriacescu, *Dicționar de lingviști și filologi români*, București, Editura Albatros, 1978; *Istoria lingvisticii românești*. Coordonator: acad. Iorgu Iordan, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1978, p. 24–27, 43–48, 72–75, 144–145, 221 (paragrafele consacrate ortografiei în diverse perioade, semnate de: Ion Gheție, Flora Șuteu, Luiza Seche și Mircea Seche, Valeria Guțu Romalo, Iorgu Iordan și Marius Sala); Gabriel Ștrempel, *Biblioteca Academiei Române în viața lui Ioan Bianu*, „Memoriile Secției de științe filologice, literatură și arte” (Academia R.S. România), t. VII, 1985, p. 27–35; Iordan Datcu, *Dicționarul etnologilor români*, I, București, Editura Saeculum I.O., 1998, p. 73–74; Dorina N. Rusu, *Membrii Academiei Române. Dicționar. 1866–2003*, Ediția a treia, revăzută și adăugită, cu un *Cuvânt înainte* de acad. Eugen Simion, București, Editura Enciclopedică – Editura Academiei Române, 2003, p. 111–112; Academia Română, *Dicționarul general al literaturii române, A–B*. Coordonator general: Eugen Simion, București, Editura Univers Enciclopedic, 2004, p. 502–503 (Constantin Teodorovici).

Alecsandri, revenise în Academia Română) și în 1895 a determinat doctul corp să părăsească, în bună măsură, *etimologismul latinist* în favoarea celui *românesc* și, parțial, a *principiului fonetic*².

Această etapă este reflectată în broșura *Ortografia limbei române. Regule primite de Academia Română în sesiunile generale din anii 1880–1881–1895, adunate și însoțite cu explicări și exemple* de Ioan Bianu (București, Institutul de Arte Grafice „Carol Göbl”, 1899, 18 p.). Regulile respective au fost judicios și prudent caracterizate de Titu Maiorescu, în cuvintele de încheiere ale *Raportului citit în Academia Română (Sesiunea generală de la 1880) asupra unui nou proiect de ortografie* (comisia fiind formată din V. Alecsandri, G. Barițiu, B. P. Hasdeu, N. Quintescu și el însuși):

„Fără îndoială, lucrarea noastră, așa cum vi se prezentă, nu dezleagă și nici nu atinge toate întrebările ce ni le pune ortografia română. Noi am crezut că deocamdată să se însemneze prin câteva lineamente mari forma generală a scrierii noastre, lăsând anilor viitori sarcina de a fixa toate amănuntele ortografice, unele în parte atârând de la o lucrare definitivă asupra gramaticii și asupra vocabularului limbei române”³.

Într-adevăr, nu peste mult timp, chestiunea perfecționării și unificării ortografiei limbii române a revenit în atenția forului academic, V. A. Urechia semnalând, în ședința din 20 aprilie 1901, „anarhia în limbă și în ortografie, care se întrebuintează mai ales în presă”, dar și „în instituțiuni pe care toți le respectăm. Așa, în titlul *Marelui Dicționar geografic* al Societății noastre geografice, se scrie că este al *României*, pe când în Constituțiune și pe monete se zice numai *România*”⁴.

Intervenind la discuții, I. Bianu, membru corespondent din 1887 (și director al Bibliotecii din 1884), a relevat faptul că *Ortografia*, pe care el însuși o editase, cu doi ani în urmă, pe baza hotărârilor din 1880, 1881 și 1895, „este foarte necompletă. S-au indicat numai câteva norme generale pentru scriere, dar prin aceasta nu s-au rezolvit o mulțime de amănunte. Este deci necesar ca Academia să reia chestiunile ortografice nerezolvite, să le cerceteze și să hotărască asupra lor, și apoi să facă un dicționar ortografic, care să poată fi la îndemâna tuturor, spre a căuta cuvintele la a căror scriere e îndoială. Academia trebuie să țină seamă de public, căci limba o face uzul publicului, nu deciziunile Academiei. În privința ortografică, Academia poate stabili norme de scriere, dar, când în public s-a înrădăcinat un mod de scriere, Academia trebuie să-l primească. Ortografia actuală

² Vezi D. Macrea, *Contribuții...*, p. 155.

³ *Critice*, II (1866–1907), reprodus în *Opere*, I. *Critice*. Ediție îngrijită de D. Vatamaniuc. Studiu introductiv de Eugen Simion, București, Editura Fundației Naționale pentru Știință și Artă – Univers Enciclopedic, 2005, p. 416–417 (Note, p. 1250–1252).

⁴ Vezi „Analele Academiei Române”, Partea adm. și dezb., Seria II, Tomul XXIV, 1901–1902, p. 11 (În continuare, abreviat: A.A.R.).

a Academiei a rămas în urma publicului în unele puncte: așa, spre exemplu, toată lumea scrie *ea* și *oa*, nu *é* și *ó*⁵.

În urma acestei intervenții, Academia a decis – la propunerea lui Iacob Negruzzi – ca chestiunea ortografiei „să fie trimisă spre studiu Secțiunii Literare”. După o serie de conciliabile neoficiale, aceasta a luat-o în discuție în ședința din 10 martie 1903, când președintele ei, Titu Maiorescu, a declarat: „...a sosit momentul pentru a introduce în Academie ceea ce nu s-a putut acum două decenii și jumătate, adică o ortografie bazată pe fonetism”, ținând seama de faptul că „ziaristica, adică literatura cea mai răspândită ne-a depășit”⁶.

Într-o acțiune concertată, I. Negruzzi, găsind „opiniunea d-lui Maiorescu foarte binevenită”, a propus luarea în discuție a punctelor rămase nerezolvate, după modificările introduse în 1880–1881, între care „ceștiunea lui *ă* și *â* constituie și astăzi cea mai mare divergință în scriere”.

Intervenind, după opoziția ultimului „latinist”, N. Quintescu („Ce veniți cu fonetismul! Nu știți D-v. că fonetica limbii române nu îngăduie o ortografie rațională pe asemenea bază?”), I. Bianu – devenit, între timp, membru titular al înaltului for științific și cultural (3 aprilie 1902) – a subliniat că „nu e bine ca Academia să rămână în afară de mișcarea literară, pe care dânsa trebuie să o conducă”. Drept care, la propunerea lui D. C. Ollănescu-Ascanio, a fost aleasă o comisie ortografică, formată din T. Maiorescu, B. P. Hasdeu, I. C. Negruzzi, N. Quintescu și I. Bianu.

Aceasta, întrunindu-se ulterior, de mai multe ori, și-a prezentat concluziile în cadrul Sesiunii generale din 1904 (ședința de la 11 martie), președintele Academiei fiind agronomul și economistul P. S. Aurelian⁷.

Comisia – preciza T. Maiorescu, președintele ei – „a ajuns la un rezultat rezumativ în șase puncte, ce sunt de modificat în sistemul ortografic admis de Academie”, puncte însușite de Secțiunea Literară – unul în unanimitate, celelalte cu majoritate.

⁵ *Ibidem*, p. 11–13; D. Macrea, *Contribuții...*, p. 155–156. Principiul fonetic în ortografie a fost susținut, în acei ani, de: A. Lambrior (*Chestiunea ortografică în Academia Română*, „Convorbiri literare”, XIV, 1880, nr. 2, p. 74–78; *Îndreptariu*, *ibidem*, XV, 1881, nr. 4, p. 125–140; reproduse în: *Studii de lingvistică și folcloristică*. Ediție îngrijită și studiu introductiv de Ion Nuță, Iași, Editura Junimea, 1976, p. 33–72); M. Gaster (*Origina alfabetului și ortografia română*. Ateneul Român. Conferință ținută la 3 februarie 1885, București, Ig. Haimann, Librar-Editor, 1885); H. Tiktin (*Manual de ortografie română*, I, Iași, I. Cuppermann, Librar-Editor, 1889; *Regule ortografice*, cu o *Introducere* de I. Gherman, Fălțiceni, M. Saidman, Librar-Editor, 1891; *În chestia ortografică*. Discurs rostit la congresul profesorilor secundari de limba română, ținut la Iași, în mai 1903, „Convorbiri literare”, Anul XXXVIII, 1904, nr. 6, p. 566–573).

⁶ Vezi A.A.R. Partea adm. și dezb., Seria II, Tomul XXV, 1902–1903, p. 199–201; D. Macrea, *Contribuții...*, p. 156.

⁷ A.A.R. Partea adm. și dezb., Seria II, Tomul XXVI, 1903–1904, p. 108–121.

Intervenind la discuții, după expunerea de către Titu Maiorescu a *Raportului*⁸, Ioan Bianu – om al școlii, care predase limba română la Liceul „Sf. Sava”, începând din 1881, iar în 1902 devenise primul titular al catedrei de Istoria literaturii române de la Universitatea din București⁹ – adaugă, în ședința din 13 martie, noi argumente față de cele enunțate anterior:

„Să luăm deci în discuțiune propunerile Secțiunii; să nu amânăm, pentru că nu trebuie și nu putem să facem aceasta, întâi, pentru că lumea literară și mai ales lumea școlară, care se luptă zilnic în practică cu cestiunile ortografice, cere și așteaptă de la Academie rezolvarea și simplificarea ortografiei; al doilea, trebuie să dăm o soluțiune neîntârziată, pentru că apasă asupra noastră greaua răspundere a tipăririi Dicționarului. Academia nu se poate opri la ortografia din 1880–1881, căci ar rămânea în afara și îndărătul mișcării literare românești, pe care numai așa o poate conduce, dacă va sta în fruntea ei, conducând-o, dând direcțiune bună curentelor și împiedicând anarhia”¹⁰.

În sprijinul acestor idei judicioase, el anexa *Dezideratul* adoptat, sub președinția sa, de Congresul didactic al profesorilor de limba română (Iași, 25 mai 1903) și acceptat, în esență, cu unele completări, de Comisia Secțiunii literare¹¹.

Prezintă interes expunerea rezumativă a discuțiilor din ședințele Academiei Române, în zilele de 15–17 martie, hotărâtoare pentru adoptarea celor șase propuneri, dezbătute pe rând și devenite decizii, ce stau și astăzi la baza ortografiei limbii române¹²:

1) Diftongii *ea* și *oa*, pentru care B. P. Hasdeu propunea din nou (pe baza unor considerații morfologice) scrierea *é, ó*. În legătură cu acest punct, I. Bianu intervine cu fermitate: „Scrierea diftongilor *ea* și *oa* are o tradițiune seculară, care a fost puțin timp întreruptă. Vă rog să primim propunerea Secțiunii, care restabilește modul de scriere străvechi și practic”.

Acest argument al tradiției a fost susținut și de Ioan Bogdan, reamintind scrierea cu litere chirilice a diftongilor *ѡа* și *ѡа* (sau *ѡа*, cu valoare de diftong). Propunerea a întrunit 17 voturi pentru, 1 contra (Hasdeu) și 1 abținere.

⁸ *Ibidem*, p. 109–112; reluat în „Convorbiri literare”, Anul XXXVIII, nr. 4, 1 aprilie 1904, p. 321–326, cu o notă introductivă din partea directorului Ioan Bogdan, care precizează: „În interesul unificării scrierii române, «Convorbirile literare», începând cu numărul viitor, de la 1 mai a.c., vor fi publicate cu noua ortografie a Academiei Române”. Titu Maiorescu a inclus textul în *Critice*, II (1866–1907), reprodus în *Opere*, I. *Critice*, ediția citată: *Revizuirea ortografiei. Raport înfățișat Academiei Române în numele Secțiunii Literare, în sesiunea generală de la 1904*, p. 418–423 (Note, p. 1252–1253).

⁹ Vezi: I. Bogdan, *Lucrările filologice ale D-lor I. Bărbulescu și I. Bianu*, „Convorbiri literare”, Anul XXXVI, 1902, nr. 2, p. 172–184.

¹⁰ A.A.R., tomul citat, p. 125; D. Macrea, *Contribuții...*, p. 156.

¹¹ A.A.R., tomul citat, p. 112–113, 223–227. În esență, *Dezideratul* propunea statuarea următoarelor litere pentru sunetele (și grupurile) a căror redare provocase numeroase discuții și ezitări, timp de aproape o jumătate de secol: *ă* (= *ѡ*), *î* (= *ѡ*), *ea* (= *ѡа*), *oa* (= *ѡа*), *z* (= *з*), *șt* (= *шт*).

¹² *Ibidem*, p. 137–165.

2) Grupul *șt* (în loc de *sc*, pe criterii morfologico-derivative: *cresc* – *cresci*, *Bucurescu* – *Bucuresci*). I. Bianu precizează: „Toată lumea scriitoare și, mai ales, învățământul cer simplificare și ușurare (...). Să primim propunerile Secțiunii, fiind practice”.

Și aici intervine I. Bogdan, rectificând o afirmație a lui Hasdeu și arătând că, în vechime, românii au recurs la *ıı* din necesități practice, nu sub influență bulgărească. Votul (în ședința din 16 martie) a avut următorul rezultat: 15 pentru, 6 contra.

3) Litera *z*, în loc de *đ* etimologic (*đi* pentru *zi*). Propunerea a fost acceptată fără discuții semnificative, cu același rezultat.

4) Renunțarea la *ĩ* și *ũ* (și utilizarea accentului grav, în poziții finale, când *i* și *u* sunt plenisone: *auzi*, *tăcũ*).

După explicațiile judicioase ale lui T. Maiorescu (dar cu opoziția lui N. Quintescu), rezultatul votului a fost: 12 pentru, 9 contra, abțineri 2.

5) Redarea sunetului *ɤ* prin *ă*. După explicațiile lui T. Maiorescu (combătut, fără succes, de N. Quintescu), votul a fost categoric: 20 pentru, 2 contra.

6) Scrierea vocalei *î* (*â*). Propunerea Secțiunii literare, citită de T. Maiorescu, înclina, în esență, pentru *î*, cu excepția cazurilor în care acest sunet se află după *c* și *g*, pentru evitarea pronunțării *ci*, *gi* (semnul *î*, spre deosebire de *â*, fiind dificil de distins grafic de *i*, mai ales în scrisul de mână, predominant atunci).

„Pe lângă aceasta – adăuga el –, propunem, ca excepțiune importantă, scrierea lui *î* prin *a* în cuvântul *Român* și derivatele lui: *România*, *românism* etc.”

La acest punct, de actualitate și astăzi, ni se pare de o însemnătate deosebită intervenția unui savant din domeniul științelor naturii, chimistul Petru Poni, fost și viitor președinte al Academiei Române (1898–1901, 1916–1920), al cărui nume îl poartă astăzi Institutul de Chimie Macromoleculară din Iași. Iată cum redă procesul-verbal al ședinței acest moment:

„D-l P. Poni zice că d-sale i se pare extraordinar ca tocmai numele nostru și al țării noastre să facă excepțiune în scrierea românească. D-sa ar fi de părere ca excepțiunea propusă de secțiune să fie regula generală, adică să se scrie pretutindeni cu *â* și numai când acest *ɤ* este la începutul cuvântului să se scrie cu *î*. În acest scop, d-sa prezintă următoarea propunere:

«Sunetul *ɤ* se scrie cu litera *â*; când însă *î* este la începutul unui cuvânt, se scrie *î*».

Majoritatea comisiei de ortografie admitând aceasta, d-l N. Quintescu zice că este bine că d-l Maiorescu recunoaște, cel puțin în plen, că propunerea Secțiunii fusese neconsecventă” (p. 158–159).

Intervine din nou I. Bogdan, care precizează: „Cel de-al doilea (*â*) este cel mai potrivit, din cauză că *ă* și *â* sunt mai apropiate ca pronunțare și au între ele o înrudire fiziologică. Mai departe, *â* derivă în cea mai mare parte din *a*, nu din *i* (...).

Să primim deci propunerea d-lui Poni, ca fiind cea mai bună. D-l I. Bianu zice că majoritatea Secțiunii Literare, consultată, primește propunerea d-lui Poni”. Pusă la vot, aceasta obține 22 voturi pentru, 1 contra (N. Quintescu)¹³.

La sfârșitul dezbaterilor (11–17 martie 1904), I. Kalinderu (vicepreședinte al Academiei) propune ca „Secțiunea Literară să facă o expunere sistematică a regulilor ortografice într-o broșură, care să se vulgarizeze cât de mult, și aceasta trebuie făcută cât de curând”.

Luând cuvântul în încheiere, Ioan Bianu subliniază cu satisfacție: „Academia are între români o situațiune atât de mare și o autoritate morală atât de netăgăduită, încât am încredere că, atunci când ea, care știe să se pună în fruntea curentelor, va proceda la aplicarea normelor ortografice, va fi urmată fără șovăire (...). Secțiunea a numit o comisiune, care să alcătuiască o expunere a regulilor ortografice, cu exemplificarea lor, și să facă și un mic dicționar de cuvintele asupra cărora ar fi îndoieli” (p. 165).

Comisia era formată din Titu Maiorescu, Ioan Bianu și Ovid Densusianu (membru corespondent din 1903); în realitate, sarcina a fost dusă la îndeplinire, cu sprijinul lui Maiorescu, de Ioan Bianu – precizează D. Macrea –, broșura apărând „fără semnătura autorului”¹⁴, atât din modestie, cât mai ales pentru a i se da mai multă autoritate: Academia Română. *Regule ortografice. 1904*, București, Institutul de Arte Grafice „Carol Göbl”, 1904, 22 p.¹⁵

Așadar de mai bine de un secol, dispunem, în esență, de o ortografie modernă, „elaborată pe baze fonetice propriu-zise” – cum consemna D. Macrea, în 1961¹⁶, și se sublinia din nou în 1978, în *Istoria lingvisticii românești*, realizată de un larg colectiv, având drept coordonator pe Iorgu Iordan¹⁷.

Broșura menționată cuprinde o scurtă introducere (p. 3–4), datată „București, 11 iunie 1904”, regulile ortografice (p. 5–11) și un *Glosar* (p. 13–21). În prima secțiune, se face un scurt istoric al adoptării normelor ortografice, în trei etape:

¹³ Constatăm, așadar, că Academia Română a aprobat, în urma unor serioase dezbateri, toate cele șase propuneri ale Congresului didactic al profesorilor de limba română, nuanțând și completând doar pe ultima, pe baza unor argumente cultural-naționale și filologice; în acest caz, ea a recurs la principiul pe care l-am numit, la începutul comunicării, *distribuțional*: î la începutul cuvintelor (precum și la sfârșitul lor), *ă* în interiorul cuvintelor.

¹⁴ *Contribuții...*, p. 157. Primind însărcinarea de a redacta broșura, I. Bianu solicitase, în ședința Secțiunii Literare din 9 martie 1904, „să fie autorizat a o face în înțelegere cu d-l Maiorescu și cu colegul nostru, membrul corespondent Ovid Densusianu” (A.A.R., tomul citat, p. 227).

¹⁵ B.A.R., cota: I.409721 (La cota I.399937, se păstrează un exemplar cu mențiunea, scrisă cu cerneală, în partea superioară a copertei: „Tipărire provizorie”). Altă ediție: Academia Română. *Regule ortografice. 1904*, București, Librăriile „Cartea Românească” și „Pavel Suru”, [1904] (Cota: II.64581).

¹⁶ *Ortografia cu litere latine a limbii române*, în *Probleme de lingvistică română*, p. 94.

¹⁷ Cap. IV. *Lingvistica românească între 1870 și 1918*, de Luiza Seche și Mircea Seche (p. 72).

1867–1869, cu *Dicționarul* „celor doi latinizatori hotărâți, Laurian și Massim”; modificările introduse în 1880–1881 și 1895; în sfârșit, momentul 1904, când Academia „a părăsit”¹⁸ cu totul principiul etimologiei și a primit *scrierea* în general întrebuințată în Regat, *întemeiată pe principiul fonetic: de a scrie sunetele vorbirii prin litere adaptate fiecăruia*, fără a se țineă samă, dacă sunetul care se scrie derivă dintr’altul, schimbat din cauze fonetice”.

În secțiunea a doua se enumără literele, se dau regulile ortografice, însoțite de exemple, pentru *Vocale* (între altele *î-ă*) și *Consonante* (inclusiv *Duplicarea consonantelor: înnota, massă* – neologism), *Accentuarea* (când *u* și *i* în poziție finală sunt plenisone), *Apostroful* și *Trăsura de unire*.

Din *Glosar* semnalăm câteva dublete grafice și, implicit, fonetice: *așișderea/așijderea, balaur/bălaur, câne/câine* ș.a.); interesanta distincție: *acelaș, aceeaș/aceiași, aceleași* și mai ales norma fonomorfologică (deci și ortografică) *sunt (eu, ei), suntem*, păstrată fără discuție din norme anterioare.

În legătură cu această din urmă notificare, ne luăm permisiunea de a evoca *O amintire filologică* a filosofului Ion Petrovici, rostită la radio, în seara de 21 septembrie 1934, tipărită curând în „Convorbiri literare”¹⁹ și reprodusă, în anii din urmă, în volumul: Ion Petrovici, *Talentul oratoric. Conferințe la Radio. 1932–1943*²⁰.

Era student aproape de absolvire, când, într-o dimineață din primăvara anului 1904, făcând o vizită lui Titu Maiorescu, în casa din strada Mercur (distrusă acum câteva decenii), îl găsi într-o discuție animată cu Ioan Bogdan, decanul Facultății de Litere și Filosofie și directorul „Convorbirilor literare”:

„– Ne trudim cu chestii de ortografie, îmi spune Maiorescu. Știi că Academia a hotărât ca sunetul *ă* să se scrie totdeauna cu *a*; cât privește pe *î*, acesta se va scrie cu *i* la începutul cuvintelor și cu *a* în corpul lor”. Dar „unele cuvinte de obârșie autentic latină s-ar îndepărta prin scriere de cuvântul de origine”, de exemplu *sânt*. „Ei, dar asta nu merge! Latinescul *sunt* să ajungă la noi *sant*! Ce e de făcut? Îl declarăm excepție de la regulă? – și, făcând această propunere cam sfioasă, își îndreptă ochii întrebători către Ion Bogdan, care (...) răspunse fără prea mare convingere:

– Da... Să-l declarăm excepție”.

Viitorul doctor în filosofie, care fusese deprins la școală să scrie și să pronunțe „verbul acesta, întocmai ca în latinește, *sunt*, cu *u*”, ba, poate, mai păstra „și-o tainică simpatie” pentru această formă (interzisă de profesorul Ion Suchianu,

¹⁸ Reproducem textul cu exactitate, adăugând doar câteva virgule.

¹⁹ An. LXVIII, 1935, nr. 1–2, ianuarie – februarie, p. 12–16.

²⁰ Ediție îngrijită de Marin Diaconu, București, Editura „Casa Radio”, 2002, p. 72–76 (*Note*, p. 375–376).

la Liceul „Sf. Sava”, și de alții, în favoarea lui *sînt*), interveni cu îndrăzneala tinereții:

„– Domnule Profesor, dacă îmi dați voie să vă propun eu o ieșire (...). Eu cred că ar fi mai bine – și cu asta scăpați de orice dificultate – să se scrie *sunt*, cu *u*, așa precum continuă încă a pronunța multă lume.

– Crezi că se zice *sunt*? – mă întrebă cu mult interes Maiorescu.

– Nu de către toată lumea, evident, dar există totuși destui – am răspuns neșovăitor la întrebare (...).

– Ar fi o idee, spuse atunci Maiorescu, regăsind, poate, și în sufletul său propriu amintirea unei atare pronunții – și iarăși îl privi întrebător pe Ion Bogdan, care, constant de flegmatic, răspunse fără nici o opoziție:

– Da, să propunem *sunt*²¹.

Revenind la textul *Regulelor*, se cuvine să subliniem faptul că, la trei ani de la adoptarea de către Academia Română a noii ortografii, răstimp în care opinia publică a avut posibilitatea să se familiarizeze, autoritățile Statului Român au considerat necesară confirmarea ei, reflectată în noua broșură: *Ortografia Academiei Române, declarată oficială și obligatorie a se întrebuința de toate autoritățile Statului* (Sanționată cu Decretul regal No. 978, din 27 februarie 1907, inserată în *Monitorul Oficial*, No. 289, din 25 martie 1907), București, Imprimeria Statului, 1907, 18 p.²² Broșura cuprinde: *Decretul*, semnat de regele Carol I și de Președintele Consiliului de Miniștri, G. Gr. Cantacuzino (p. 3); *Raportul* acestuia (p. 3–4); Academia Română. *Regule ortografice* (p. 5–9), *Glosar de cuvinte asupra cărora ar putea fi îndoială* (p. 11–17).

„Având în vedere regulile ortografice ale limbii române, admise de Academia Română, în sesiunea generală din 1904 – se precizează în primul document –, am decretat și decretăm:

²¹ Peste câteva săptămâni – continuă I. Petrovici –, cumpărând broșura cu *Regule ortografice*, „am răsfoit-o febril și, fără zăbavă, ochiul mi-a căzut pe pagina cea mai interesantă pentru mine, care autoriza și recomanda pe *sunt*, în loc de forma cu *î*”. Și adaugă: „Pe de altă parte, socot că pronunțarea *sunt* e astăzi cu mult mai generalizată, poate grație ortografiei adoptate, deci unei influențe de sus în jos, care, la urma urmelor, e tot așa de legitimă ca și aceea de jos în sus”. Cititorii interesați pot găsi unele detalii în două tratate, publicate nu mult după acest articol: Iorgu Iordan, *Limba română. O gramatică a „greșelilor”*, București, Editura Socec & Co., [1948], p. 146–148 (Ed. 1, Iași, 1943, p. 145 ș.u.); Alf Lombard, *Le verbe roumain. Etude morphologique*, Tome II, Lund, C. W. K. Gleerup, 1955, p. 706–719; de asemenea, recent: Gh. Chivu, *Este *sunt* o simplă grafie latinizantă?*, LR, XLIX, 2000, nr. 3, p. 431–437.

²² B.A.R., cota: II.5844. Menționăm, de asemenea: Ministerul Cultelor și Instrucțiunii. Administrația Casei Bisericii. *Regule ortografice ale Academiei Române*, București, Tipografia Cărilor Bisericești, 1907 (Cota: I. 372842); *Regule ortografice române*, București, Imprimeria Căilor Ferate Române, 1907 (Biblioteca Centrală Universitară din Cluj-Napoca, cota: 188534; descrisă, ca și celelalte, în: Biblioteca Academiei Române. *Bibliografia românească modernă (1831–1918)*, vol. IV (R–Z). Prefață de Gabriel Ștrempel, București, Editura Academiei Române, 1996, p. 73).

Art. I. – Ortografia adoptată de Academia Română se declară oficială și obligatorie și va fi singură întrebuințată de toate autoritățile în publicațiunile și corespondențele lor.

Art. II. – Președintele Consiliului Nostu de Miniștri este însărcinat cu executarea acestui decret”.

Prezintă, de asemenea, interes argumentarea inclusă în *Raportul* primului ministru: „Academia Română, în sesiunea ei generală din 1904, aducând fundamentale schimbări în ortografia limbii române, a intervenit cu rugămintea ca să se ia măsuri spre a se introduce noul mod de scriere în tipărirea *Monitorului Oficial*, a tuturor publicațiunilor Statului și în toată corespondența ministerelor și a tuturor organelor cari depind de ele”.

Încuviințând această solicitare și supunând-o aprobării capului Statului, Consiliul de Miniștri considera că „este de un mare interes de cultură națională ca să ajungem cât se poate mai curând la o deplină uniformitate în ortografia limbii noastre”.

Încheind această scurtă expunere privind originile ortografiei românești actuale, care – cu unele completări (1932)²³, ezitări (1953)²⁴, precizări (1965)²⁵ și reveniri ulterioare (1993)²⁶ – a împlinit, așadar, un secol, considerăm util a adăuga că, la scurt timp după publicarea *Regulelor ortografice* în capitala țării libere, *Asociațiunea transilvană pentru literatura română și cultura poporului român* a socotit de datoria ei s-o retipărească la Sibiu și s-o difuzeze în provinciile aflate încă sub stăpânire străină.

Biblioteca Academiei Române posedă, sub cota I.31403, broșura inclusă în Biblioteca poporală a „Asociațiunii”, Nr. 18: *Regule ortografice stabilite de Academia Română în 1904* (Ediția a II-a, Sibiu, Editura „Asociațiunii”, 1906, 28 p.), ce se deschide cu un *Apel pentru unificarea ortografiei române* (p. 3–8), semnat de Prezidiul „Asociațiunii”, la 10 decembrie 1904 (tipărit inițial, desigur, în ediția I)²⁷. Iată primele cuvinte ale acestui Apel²⁸:

²³ Vezi: Sextil Pușcariu și Teodor A. Naum, *Îndreptar și vocabular ortografic, după noua ortografie oficială, pentru uzul învățământului de toate gradele*, București, Editura „Cartea Românească”, [1932]; reeditat, cu unele îmbunătățiri și completări în 1934, 1940, 1942, 1946, iar pentru românii din străinătate, în 1984: München, Ion Dumitru-Verlag, Colecția „Utilitarul”. Vezi de asemenea: Gh. Adamescu, *Problemele actuale ale ortografiei românești*. Extras din „Convorbiri literare”. Edițiunea II. Cu un *Adaos*, cuprinzând *Regulele ortografiei românești* și un *Glosar*, București, Atelierele Grafice Socec & Co., S.A., 1932; *Ortografia românească, după modificările din 1932. Regule și explicații, urmate de un Glosar*. Orânduite de Gh. Adamescu, membru corespondent al Academiei Române (Aceași editură, același an).

²⁴ Academia Republicii Populare Române. Institutul de Lingvistică din București. *Mic dicționar ortografic*, București, Editura Academiei, 1953; inclus ulterior în *Îndreptar ortografic, ortoepic și de punctuație*, Editura Academiei, 1960.

²⁵ Ediția nouă a celui precedent, Editura Academiei, 1965.

²⁶ Vezi mai jos, nota 29.

²⁷ Academia Română. *Regule ortografice*, Sibiu, Tipografia Arhidiecezană, 1904 (Descrișă, pe baza unei semnalări din revista „Transilvania”, în *Bibliografia românească modernă (1831–1918)*,

„Însemnătatea practică și națională-culturală a unificării ortografiei române pe întreg teritoriul locuit de poporul nostru a fost recunoscută aproape deodată cu redeșteptarea noastră națională și cu introducerea alfabetului latin în scrierea românească”.

Pornind de la acest comandament, Prezidiul *Asociațiunii* lansa „un călduros apel către întreg publicul nostru cult și îndeosebi către instituțiunile noastre literare, culturale și sociale, ca să introducă în toate afacerile, scrisorile și publicațiunile lor, în mod obligatoriu și exclusiv, ortografia nouă, stabilită de Academia Română”. În mod special, autorii se adresau consistoriilor ambelor biserici, institutelor de învățământ, ziarelor, revistelor și băncilor române, care aveau legături cu cercuri largi populare, astfel „ca toți Românii să scrie într’un fel”.

Cum acest apel este actual și astăzi, când unii lingviști, unele edituri, ziare și reviste mai au încă ezitări în a aplica în întregime prevederile *Îndreptarului ortografic, ortoepic și de punctuație*, realizat de Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti” (Ediția a V-a, București, Univers Enciclopedic, 1995), ca urmare a Hotărârii Adunării generale a Academiei Române (17 februarie 1993)²⁹, ni se pare oportun să le reamintim înțeleptele cuvinte ale lui Titu Maiorescu, scrise în *Prefața* la ediția din 1908 a *Criticelor* sale (vol. II):

„Pe cât se poate prevedea, această ortografie – chiar astăzi predominantă – se va răspândi tot mai mult și va rămânea în esență neschimbată. Stăruința de a scrie sonul *â* pretutindeni cu *î* și de a însemna pe *î* scurt, cu care se mai deosebesc unii scriitori, nu credem că va putea rezista uzului general. Considerări filologice, explicări fiziologice, precum se încearcă pentru *î* scurt, sau argumentul unității dintre literă și son, invocat pentru *î*, nu ne par hotărâtoare. Din contră, sunt mai tari unele asocieri de idei, scumpe românilor culți, care sprijinesc scrierea academică. Numele «român» este indisolubil asociat cu numele «Roma, roman» și scrierea «romîn» cu *î* nu este firească în dezvoltarea culturii. Însuși semnul *î* propus în loc de *â* seamănă prea tare cu *i* și la vedere se confundă ușor cu el. Pentru începutul (ca și pentru sfârșitul – G. M.) cuvintelor aceasta nu are inconvenient, dar în mijlocul

Vol. I (A–C). Prefață de Gabriel Ștrempel, București, Ed. Șt. și Encicl. – Societatea de Științe Filologie, 1984, p. 12). Semnalăm, de asemenea, ediția: *Regulele ortografice ale Academiei Române. 1904*, Lugoj, Tipografia Națională, [1904] (B.A.R., cota: I.59204).

²⁸ Reproducem și aici textul cu exactitate.

²⁹ Vezi: „Academica”, Anul II, nr. 4(28), februarie 1993, unde sunt tipărite: *Hotărârea*; raportul academicianului Mihai Drăgănescu, președintele Academiei Române, *Ortografia limbii române: Cu Hasdeu, Maiorescu, Pușcariu și Rosetti*; de asemenea, luările de cuvânt ale poezilor Ștefan Aug. Doinaș, Marin Sorescu și alte articole; *Raportul* a fost reprodus în volumul: Mihai Drăgănescu, *Eseuri*, București, Editura Academiei Române, 1993, p. 171–194, iar articolul nostru, în „Limba română”, XLIX, 2000, nr. 2 (*Omagiu profesoarei Flora Șuteu*), p. 279–297: *Câteva reflecții privind ortografia limbii române*.

lor le dă un aer străin. *Când, cântare, mână* fac impresie firească unui român cult, dar *cînd, cîntare, mîna* apar multora prea heterogene”³⁰.

Să fie oare aceste idei atât de „eretice”, precum încearcă unii lingviști de astăzi (ca și din trecut) să le prezinte? Unitatea deplină a ortografiei românești este oare un țel atât de greu de atins? Cum ne înfățișăm noi, lingviștii români, în fața școlilor de toate gradele, a publicului, ori chiar în fața străinilor care vor să învețe limba română?³¹

Academia Română
București, Calea Victoriei, nr. 125

³⁰ Reprodusă în: *Opere, I. Critice*, ediția citată (2005), p. 293–294.

³¹ Fără a face o trecere în revistă a articolelor „pro” și „contra”, publicate în acești ani, considerăm util să menționăm aici dicționarele normative și tratatul gramatical, tipărite începând din 1993, pe lângă *Îndreptarul* menționat în text: Flora Șuteu, Elisabeta Șoșa, *Dicționarul ortografic al limbii române*, București, Editurile Vestala și Atos, 1993; *DEX. Dicționarul explicativ al limbii române*, Ediția a II-a, sub conducerea acad. Ion Coteanu și a dr. Lucreția Mareș, București, Univers Enciclopedic, 1996 (nou tiraj: 1998); Ion Calotă, *Dicționar ortografic, ortoepic și morfologic școlar al limbii române*, Craiova, Sibila, 1996; *Dicționarul limbii române (DRL)*, Serie nouă, Tomul XIV. *Litera Z*, redactori responsabili: Marius Sala, Gheorghe Mihăilă, București, Editura Academiei Române, 2000; Tomul XII, Partea a 2-a. *Litera U*, 2002; H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, 3. überarbeitete und ergänzte Auflage von Paul Miron und Elsa Lüder, Band I–III, Cluj-Napoca, Clusium, 2000–2005; *Micul dicționar academic*. Cuvânt înainte de Eugen Simion, Prefață de Marius Sala, Vol. I–IV, București, Editura Univers Enciclopedic, 2001–2003; *DOOM. Dicționar ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române*, Ediția a II-a, revăzută și adăugită, Coordonator Ioana Vintilă-Rădulescu, București, Univers Enciclopedic, 2005; *Gramatica limbii române*, I. *Cuvântul*, II. *Enunțul*, Coordonator: Valeria Guțu Romalo, București, Editura Academiei Române, 2005. Face figură aparte, în legătură cu aplicarea integrală a normelor ortografice actuale, *Noul Dicționar universal al limbii române* de Ioan Oprea, Carmen-Gabriela Pamfil, Rodica Radu, Victoria Zăstroiu (București–Chișinău, Litera Internațional, 2006), deși autorii sunt în același timp redactori la DLR (Vezi, de asemenea, articolul nostru, *Puțină lexicografie și ortografie*, SCL, XLVIII, 1997, nr. 1–4 (*Omagiu Marius Sala – 65 ani*), p. 245–253). Tot astfel, pare curioasă, din acest punct de vedere, poziția uneia din autoarele *Gramaticii limbii române*, Rodica Zafiu, titulara rubricii lingvistice din „România literară”.

Cristian Moroianu

PROBLEME DE ETIMOLOGIE INTERNĂ. DERIVAREA CU SUFIXE

1. Modalitate fundamentală, activă și complexă de îmbogățire a vocabularului, derivarea cu sufixe pune în fața cercetătorului etimolog probleme care necesită împletirea atentă și nuanțată a criteriului formal cu cel semantic și, de asemenea, raportarea la un posibil model extern. Atent și constant studiată în lingvistica românească de numeroși cercetători¹, dintre care amintim contribuțiile lui Sextil Pușcariu în revista „Dacoromania”, ale lui Alexandru Graur în „Bulletin linguistique” și ale lui Iorgu Iordan în „Arhiva”, „Buletinul Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippide»” din Iași etc.², derivarea cu sufixe a cunoscut mai ales în ultimele decenii o extraordinară mobilitate, dând naștere la creații lexicale dintre cele mai diverse și mai surprinzătoare. În ceea ce privește studierea principalelor probleme ale derivării, contribuția cercetătorilor filologi de la Institutul de Lingvistică din București³ este remarcabilă, chiar dacă partea a II-a a volumului al III-lea din *Tratatul de formare a cuvintelor în limba română* (dedicată derivării nominale) nu a văzut încă lumina tiparului. În anii din urmă,

¹ Vezi bibliografia referitoare la principalele studii de formare a cuvintelor întocmită de Theodor Hristea la sfârșitul capitolului *Romanian Vocabulary and Etymology*, în volumul *Current Trends in Romanian Linguistics*, editat de Al. Rosetti și Sanda Golopenția, București, Editura Academiei Române, 1978, p. 238–254.

² Din bogata listă de opere a autorilor citați, selectăm câteva dintre titlurile reprezentative: Sextil Pușcariu, *Dérivés par suffixes de la forme du pluriel du radical, Au sujet des diminutifs roumains, Notes sur la dérivation par suffixes*, adunate în volumul *Études de linguistique roumaine. Traduites du roumain à l'occasion du soixantième anniversaire de l'auteur*, Cluj – București, Imprimeria Națională, 1937, cap. *Dérivation*, p. 217–318; Al. Graur, *Tendențele actuale ale limbii române*, București, Editura Științifică, 1968, p. 250–270 (pentru celelalte contribuții referitoare la derivare, vezi impresionanta bibliografie a lucrărilor autorului în *Alexandru Graur. Centenarul nașterii. Omagiul foștilor elevi și colaboratori*, volum coordonat de Lucia Wald, I. Fischer și Constantin Dominte, București, Editura Academiei Române, 2000, p. 15–69); Iorgu Iordan, *Suffixe românești de origine recentă (neologisme)*, în BIFR, VI, 1939, p. 1–59, *Limba română actuală. O gramatică a „greșelilor”*, ediția a II-a, București, Socec, 1948, p. 157–192 (vezi bibliografia în *Omagiu lui Iorgu Iordan*, București, Editura Academiei Române, 1958, p. XV–XXX).

³ Vezi *Studii și materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română*. Vol. I, II, 1959–1960 (Redactori responsabili: Al. Graur și Jacques Byck); vol. III, 1962 (Redactor responsabil Al. Graur); vol IV–V, 1967–1969 (Redactori responsabili: Al. Graur și Mioara Avram); vol. VI, 1972 (Redactor responsabil Mioara Avram), București, Editura Academiei Române.

interesul lingviștilor⁴ s-a axat cu precădere spre noile creații interne din punctul de vedere al modalității sau modalităților de realizare, al oportunității prezenței lor în limbă și al caracterului lor literar sau neliterar.

2. După cum se știe, derivarea cu sufixe cunoaște trei tipuri principale: a) derivarea progresivă; b) derivarea regresivă și c) derivarea prin substituție, fiecare fiind, la rândul ei, unică sau multiplă, exclusiv internă sau mixtă (internă și externă)⁵. În articolul de față, vom prezenta numai aspectele pe care le considerăm mai speciale ale derivării cu sufixe și care necesită o abordare lexicografică particulară.

2.1. În ceea ce privește derivarea progresivă la neologisme, atragem atenția asupra posibilității frecvente de formare internă după un model extern, respectiv prin calc lexical de structură morfematică⁶. În asemenea situație, este de dorit ca derivate de tipul *decembrist*, *distrugător*, *hipnotizator*, *întâietate*, *învățăământ*, *simțământ*, *stingător*, *șezământ*, *ziarism* etc. să fie explicate consecvent în dicționare prin indicarea modalității derivative și a modelului extern (ex: *decembrist*, s.m. Din *decembrie* + *-ist*, după rus. *декабрь*). De asemenea, acolo unde este cazul, ar fi utilă indicarea corespondentului împrumutat alături de cel calchiat, împreună cu care poate alcătui un dublet etimologic⁷ (cf. *decabrist*, vezi MDA, s.v., cf. *destructor*, *-toare*, adj., subst., cf. *hipnotizor*, subst., cf. *sentiment*, s.n., cf. *extinct*or,

⁴ Semnalăm aici contribuțiile Mioarei Avram (vezi bibliografia lucrărilor în SCL, XLIX, 1998, nr. 1–2, p. 3–16, întocmită de Vera Năstase cu ocazia numărului omagial dedicat autoarei pentru perioada 1950–1997, completată pentru perioada 1998–2004 de Andreea Dinică în SCL, LVI, 2005, nr. 1–2, p. 7–10), ale Laurei Vasiliu (*Morfologie și derivare*, în LR, XXXIX, 1990, nr. 3, p. 190–195; *Din nou despre morfologie și derivare*, în SCL, XLIV, 1993, nr. 3, p. 271–276; *Noi derivate sufixale*, în LR, XLIII, 1994, nr. 3–4, p. 105–109; *Etimologia și evoluția sufixelor -ar, -ă, -ară, -are*, în SCL, LII, 2001, nr. 1–2, p. 63–77; *Structura morfologică și semantică a derivatelor cu sufixele -ar, -ă, -ară, -are*, în SCL, LIII, 2002, nr. 1–2, p. 53–63 etc.) și ale lui Theodor Hristea (*Probleme de etimologie. Studii. Articole. Note*, București, Editura Științifică, 1968, p. 21–99; vezi alte numeroase contribuții și studii în bibliografia întocmită de Oana Uță în LR (*Omagiu profesorului Theodor Hristea la a 70-a aniversare*), XLIX, 2000, nr. 1, p. 5–22 etc. De asemenea, la Sectorul de gramatică al Institutului de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti” al Academiei Române a fost inițiat din 1997 un proiect numit „bancă de inovații lingvistice”, în cadrul căruia sunt semnalate și înregistrate atestări ale termenilor nou apăruiți în limbă, dintre care majoritatea sunt derivate.

⁵ Primul care a teoretizat și demonstrat în lingvistica românească etimologia multiplă mixtă, completând cercetările anterioare ale lui Al. Graur, este Theodor Hristea, *Contribuții la studiul etimologic al neologismelor românești*, în LR, XXII, 1973, nr. 1, 1973, p. 3–8. Despre proveniența din cel puțin două etimoane interne, vezi idem, *Etimologia multiplă internă*, în LR, XX, 1971, nr. 5, p. 479–488.

⁶ Despre calcul lexical de structură morfematică în româna modernă, vezi Theodor Hristea, *Probleme de etimologie...*, p. 158–165.

⁷ Vezi Cristian Moroianu, *Dublete și triplete etimologice în limba română*, Editura Universității din București, 2005, p. 241–242.

-toare, adj., s.n., cf. *sediment*, s.n., cf. *jurnalism*, s.n. etc.). Derivarea cu sufixe după un model extern reprezintă un procedeu sui-generis de etimologie multiplă mixtă sau combinată.

Tot etimologie multiplă mixtă sau combinată au acele substantive cu structură analizabilă care se pot explica, pe de o parte, prin derivare progresivă și, pe de altă parte, prin împrumut. Existența unui număr relativ mare de asemenea situații suscită în continuare discuții între specialiști. Exemple ca *acordic*, *adaptabilitate*, *adorator*, *amoralism*, *aristocratism*, *colinar*, *competitivitate*, *concertistic*, *conspirativ*, *gestică*, *monopolist*, *solicitant* etc. necesită luarea în considerare a unei duble etimologii (vezi, spre exemplu, *aristocratism*, s.n., din *aristocrat* + *-ism*, cf. rus. *аристократизм*⁸). În aceeași categorie se încadrează numeroase exemple de cuvinte vechi cu aspect analizabil, care pot fi explicate prin etimologie internă (derivate cu sufixe) și externă (împrumuturi din slavă): *nemernic*, *războinic*, *strădalnic*, *veșnic* etc.⁹ După Iorgu Iordan¹⁰, se poate vorbi de etimologie multiplă inclusiv atunci când un cuvânt împrumutat este re-creat prin derivare progresivă ca urmare a unei reinterpretări semantice: *concesiv*, -ă, adj. (*atitudine concesivă*, *spirit concesiv*), din *concesie* + *-iv*, *stelar*, -ă, adj. (*adâncuri stelare*, *femeie stelară*, *nemărginiri stelare*), din *stea*, *stele* + *-ar*.

Din punct de vedere cronologic, sunt cel puțin două posibilități de apariție: prima, cea mai probabilă, este aceea a împrumutului care, fiind de la început analizabil sau devenit ulterior, a permis interpretarea lui ca un derivat intern și, în consecință, refacerea pe teren românesc; a doua este aceea a „simultaneității” derivării și împrumutului la vorbitori diferiți; în sfârșit, nu poate fi eliminată posibilitatea creării unui derivat pe teren românesc înaintea pătrunderii lui dintr-o sursă externă, dacă baza era deja atestată și frecvent folosită.

2.2. Derivarea regresivă, teoretizată în lingvistica românească de Theodor Hristea, este interesantă din aceeași perspectivă a etimologiei multiple (interne, externe sau mixte). În toate situațiile, la nivel lexicografic merită a fi semnalat acest aspect, pentru o înțelegere completă a momentului apariției, a structurii derivatului, a caracterului cult sau popular etc. Spre exemplu, dubla origine a lui *înfrunt*, s.n., considerat derivat regresiv cult din *înfrunta*, după modelul fr. *affront*¹¹,

⁸ Vezi Theodor Hristea, *Contribuții la studiul etimologic al neologismelor românești*, în LR, XXII, 1973, nr. 1, p. 6–7.

⁹ Vezi Alexandru Graur, *Alte etimologii românești*, București, Editura Academiei Române, 1975, p. 20–22.

¹⁰ *Cuvinte românești cu dublă derivare*, în *Omagiu lui Alexandru Rosetti la 70 de ani*, București, Editura Academiei Române, 1965, p. 409–412. Exemplele discutate de autor ridică însă problema dificilă a relației dintre cuvintele polisemantice (la care etimologia multiplă este posibilă) și omonime (a căror origine trebuie luată în discuție separat).

¹¹ Vezi Theodor Hristea, *Tipuri de calc în limba română*, în LL, XLII, 1997, vol. III–IV, p. 15.

ar justifica prezența explicită în dicționare a modelului franțuzesc, eventual o raportare prin cf. la dubletul său împrumutat *afront*, s.n. În aceeași situație se află și *africanolog*, *agrobiolog*, *balcanolog*, *balneolog*, *zoolog* etc., care au o dublă explicație etimologică (derivate regresive din substantivele corespondente în *-ie* și împrumutate din una sau mai multe surse externe).

2.3. Derivarea prin substituție de sufixe este, de asemenea, un procedeu pe care cei mai mulți dintre cercetători l-au avut în vedere contextual, l-au folosit pentru explicarea unor derivate, dar care nu cunoaște, încă, o analiză teoretică specială. Îl întâlnim folosit de autorii DA-ului mai ales pentru explicarea unor forme populare, a fost semnalat de G. Pascu în monografia sa dedicată sufixelor¹², a fost folosit de unii dintre autorii monografiilor care alcătuiesc *Studii și materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română*, apare ocazional în dicționarele explicative și etimologice etc. Theodor Hristea teoretizează etimologia multiplă mixtă inclusiv cu ajutorul substituției de sufixe¹³. Sunt cunoscute și în genere acceptate numeroasele situații de derivare prin substituție sufixală realizată pe teren românesc (vezi *bibilo* < *bibil[ic]*, *ceaușel*, *ceaușist* < *Ceauș[escu]*, *corigență* < *corig[ent]*, *flegmatism* < *flegmat[ic]*, *friptană*, s.f. < *fript[ură]*¹⁴, *repetență* < *repet[ent]*, *securist* < *Secur[itate]* etc.).

Caracterul mixt al acestui interesant tip de etimologie multiplă poate fi înțeles în mai multe feluri: a) un derivat se poate obține prin substituție din una sau mai multe baze interne și prin împrumut din una sau mai multe surse externe (vezi *arhaiza*, vb., din *arha[ic]* și *arha[ism]*, cf. fr. *archaïser* și *neologiza*, vb., din *neolog[ic]* și *neolog[ism]*, cf. fr. *néologiser*); b) un derivat se poate obține prin substituție din una sau mai multe baze interne și prin derivare progresivă dintr-o altă bază internă (vezi *aiurist*, s.m., din *aiur[it]* + *-ist* și/sau din *aiuri* + *-ist*; *mielușică*, s.f., din *mieluș[el]* + *-ică*, din *mieluș[ea]* + *-ică* și/sau din *mielușă* + *-ică*; *navetism*, s.n., din *navet[ist]* + *-ism* și/sau din *navetă* + *-ism*; *rămurică*, s.f., din *rămur[ea]* + *-ică* și/sau din *ramură* + *-ică*); *vedetist*, s.m., din *vedet[ism]* + *-ist* și/sau din *vedetă* + *-ist* etc.). Chiar dacă direcția de derivare este uneori discutabilă în cazul formelor duble de tipul *-el/-ea/ -ică*, *-ism* și *-ist*, care se presupun reciproc la nivelul percepției sincronice, orientarea spre multiple posibilități derivate deschide interesante piste de cercetare.

3. În articolul de față, parte componentă a unei cercetări în desfășurare, vom face o serie de completări și comentarii la soluțiile etimologice existente în MDA, vol. I, litera C, prin raportare la DA, DEX² și, în ceea ce privește neologismele, la

¹² *Sufixe românești*, București, Edițiunea Academiei Române, Socec & Comp., C. Sfetea, Suru, 1916.

¹³ Vezi etimologia vb. *arhaiza* în *Contribuții...*, p. 4 – 5.

¹⁴ Vezi Rodica Zafiu, *Diversitate stilistică în româna actuală*, Editura Universității din București, 2001, p. 226.

NDN, s.v. Desigur că realizarea unei opere lexicografice de dimensiunile *Micului dicționar academic* presupune o activitate cu rezultate în permanență discutabile (în sensul bun al cuvântului) și perfectibile. Contribuția dicționarului citat la o mai bună cunoaștere a limbii române în întregul ei merită aprecierea lingviștilor și a publicului în general, iar efortul susținut pentru terminarea lui în timp util este lăudabil. Multitudinea și varietatea faptelor de limbă existente în dicționar îi dau posibilitatea cercetătorului de a observa mai amănunțit modalitățile de îmbogățire a vocabularului prin mijloace interne (în cazul nostru derivative), de a corela criteriul cronologic cu cel formal și cu cel semantic etc. Parcurgerea integrală a literei C ne-a permis concretizarea problemelor teoretice trecute în revistă mai sus cu exemple grupate în funcție de tipul etimologiei interne. Acolo unde a fost cazul, am sesizat inclusiv greșelile datorate unor opțiuni derivative nefericite sau care țin de o tehnoredactare defectuoasă.

3.1. Derivarea progresivă¹⁵:

– p. 355, s.v. *cadrilatură*, s.f. „desen cu linii drepte întretăiate; țesătură cadrilată”. Din *cadrila* (care nu este atestat în MDA)¹⁶ + *-tură*. Faptul că nu e atestat verbul (care, la rândul lui, poate fi extras din adjectivul *cadrilat*, mai vechi¹⁷ și mult mai frecvent), arată că derivatul în discuție s-a format de la adj. *cadrilat* + *-ură*, așa cum, de altfel, este corect intuit de autorii DA-ului (s.v. *cadrilat*, fără detalii).

– p. 356, s.v. *cafenuță*, s.f. „cafenea mică”. Din *cafenea* + *-uță*. Conform criteriului formal, derivatul provine din *cafenea* + suf. compus *-eluță*¹⁸ (vezi și DEX², s.v.). În acest caz nu este absolut necesară intervenția formelor de plural sau de genitiv-dativ singular, care pot fi trecute, eventual, cu cf. Problema care se ridică aici este dacă derivarea se face prin adăugare sau prin substituție de „sufix”: *-eluță* î.l.d. *-ea*.

¹⁵ După cuvântul-titlu și sensurile de bază (în măsura posibilului derivaționale) ale acestuia, am notat, în ordine: a) etimologia din MDA; b) etimologia din celelalte dicționare (DA, DEX², NDN), dacă aceasta este diferită; c) etimologia sau soluțiile etimologice propuse sau confirmate de noi, urmate de comentarii lexicologice. Dacă un dicționar (spre ex. DA) are o opțiune implicită privind baza derivativă și modalitatea de derivare, am folosit eventualele sugestii în comentariul nostru. Dacă nu se face nicio referire la unul dintre dicționarele avute în vedere, atunci termenul respectiv nu este atestat decât în MDA. Atunci când am folosit alte dicționare decât cele citate, am făcut trimitere la notele de subsol.

¹⁶ Atestarea (probabil) singulară din LM, s.v., nu este relevantă pentru existența verbului, cu atât mai mult cu cât contextele citate sunt exclusiv adjectivale: *anteriu cadrillatu*, *stofe cadrillate*, *podelle cadrillate*.

¹⁷ Adjectivul este atestat încă din 1815, IORGA, S.D. VII, 18, vezi TDRG³, s.v.

¹⁸ Despre exemple similare (cu suf. compus *-eluță*) și bibliografia aferentă, vezi Cristian Moroianu, *Aspecte ale derivării în limba română*, în vol. *Studii lingvistice. Omagiu profesoarei Gabriela Pană Dindelegan la aniversare*, Editura Universității din București, 2007 (aflat sub tipar). *Ibid.*, despre derivatele în *-ălușă*, *-elușă*.

– p. 357, s.v. *caicaș*, s.n. „caic mic”. Din *caiac* + *-aș*. Este vorba de atracția, confuzia și, în consecință, substituția paronimică între modernul *caiac*, s.n. (din fr. *kayak*) și mai vechiul *caic*, s.n. (din tc. *kayik*). Etimologia corectă este cea din DA, s.v.: *caic* + *-aș*. Confuzia dintre cele două paronime, deși plauzibilă datorită sferei semantice comune și «intervenției unui complex de factori socioculturali»¹⁹, nu este de natură să fie validată într-un dicționar academic.

– p. 358, s.v. *caisiu*, *-ie*, adj. „de culoarea caisei”. Din *cais* + *-iu*. Sensul derivatului este categoric și face trimitere evidentă la baza *caisă* + *-iu* (vezi *aluniu* < *alună*²⁰). Idem, în DA, s.v.

– p. 363, s.v. *calicie*, s.f. „trăsătura de a fi calic”. Din *calici* (plural sau infinitiv? n.n.) + *-ie*. Derivatul provine din *calic* + *-ie*, vezi DEX², DA, s.v.

– p. 404, s.v. *catifeluță*, s.f. „catifea fină”. Din *catifele* + *-uță*. Din *catifea* + *-uță* (vezi DA, s.v.). Formula cea mai firească și completă ar fi derivarea din *catifea* + *-eluță*. Cf. pl. *catifele*, G/D *catifelei*. La fel se întâmplă și cu *chifeluță*, s.f. (*chiftea* + *-eluță*, nu *chiftea* + *-uță*, p. 493).

– 410, s.v. *cazarmagiu*, s.m. „soldat care trăiește în cazarmă...”. Din *cazarmă* + *-giu*. De fapt, sufixul corect este *-agiu*.

– p. 414, s.v. *căimăcăneasă*, s.f. „soție a caimacamului”. Din *caimacam* + *-easă*. Pentru a clarifica unele chestiuni de formă, propunem varianta: din *caimacan* (variantă analogică pentru *caimacam*) + *-easă*, vezi și DA, s.v.. La fel *căimăcănesc*, adj. (din *caimacan* + *-esc*). Este posibilă, teoretic, și o disimilare la nivelul derivatului (*căimăcăneasă* < *căimăcămeasă*), ceea ce ar susține soluția din MDA, s.v.

– p. 417, s.v. *călibilitate*, s.f. „proprietate a unui metal de a fi călibil”. Din *călibil* + *-ate*. Este, probabil, o greșeală de tipar î.l.d. *călibil* + *-itate*.

– p. 418, s.v. *călicică*, s.f. „cale mică”. Din *cale* + *-ică* (care ar da **călică*). Criteriul formal ne trimite, desigur, la derivarea din *cale* + suf. compus *-ică*.

– p. 418, s.v. *călicuță*, s.f. „cale mică”. Din *cale* + *-uță*. De fapt, din *cale* + suf. compus *-icuță*.

– p. 424, s.v. *căpetenie*, s.f. „persoană care se află în capul unui grup”. Din *cap* + *-enie* (idem, în DEX², s.v.). Această situație este particulară prin apelul la radicalul de plural *capet-* (necesar pentru explicarea formei) și la singularul *cap* (ca argument semantic). O formulă etimologică mai potrivită ar fi, totuși: Din *capet(e)* + *-enie* (vezi și DA, s.v.)²¹.

¹⁹ Vezi Mariana Neț, *Sincronic și diacronic în evoluția lexico-semantică. Contribuții la o filozofie a limbajului*, în SCL, L, 1999, nr. 1, p. 16, care însă nu ia nicio atitudine față de această înlocuire.

²⁰ Greșit explicat în MDA de la *alun* + *-iu*. Despre *aluniu*, *-ie*, adj. și situații similare, vezi Theodor Hristea, *Probleme de etimologie...*, p. 37.

²¹ Vezi Andrei Avram, *Alternanțe vocalice și compatibilități fonologice în derivatele românești cu sufixe*, în SCL, XLIV, 1993, nr. 3, p. 188. Despre aceste teme lexicale „diferențiate cantitativ”, vezi și I. Pătruț, *Contribuții la studiul derivării românești*, în *Omagiu lui Alexandru Rosetti la 70 de ani*, București, Editura Academiei Române, 1965, p. 681–682.

– p. 430, s.v. *cârmujurea*, s.f. „cârmoajă”. Din *cârmoajă* + *-ea*. Criteriul formal al stabilirii unei etimologii corecte trimite, în cazul de față, fie la *cârmoajă/cârmoajă* (eventual *cârmuj/cârmuj*) + suf. compus *-urea*, fie la o refacere din pl. *cârmujure* al variantei *cârmuj*, pentru care vezi DA, s.v.

– p. 431, s.v. *cărticică*, s.f. „carte mică”. Din *carte* + *-ică*. Din *carte* + *-icea*, *-icică* (DEX², s.v. *cărticea*, *-icică* în același articol). Ambele propuneri trebuie amendate: prima, pentru că ar rezulta *cărtică*; a doua, din rațiuni lexicologice (*cărticea* și *cărticică* sunt două substantive sinonimice diferit construite, care trebuie separate în dicționare, așa cum face, spre exemplu, MDA). *Cărticică* are, după părerea noastră, origine multiplă internă: poate proveni, la fel de corect, din *carte* + *-icică* (prin derivare progresivă), din *cărticea* (atestat cu mult mai devreme), prin substituirea suf. *-icea* cu suf. *-icică* și, în sfârșit, din același *cărticea* prin substituirea analogică a lui *-ea* final cu *-ică*.

– p. 436, s.v. *cătrăneală*, s.f. „cătrănire; băutură amară”. Din *catran* + *-eală*. La propunerea din MDA (posibilă pentru sensul al doilea), adăugăm evidența derivării din *cătrăni*, vb. + *-eală* (vezi DA, DEX², s.v.).

– p. 438, s.v. *cățărător*, *-toare*, adj. „care se cățără”. Din *cățăra* + *-tor*. La fel, *cățărătură*, s.f. (din *cățăra* + *-tură*). Nu există nici un motiv obiectiv pentru exclusivitatea formelor sufixale *-tor*, *-tură* î.l.d. *-ător*, *-ătură*, care ar explica mai clar, pe de o parte, structura fonetică a derivatelor citate și a celor similare și le-ar pune, pe de altă parte, în seria variantelor de tipul *-etor/-etură*, *-itor/-itură* etc. Corect: din *cățăra* + *-ător*, *cățăra* + *-ătură*. La fel, p. 604, s.v. *colindător*, *-toare*, s.m.f., adj. (din *colinda* + *-ător*, nu + *-tor*), *colindătură*, s.f. (din *colinda* + *-ătură*, nu + *-tură*) etc.

– p. 439, s.v. *cățelușă*, s.f. „cățea mică”. Din *cățea* + *-ușă* (vezi și DEX², s.v.). Respectând criteriile formal și semantic, derivatul se poate forma în două feluri: din *cățea* + *-elușă* (pentru sensul diminutival) și din *cățeluș* + *-ă* (cu valoare moțională).

– p. 441, s.v. *căzăcioaică*, s.f. „nevastă de cazac”. Din *cazac* + *-oaică*. Producerea alternanței fonetice *-c/-ț-* face necesar apelul la respectarea formei sufixale *-ioaică* (din *cazac* + *-ioaică*).

– p. 441, s.v. *căzmăluță*, s.f. „cazma mică”. Din *cazma* + *-uță*. La baza corectă *cazma* este necesar suf. compus *-ăluță* (vezi DEX², s.v.).

– p. 442, s.v. *câlțos*, *-oasă*, adj. „(cu fire) ca niște călți”. Din *câlți* + *-oase*. Corect: din *câlți* + *-os*.

– p. 443, s.v. *câmpiu*, *-ie*, adj. „de câmpie”. Et. nec. Din *câmp* + *-iu* (vezi DA, s.v.: numai la Dosoftei : „șes, de șes, de câmpie”). Alături de etimologia propusă în DA, este posibilă (mai degrabă, după părerea noastră) și derivarea din *câmpie* prin înlocuirea suf. subst. *-ie* cu suf. adj. *-iu*.

– p. 449, s.v. *cârnățarie*, s.f. „cârnați mulți și de diverse sortimente; magazin de cârnați și de alte mezeluri”. Din *cârnățar* + *-ie*. Din *cârnat* + *-ărie* (DEX², s.v.); *cârnaț* + suf. colectiv local *-ărie* (DA, s.v.). Propunerile citate necesită observația că sensul colectiv (primar și principal) al substantivului *cârnățarie* nu justifică nici o bază derivativă de agent (*cârnățar*), nici o bază de singular. În consecință, mai apropiată de realitatea construcției este derivarea din baza de plural *cârnați* cu ajutorul suf. colectiv *-ărie*²². Cf. *cârnățar* (pentru sensul locativ).

– p. 450, s.v. *cârpăcie*, s.f. „meseria cârpaciului”. Din *cârpăci* + *-ie* (vezi și DEX², s.v.). Regulile formale și semantice trimit spre o bază substantivală *cârpaci* + suf. *-ie* (vezi și DA, s.v.).

– p. 450, s.v. *cârpăcitor*, *-toare*, adj. „care cârpăcește”. Din *cârpăcitor* (sic!). Din *cârpaci* + *-tor* (DEX², s.v.). Corect este: din *cârpăci* + *-tor* (în MDA este o greșeală de transcriere, iar propunerea din DEX² nu are suficientă acoperire semantică). De altfel, DEX² îi dă o origine discutabilă și lui *cârpăceală*, s.f. (corect rezolvat în MDA, s.v.): din *cârpaci* + *-eală* î.l.d. *cârpăci*, vb. + *-eală* (vezi și DA, s.v.).

– p. 450, s.v. *cârpărie*, s.f. „mulțime de cârpe”. Din *cârpe* + *-ie*. Etimologia corectă este: din *cârpe* + suf. colectiv compus *-ărie*.

– p. 452, s.v. *câșlărie*, s.f. „câșlă; locuință a ciobanului”. Din *câșlă* + *-ărie*. Deși această variantă este justificată din punct de vedere formal, înclinăm spre derivarea din *câșlar* + *-ie*, care ar avea un argument semantic funcțional: „locuință a câșlarului”.

– p. 455, s.v. *cealmeluță*, s.f. „cealma mică”. Din *cealma* + *-uță*. De fapt, derivarea s-a făcut cu ajutorul sufixului diminutival compus *-eluță* (altfel, ar fi rezultat **cealmuță*). La fel se întâmplă și cu *cișmeluță*, s.f. (din *cișmea* + *-eluță*, nu + *luță*, p. 542).

– p. 459, s.v. *ceaușie*, s.f. „starea sau rangul de ceauș; asociere a plutașilor...”. Din *ceauși* + *-ie*. Cel puțin pentru primul sens, derivatul s-a format de la *ceauș* + *-ie*, vezi DA, s.v.

– p. 471, s.v. *cerărit*, s.n. „impozit pe ceară”. Din *cerar* + *-it*. De fapt, provine din *ceară* + *-ărit*, vezi DA și DEX², s.v.

– p. 474, s.v. *cercurel*, s.n. „cerc mic”. Din *cercuri* + *-el*. Din *cerc* + *-el* (DEX², s.v.). Prima variantă este imposibilă semantic („un singur cerculeț”, nu „mai multe”), iar a doua, formal (ar fi rezultat un **cercel* „cerc mic”). Din *cerc* + suf. diminutival compus *-urel*.

– p. 474, s.v. *cercurică*, s.f. „capră cu coarne cercurii”. Din *cercuri* + *-ică*. Din *cerc* (DA, s.v.). Ca sens, nu se explică din pl. *cercuri*. O propunere ar putea fi raportarea la adj. *cercuriu* „(despre coarne) orientate în sus, în formă de cerc” + suf. diminutival *-ică*.

²² Vezi Cristian Moroianu, *Despre sufixele -(ăr)ie și -(ăr) easă*, în vol. *Studii de gramatică și de formare a cuvintelor. În memoria Mioarei Avram*, coord. Marius Sala, București, Editura Academiei Române, 2006, p. 297–308.

– p. 476, s.v. *cernitură*, s.f. „vopsea neagră; doliu”. Din *cerni* + *-tor* (cu siguranță o greșeală de transcriere). Din *cerni* + *-tură* sau din *cernit* + *-ură*.

– p. 477, s.v. *certăreț*, s.m. „căruia îi place cearta; care se ceartă des”. Din *ceartă* + *-ăreț* (vezi și DEX², s.v.). Cuvântul se poate forma, în egală măsură, și din *certa*, vb. + *-ăreț*.

– p. 479, s.v. *cetioară*, s.f. „cetinică”. Din *cerină* + *-oară*. Pentru a se explica pierderea lui *-n-*, este mai corectă derivarea cu ajutorul suf. *-ioară*, pentru care vezi DEX², s.v.

– p. 479, s.v. *cetluitură*, s.f. Din *cetlui* + *-ură*. Corect: din *cetlui* + *-tură* sau din *cetluit* + *-ură*. La fel se întâmplă și cu *chititură*, s.f. „podoabă, învățătură” (din *chiti* „a/se/împodobi” + *-tură* sau din *chitit* + *-ură*, nu din *chiti* + *-ură*, p. 506), *ciocnătură*, s.f. (din *ciocni* + *-tură* sau din *ciocnit* + *-ură*, nu din *ciocnit* + *-itură*, p. 527), *ciofăitură*, s.f. „mod urât și neplăcut de a mânca” (din *ciofăi* + *-tură* sau din *ciofăit* + *-ură*, nu din *ciofăi* + *-ură*), *ciuntitură*, s.f. „ciuntire” (din *ciuntit* + *-ură* sau din *ciunti* + *-tură*, nu din *ciunti* + *-ură*, p. 552) etc.

– p. 482, s.v. *chefăi*, vb. (reg.) „chefui”. Et. nec. Nu există nici un impediment pentru derivarea din *chefui* (eventual din *chefălui*) prin substituție de sufixe: *-ăi* î.l.d. *-ui/-ălui*. Rămâne însă întrebarea dacă relația dintre cele două verbe (*chefăi* și *chefui*) este între două variante sau între două cuvinte sinonime.

– p. 482, s.v. *chegărie*, s.f. „persoană bătrână, zbârcită la față”. Din *chegar* + *-ie*. Mai degrabă din *cheag* + *-ărie* (vezi și DA, s.v. *cheag*), conform principiului semantic: „persoană cu fața plină de cheaguri”. Derivatul *chegar* este „un termen folosit de ciobani, nedefinit mai îndeaproape” (vezi MDA, s.v.).

– p. 483, s.v. *cheietură*, s.f. (Pop.) „încheietură”. Din *încheia* + *-ură* (variantă care nu se susține formal). În DA, s.v. *încheia*. Termenul poate fi mai clar raportat direct la *încheietură*, s.f.

– p. 488, s.v. *cherpicărie*, s.f. „locul unde se fabrică chirpici”. Din *cherpicu* (sic!). Mai clar: din *cherpici* (variantă pentru *chirpici*) + *-ărie*.

– p. 489, s.v. *chesaricesc*, *-ă*, adj. „care aparține împăratului Austriei”. Din *chesar* + *-esc*. Față de un **chesaresc*, este de acceptat varianta (chiar dacă implicită) din DA: *chesar* + *-icesc*²³. Cf. *cezaricesc*.

– p. 498, s.v. *chinui*, vb. Der. regr. din *chin* (sic!). Verbul este un derivat firesc progresiv din *chin* + *-ui*, vezi DA, DEX² etc.

– p. 500, s.v. *chiorcăi*, vb. „chiorăi”. Et. nec. Verbul se încadrează în seria formațiilor onomatopeice, cf. *chiorăi*, *chirăi*, *chircăi* etc.

– p. 502, s.v. *chirigiaș*, s.m. „persoană care stă cu chirie, chiriaș”. Din *chirigie* + *-aș*. Varianta nu corespunde semantic, *chirigie* având sensul exclusiv de „cărăușie”. Din *chirigiu* (Mold.) „chiriaș” + *-aș* (prin apropiere sinonimică de *chiriaș*).

²³ Vezi și TDRG³, s.v.

– p. 507, s.v. *chițibușărie*, s.f. „faptă de chițibușar; acțiune plină de chițibușuri”. La derivarea din *chițibușar* + *-ie* (corectă, vezi și DEX², s.v.), adăugăm și posibilitatea provenienței de la *chițibuș* + suf. compus *-ărie*, susținută de sensul al doilea.

– p. 507, s.v. *chiuita*, s.f. art. hot. (în loc. *cu/de-a chiuita*) „foarte mult”. Din *chiui*. Corect și complet, trebuie spus: din *chiuit*, *-ă*, adj. sau din */de/ chiuit*, supinul vb. *a chiui*. Într-o situație similară se află și *clipită*, s.f., p. 568.

– p. 522, s.v. *cintezoi*, s.m. „masculul cintezei”. Din *cintez* + *-oi* (vezi și DA, DEX², s.v.). Chiar dacă derivatul înseamnă, după DA, „atât masculul cât și pasărea în general”, nu poate fi eliminată, cel puțin pentru primul sens, derivarea motională de la *cinteză*, s.f.

– p. 524, s.v. *ciobănire*, s.f. „ciobănie”. Din *ciobani* (probabil greșeală de tipar, î.l.d. *ciobăni*, vb.). Aceeași greșeală și la *ciobănit*, s.n. „ciobănire”. Din *ciobani* (î.l.d. *ciobăni*, vb.).

– p. 526, s.v. *ciocârliță*, s.f. „ciocârlie”. Et. nec. Termenul este derivat din *ciocârlie* + *-iță*, vezi DA, s.v. Singura ezitare o reprezintă raportarea (diminutivală) la *ciocârlie* sau motională la *ciocârl[an]*, *ciocârl[oi]*.

– p. 536, s.v. *ciotolog*, s.m. (reg.) „om mic și urât”. Et. nec. Probabil contaminare sinonimică între *ciot* + *olog* (vezi și DA, s.v.).

– p. 536, s.v. *ciozvârcioară*, s.f. „ciozvârtă mică”. Din *ciozvârtă* + *-oară*. Derivarea corectă este cu ajutorul suf. *-ioară*, care face posibilă alternanța fonetică *-t/-ț-*.

– p. 557, s.v. *cizmulică*, s.f. Din *cizmă* + *-ică*. Derivarea corectă se face cu ajutorul suf. diminutival compus *-ulică*. La fel, sinonimul *cizmuliță*, s.f., provine din *cizmă* + *-uliță* (nu + *-iță*).

– p. 567, s.v. *clientelar*, *-ă*, adj. „care aparține clienților...” Din *client* (vezi și DEX², s.v.). Mai degrabă suntem de acord cu derivarea din *clientelă* + *-ar*, care ar corespunde și ca formă, nu numai ca sens, pentru care vezi NDN, s.v.

– p. 580, s.v. *coarneș*, *-ă*, adj. „cu coarne mari”. Din *corn* + *-eș*. Argumente formale și semantice ne conduc spre derivarea de la plural (din *coarne* + *-eș*).

– p. 591, s.v. *codălbăuță*, s.f. „codalbă mică”. Din *codalb* + *-uță*. Derivarea corectă este din *codalbă*, s.f. + *-uță*. Vezi și *codănea*, s.f., corect explicat din *codană*. La fel, *codănică*, s.f. „codăncuță” (din *codană*, s.f. + *-ică*; cf. *codănel*, nu din *codan* + *-ică*, p. 591, greșeală existentă și în DEX², s.v.), *codăniță*, s.f. „codăncuță” (din *codană*, s.f. + *-iță*, nu din *codan* + *-iță*, p. 591, cum zice și DEX²).

– p. 604, s.v. *coliniță*, s.f. „colină mică”. Din *colnic* + *-iță*. Evidența formală arată că termenul provine din *colină* + *-iță*, vezi și DA, s.v.

– p. 605, s.v. *colmatare*, s.f. „acțiunea de a colmata”. Din fr. *colmater* (probabil o greșeală de tehnoredactare). Cf. fr. *colmatage* (DEX², s.v.). Înainte de raportarea la fr. *colmatage*, ni se pare firească derivarea din *colmata*, vb. + suf. abstract *-re*, pentru care vezi NDN, s.v.

– p. 606, s.v. *colocăsanie*, s.f. „colocășie”. Din *colocășie* (*pisanie* + *cazanie*). Preferabilă este versiunea DA-ului: din *colocășie* + *pisanie* și/sau *cazanie*.

– p. 606, s.v. *colocășel*, s.m. „colăcaș”. Et. nec. Din *colocaș* (variantă pentru *colăcaș*) + *-el* sau direct din *colăcășel* (prin asimilare progresivă).

– p. 609, s.v. *colțura*, vb. „a face colțuri”. Din *colț*. Formula corectă și completă este: din pl. *colțuri* + suf. vb. *-a*, vezi și DA, s.v. La fel, p. 610, s.v. *colțuros*, -ă, adj. „cu multe colțuri; (fig.) neomenos” (din pl. *colțuri* + *-os*, vezi și DEX², s.v., nu din *colț* + *-os*). Pentru ultimul sens, am adăuga cf. *colți*, s.m.pl. („care își arată colții”).

– p. 616, s.v. *comițial*, -ă, adj. „care aparține comitetului; care provine de la comitet; referitor la comitet; referitor la comițiile din vechea Romă”. Din *comite* + *-al*. Termenul este un derivat din *comiție* + *-al*. Cf. fr. *comicial*, *-e*, *-aux*, adj. (din lat. *comitalis*). MDA-ul alătură sensurilor deja citate și pe cele referitoare la epilepsie, făcând confuzie între două omonime „aproape” etimologice: *comițial*₁, -ă, adj. (din *comiție* + *-al*, cf. fr. *comicial*) și *comițial*₂, -ă, adj., s.m.f. „(bolnav) de epilepsie, referitor la epilepsie” (corect explicat în DEX², s.v.: din fr. *comitial*) și trecându-le pe amândouă cu o etimologie greșită. În NDN, cele două omonime apar tot împreună, dar din fr. *comital*, care însă are sensul exclusiv medical (*/mal/ comital* < lat. *comitalis /morbus/*, vezi LEXIS, s.v.).

– p. 627, s.v. *concesionare*, s.f. „rezultatul acțiunii de a concesiona”. Din *concesie* + *-une* (sic!). Toate dicționarele consultate derivă termenul de la *concesiona* + *-re*.

– p. 628, s.v. *concietură*, s.f. „arc în jurul căruia se împletește părul; pieptănătură cu coc”. Din *conciat* + *-ură*. Sensul și particularitățile formale ne trimit, însă, la derivarea din *conci* + *-ătură*, pentru care vezi DA, s.v.

– p. 638, s.v. *conjuncturalism*, s.n. „tendință de a utiliza diverse împrejurări favorabile...”. Din *conjunctură* + *-(al)ism* (vezi și DEX², s.v.). Respectarea etapelor derivative, reale sau aparente, ne duce spre ipoteza obținerii cuvântului de la o bază *conjunctural* + *-ism* (pentru care vezi NDN, s.v.).

– p. 645, s.v. *consumabil*, -ă, adj. „care poate fi consumat”. Din *consum* + *-abil*. Din fr. *consumable* (DEX², s.v.). Din fr. *consommable* (NDN, s.v.). În nici un caz nu se pune problema derivării de la *consum*. Foarte probabil, este vorba de un împrumut din fr. *consommable* (vezi NDN, s.v.), la care adăugăm și engl. *consumable*. Termenul se folosește astăzi și ca substantiv (mai ales la plural, cf. fr. *consommables*, engl. *consumables* „/produse/ consumabile prin folosință”).

– p. 650, s.v. *contractabil*, -ă, adj. „care se contractă, capabil de a se contracta”. Et. nes., cf. fr. *contractile* (etimologie preluată din DEX², s.v.). Mai simplă este derivarea directă din *contracta*, vb. + *-bil*.

– p. 650, s.v. *contractibil*, -ă, adj. „contractil”. Din fr. *contractile*. Mai degrabă provine din *contractabil* (vezi supra), prin analogie cu seria adjectivelor terminate în *-ibil* (*corrigibil*, *credibil*, *pasibil*, *posibil*, *tangibil*, *traductibil* etc.). De asemenea, nu poate fi scoasă din calcul și o apropiere sinonimică de *contractil*.

– p. 661, s.v. *copilandră*, s.f. „fată în perioada de trecere de la copilărie la adolescență”. Din *copil* + *-andră*. Din *copilandru* (DEX²). Declarându-ne împotriva derivării directe din *copil* (*-andră* nu are valoare motională), alăturăm etimologiei corecte din DEX² o altă posibilitate, respectiv proveniența din *copilă* + *-andră*. Greșeala eliminării etapelor derivative și a trimiterii la rădăcină este perpetuată și la *copilandrică*, s.f. (din *copilandră* + *-ică*, nu din *copilandru*), *copilașă*, s.f. (din *copilă* + *-așă* sau din *copilaș* + *-ă*, în nici un caz din *copil* + *-așă*), *copilică*, s.f. (din *copilă* + *-ică*, nu din *copil* + *-ică*), *copiliță*, s.f. (din *copilă* + *-iță*, fără să fie, totuși, imposibilă derivarea motională din *copil*)²⁴.

– p. 689, s.v. *coșurel*, s.n. „coș mic”. Din *coșuri* + *-el*. Diminutivul nu poate proveni dintr-o bază de plural (contrazice principiul semantic), ci este un derivat firesc de la *coș* + suf. compus *-urel*. La fel se întâmplă și cu derivatul *coturel*, s.n. „cotișor” (din *cot* + *-urel*, nu din pl. *coturi* + *-el*).

– p. 699, s.v. *coțcărie*, s.f. „faptă de coțcar”. Din *coțcări* + *-ie*. Din *coțcar* + *-ie* (DEX², s.v.). Derivatul este mai degrabă obținut din s.m. *coțcar* (vezi și DA, s.v. *coțcă*)²⁵ decât din vb. *coțcări*.

– p. 720, s.v. *creștinător*, *-toare*, s.m.f., adj. „(persoană) care creștinează pe cineva”. Din *creștin* + *-ător*. În realitate, termenul este derivat de la o bază verbală: *creștina* + *-ător*. La fel se întâmplă cu *creștinătură*, s.f. „creștinare” (din *creștina* + *-ătură*, nu din *creștin* + *-ătură*), așa cum presupune, de altfel, și o mai atentă consultare a DA-ului.

– p. 722, s.v. *criminalicesc*, *-ă*, adj. „specific crimei, care se referă la crimă, de crimă”. Din *criminalic* + *-esc*. De fapt, este un derivat din *criminal* + *-icesc* (vezi și DA, s.v.), după modelul foarte bine reprezentat în epocă (începutul sec. al XIX-lea) al adjectivelor greco-latinești terminate în *-ικός*, *-ική*, *-ικών* / *-icus*, *-ica*, *-icum* și adaptate în română (vezi *analiticesc*, *catolicesc*, *diplomaticesc*, *ereticesc*, *eticesc*, *gramaticesc*, *practicesc* etc.). Același tip de derivare are loc și în cazul lui *ctitoricesc*, *-ă*, adj. „ctitoresc” (din *ctitor* + *-icesc*, nu din *ctitorie* + *-esc*, pentru care vezi MDA, s.v.).

– p. 736, s.v. *ctitorit*, *-ă*, adj. „întemeiat de un ctitor”. Din *ctitor*. De fapt, adjectivul este obținut prin conversiune din participiul vb. *ctitori*, derivat, la rândul lui, din *ctitor*.

– p. 749, s.v. *culturism*, s.n. „disciplină sportivă care urmărește reliefaarea și creșterea masei musculare”. Din *cultură* + *-ism* (etimologie preluată din DEX², s.v.). Din fr. *culturisme* (NDN, s.v.). Este greu de luat în considerare o raportare la sensul de „cultură fizică”, fapt care confirmă etimologia externă din NDN. Vezi și *culturist*, *-ă*, s.m.f. „persoană care practică culturismul” (din fr. *culturiste*).

²⁴ Toate derivatele sunt trecute în DA sub *copilă*, s.f.

²⁵ Vezi și TDRG³, s.v.

– p. 750, s.v. *cumincior*, -ă, adj. „cumințel”. Din *cuminte* + *-cior*. De fapt, sufixul care să determine o asemenea alternanță fonetică (-t/-č-) este *-ior*, nu *-cior* (vezi și DEX², s.v.).

– p. 760, s.v. *curățăciune*, s.f. „(Înv.) curățenie a sufletului”. Din *curăța* + *-iune*²⁶. Argumente formale conduc, însă, spre derivarea din *curăța* cu sufixul compus *-ăciune*. De asemenea, *curățătorie*, s.f. „loc unde se curăță...” provine mai degrabă din *curăța*, vb. (printr-o etapă intermediară *curățător*), față de varianta din DEX² și MDA, s.v. (*curățat*, s.n. + *-orie*). Vezi și modele analogice de construcție *călcător/călcătorie*, *mâncător/mâncătorie*, *prefăcător/prefăcătorie*, *spălător/spălătorie* etc.

– p. 762, s.v. *curelușă*, s.f. „curea mică”. Din *curele* + *-ușă*. Din *curea* + *-ușă* (DEX², s.v.). Conform criteriilor formal și semantic, baza derivativă este forma de singular, la care se adaugă suf. diminutival compus *-elușă*. La fel este derivat și diminutivul sinonimic *cureluță*, s.f. Din *curea* + *-eluță* (nu din *curele* + *-uță*).

– p. 766, s.v. *curtarisi*, vb. (Înv.) „a curta”. Din *curte* + *-isi*. De fapt, din *curta*, vb. + *-arisi*.

– p. 774, s.v. *cuviincios*, -oasă, adj. „plin de cuviință”. Din *cuviință* + *-os*. Este imperios necesară corectarea acestei erori (sperăm de transcriere), cu atât mai mult cu cât toate dicționarele dau forma corectă a sufixului (*-ios*), care permite transformarea lui *-ț-* în *-č-*. A se vedea și *cuvios*, -oasă, adj., derivat de la *cuvini*, vb. cu suf. adj. *-ios* (vezi DA), nu cu suf. *-os* (cum descoperim în DEX² și MDA, s.v.).

3.2. Derivarea prin substituție de sufixe:

– p. 360, s.v. *calcaric*, -ă, adj. „(rar) calcic”. Et. nes., cf. it. *calcareo*. După it. *calcareo* (NDN, s.v.). Între cele două, preferăm opțiunea din NDN, cu o nuanță în plus: din it. *calcareo*, prin substituția „sufixului” *-eo* cu suf. *-ic*.

– p. 366, s.v. *camaraderesc*, -ă, adj. „referitor la camarad”. Din *camaraderie* + *-esc* (vezi și DEX², s.v.). Argumente formale îndreptățesc luarea în considerare a unei substituții sufixale: din *camarader[ie]* + *-esc* (vezi și NDN, s.v.). La fel, *camaraderește*, adv. (din *camarader[ie]* + *-ește*, deci prin substituție, nu prin derivare progresivă).

– p. 370, s.v. *cancelarist*, -ă, s.m., adj. „funcționar într-o cancelarie”. Din *cancelar* + *-ist* (vezi și DA, sub forma *canțelarist*, s.v. *cancelar*). La derivarea (corectă din punct de vedere formal) propusă în MDA, o adăugăm și pe cea prin substituție sufixală (din *cancelar[ie]* + *-ist*), care aduce în plus o confirmare semantică²⁷. La fel *cancelaristic*, -ă, adj. „specific cancelariei” este mai degrabă un

²⁶ În DA, s.v. *curăți*, vb., este trecută forma *curățiciune*, s.f.

²⁷ Vezi și LM, care pune în relație semantică două cuvinte: *cancelarismu*, s.m. „apucături, principii, spirit, sistem de **cancelaristi**” și *cancelaristu*, s.m. „cel care lucrează într-o **cancelaria** publică”. Această explicație ne duce spre ideea că autorii LM-ului au avut în vedere derivarea lui *cancelarism* din *cancelarist* și a lui *cancelarist* din *cancelarie*, ambele prin substituție sufixală.

derivat (prin substituție) din *cancelar[ie]* + *-istic* (vezi și NDN, s.v.) decât o refacere dificilă după it. *cancelleresco* (vezi MDA, s.v.).

– p. 404, s.v. *catifelin*, -ă, adj. „cu aspect de catifea”. Din *catifelat* + *-in*. Din *catifelat* (DEX², s.v.). Prima variantă este imposibilă formal (ar fi rezultat un **catifelatin*), iar a doua este cu totul insuficientă și ambiguă. Derivarea corectă în acest caz este prin substituție de sufixe: din *catifel[at]* + *-in*, după modelul adjectivelor terminate în *-in* (*bleumarin*, *brilantîn*, *carmin*, *diamantin* etc.). La fel se întâmplă și cu adj. *catifeliu*, -ie, adj. „ca de catifea”: (din *catifel[at]* + *-iu* (prin analogie cu *maroniu*, *cafeniu*, *albăstriu*, *portocaliu* etc.), nu din *catifelat* + *-iu* (care ar fi dat **catifelatiu*). Propunerea etimologică din DEX², s.v. (din *catifea* + *-iu*) nu se justifică formal.

– p. 411, s.v. *căcăreață*, s.f. „instrument de lemn având forma cifrei 5, bătut în podul carului pentru susținerea loitrelor”. Din *căca* + *-eață*. Cum această variantă nu se susține cel puțin ca structură formală, propunem derivarea din *căcăr[ează]* (mai vechi și mai frecvent) + *-eață*. Posibilitatea derivării progresive directe din *căca* + *-ărează* este exclusiv teoretică pentru că sensul citat este extins din sensurile de bază ale lui *căcărează* (pentru relația dintre cele două paronime, vezi DA, s.v.).

– p. 424, s.v. *căpețea*², s.f. (Înv.) „capitel”. Din *căpețel* (vezi și DA, s.v.). O explicație etimologică mai clară și completă este: Din *căpeț[el]* + *-ea*.

– p. 432, s.v. *cărunțică*, adj. fem. „cărunțea”. Din *cărunt* + *-ică*. De fapt, derivatul are origine multiplă internă: din *cărunț[el]* + *-ică*, din *cărunț[ea]* + *-ică* sau direct din *căruntă*, f.sg. + *-ică*²⁸.

– p. 444, s.v. *cântecea*, s.f. (rar) „cântecel”. Din *cântec* + *-ea* (vezi și DA, s.v.). Termenul provine mai degrabă din mult mai frecventul *cântec[el]* + *-ea*.

– p. 447. s.v. *cârlău*, s.m. „cârlan”. Nu este suficientă, în stadiul actual al cercetării, simpla raportare la *cârlan*. Etimologia corectă este cea din DA, s.v.: *cârl[an]* + *-ău*.

– p. 451, s.v. *cârșelnic*, s.m. „cârcotaș; rău platnic; rău la inimă”. Din *cârșenie* + *-nic*. Cum această variantă nu are acoperire formală, propunem, de asemenea, o substituție: din *cârș[enie]* + *-elnic*.

– p. 473, s.v. *cercevică*, s.f. „cercevea mică”. Din *cercevea* + *-ică*. De fapt din *cercev[ea]* + *-ică*, deci prin substituție, nu prin adăugare.

– p. 476, s.v. *cermălaie*, s.f. (DA ms) (reg.) „larmă”. Din *cermălui*. Mai clar: din *cermăl[ui]* + *-aie*. Cf. *hărmălaie*.

– p. 480, s.v. *cevrică*, s.f. (Înv.) „gevea”. Din *cevrea* + *-ică*. Ca și în cazul lui *cercevică* (pentru care vezi supra), derivatul provine din *cevr[ea]* + *-ică*, soluție

²⁸ Despre această problemă și bibliografia aferentă, vezi Cristian Moroianu, „Structură, proces și substituție în mecanismul derivării”, comunicare ținută la Conferința Catedrei de limba română: *Limba română – stadiul actual al cercetării*, București, 29–30 noiembrie 2006, Facultatea de Litere, Universitatea din București.

corect prezentată în DA, s.v.: din *cevrea*, prin substituirea terminației *-ea* cu sufixul *-ică* (ca în *rândunea/rândunică* etc.).

– p. 487, s.v. *cheotură*, s.f. „cheotoare”. Et. nes., cf. *cheotoare*. Modele analogice funcționează și în acest caz, ceea ce presupune, într-adevăr, raportarea la sinonimul citat, însă prin substituție: din *cheo[toare]* + *-tură* (cf. *făcătoare/făcătură*, *fermecătoare/fermecătură*, *mestecătoare/mestecătură*, *stricătoare/stricătură*, *vindecătoare/vindecătură* etc.²⁹)

– p. 487, s.v. *chepenel*, s.n. „manta; căpeneag mic”. Din *chepeneag*. În loc de *chepeneagel*, diminutiv din *chepeneag* (DA, s.v.). Fiind, de această dată, de acord (parțial) cu etimologia din MDA, s.v., facem obișnuita și necesara completare: din *chepen[eag]* (variantă pentru *căpeneag*) + *-el*.

– p. 488, s.v. *cherestar*, s.m. „cherestegiu”. Din *cherestea* + *-ar*. Nu este vorba de derivare progresivă, ci de substituție: din *cherest[ea]* + *-ar*. Înlocuirea este mai clară în cazul lui *cherestărie*, s.f. „cherestegerie”. Din *cherest[ea]* + *-ărie* (nu prin derivare progresivă, cum se propune în MDA, s.v.).

– p. 495, s.v. *chiloșas*, s.m. Din *chiloși* + *-as* (vezi și DEX², s.v.). Nu putem lăsa, însă, la o parte derivarea din *chiloș[el]* + *-as* (care explică suficient și forma, și sensul; cf. *băieșas/băieșel*, care nu mai are nevoie de plural). Varianta completă este etimologia multiplă internă.

– p. 504, s.v. *chisoil*¹, s.n. „pungă de păstrat tutunul”. Din *chisea*¹. De fapt, din *chis[ea]*¹ + *-oi* (prin substituție, nu progresiv). La fel ptr. *chisoil*², s.n. „chisea de dulceață”. Din *chis[ea]*² + *-oi*.

– p. 514, s.v. *cilibache*, s.m., adj. „câine cu talia subțire”. Din *cilibiu* + (*d*)*ache*. Scurtat din *cilibidachi*, s.m. (DA, s.v.). Alăturăm variantei DA-ului (teoretic posibilă), substituția „sufixală”: Din *cilib[iu]* + *-ache*.

– p. 524, s.v. *ciobârlău*, s.m. „ciobănoi”. Din *ciobârlan* + *-ău*. De fapt, din *ciobârl[an]* + *-ău* (substituție, nu derivare progresivă).

– p. 524, s.v. *ciobârloi*, s.m. „ciobănoi”. Et. nec. Etimologia este evidentă: din *ciobârl[an]* + *-oi*. Cf. *ciobârlănoi*.

– p. 526, s.v. *ciocârloi*, s.m. „ciocârlan”. Din *ciocârlie* + *-oi* (vezi și DA, s.v.). Este posibilă o dublă etimologie internă: din *ciocârl[ie]* + *-oi* (moțional) și/sau din *ciocârl[an]* + *-oi* (augmentativ și expresiv).

– p. 540, s.v. *ciripelniță*, s.f. „vas în care se păstrează ciripia”. Din *ciripie* + *-elniță* (vezi și DA, s.v.). Corect și complet: din *cirip[ie]* + *-elniță* (substituție, nu derivare progresivă).

– p. 550, s.v. *ciumpaș*, -ă, adj. „noduros, strâmb”. Din *ciumpav*. Cf. ung. *csámpás* „cu picioare strâmbe, cu mers greoi” (vezi DA, s.v.). Dacă este un derivat intern, atunci nu se poate obține decât din *ciump[av]* + *-as*. Originea internă și cea externă nu intră în contradicție, cuvântul putând avea etimologie multiplă mixtă.

²⁹ Vezi DI, s.v.

– p. 590, s.v. *codarniț*, -ă, adj. „cu coadă”. Din *coadană* (sic!) + -ar + -niț. Declarându-ne categoric împotriva unei derivări simultane, avem în vedere o posibilă raportare la *cod[an, -ă] + -arniț*.

– p. 599, s.v. *colaboraționism*, s.n. „colaborare cu dușmanul ocupant”. Et. nec. Din fr. *collaborationnisme* (NDN, s.v.). Ca multe alte dublete similare, termenul s-a putut forma inclusiv pe teren românesc (din *colaborațion[ist] + -ism*, vezi și DEX², s.v.).

– p. 598, s.v. *colăcaș*, s.m. „sol, mesager”. Din *colac* + -aș. Nu există un impediment particular pentru eliminarea variantei propuse în DA, s.v.: *colăc[ar] + -aș*.

– p. 608, s.v. *colotău*, s.m. „hoinar”. Din *colotan*. Corect și complet: din *colot[an] + -ău*, vezi DA, s.v.

– p. 621, s.v. *complotism*, s.n. „tactică de complotist”. Din *complot* + -ism (vezi și DEX², NDN, s.v.). La această propunere (căreia nu i se pot aduce critici speciale) adăugăm posibilitatea provenienței din *complot[ist]* (mai vechi și mai frecvent) + -ism. Cf. it. *complotismo*.

– p. 621, s.v. *comportamentist*, -ă, s.m. și f. „adept al comportamentismului; de comportamentism”. Din *comportament* + -ist. Din it. *comportamentista* (vezi NDN, s.v.). Conform criteriului semantic, derivatul nu poate fi detașat de *comportamentism*, s.n. El provine din *comportament[ism] + -ist* (vezi și DEX²), eventual după modelul engl. *behaviorist*. În același timp, teoretic nu putem exclude posibilitate împrumutului din italiană, ceea ce face și mai interesant acest exemplu de etimologie multiplă mixtă.

– p. 644, s.v. *constituționalist*, -ă, s.m. și f., adj. „adept al constituționalismului; referitor la constituționalism”. Din *constituțional* + -ist (vezi și DEX², NDN, s.v.). Criteriul semantic, însă, ne conduce spre substituirea suf. -ism cu -ist: din *constituțional[ism] + -ist*.

– p. 649, s.v. *contondență*, s.f. „caracter contondent”³⁰. Din *contondent*. Din *contondent* + -ență (NDN, s.v.). Explicația elementară a creării acestui cuvânt (lăsată incompletă în MDA și greșită în NDN) este: din *contond[ent] + -ență*.

– p. 651, s.v. *contractualist*, -ă, s.m. și f., adj. „adept al contractualismului; referitor la contractualism”. Din *contractual* + -ist (vezi și DEX², s.v.). Din it. *contrattualista* (NDN, s.v.). Etimologia corectă este: din *contractual[ism] + -ist*, cf., eventual, it. *contrattualista*.

– p. 656, s.v. *conțopism*, s.n. „birocrăție”. Din *conțopist* + -ism. Conform definiției derivaționale „atitudine de conțopist, ansamblul operațiunilor făcute de un conțopist”, termenul se raportează la baza deja menționată, însă prin procedeul substituției: din *conțop[ist] + -ism*.

³⁰ Sensul este dat după NDN, s.v. În MDA, termenul are o semnificație curioasă: „lovire cu un corp contondent”.

– p. 657, s.v. *convertiza*, vb. „a supune convertizării”. Din *converti* + *-iza*. Procesul obținerii acestui verb (absent din DEX² și din NDN) este cu siguranță altul: fie din *convertizare* „proces (metalurgic sau electric) realizat cu ajutorul unui convertizor” (din *convertiz[or]* + *-are*, vezi, implicit, în DEX², s.v.; cf. fr. *convertissage*, vezi NDN, s.v.) a fost extras, prin derivare regresivă, un infinitiv scurt *convertiza*, fie acesta a fost obținut direct din *convertizor*, s.n., prin înlocuirea segmentului final *-or* cu suf. verbal *-a*. În ambele cazuri, *convertizare* și *convertizor* sunt atestate înaintea lui *convertiza* și pot explica semnificația acestuia.

– p. 659, s.v. *cooperativist*, -ă, adj., s.m. și f. „specific cooperativismului; adept al cooperativismului”. Din *cooperativism* cu schimbarea sufixului (DEX², s.v.). Din *cooperativ* + *-ist* (NDN, s.v.). De această dată, etimologia corectă și completă este dată de DEX², s.v.

– p. 661, s.v. *copilărea*, s.f. „copilărie”. Din *copil* + *-ărea*. Credem că substantivul discutat s-a format de la o bază *copilăr[ie]* + *-ea*, după modelul analogic al dubletelor *gingie/gingea*, *jaluze/jaluzea*, *jucărie/jucărea*, *poezie/poezea*³¹ etc. Un exemplu similar ar putea fi și *corăbea*, pl. *-ele*, *-iele*, s.f. „corăbioară”, p. 665, prin înlocuirea lui *-ie* cu *-ea* (și nu prin adăugare).

– p. 665, s.v. *corbalău*, s.m. „gârbaci mare”. Din *corbaci* + *-alău*. Vezi DA, s.v.: din *corbaci* (var. pentru *gârbaci*) „cu înlocuirea terminării *-aci* prin suf. augmentativ *-ălău*.”

– p. 666, s.v. *corcodea*, s.f. „corcodușă”. Et. nec. *Corcodea* (sau *curcudea*) poate fi refăcut astfel: fructele *corcodei* (*curcudei*)³², s.m. sunt *corcodelele*, s.f. pl. art. hot.; din această formă de plural s-a extras un nou singular feminin *corcodea* ca nume al fructului.

– p. 678, s.v. *corpănică*, s.f. „corpacă (mică)”. Din *corpancă* + *-ică*. O lectură mai atentă a DA-ului ar fi putut conduce la aflarea firească a etimologiei: din *corpan[că]* + *-ică* (cu trecerea accentului pe silaba penultimă).

– p. 751, s.v. *cumpănaș*, s.m. „companist”. Din *cumpanie* (= *companie*) + *-aș* (vezi și DA, s.v.). Baza derivativă este, într-adevăr, *cumpanie/companie*, dar procedeul nu este adăugarea, ci substituția de sufixe: din *cumpan[ie]* + *-aș*.

– p. 762, s.v. *curcubiță*, s.f. (Reg., în ghicitori) „curcubeu”. Din *curcubeu* + *-iță*. De fapt, derivarea se face aici prin substituția segmentului final *-eu* cu sufixul real *-iță* (așa cum, de altfel, trebuie citită formularea din DA: Cu alt sufix: *curcubiță*): din *curcub[eu]* + *-iță*.

³¹ Vezi J. Byck și Al. Graur, *Influența pluralului asupra singularului substantivelor și adjectivelor în limba română*, în vol. Jacques Byck, *Studii și articole. Pagini alese*. Ediție îngrijită și studiu introductiv de Florica Dimitrescu, București, Editura Științifică, 1967, p. 67–68.

³² Obținut, la rândul lui, din *corcod[uș]*, s.m. + *-el*, vezi DA, s.v.

– p. 774, s.v. *cuzism*, s.n. „curent ideologic... interbelic al cărui promotor a fost A.C. Cuza”. Din *Cuza* + *-ism* (vezi și DEX², s.v.). Această propunere etimologică, teoretic posibilă, trebuie considerată, după părerea noastră, secundară. Termenul nu poate fi detașat de *cuzist*, -ă, s.m.f., adj. „membru sau adept al mișcării ideologice și politice din jurul lui A.C. Cuza; care se subordonează sau promovează ideile mișcării conduse de A.C. Cuza”, derivat sigur din *Cuza* + *-ist* și care, deși neatestat în dicționarele consultate, apare în numeroase contexte de tipul: *antisemitism cuzist*, *avocat cuzist*, *candidat cuzist*, *conducător cuzist*, *deputat cuzist*, *fruntaș cuzist*, *grup cuzist*, *guvern cuzist*, *manifest cuzist*, *ministru cuzist*, *naționalist cuzist*, *partid cuzist*, *politician cuzist*, *spirit cuzist*, *stil cuzist*, *tineret cuzist*, *ținut cuzist*, *ziar cuzist*³³ etc. Frecvența mai mare a lui *cuzist*, faptul că el a fost sprijinit și de un omonim derivat de la numele domnitorului Al. I. Cuza, calitatea lui morfologică dublă (de adjectiv și de substantiv) și în sfârșit, numărul mai mare de sensuri și de contexte sunt argumente care susțin întâietatea cronologică a agentului și ipoteza ca acesta să constituie baza derivativă pentru *cuzism*: din *cuz[ist]* + *-ism*.

3.3. O serie de completări este necesară și în ceea ce privește etimologia multiplă mixtă, adică acele situații în care un termen cu structură analizabilă se poate explica prin derivare internă (progresivă, regresivă sau prin substituție), pe de o parte, și prin împrumut dintr-unul sau mai multe etimoane externe, pe de altă parte. Cele două modalități de îmbogățire a vocabularului (internă și externă) nu se exclud ci, dimpotrivă, reprezintă – simultan sau succesiv – o dublă posibilitate de explicare a originii cuvintelor. Iată câteva exemple care, după părerea noastră, necesită o asemenea abordare:

– p. 371, s.v. *cancerolog*, -ă, s.m. și f. “specialist în cancerologie”. Et. nes., cf. fr. *cancérologiste*. Cf. fr. *cancérologiste* (DEX², s.v.). Din fr. *cancérologue* (NDN, s.v.). Etimologia corectă și completă în acest caz este : din *cancerologie* (prin der. regresivă) și/sau din fr. *cancérologue*³⁴.

– p. 604, s.v. *colinar*, -ă, adj. Din *colină* + *-ar* (vezi și DEX², s.v.). Din fr. *collinaire* (vezi NDN, s.v.). Derivatul poate avea o etimologie multiplă mixtă : din *colină* + *-ar*, cf. fr. *collinaire*.

– p. 614, s.v. *comentativ*, -ă, adj. „care cuprinde comentarii”. Et. nec. Din *comenta* + *-t/iv* (vezi NDN, s.v.). Alături de posibila origine internă, pe care o

³³ Contextele au fost citate din documente de epocă și contemporane extrase de pe Internet. În limba română actuală mai există un omonim *cuzist*, -ă, s.m. și f. „elev sau absolvent al Universității ieșene Al. I. Cuza”.

³⁴ Atestat în *L'internaute encyclopédie. Dictionnaire de la langue française*, s.v. *cancérologue* (www.linternaute.com). Termenul este deja curent în documentele de specialitate de pe Internet. Este definit, cu sinonimele aferente, și pe site-ul fr.wiktionary, s.v. *cancérologue*.

găsim implicită în DA, s.v. *comenta*, credem necesară și indicarea unei etimologii multiple externe: Cf. fr. *commentatif*, it. *commentativo*, germ. *kommentativ*, engl. *commentative*.

– p. 617, s.v. *compactizare*, vb. „condensare”. Din *compact* (vezi și DEX², s.v.). Din *compactiza* (NDN, s.v.). Deși formal și semantic ambele modalități interne sunt posibile, nu putem ignora adaptarea după fr. *compactisation*, existență în multe alte cazuri (*candizare*, s.f., după fr. *candisation*; *carstificare*, s.f., după fr. *karstification* etc.).

– p. 617, s.v. *compactitate*, s.f. „însușirea de a fi compact; compacitate”. Din germ. *Kompaktheit*. Din *compact* + *-itate* (NDN, s.v.). Termenul este fără îndoială un derivat pe cale internă (din *compact* + *-itate*), posibil după un model extern (germ. *Kompaktheit*, fr. *compacité*)³⁵.

– p. 620, s.v. *complexifica*, vb. „a face să devină (sau a deveni) complex”. Din *complex* + *-ifica* (vezi și DEX², NDN, s.v.). După părerea noastră, nu poate fi negat și, în consecință, eliminat nici fr. *complexifier*, adaptat morfologic după verbele în *-ifica*.

– p. 618, s.v. *compărțitor*, *-toare*, s.m. și f., adj. „(persoană sau parte) care are ceva de împărțit cu altă persoană sau parte”. Din fr. *copartageant*. Etimologia corectă este: după fr. *copartageant* (calc lexical de structură morfematică).

– p. 619, s.v. *competitivitate*, s.f. „capacitatea de a face față concurenței; capacitatea de a fi competitiv”. Din *competitiv* + *-itate* (vezi și DEX², s.v.). Din fr. *compétitivité* (vezi NDN, s.v.). Indicarea simultană a celor două opțiuni etimologice este și aici varianta corectă: din *competitiv* + *-itate*. Cf. fr. *compétitivité*.

– p. 621, s.v. *componistic*, *-ă*, adj. „referitor la o compoziție muzicală”. Din *componist* + *-ic* (vezi și DEX², s.v.). Din it. *componistico* (vezi NDN, s.v.). Cum sensul nu face o legătură directă cu o bază internă *componist*, dăm prioritate originii externe, cu atât mai mult cu cât italiana este, alături de germană, principală furnizoare de termeni muzicali.

– p. 621, s.v. *comportamentism*, s.n. „behaviorism”. Din *comportament* + *-ism* (vezi și DEX², s.v.). Din it. *comportamentismo* (vezi NDN, s.v.). Termenul discutat este, în primul rând, un calc lexical de structură morfematică (din *comportament* + *-ism*, cf. engl. *behaviorism*, fr. *béhaviorisme*), dar poate fi, de asemenea, și un împrumut din it. *comportamentismo* (calchiat, la rândul lui, după același engl. *behaviorism*).

– p. 627, s.v. *concertistic*, *-ă*, adj. „de concert, referitor la concert”. Din *concert* + *-istic* (vezi și DEX², s.v.). Din it. *concertistico* (vezi NDN, s.v.). Cum fiecare dintre cele două variante se susține, trebuie să le avem în vedere pe amândouă: din *concert* + *-istic*, cf. it. *concertistico*.

³⁵ Vezi DEX², s.v.: din *compact* + *-itate* (după germ. *Kompaktheit*).

– p. 678, s.v. *corporatist*, -ă, s.m. și f., adj. „(persoană) care aderă la corporatism; referitor la corporatism”. Din *corporație* + -ist. Din *corporatism* + -ist (DEX², s.v.). Din fr. *corporatiste* (NDN, s.v.). Etimologia corectă și completă este, inclusiv în acest caz, de tip mixt: din *corporat[ism]* + -ist, cf. fr. *corporatiste*.

4. Concluzii

4.1. Prezentarea modalității sau modalităților de formare a derivatelor cu sufixe la nivel lexicografic necesită, cu precădere, respectarea principalelor criterii de stabilire a unei etimologii interne corecte: criteriul formal, cel semantic, cel cronologic, criteriul logic etc. Acest fapt înseamnă, pe de o parte, găsirea unor soluții etimologice care să nu inducă în eroare pe cei care consultă, la un moment dat, dicționarul. Astfel, este bine să fie evitate derivările care conduc la cuvinte inexistente de tipul **cafenuță*, **catif(e)uță*, **călibitate*, **călică*, **căluță*, **căpenie*, **căzmuță*, **cârpie* etc.; **catifelatin*, **catifelatiu*, **cevreică* etc. De asemenea, e bine să fie respectată forma adecvată a sufixelor, mai ales când aceasta produce alternanțe fonetice la nivelul radicalului sau când este vorba de sufixe compuse (-ioară î.l.d. -oară, -ător î.l.d. -tor, -elușă î.l.d. -ușă, -ică î.l.d. -ică, -eluță î.l.d. -uță etc.). Pe de altă parte, criteriul semantic presupune corelarea opțiunii derivate cu definiția derivatului a cărui etimologie este căutată: *cadrilatură* se referă la „ceva cadrilat” (nu la *cadrița*, vb.), *caicașul* este un „caic mai mic” (nu un *caiac* mai mic), *caisiu* este „culoarea caisei” (nu a *caisului*), *cârpăcia* denumește „meseria cârpaciului” (și nu trebuie confundată cu *cârpăcire*, s.f. „rezultatul acțiunii de a cârpăci”), *cercurel* înseamnă „cerc mic” (nu *cercuri* mici), *codăniță* are o valoare mai degrabă diminutivă (de la *codană*) decât una motională (de la *codan*) etc. Din punct de vedere logic, *cancelarist* nu se explică în primul rând ca dublură sinonimică a lui *cancelar*, ci aduce o informație suplimentară față de *cancelarie*, *cărunțică* se justifică (inclusiv gramatical) prin relația diminutivă cu femininele *căruntă* și *cărunțea* și motională cu masculinul *cărunțel* (nu este un derivat direct și ambiguu semantic de la *cărunt*) etc.

4.2. Nu trebuie acordată exclusivitate uneia sau alteia dintre cele două modalități de îmbogățire a vocabularului (internă și externă), fiind utilă menționarea, acolo unde există argumente, a ambelor procedee, indiferent de natura lor (derivare și calc, derivare și împrumut, derivare din baze diferite etc.). Această formulă etimologică este obligatorie cel puțin în cazul calcului lexical de structură morfemică (vezi, spre exemplu, *comportamentism*, care nu este o creație exclusiv internă pentru că denumește o concepție privitoare la psihologia comportamentală descoperită și promovată în cultura americană modernă de J. B. Watson).

4.3. Dicționarele nu pot nega la nesfârșit etimologia multiplă internă și nici pe cea mixtă pentru că ele au devenit, prin numărul mare de situații, o realitate care nu mai poate fi ignorată și nici tratată inconsecvent la nivel lexicografic. Astfel, dacă există argumente formale, semantice, logice etc., trebuie să fie evidențiată posibilitatea unei duble sau chiar triple etimologii: *cărticică*, s.f., prin derivare progresivă și/sau prin substituție de sufixe, *cățelușă*, s.f., prin derivare diminutivală și/sau moțională, *certăreț* din *ceartă*, s.f. („cel care caută ceartă”), dar și din *certa*, vb. („cel care se ceartă”), *chițibușărie* din *chițibușar*, s.m. („ceea ce face chițibușarul”), dar și din *chițibuș*, s.n. („acțiune plină de chițibușuri”), *ciocârloi*, s.m., din *ciocârlie* („masculul ciocârliei”), dar și din *ciocârlan*, s.m. (ca sinonim mai expresiv al acestuia) etc.

4.4. De asemenea, dicționarele actuale trebuie să țină într-o măsură mai mare cont de concepția lexicologică bine documentată și plină de intuiție a autorilor vechiului dicționar academic. Este vorba mai ales de derivarea prin substituție de sufixe (reale sau aparente) care, în unele cazuri, reprezintă unica modalitate de explicare a provenienței interne a unui cuvânt (vezi *catifelin*, *catifeliu*, *căpețea*, *cântecea*, *cârlău*, *chiso*, *ciripelniță*, *colotan* etc.). Prin luarea în considerare a substituției sufixale se pot evita formule cu totul nefericite (vezi *conțopism* < *conțopist* + *-ism*), insuficiente și ambigue (vezi *cârlău* < *cârlan*, *chepenel* < *chepeneag*, *ciumpaș* < *ciumpav*, *colotău* < *colotan* etc.).

4.5. În sfârșit, deși recunoașterea unui fapt imposibil (la un anumit stadiu al cercetării) este firească, recomandăm limitarea pe cât posibil a soluției extreme „etimologie necunoscută”, mai ales atunci când ea nu este obligatorie (vezi *câmpiu*, *-ie*, derivat din *câmp* și/sau din *câmpie*, *chiorcăi*, formație verbală onomatopeică, *ciocârliță*, *ciotolog*, *colocășel*, *ciobârloi* etc., obținute prin diferite modalități derivative sau prin contaminare).

BIBLIOGRAFIE ȘI ABREVIERI

DA	=	<i>Dicționarul limbii române</i> . Tomul I, partea a II-a (C), București, Tipografia ziarului „Universul”, 1940.
DEX ²	=	<i>Dicționarul explicativ al limbii române</i> . Coordonatori: Ion Coteanu, Luiza Seche, Mircea Seche, Ediția a II-a, București, Editura Univers Enciclopedic, 1996.
DI	=	<i>Dicționarul invers al limbii române</i> . Institutul de Lingvistică din București, Editura Academiei Române, 1957.
LEXIS	=	<i>Dictionnaire de la langue française</i> . Coordonator: Jean Dubois, Paris, Larousse, 1994.
LM	=	<i>Dicționarul limbei române</i> , de A.T. Laurian și I.C. Massim. Tomu I (A–H), București, Noua tipografie a laboratorilor români, 1871 (1873).

- MDA = *Micul dicționar academic*. Redactori responsabili: acad. Marius Sala și Ion Dănăilă, vol. I (literele A–C), București, Editura Univers Enciclopedic, 2001.
- NDN = *Noul dicționar de neologisme*, de Florin Marcu, București, Editura Academiei Române, 1997.
- TDRG³ = *Rumanisch-deutsches Wörterbuch*, de H. Tiktin. Ediția a III-a, îngrijită de Paul Miron și Elsa Lüder, band I (A–C), Cluj-Napoca, Clusium, 2000.

*Facultatea de Litere
Universitatea din București
Str. Edgar Quinet nr. 5–7*

NOTE ETIMOLOGICE

ÁBRIG s.n., „rindea mecanică”, este înregistrat în Gl. Munt., p. 13 în următorul context: „Doagele le luăm de acolo...le subțiem, pe urmă le dăm la *ábrig*, pă muchie”.

Este împrumut din germ. *Abrichter* „ajustor, rabotor (în lemn)” (DGR), rezultat prin suprimarea silabei finale și sonorizarea lui [h].

BÂNZIC s.n., „ferăstrău mecanic; circular” (Gl. Munt., p. 30) provine în mod cert din germ. *Bandsäge* „ferăstrău-bandă” (DGR). Cuvântul a depășit aria sa dialectală și a pătruns în presa scrisă, unde apare sub forma derivatului *banzicar*, în lista de profesii din industria lemnului.

În Oltenia cuvântul are forma *banțig* (Bărbuț, p. 18), care poate fi și sub influența bg. *банциг* „idem” (BER I, p. 32), având aceeași origine.

BASCHIE s. f., „laț, șipcă”, este cunoscut în Muntenia (Gl. Munt., p. 30) ca element de construcție a caselor de paianță.

Se explică simplu prin bg. *баския* 1. „șipcă, grindă subțire, care servește la susținerea altor grinzi” 2. „șipcă subțire, folosită la fixarea cercurilor pe butoaie” (< tc. *baske*-cf. RBE I, p. 426).

BAU interj. este „un cuvânt folosit de muncitorii forestieri pentru a anunța, între ei, plecarea unei încărcături de bușteni pe canal” (Gl. Munt., p. 31; Lexic reg., p.74). Credem că este vorba de o adaptare fonetică ușor de admis a germ. *Baum* „arbore, copac”, întâmplător asemănătoare cu onomatopeea *bau-bau*.

BEFLÓRUL s. art., „numele unei varietăți de mere”, este definit astfel în Gl. Munt., p. 38 de către subiectul anchetat: „*Befloru* este p-o parte roșie și p-o parte galbenă”. Numele acesta reprezintă o deformare a denumirii științifice *Belle fleur jaune* (cf. Pomologia, p.74.), care are și un corespondent românesc parțial, anume „*frumos galben*”, cunoscut în alte părți ale țării.

CABZĂURI s. pl. înseamnă „lemne, butuci pe care alunecă roțile războiului (= dispozitivul pe care stă bușteanul la ferăstrăul de apă)” și este înregistrat în Gl. Munt., p. 58.

După părerea noastră, reprezintă pluralul cuvântului **cabză*, rezultat prin trunchiere din germ. *Kappsäge* „ferăstrău pendular” (DGR) și, totodată, prin transferul de sens de la „ferăstrău” la obiectul prelucrat de acesta.

CAVÂRMĂ s. f., cu sensul „ciulama”, este un oltenism rar întâlnit (Bărbuț, p. 38), care provine după părerea noastră din bg. *каварма* „terci, cașă; rântaș” (< tc. *kivirma*- cf. BER II, p. 123). Pare să nu fie același cuvânt cu *cavûrmă* „un soi neprecizat de mâncare”, considerat în DA ca împrumut din tc. *kavurma* „mâncare (carne) prăjită”.

CĂTRÚNĂ s. f., „troacă, tărtăcuță (un fel de ploscă din tărtăcuță); vas de scos boasca din cazan” (Bărbuț, p. 42) sau „tîgvă (*Lagenaria siceraria*)”, este inserat, fără etimologie, în DA.

Provine fără îndoială din bg. *кратуна*, prin metateză. Sensurile acestuia explică pe deplin cuvântul nostru: 1. „plantă din familia Cucurbitaceelor (*Cucurbita lagenaria*), care face un fruct ca o tîgvă”. 2. „vas din fructul plantei respective, folosit pentru scos apă”. 3. (dial.) „vas pentru vin”. 4. (fig. și depr.) „cap; femeie proastă” (BER II, p. 722–723).

MACHE interj. (Olt.), cu variantele *măchea*, *măichea*, „exprimă mirare, nedumerire, curiozitate, frică, nemulțumire (și care servește adesea pentru a introduce sau a întări o propoziție interogativă); ei oare, măre, drace!” (DLR). Nu are etimologie în dicționarele care îl înregistrează (DEX, DLR, MDA).

După părerea noastră, este împrumutat din bg. *макя* (variante *макье*, *маАке*, *IPAŽX*), cuvânt regional (Bulgaria de vest și de sud), care are valori semantice aproape identice cu rom. *mache*, adică „mirare, nemulțumire, refuz, dezacord, îndoială” (BTR, BER III, p. 622). Întrebunțările sale sunt și ele similare cu ale cuvântului-titlu. Iată două exemple extrase din BTR: *МаАке, каква ли ще бъде тая работа* „Oare ce treabă va fi asta”; *МаАки, да не съм луд да му вярвам*. „Mache, doar n-oi fi nebun să-l cred”. Etimonul cuvântului bulgăresc nu este altul decât substantivul *маАка* „mamă, maică”, formele specificate mai sus căpătând valoare interjecțională (BER III, p. 616 și 622). Acest fenomen s-a întâmplat și cu rom. *măiculiță*, devenit în anumite contexte simplă interjecție (DLR s. v.).

MALAMĂȘCĂ s. f., „scândurică cu muchie dreaptă cu care se netezește tencuiala aplicată pe zid, după care acesta se drișcuie” este un oltenism înregistrat în GL. Olt., p. 62; îl găsim sub forma *malamúșcă* și la Bărbuț, p. 124.

Provine din bg. *маламашка* „scândurică cu mâner, folosită pentru nivelat tencuiala proaspătă” (BTR, 1963). La rândul său, cuvântul este luat din tc. *malala* „a lucra cu mistria, a tencui”, format apoi pe teren bulgăresc (BER III, p. 625).

OPÁU s. n. (pl. *opauri*) are sensul „abataj” și este cunoscut în partea de nord a Munteniei (Gl. Munt., p. 322).

După toate probabilitățile, a rezultat prin trunchiere și disimilare vocalică din germ. *Abbaupass*, termen din limbajul minerilor însemnând „culoar, coridor de exploatare” (DGR).

TOCĂRIE s. f. col., „lemnăria necesară în construcția casei (uși, ferestre etc.)”, deși cuvânt bine cunoscut în limba vorbită, nu este inserat în dicționarele noastre. Apare numai în Oltenia (Bărbuț, p. 202), cu semnificația „totalitatea ușilor și ferestrelor de la casă, inclusiv tocurile acestora”, având și varianta *stocărie* (p. 186). Acesta din urmă este înregistrat în DLR, cu mențiunea, „etimologie necunoscută”, evident fără a se face vreo legătură între cele două cuvinte.

Nu este deloc greu să se stabilească originea cuvântului-titlu, dacă pornim chiar de la definiția sa, în care *toc* este elementul esențial. Așa cum arată chiar DLR, *toc*¹ are sensul (II) de „cadru de lemn, (rar) de metal etc., în care se fixează, la o construcție, ferestrele și ușile”. Rezultat din *toc* + suf. col. -*ărie*, cuvântul a servit apoi, cu ajutorul prefixului *s-*, la formarea variantei *stocărie*, menționate mai sus.

BIBLIOGRAFIE

Bărbuț	=	Dorina Bărbuț, <i>Dicționar de grai oltenesc</i> , Craiova, 1990.
BER	=	<i>Български етимологичен речник</i> , Sofia, 1971–.
BTR	=	= <i>Български тълковен речник</i> , Sofia, 1955.
DGR	=	Academia Republicii Socialiste România, <i>Dicționar german-român</i> [Coordonare și revizie Mihai Isbășescu și Maria Iliescu], București, 1966.
Gl. Munt.	=	<i>Glosar dialectal. Muntenia</i> , de Maria Marin, Iulia Mărgărit, București, 1999.
Gl. Olt.	=	<i>Glosar Oltenia</i> , întocmit sub conducerea lui Boris Cazacu, de Galina Ghiculete, Paul Lăzărescu, Nicolae Saramandu și Magdalena Vulpe, București, 1967.
Lexic reg.	=	<i>Lexic regional</i> , I, redactor coordonator Gh. Bulgăr, București, 1960 (Societatea de Științe Filologice).
Pomologia	=	<i>Pomologia R. P. R. Mărul</i> , vol. II, Editura Academiei, 1964.
RBE	=	<i>Речник на български език</i> , Sofia, 1975–.

București, Bd. Alexandru Obregia nr. 24

Nicolae Saramandu

LIMBA TEXTELOR VECHI AROMÂNEȘTI ÎNTR-O CERCETARE RECENTĂ

Într-o lucrare recentă*, Nistor Bardu studiază limba textelor aromânești de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, datorate scriitorilor moscopoleni Theodor Anastas Cavallioti, Daniil Moscopoleanul și Constantin Ucuta, fiind prima cercetare consacrată acestor texte.

Într-un document din epocă, scris în latină, citim despre Moscopole: „*Moscopolis* sita est in Macedonia, confiniis Albaniae, urbs amplissima non modo in tota Graecia, sed etiam fere per totum Turcarum imperium” (Papahagi 1909: 20).

În afară de *Academia* grecească, la Moscopole a funcționat în secolul al XVIII-lea (între 1731 și 1769) singura tipografie cu caractere grecești de pe teritoriul fostului Imperiu Otoman, care se adăuga celorlalte două tipografii din cadrul *Academiilor* înființate de domnitorii fanarioți la București și la Iași.

Tipografia s-a distrus, prin incendiere, la primul atac, din 1769, al musulmanilor asupra Moscopolei (Peyfuss 1989: 43, 86). Din acest motiv, dar și din cauza presiunilor exercitate îndeosebi de clericii greci, Cavallioti, Daniil și Ucuta nu și-au tipărit lucrările la Moscopole. Deși erau destinate conaționalilor lor (Cavallioti și Daniil și-au scris operele la Moscopole), acestea au văzut lumina tiparului departe de ținuturile natale ale autorilor, la Veneția (Cavallioti, 1770; Daniil, 1794) și Viena (Ucuta, 1797, în tipografia marchizilor Pulliu, aromâni de origine).

Cunoscutul albanolog G. Meyer afirma, în 1895, că operele lui Daniil și Cavallioti sunt „cele mai importante monumente de limbă pentru cunoașterea și studierea albanezei și a aromânei din secolul trecut [al XVIII-lea]” (apud Papahagi 1909: 9). Apreciind la superlativ manualul de lectură în patru limbi al lui Daniil, B. Kopitar, întemeietorul lingvisticii balcanice, îl aseamnă, la 1822, pe autorul lui cu Comenius, fondatorul pedagogiei moderne: „s-ar putea aproape spune că [Daniil] a fost un Comenius [1592–1670]” (apud Peyfuss 1989: 56).

În legătură cu *Prōtopeiria* „Prima învățătură” a lui Th. A. Cavallioti, menționăm că în 1934 Marcu Beza a descoperit la muntele Athos o copie în manuscris, anterioară anului tipăririi lucrării (1770), datorată chiar lui Cavallioti și

* Nistor Bardu, *Limba scrierilor aromânești de la sfârșitul secolului al XVIII-lea (Cavallioti, Daniil, Ucuta)*, Constanța, Ovidius University Press, 2004, 225 p.

care ar reprezenta „una din primele redactări, destinată verificărilor, reviziilor și îmbunătățirilor” (G. Piccillo, FD, XV, 1996: 93) a *Glosarului* trilingv greco-aromân-albanez al învățatului moscopolean. Rezultă că *Glosarul* a fost întocmit de Cavallioti cu câțiva ani mai înainte de 1770.

Operele scriitorilor aromâni de la sfârșitul secolului al XVIII-lea au fost publicate, într-un volum, în 1909, de către Pericle Papahagi, care nu menționează decât în treacăt unele particularități ale textelor; apar formulări precum „dialectul întrebuițat acolo este acela din Moscopole” (p. 48) sau: „proteticul *a* lipsește în genere în dialectul moscopolean” (p. 323), fără ca editorul să fie preocupat de individualizarea „dialectului” prin relevarea unor particularități caracteristice. Amintim că Roja, cu un secol mai înainte (la 1809), menționase cel dintâi, ca unități în cadrul aromânei, „dialectele [...] voscopolitan, grabovean, gremostean, gopistan, mețovitean sau epirotean” (Roja 1809: 6), enumerare care – deși se întemeia pe impresii personale – nu e lipsită de interes (corespunzând, în mare parte, realități dialectale). Reținem faptul că e menționat „dialectul voscopolitan”, alături de care apare, însă, cel „grabovean” (prin care nu putem ști ce înțelegea Roja, pentru că în localitatea Grabova, aflată la mică distanță de Moscopole, se vorbește, până astăzi, „dialectul” moscopolean).

Nici Th. Capidan (1932) nu a analizat prea amănunțit limba operelor scriitorilor aromâni din secolul al XVIII-lea și nu a identificat eventualele particularități ale graiului moscopolean. Despre lucrarea lui Cavallioti spune că „reproduce graiul din Albania” (Capidan 1932: 52); despre Daniil afirmă: „ca particularități dialectale, limba lui Daniil se apropie mai mult de graiul fărșeroților” (*id.*, 59), pentru că Daniil redă prin ε (= $\ddot{a}$) pe $\ddot{a}$ (i): *putsenu* pentru «putsînu» (*ibid.*). Cât despre Ucuta, menționează doar că „limba lui Ucuta se identifică cu cea a lui Cavallioti și Daniil” (Capidan 1932: 63).

Referitor la Daniil, Th. Capidan semnalează însă forme ca adj. pl. *marî* (toate cele patru atestări), *lardzi*, care în celelalte graiuri aromânești, inclusiv cel fărșerot, apar ca *mări*, *lărdză* (cu alternanța *a/ă* în radical). *Marî* apare și la Ucuta (două atestări). Menționăm, tot la Daniil, forma *dă* (ind. și conj. prez. 3 sg., pl.), dar, la Ucuta, *se nă da* (65/3), ca în majoritatea graiurilor aromânești. Acestea sunt particularități ale graiului moscopolean, pe care Th. Capidan nu le precizează ca atare, și care se regăsesc în *Codex Dimonie* (începutul secolului al XIX-lea), ceea ce înseamnă că și *Codex Dimonie* ilustrează graiul moscopolean.

Era, așadar, necesar un studiu privind limba acestor texte. Este ceea ce și-a propus Nistor Bardu în lucrarea apărută în anul 2004, în care urmărește două obiective:

a) să prezinte **grafia** textelor studiate, cu observații privind redarea, cu alfabet grecesc, de către autori, a sunetelor din aromână și modul în care textele au fost transliterate în alfabetul latin de către editori; Nistor Bardu a avut în vedere, în

special, ediția din 1909, realizată de Per. Papahagi, care a publicat integral textele celor trei scriitori, fiind și singurul editor, până în prezent, al *Abecedarului* lui C. Ucuta (lucrare descoperită târziu, în 1908);

b) să descrie **sunetele** (vocale, consoane, diftongi), cu precizarea particularităților lingvistice (dialectale) ale textelor, pe baza cunoștințelor actuale despre graiurile aromânei.

În capitolul consacrat *grafiei* textelor, Nistor Bardu urmărește atent felul în care scriitorii moscopoleni au redat aromâna servindu-se de literele grecești. Autorul semnalează atât unele inconsecvențe în textele celor trei scriitori, cât și anumite erori în transpunerea, de către editori, a textelor în alfabetul latin. Menționăm faptul că Nistor Bardu a confruntat textele editate de Per. Papahagi (1909) cu edițiile recente pentru doi dintre scriitorii moscopoleni, realizate de filologi germani: Daniil (reeditat de Jürgen Kristophson, München, 1974) și Cavallioti (reeditat de Armin Hetzer, Hamburg, 1981), făcând importante și întemeiate observații și corecturi. De asemenea, Nistor Bardu a comparat grafia textelor studiate cu cea din *Liturghierul aromânesc* (ediția Matilda Caragiu Marioțeanu, București, 1962) și *Codex Dimonie* (publicat de G. Weigand, Leipzig, 1894–1899), constatând o anumită unitate în modul de utilizare a alfabetului grecesc pentru scrierea aromânei la sfârșitul secolului al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea.

În capitolul *Fonetica*, cel mai dezvoltat, Nistor Bardu analizează cu minuțiozitate *vocalele* (inclusiv vocalele scurte finale și diftongii), *consoanele* (și grupurile consonantice), *accidente fonetice*. Autorul raportează în permanență fenomenele studiate la contribuțiile recente privind structura dialectală a aromânei și la cunoștințele personale de vorbitor nativ al graiului moscopolean. Rezultatele la care ajunge cu privire la trăsăturile lingvistice ale textelor sunt importante și convingătoare.

Dintre particularitățile fonetice semnalate de autor ca fiind caracteristice graiului moscopolean menționăm:

1) forma *dă*, față de *da* în restul aromânei; trebuie adăugate formele de pl. adj. *mari* și *lardzi*, față de *mări* și *lărdzâ* în celelalte graiuri aromânești (forme semnalate de Capidan la Daniil);

2) forma *duminică* (Daniil), față de *dumânică* în celelalte graiuri;

3) absența lui *u* final asilabic după *m* (Ucuta face precizarea ca atare).

Alte particularități sunt comune moscopolenilor și fărșeroților:

1) reducerea grupurilor consonantice *rn* și *rl* la *r*: *ęarră*, *carră*, *dzinirră*, *cuscurru*, pt. *įarnă*, *carne*, *dzinirli*, *cuscurlu* în celelalte graiuri;

2) forma *vinîț* (Daniil, Ucuta), față de *yiniț* în celelalte graiuri;

3) rostirea *įărru*, față de *jarŭ* în celelalte graiuri;

4) reducerea diftongilor *ęa*, *ęa* la *ę*, *ę*.

S-ar adăuga reducerea lui *ęa* la *a* după *r*: *amara*, *mul'ara*, pt. *amareęa*, *mul'aręa*.

În sfârșit, alte particularități caracterizează graiurile din Albania în ansamblu. Este vorba, în primul rând, de sistemul vocalic cu 6 unități (nu există opoziție fonologică între *ă* și *â*: *rău* „râu”), prin care graiurile din Albania se aseamănă cu meglenoromâna și istroromâna și, apoi, de lipsa lui *a* protetic înaintea unor cuvinte care încep cu *r*: *rrământă*, *rrăne*, (*r*)*roșu* etc.

O inovație caracteristică graiului fărșerot nu se regăsește în textele scriitorilor moscopoleni. Este vorba de reducerea grupului consonantic *mn* > *m*: *scamnu* (la toți autorii), *lemnu* (Cavallioti, Daniil), *semnu* (Cavallioti, Ucuta). Se evidențiază, astfel, unitatea graiului moscopolean și delimitarea lui de graiul fărșerot.

Alte particularități vor ieși la iveală când Nistor Bardu va dezvolta lucrarea cu capitolele consacrate morfosintaxei și lexicului.

Identificarea și descrierea unităților dialectale ale aromânei este o sarcină a dialectologiei românești actuale. Nici Th. Capidan (care a fost directorul liceului român din Salonic timp de zece ani, între 1909 și 1919), nici Tache Papahagi nu au efectuat cercetări sistematice de teren la aromânii din sudul Dunării. Doar graiul fărșerot a fost descris mai amănunțit, pe baza unei călătorii de o lună de zile (1930), de către Th. Capidan, în cunoscuta sa lucrare, *Fărșeroții*, publicată în *Dacoromania* (în 1931). Înaintea celor doi învățați aromâni, G. Weigand vizitase, vreme mai îndelungată, la sfârșitul secolului al XIX-lea, așezările aromânești din fostul Imperiu Otoman, descriind graiul din Olimp într-o lucrare aparte (1888) și publicând, ulterior, rezultatele cercetărilor în monografia în două volume, *Die Aromunen* (1894–1895). De la G. Weigand provine cunoscuta împărțire a aromânei în *graiuri de nord* și *graiuri de sud*, pe baza câtorva particularități (șase la număr), dintre care menționăm una din domeniul morfologiei: formele de perfect simplu de tipul *deadși*, *featiși*, *arsiși*, întâlnite în graiurile din sud, cărora le corespund *dideși*, *fățeși*, *arseși* în graiurile din nord. Este vorba, de fapt, de păstrarea conjugării a III-a la verbele moștenite din latină, în graiurile din sud, care au trecut la conjugarea a II-a în graiurile din nord. Deși, în 1909, Per. Papahagi se pronunțase vehement împotriva împărțirii făcute de G. Weigand (pe motivul întemeiat că „aromânii, atât în trecut cât și în timpul de față, au fost și sunt amestecați, trăind laolaltă la nord, sud sau centru, aromâni din diferite ramuri” (Papahagi 1909: 318), propunând să se revină la denumirile locale, așa cum procedase cu un secol mai înainte (1809) G. C. Roja, bipartiția dialectală a aromânei, în *graiuri de nord* și *graiuri de sud*, a fost acceptată de Th. Capidan și Tache Papahagi. Cei doi lingviști vorbesc și de principalele *ramuri* (sau *tulpini*) ale aromânilor, fără să le individualizeze, însă, prin particularități de grai: *pindenii*, *grămostenii*, *fărșeroții* (Th. Capidan 1932), la care T. Papahagi îi adaugă pe *moscopolenii* și pe *muzăchearii* (Papahagi 1932).

La capătul unui studiu riguros, competent, Nistor Bardu confirmă existența ca unitate dialectală distinctă în cadrul aromânei a *graiului moscopolean*, pe care noi l-am identificat și l-am descris pentru prima dată, în urmă cu peste trei decenii, pe baza cercetărilor de teren la aromânii moscopoleni stabiliți în Dobrogea (vezi Saramandu 1972 și, recent, Saramandu 2003, 2004, 2005). Este graiul în care, la sfârșitul secolului al XVIII-lea, și-au scris operele Cavallioti, Daniil și Ucuta și care se vorbește până astăzi în așezările aromânești din apropiere de Moscopole (satele Nicea, Lânga, Greava, Șipsca).

Aplecat cu pasiune asupra textelor aromânești vechi, cu o pregătire temeinică în domeniul istoriei limbii și al balcanologiei, Nistor Bardu a realizat un studiu remarcabil, ale cărui rezultate vor fi reținute de specialiștii în domeniu. L-a realizat cu lăudabilă devoțiune față de graiul moscopolean, care este și graiul său matern.

BIBLIOGRAFIE

Capidan 1932	=	Theodor Capidan, <i>Aromânii. Dialectul aromân</i> , București, 1932.
Papahagi 1909	=	Per. Papahagi, <i>Scriitori aromâni în secolul al XVIII-lea (Cavallioti, Ucuta, Daniil)</i> , București, 1909.
Papahagi 1932	=	Tache Papahagi, <i>Aromânii</i> (curs litografiat), București, 1932.
Peyfuss 1989	=	Max Demeter Peyfuss, <i>Die Druckerei von Moschopolis, 1731–1769</i> , Wien/Köln, 1989.
Roja 1809	=	Gheorghe Constantin Roja, <i>Măestria ghiovăsirii românești cu litere latinești, care sânt literele Românilor ceale vechi</i> , Buda, 1909.
Saramandu 1972	=	Nicolae Saramandu, <i>Cercetări asupra aromânei vorbite în Dobrogea. Fonetica. Observații asupra sistemului fonologic</i> , București, 1972.
Saramandu 2003	=	Nicolae Saramandu, <i>Studii aromâne și meglenoromâne</i> , Constanța, 2003.
Saramandu 2004	=	Nicolae Saramandu, <i>Romanitatea orientală</i> , București, 2004.
Saramandu 2005	=	Nicolae Saramandu, <i>Structura aromânei actuale. Graiurile din Dobrogea. Texte dialectale</i> , București, 2005.

Universitatea din București
Facultatea de Litere
Str. Edgar Quinet nr. 5–7

CUVÂNT TRADUS SAU CALCHIAT ?

1. În studiile de specialitate dedicate aspectelor teoretice ale calcului lingvistic se subliniază ideea că orice fapt de limbă rezultat prin imitarea sau calchiera unui model străin reprezintă în același timp un împrumut și o traducere¹. De pildă, la apariția în limba română a calcului *mărinimie*, au contribuit, în egală măsură, o traducere și un împrumut. În urma traducerii, elementele compusului lat. *magnanimitas*, respectiv *magna*, *anima* și *-itas*, au fost redatate prin corespondentele lor românești: *mare*, *inimă* și *-ie*. Totodată s-a produs și un împrumut de structură sau de organizare a elementelor compusului latinesc, format în succesiunea adjectiv + substantiv + sufix. Aceste două operații, produse simultan, s-au soldat cu apariția în limba română a unui nou compus, identic cu modelul latinesc care l-a generat.

Nu întotdeauna însă fenomenele lingvistice amintite coincid. Se poate întâmpla ca prin împrumut să se preia numai învelișul sonor sau forma externă a unui cuvânt străin. În absența traducerii elementelor din care acesta este alcătuit nu putem vorbi în același timp și despre calc lingvistic. În acest sens, împrumutul lexical *magnanimitate* se deosebește de calcul *mărinimie* prin aceea că la primul dintre termeni echivalarea prin elemente autohtone a morfemelor din care este alcătuit lat. *magnanimitate* nu s-a mai produs, ci acesta a fost preluat ca atare.

2. Caracterul comun pe care calcul și împrumutul îl au nu poate fi negat. Cu privire la acest aspect, Charles Bally subliniază: „C'est une erreur que de faire une distinction rigoureuse entre l'emprunt et le calque; ils diffèrent dans leur forme extérieure, mais très peu par leur origine et leurs caractères fondamentaux; ils ont une seule et même raison d'être et une égale influence dans la formation du vocabulaire”².

La rândul său, Vittore Pisani este de părere că „în categoria împrumuturilor intră și calcurile, care sunt împrumuturi de conținut, de limbă internă; mai exact acele cuvinte și construcții care sunt, desigur, formate din material indigen, dar după o concepție și, în plus, după o structură de import”³.

¹ Vezi, de pildă, Boris Unbegaun, *Le calque dans les langues slaves littéraires*, în „Revue des études slaves”, XII, 1932, p. 19–48.

² Charles Bally, *Traité de stylistique française*. Troisième édition. Nouveau tirage, vol. I, Geneva – Paris, p. 50.

³ Vittore Pisani, *L'etimologia. Storia – Questioni – Metodo*, Paideia – Brescia, 1967, p. 76.

Legătura intrinsecă dintre calc, traducere și împrumut este exprimată chiar prin numele pe care unii specialiști l-au dat fenomenului. Kr. Sandfeld, Charles Bally sau Louis Deroy l-au numit *împrumut prin traducere*⁴, în vreme ce S. Ullmann preferă denumirea *calques-traduction*⁵. Tocmai pentru a indica legătura dintre calc și traducere, lingviștii germani folosesc denumirea *Lehnübersetzung*, redată în limba engleză prin *loan translation* ori *translation loan word*⁶.

3. Se poate spune astfel că un calc lingvistic presupune în același timp o traducere și un împrumut. Dat fiind faptul că împrumuturile, pe de o parte, și traducerile, pe de altă parte, reprezintă, la rândul lor, fapte de limbă cu trăsături bine definite și pentru că, în anumite circumstanțe, acestea pot intra în sfera de incidență a calcului lingvistic, o analiză privitoare la trăsăturile pe care aceste fenomene lingvistice le au în comun se impune cu necesitate. În articolul de față ne vom opri la cercetarea aspectelor prin care calculul se diferențiază de simpla traducere.

Întrebarea la care ne propunem să răspundem este dacă orice traducere a unui cuvânt străin reprezintă un calc lingvistic. Dificultăți de interpretare apar mai ales în cazul în care între model și replica sa există diferențe de structură. Revenind la exemplul prezentat la începutul expunerii noastre, adăugăm că, pe lângă *mărinimie* și *magnanimitate*, lat. *magnanimitas* a fost redat, în unele traduceri din secolul al XIX-lea, și prin *mărime a sufletului* sau *mărime sufletească*. Acestea transpun întocmai sensul termenului latinesc, dar diferă la nivel structural față de el, nefiind compuse, ci îmbinări lexicale. Putem spune că ne aflăm în prezența unor calcuri lingvistice, ca și în cazul lui *mărinimie*?

Aceeași deosebire de structură se constată și între *umblător în somn* și termenul din care provine, respectiv fr. *somnambule*, sau între *stare împrejur* și lat. *circumstantia*, care l-a generat. Perifrazele românești citate conțin aceiași termeni ca și compusele străine cu care au fost puse în legătură. Ele au rezultat în urma traducerii elementelor constitutive ale acestora. Însă prin aceasta nu se respectă decât una dintre condițiile pe care orice calc le presupune. Mai precis, pentru a putea vorbi în același timp despre un calc autentic ar fi trebuit ca, odată cu traducerea, să se producă și un împrumut de structură sau de formă internă. Altfel spus, dacă modelul îl constituie un compus, transpunerea acestuia într-o altă limbă trebuie să se soldeze implicit cu apariția unei unități lexicale, în nici un caz însă cu o îmbinare de cuvinte lipsită de unitate morfologică și semantică.

⁴ Kr. Sandfeld, *Linguistique balcanique*, Paris, 1930, p. 33; Charles Bally, *Linguistique générale et linguistique française*, Berna, 1950, p. 304; Louis Deroy, *L'emprunt linguistique*, Paris, 1956, p. 216.

⁵ S. Ullmann, *Précis de sémantique française*, Berna, 1952, p. 205.

⁶ Vezi George Thomas, *The Calque – An International Trend in the Lexical Development of the Literary Languages of Eighteenth-Century Europe*, în „Germano-Slavica. A Canadian Journal of Germanic and Slavic Comparatives Studies”, 1975, nr. 6, p. 22.

4. Despre calcul lingvistic s-a scris destul de mult în literatura de specialitate. Nu la fel de numeroase sunt însă studiile consacrate deosebirii care ar trebui să se facă între acest procedeu și fenomenele lingvistice cu care se aseamănă, fără a se identifica⁷. Relevantă pentru aspectul care ne interesează aici este distincția făcută de Ion Ștefan între cele trei reflexe pe care fr. *collaborer* le-a avut în limba română. Astfel, în transpunerea termenului francez amintit, româna a recurs la toate cele trei procedee: împrumut lexical – *a colabora*; calc lingvistic – *a conlucra*; traducere – *a lucra împreună*⁸.

Precizări importante privitoare la distincția care trebuie făcută între calc, traducere și împrumut a făcut Theodor Hristea. Domnia Sa propune o interpretare diferită în raport cu alți cercetători a unor fapte de limbă despre care afirmă categoric că nu pot fi considerate calcuri lingvistice: „După opinia noastră, calcul autentic presupune o identitate sau cvasiidentitate de structură între model și copie. Aceasta înseamnă că, dacă modelul imitat este un cuvânt compus sau derivat, ceea ce rezultă prin calchiere trebuie să fie tot un compus sau derivat, nu o îmbinare de cuvinte (liberă sau stabilă). Redarea, în românește, a germ. *Jahreszeit* «timp al anului» prin *anotimp* este, desigur, nu numai o traducere, ci și un calc lexical de structură, deși topica elementelor constituente ale compusului apare inversată în limba noastră (germ. *Jahres*, genitivul lui *Jahr* = «an», iar *Zeit* = «timp»). Fie el și imperfect, din cauza topicii modificate, calcul *anotimp* trebuie opus traducerii autentice și exclusive (*timp al anului*), așa cum acesta apărea, măcar și sporadic, în secolul trecut”⁹.

Deși își propune să delimiteze calcurile de simplele traduceri, Ion Rizescu interpretează traducerea compuselor rusești prin combinații de două-trei cuvinte ca fiind rezultatul unui calc, așa cum reiese din următoarea afirmație: „Calcurile după cuvintele compuse din limba rusă, apar în limba română în expresii de câte două-trei cuvinte: rus. *стенгазета*, rom. *gazeta de perete*, rus. *утырмовицуна*, rom. *munca în asalt*”¹⁰.

Traducerea unor compuse rusești prin „combinații de două sau mai multe cuvinte” este pusă de G. Mihăilă pe seama „caracterului mai analitic al limbii române”¹¹, fapt adevărat, de altfel, cu precizarea însă că în asemenea situații nu este vorba despre calcuri lexice. Astfel, din precizările pe care autorul le face în continuare, nu reiese cu claritate dacă face o distincție între reflexele pe care rus.

⁷ Dintre puținele studii consacrate acestui subiect, amintim, în primul rând, lucrarea lui Ion Rizescu, *Contribuții la studiul calculului lingvistic*, București, 1958, capitolul *Raportul dintre calc și traducerea propriu-zisă; raportul dintre calc și împrumut*, p. 19–23. Vezi, de asemenea, Ion Ștefan, *Calcul lingvistic*, în LR, XII, 1963, nr. 4, p. 335–346; Theodor Hristea, *Raportul dintre calc, traducere și împrumutul lexical*, în *Sinteze*, p. 103–106.

⁸ Vezi Ion Ștefan, *op. cit.*, p. 335–336; Theodor Hristea, *op. cit.*, p. 104.

⁹ Vezi Theodor Hristea, *op. cit.*, p. 104–105.

¹⁰ Rizescu, *op. cit.*, p. 40.

¹¹ G. Mihăilă, *Observații asupra influenței ruse în vocabularul limbii române contemporane*, în LR, III, 1954, nr. 1, p. 32.

партийность le-a avut în română, anume *spirit de partid*, respectiv *partinitate*. Dacă cea de-a doua dintre soluții reprezintă un calc lexical de structură autentic, prima constituie numai o traducere a derivatului rusesc. Aceeași interpretare este valabilă și pentru *întălnit conținut de idei*, care traduce rus. *высокоидейность*. Absența unei corespondențe de structură între termenul rusesc și îmbinarea românească ne împiedică să vorbim despre calc.

Interpretări asemănătoare întâlnim și la Sextil Pușcariu, care, scriind despre influența germană, citează, pe lângă unele calcuri autentice ca: *agrăi* (în Bucovina *avorbi*), după *anreden*; *abzice*, după *absagen*; *amăsurat*, după *gemäss*; *anteluptător* (în loc de *protagonist*), după germ. *Vorkämpfer*”, și unele perifrize, considerate a fi tot calcuri, ca: *scurt de vedere* „miop”, după germanul *kurzsichtig*; *aprindere de plămâni* „pneumonie”, după germanul *Lungenentzündung*; *drum de țară* „șosea”, după germ. *Landstrasse*; *bluză tăiată* „bluză decoltată”, după germ. *ausgeschnitten*¹².

Într-un studiu dedicat lexicului folosit de Dinicu Golescu în jurnalul său de călătorie, Aurel Nicolescu¹³ consideră că *învățătura credinței* și *lucrarea pământului* sunt calcuri lingvistice, primul pentru *teologie*, cel de-al doilea pentru *agricultură*¹⁴. În realitate, acestea reprezintă un gen aparte de traduceri ale compuselor neologice amintite, care au fost și împrumutate în limba română. Nici redarea germ. *Polytechnikum*, de către același Dinicu Golescu, prin *școală de învățătura meșteșugurilor* sau *școala a multora meșteșuguri*, ori a germ. *Naturalienkabinett* prin *cabinet firesc* (Golescu, I, 27, 116, 138) nu reprezintă calcuri lexicale, așa cum se consideră într-o lucrare de istorie a limbii române literare¹⁵, ci același tip special de traducere amintit.

Prin urmare, se poate spune că s-a creat o adevărată tradiție în a considera că traducerea prin perifrază a unor termeni străini cu formă internă reprezintă rezultatul unui calc lingvistic, neținându-se seama de lipsa de corespondență structurală între model și replica sa.

5. Interpretări asemănătoare se înregistrează și la unii cercetători străini. În lingvistica italiană, Roberto Gusmani¹⁶ consideră că, în situațiile în care nu există identitate de structură între model și copie, se poate vorbi despre calcuri de structură imperfecte. În acest sens, el afirmă că atât rus. *железная дорога*, cât și

¹² Sextil Pușcariu, *Limba română, I (Privire generală)*, p. 411. În legătură cu aceste exemple, vezi și Hristea, PE, p. 149, unde autorul spune că în categoria calcurilor nu intră decât verbele derivate cu prefix, celelalte fapte de limbă citate de Pușcariu încadrându-se în categoria traducerilor.

¹³ Aurel Nicolescu, *Observații asupra neologismelor din „Însemnare a călătoriei mele” a lui Dinicu Golescu*, în *Contribuții la istoria limbii române literare*, vol. al II-lea, București, 1958, p. 5–53.

¹⁴ *Ibidem*, p. 20.

¹⁵ Al. Rosetti, B. Cazacu, Liviu Onu, *Istoria limbii române literare*, vol. I, *De la origini până la începutul secolului al XIX-lea*, ediția a doua, revăzută și adăugită, București, 1971, p. 560–561.

¹⁶ Vezi Roberto Gusmani, *Aspetti semantici dell'interferenza*, articol apărut în *Atti del Convegno della Società Italiana di glottologia*, Perugia, 24–25 aprilie 1977, extras, p. 11–25.

it. *ferrovia* sunt calcuri de structură după germ. *Eisenbahn*, chiar dacă reflexul rusesc al modelului îl reprezintă o îmbinare de cuvinte formată din adjectiv + substantiv, iar cel italian un compus¹⁷. „De altfel, spune Roberto Gusmani în continuare, sârbo-croata reproduce germ. *Eilzug*, fie prin *brzovoz*, fie prin *brzi voz* (cf. și slov. *brzovlak* și *brzi vlak*) și este evident că între cele două produse ale interferenței nu este altă diferență decât aceea de fidelitate în reproducerea structurii modelului, mai mare în cazul compusului, mai mică în celălalt caz: în esență procesul este identic”¹⁸. O situație contrară, în care un grup de cuvinte a fost transpus în altă limbă printr-un compus, îi întărește autorului convingerea că cele două fenomene trebuie interpretate la fel. El constată că la baza germ. *Meerbusen*, cuvânt compus, stă sintagma lat. *sinus maritimus*. La fel s-a întâmplat și în cazul germ. *Quecksilber*, ce imită modelul oferit de lat. *argentum vivum*. Faptul că germana redă aceste unități frazeologice prin cuvinte compuse se explică, spune Roberto Gusmani, prin preferința pe care această limbă o are pentru compunere¹⁹.

Într-o contribuție anterioară²⁰, același cercetător spunea despre calcul *ferrovia* că acesta poate fi considerat un rezultat neobișnuit pentru limba italiană. În opinia sa, unele structuri indigene pot influența ori condiționa forma calcului. Așa s-a întâmplat cu engl. *flatfoot* care, calchiat, a dat *piedipiatti*, cu inversarea ordinii cuvintelor din compus, fapt datorat tipului italian de compuse *testadura*, *pettirosso*²¹. Aceasta înseamnă, spune R. Gusmani, că și în cazul calcului, ca și în acela al împrumutului, sistemul lingvistic în care se produce inovația nu rămâne străin în procesul de interferență și copia va fi influențată de tendințele existente în limba care imită. Astfel, așa cum există împrumuturi brute și împrumuturi asimilate sau adaptate, la fel vor exista, pe lângă calcuri fidele, și reproduceri mai libere față de model. Când structura copiei diferă de aceea a modelului, trebuie să vorbim despre *calc imperfect*²².

Și Ilse Lehist consideră că traducerea unui compus printr-o sintagmă reprezintă un calc lingvistic, așa cum rezultă din gruparea în aceeași clasă a germ. *Eindruck*, format după lat. *impressio*, a fr. *presqu'île*, apărut după lat. *paeninsula*, precum și a rus. *демскуй каѳ*, perifrază al cărei model se află în compusul germ. *Kindergarten*²³.

¹⁷ *Ibidem*, p. 23.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ De o altă părere este Theodor Hristea care, într-o lucrare anterioară celei deja semnalate de noi aici, afirmă: „Când un compus este transpus într-o altă limbă printr-o perifrază sau viceversa avem de-a face pur și simplu cu o traducere” (Hristea, PE, p. 148).

²⁰ R. Gusmani, *Per una tipologia del calco linguistico*, (Parte I), apărut în „Incontri linguistici”, 1, 1974, Udine, p. 21–50.

²¹ *Ibidem*, p. 39.

²² *Ibidem*.

²³ Ilse Lehist, *Lectures on language contact*, Londra, 1988, p. 20.

6. Chiar dacă nu într-un număr foarte mare, există și în limba română exemple pentru situații în care o sintagmă străină a fost transpusă printr-un compus. Este cazul lui *untdelemn*, format după modelul oferit de v. sl. *drěvěno maslo*. La început a fost vorba despre calc frazeologic, așa cum rezultă, de altfel, din atestările înregistrate în DLR, potrivit cărora, ceea ce considerăm astăzi a fi un compus, era redat prin trei cuvinte simple: *unt de lemn*²⁴. Folosirea frecventă a acestei unități frazeologice ca urmare a faptului că denumea un obiect uzual a dus la sudarea elementelor ei componente.

Un alt exemplu util pentru demonstrația noastră este și cel oferit de compusul *fărădelege*, format după v.sl. *bezakonije*. De data aceasta, în ambele limbi este vorba despre un compus. Însă, după cum o dovedesc atestările din DA, nici de această dată nu a fost vorba despre compus imediat ce termenul slav a fost tradus în română²⁵: „Nu pomeni ale noastre *fără de legi* mari” (Coresi, Ps, 219), „Tot fealiul de *fără de lege*” (*Biblia*, 1688, 6/17); cf. „«Doamne! Doamne!», zise Moțoc căzând în genunchi, «nu ne pedepsi pre noi după *fără-de-legile* noastre!»” (C. Negruzzi, I, 140); cf. și „Prin foc socotea ea [țiganka] că va șterge toată urma feților și a *fărădelegii* sale” (Sbiera, P., 112/6)²⁶. Probabil că și de această dată ceea ce a dus la sudarea sintagmei a fost frecvența ei utilizare, mai ales după trecerea din limbajul bisericesc în cel uzual.

7. Același compus străin a putut avea uneori două modalități de materializare în limba română. Ne referim la construcții lexicale, întâlnite în limba textelor vechi, ca: *de-bine-făcător* sau *făcător de bine* (v. sl. *blagodětelj*), *de-viață-dătător* sau *dătător de viață* (v. sl. *žiznipodateli*), *de-sânge-vărsare* ori *vărsare de sânge* (sl. *krŭvoprolitje*). De fiecare dată, pe primul loc se află structura care respectă ordinea specifică elementelor din compusul străin. Celelalte sintagme au fost adaptate, probabil, la sintaxa limbii române, ceea ar putea reprezenta un indiciu al faptului că sunt posterioare în limbă celorlalte. Nu lipsit de importanță este faptul că *de-bine-făcător*, de pildă, este înregistrat de Fulvia Ciobanu în FCLR, vol. I, printre compuse, ca și *de-bine-facere*, *de-bine-voitor*, *de-viață-făcătoriu* etc. Din punct de vedere morfologic, ele sunt adjective și prezintă unitate semantică, nedeosebindu-se de compuse ca *binefăcător*, *binefacere*, *binevoitor*, apărute mai târziu, decât prin aceea că sunt precedate de prepoziția *de*. Circulația lor restrânsă și limitarea la limba scrisă constituie, probabil, principalele argumente pentru care *de-bine-făcător*, *de-viață-dătător* și *de-sânge-vărsare* nu s-au impus în limbă în

²⁴ În legătură cu transformarea acestei sintagme în compus vezi și Hristea, PE, p. 175–176. În ceea ce privește sensul elementelor care intră în alcătuirea compusului, vezi Halina Mirska, *Unele probleme ale compunerii cuvintelor în limba română*, în *Studii și materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română*, vol. I, București, 1959, p. 165.

²⁵ Vezi în acest sens și Hristea, PE, p. 175, unde, discutând despre cuvântul *fărădelege*, autorul afirmă că „inițial, n-a fost un compus propriu-zis (aceasta rezultă și din atestările existente în DA, s.v.), ci o simplă traducere «literală» a v.sl. *bezakonije* prin cuvintele *fără de lege*”.

²⁶ Vezi DA, s.v. *fără-de-lege*.

această combinație. De bună seamă că, dacă ar fi fost frecvent întrebuințate, ele puteau ajunge în același stadiu de aglutinare ca și *untdelemn* sau *fărădelege*.

O situație asemănătoare o prezintă forma *împreună-lucrătoare* „colaboratoare”, atestată la Dimitrie Cantemir. În primul rând ea nu poate fi discutată în absența unui cuvânt-bază *împreună-lucra*, explicabilă, cel puțin în cazul lui Cantemir, prin lat. *collaborare*, descompus în elementele lui constituente: *col-* = *împreună* și *labor-* = *lucra*: „mă giuruiesc ca în toate agiutoare și *împreună lucrătoare* și ce ieste capul lucrului spre toate primejdiile priimitoare și suferitoare voi fi” (Cantemir, I, 51). Același verb stă, credem, la baza lui *împreună-lucrare*, atestat la I. Gherasim Gorjan în *Halima*, și explicabil, de asemenea, prin influență latină: „Ajutorul și *împreună-lucrarea* dumitale” (Gorjan, H, IV, p. 23)²⁷. Ulterior, se poate vorbi și despre o influență din direcția francezei, un alt reflex al lat. *collaborare*, respectiv al fr. *collaborer* fiind, cum s-a văzut mai sus, calculul *conlucra* și împrumutul *colabora*. Existența derivatelor *împreună-lucrătoare*, respectiv *împreună-lucrare*, care presupun în mod obligatoriu prezența adverbului *împreună*, ne determină să optăm pentru calitatea de compus a lui *împreună-lucra*, productiv într-o anumită etapă a limbii.

8. Ne aflăm în situațiile comentate, în care un compus străin este tradus în română prin două sau mai multe cuvinte, în prezența unor calcuri lingvistice sau a unor traduceri? Toate exemplele discutate reprezintă, incontestabil, produsul unei interferențe lingvistice²⁸. Potrivit aserțiunilor lui André Martinet, consecințele pe care o interferență le poate avea la nivelul lexicului sunt „lărgirile semantice” (în fapt, este vorba despre calcul semantic), împrumutul sau calculul. În ce categorie se încadrează exemplele prezentate de noi? De lărgiri semantice sau despre împrumuturi propriu-zise nu poate fi vorba.

Ele ar putea fi considerate calcuri lingvistice rămase la jumătatea drumului, respinse de limbă tocmai din pricina caracterului lor neobișnuit. Lipsa de afinitate dintre română și limbile din care au fost preluate modelele, ca și faptul că limba română nu dezvoltă foarte mult compunerea, ca mijloc de îmbogățire a vocabularului, nu sunt străine de împrejurarea că nu s-a ajuns la îmbinări lexicale stabile, apte să evolueze spre compuse, cum s-a întâmplat în exemple ca *untdelemn* sau *fărădelege*²⁹.

²⁷ Vezi DA, s. v. *împreună*.

²⁸ În legătură cu interferența la nivelul lexicului și nu numai, vezi André Martinet, *Éléments de linguistique générale*, seconde édition, Paris, 1961, p. 173–176, sau varianta românească a acestei lucrări, *Elemente de lingvistică generală*. Traducere în limba română de Paul Miclău, București, 1970, p. 218–221.

²⁹ În acest sens, Theodor Hristea spune că „structura mai analitică a limbii noastre nu permitea calchiera și deci formarea (din material lingvistic românesc) a unor compuse care să reproducă structura modelelor străine” (*Sinteze*, p. 105).

9. La exemplele date mai sus, adăugăm altele, pe care le vom ordona în mai multe clase. În prima dintre ele vom include acele îmbinări lexicale în care elementele componente se succedă în ordinea specifică modelului care le-a generat. Următoarea categorie o vom rezerva situațiilor în care topica este schimbată. Facem precizarea că exemplele citate au fost extrase din texte beletristice din secolele al XVIII-lea și al XIX-lea.

a) *Îmbinări lexicale care respectă ordinea elementelor din compusul străin:*

afară din fire – lat. *extraordinarius*³⁰ (Heliade, O III, 435);

denapoi următor – lat. *successor*, descompus în prefixul *suc-*, variantă etimologică a lui *sub-*, care are valoare de posterioritate, și *cedo*, *-ere* „a merge” (Cantemir, I, 77);

dinaintea potopului – fr. *antédiluvien* (Heliade, O III, 103);

fără socoteală „irațional” – cf. gr. *άλογος* (Cantemir, D, p. 267);

iubitor de patrie – ngr. *philopatris* (Bălcescu, S, 50);

mai denainte cunoaștere – ngr. *προνοια* (Cantemir, D, 305);

scurt la statură „scund, îndesat” – germ. *Kurztämmig* (Filimon, C, 15).

b) *Îmbinări lexicale cu topică diferită de a modelului:*

dătător de viață – v. sl. *žiznipodatelĭ* (Cantemir, D, 12);

făcător de rele – lat. *malefactor* (Heliade, O III, 363);

făcător de minuni – v. sl. *čudotvorĭcŭ* (Heliade, O III, 446);

gust bun – fr. *bon goût* (Heliade, O III, 435);

mergător înainte – fr. *précurseur* (Bolliac, O II, 50);

a se omorî pe sine – fr. *suicider* (Asachi, O I, 540);

ucigaș de sine – fr. *suicidé* (Asachi, O I, 540).

10. Toate aceste îmbinări de cuvinte reprezintă rezultatul transpunerii în limba română a unor cuvinte compuse. În momentul apariției lor, româna nu avea termeni proprii pentru exprimarea noilor noțiuni. În același timp, concepția lingvistică a epocii era refractară împrumutului propriu-zis, astfel încât calculul constituia o alternativă de îmbogățire lingvistică preferată de lingviști sau scriitori. Schimbarea acestei concepții, produsă spre sfârșitul veacului al XIX-lea, a făcut ca îmbinările lexicale rezultate prin traducerea compuselor amintite să nu se poată încetățeni. Așa încât, de cele mai multe ori acestora le-au fost preferate împrumuturile propriu-zise: *alogic*, *antediluvian*, *extraordinar*, *filantrop*, *precursor*, *succesor*; or, grupurile lexicale respective nemaifiind folosite, o evoluție a lor spre compus nu a mai fost posibilă, cum s-a întâmplat în cazul lui *untdelemn* sau *fărădelege*.

Alteori, același model a cunoscut o transpunere mai „fericită”, rezultatul constituindu-l o unitate lexicală cu o structură identică aceleia din limba imitată:

³⁰ Un alt reflex al compusului latinesc este *afară din rând*, inclus de Theodor Hristea în categoria traducerilor (*Sinteze*, p. 105).

bun-gust, mărinimie, răufăcător, sinucide, sinucigaș. Important este faptul că aceleași mecanisme care au generat apariția acestor calcuri autentice, totale și perfecte³¹ în același timp, au generat și apariția îmbinărilor lexicale.

11. Dacă un calc lingvistic autentic presupune identitate de structură între model și copie înseamnă că este greșită încadrarea în această categorie a acelor fapte de limbă care nu sunt aidoma modelului. Prin urmare, sintagme ca *afară din rând, picior plat, stare împrejur* sau *curgere de sânge*, care reproduc, în ordine, lat. *extraordinarius*, germ. *Plattfuß*, lat. *circumstantia* și, respectiv, lat. *haemorrhagia*, fr. *hémorragie* nu pot fi încadrate în sfera calcului lexical, întrucât ceea ce a rezultat în urma transpunerii în română nu reprezintă un cuvânt, ci o grupare de cuvinte³². Mai precis, în calcul lexical, se poate accepta o oarecare diferență de structură între termenul apărut prin acest procedeu și modelul care l-a generat, cu condiția ca rezultatul imitației să fie un singur cuvânt, fie el și aproximativ redat, nu mai multe.

Așadar, atunci când vorbitorul unei limbi B încearcă să redea, prin elemente specifice propriului idiom, o noțiune specifică unui compus din limba A, prin combinații de două sau mai multe cuvinte, lipsite de unitate morfologică și semantică, rezultatul obținut nu poate fi considerat un *calc lingvistic*, ci o simplă *traducere*. Diferențele existente între cele două limbi la nivelul procedeelelor de formare a cuvintelor pot constitui o piedică în redarea cu fidelitate a unui tipar dintr-o limbă în alta. În acest sens, structura mai analitică a limbii române a împiedicat de multe ori calchierea unor termeni străini cu formă internă, astfel încât aceștia au fost fie traduși prin îmbinări de cuvinte ori perifraze, fie au fost, în cele din urmă, împrumutați.

ABREVIERI

Asachi, O I	= Gheorghe Asachi, <i>Opere</i> , vol. I, <i>Versuri și teatru</i> , București, 1973.
Bălcescu, S	= Nicolae Bălcescu, <i>Scrieri alese</i> , București, 1955.
Bolliac, O II	= Cezar Bolliac, <i>Opere</i> , vol. al II-lea, București, 1956.
Cantemir, D	= Dimitrie Cantemir, <i>Divanul</i> , București, 1969.
Cantemir, I	= Dimitrie Cantemir, <i>Istoria ieroglifică</i> , București, 1997.
DA	= <i>Dicționarul limbii române</i> . tomul I (părțile I–III), II (părțile I–III), București, 1913–1949.

³¹ O clasificare a calcurilor în perfecte și imperfecte apare la Theodor Hristea, *Tipuri de calc în limba română*, p. 56–57. Deosebirea pe care autorul o face între cele două categorii pornește de la acele diferențe care apar uneori între model și copie și care pot consta în topică sau în caz. În lingvistica italiană, o distincție în acest sens apare la Roberto Gusmani, în articolul *Per una tipologia del calco linguistico, (Parte I)*, p. 21–50, unde autorul aduce în discuție însă și diferențe mai mari între model și copie. Astfel, în opinia lui Gusmani, calcuri lingvistice imperfecte sunt și perifrazele care transpun într-o altă limbă cuvinte compuse, punct de vedere cu care nu putem fi de acord, după cum rezultă din paginile de față.

³² Vezi Hristea, *Sinteze*, p. 105.

- DLR = *Dicționarul limbii române* (DLR), serie nouă, VI–XIII, București, 1965–2002.
- Drăghici, R = Sardariul Vasile Drăghici, *Robinson Cruzoe, sau Întâmplările cele minunate a unui tânăr*, compus de Kampe și tradus pe române de... , Eși, 1835.
- FCLR, I = *Formarea cuvintelor în limba română*, vol. I, *Compunerea*, de Fulvia Ciobanu și Finuța Hasan, București, 1970
- Filimon, C = Nicolae Filimon, *Ciocoii vechi și noi*, București, 1984.
- Heliade, O III = I. Heliade-Rădulescu, *Opere*, vol. III, București, 1975.
- Hristea, PE = Theodor Hristea, *Probleme de etimologie. Studii. Articole. Note*, București, 1968.
- Hristea, *Sinteze* = Theodor Hristea (coordonator), *Sinteze de limba română*, ediția a III-a revizuită și din nou îmbogățită, București, 1984.

*Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”
București, Calea 13 Septembrie nr. 13*

Mirela Teodorescu

O PROBLEMĂ DE PATERNITATE

O problemă de filologie căreia i s-a acordat o atenție deosebită în lucrările de specialitate, atât în cele cu caracter general¹, cât și în cele consacrate unei anumite opere², este stabilirea paternității unui text. Obiectul cercetării, în cele mai multe cazuri, l-a constituit identificarea autorului unei scrieri, interesul filologilor concentrându-se, cu rare excepții, asupra unor texte cu autor necunoscut, redactate într-o perioadă mai depărtată (secolele al XVI-lea – al XVII-lea). Argumentele invocate pentru una sau alta dintre opiniile avansate, vizând uneori și elucidarea altor probleme importante (cum ar fi stabilirea curentului cultural, a traducătorului, a locului redactării copiei/a tipăririi textului, numele copiștilor/al tipografilor etc.) au fost expuse nu o dată într-o manieră care atestă mai mult decât o abordare *sine ira et studio*.

Problemele s-au pus diferit pentru lucrările aparținând epocii moderne, identificarea autorului sau a traducătorului devenind, de cele mai multe ori, posibilă, sau, în orice caz, ipoteze plauzibile fiind mai ușor de construit. O excepție notabilă a constituit-o *Cântarea României*, cercetătorii nereușind să se pună de acord asupra autorului/autorilor ei.

S-ar părea că lucrurile sunt și mai puțin complicate atunci când avem în vedere stabilirea paternității unor lucrări contemporane. Există însă aspecte noi ale problemei, determinate de particularitățile perioadei din istoria României cuprinse între anii 1944 și 1989. Ne referim, în primul rând, la interdicția temporară a dreptului de iscălitură pentru unele persoane *non gratae*. Un exemplu cunoscut în lingvistică este prima ediție din 1959 a *Istoriei limbii române literare*, care are pe foaia de titlu numai numele lui Al. Rosetti și Boris Cazacu, autorul celor mai multe contribuții

¹ Amintim, din rândul acestora, lucrările: Ion Gheție, Al. Mareș, *Introducere în filologia românească. Probleme. Metode. Interpretări*, București, 1974, și Elena Barborică, Liviu Onu, Mirela Teodorescu, *Introducere în filologia română. Orientări în tehnica cercetării științifice a limbii române*, ediția a II-a, București, 1978.

² Amintim, în mod special, contribuțiile lui Alexandru Mareș, în volumul *Scriere și cultură românească veche*, București, 2005, și cele datorate lui N.A. Ursu, în volumele: *Contribuții la istoria literaturii române. Studii și note filologice*, Iași, 1997; *Contribuții la istoria culturii românești. Studii și note filologice*, Iași, 2002; *Contribuții la istoria culturii românești în secolul al XVII-lea. Studii filologice*, Iași, 2003.

din această lucrare, Liviu Onu, fiind menționat abia pe foaia de titlu a celei de a doua ediții, din 1971. Există și alt fel de omisiuni ale numelui unor autori, unele semnalate deja în contribuții mai vechi³. Din fericire, de cele mai multe ori, filologii dețin suficiente elemente cunoscute pentru a trece peste asemenea dificultăți.

Ne-am propus să prezentăm, în cele ce urmează, un caz mai puțin obișnuit de atribuire a paternității unei lucrări științifice.

Iată în scurt cum s-au petrecut faptele.

La începutul anului 1957, la cinci ani după moartea profesorului Dumitru Popovici, soția acestuia s-a adresat profesorului Tudor Vianu cu rugămintea de a-i trimite câteva „referințe” de care avea nevoie pentru obținerea unor drepturi legate de decesul soțului. Cum Tudor Vianu era, în acea perioadă, implicat în destul de multe activități, în primul rând științifice, și nu dispunea de prea mult timp liber, l-a rugat pe tânărul lui colaborator, Ion Gheție, fost student al profesorului clujean, apropiat de acesta și bun cunoscător al operei sale, să redacteze „referințele” respective. Urma ca Tudor Vianu să vadă cele scrise de Ion Gheție și să facă adăugirile și corectările pe care le-ar fi crezut necesare. Se pare că cel dintâi a fost foarte mulțumit de textul propus (datat 15 octombrie 1957), deoarece, fără să schimbe un semn, l-a iscălit și l-a rugat pe Ion Gheție să-l expedieze la Cluj. Opt ani mai târziu, în numărul 14 (454), din 14 octombrie 1965, la pagina 1, revista „Tribuna” publica, în memoria regretatului profesor clujean, o conferință inedită despre Titu Maiorescu, precedată de un text despre D. Popovici, iscălit *Acad. Tudor Vianu*, care era o reproducere fidelă a referințelor trimise doamnei Popovici. O săptămână mai târziu, în nr. 43 (676), din 21 octombrie, al „Gazetei literare”, pe p. 2, un alt fost student al lui D. Popovici, Aurel Martin, semnalează apariția în paginile „Tribunei” a conferinței despre Titu Maiorescu, precum și a unui „excelent medalion scris de Tudor Vianu în martie 1957 și destinat să prefăteze o proiectată culegere de texte reprezentative din activitatea de istoric literar a lui D. Popovici”.

Lucrurile nu s-au oprit aici. După patru ani, în 1969, apărea la Editura Tineretului, în colecția Lyceum, opera lui D. Popovici *Romantismul românesc*, curs ținut la Universitatea din Cluj în 1951–1952, cu o prefată de Dan Simonescu și precedat de un *Cuvânt înainte* de Acad. Tudor Vianu. Acest „cuvânt înainte”, datat 15 martie 1957, nu era altceva decât „referințele” reproduse inițial în „Tribuna”.

Nu este greu de remarcat că aceste referințe sunt structurate pe trei părți distincte: o prezentare ceva mai detaliată a activității științifice a lui D. Popovici, urmată de o foarte sumară expunere referitoare la activitatea didactică și de câteva note legate de calitățile de cetățean ale savantului. Concluzia subliniază încă o dată personalitatea deosebită a profesorului clujean: „Calitățile eminente ale profesorului

³ Vezi, de exemplu, Ion Gheție, *Între DLRM și DEX*, în LR, XLVIII, 1999, nr. 1–2, p. 81–82.

și ale cetățeanului întregesc și luminează opera omului de știință. Prin lucrările pe care le-a lăsat în urma sa, D. Popovici rămâne una din cele mai mari personalități ale istoriei noastre literare”.

Pentru o persoană avizată nu este greu de descifrat caracterul foarte special al textului la care ne referim.

Concluzia noastră este că ne aflăm în fața unui caz foarte interesant de atribuire greșită a paternității, datorat unui complex de factori, în care întâmplarea a avut un rol considerabil⁴.

*Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”
București, Calea 13 Septembrie nr. 13*

⁴ Vom sublinia reacția lui Ion Gheție la aflarea „popularizării” textului de care ne ocupăm: pe exemplarul din „Tribuna” a adăugat (*manu propria*) „*scris de mine, 1957*”, iar pentru cei apropiați a remarcat, cu umor, calitățile lui de a compune „excelente medalioane”, care pot fi atribuite ușor unor oameni de cultură deosebiți, ca Tudor Vianu !

Emanuela Timotin

UN TEXT MAGIC MANUSCRIS INEDIT

Între filele 27^v – 28^r ale manuscrisului înregistrat sub cota 2313 în Biblioteca Academiei Române din București se află un text magic inedit, al cărui rol este de a vindeca durerile de dinți. Nu știm cine este copistul acestui descântec, integrat, alături de o serie de rețete medicale, într-un codice despre care s-a spus, pe criterii de grafie, că a fost redactat la sfârșitul veacului al XVIII-lea¹.

Prin titlu, anume *Molicvă a Sfântului apostol Petru*, căruia îi urmează și o precizare privind utilitatea sa terapeutică – *De măseale dureare leacu easte* – textul în discuție se alătură altor descânțece românești manuscrite, pe care le-am analizat recent, la rândul lor numite „moltive”².

Scrierea în discuție are la bază o *historiola* care îl prezintă pe Sfântul Petru așezat pe o piatră de marmură și suferind din cauza dinților. Întâlnindu-l, Hristos poruncește agentului malefic, identificat cu niște „viermi”, să se depărteze de apostol. Conform textului, evocarea acestei istorii sacre are rolul de a vindeca și alți pacienți suferind de aceeași afecțiune.

Iată aici textul magic, a cărui importanță rezidă în primul rând în unicitatea sa: este conservat într-o singură variantă manuscrisă și nu are, după știința noastră, un corespondent în cadrul descânțecelor orale³:

Sfântul apostol Petru au șazutu pe o piază de marmură și n-au fostu îndestulatu, ci au fostu [...] și i-au trecutu lui Domnul. Și i-au zisu Domnul:

– Ce atâta nevoitori sintu?

– Au ție te-au rosu vermii măseaua⁴ care ți s-au mișcatu din creieri?

– Doamne, ție să-ți fie pe voie și să nu-ți mai roază⁵ ale lui Petru măseale. //

Și au zisu Sfântul Petru:

¹ Pentru descrierea codicelui, vezi G. Ștrempel, *Catalogul manuscriselor românești*, vol. II, București, 1983, p. 241–242; precizăm că scribului textului în discuție nu îi aparține niciuna dintre însemnările din miscelaneu.

² Vezi Emanuela Timotin, *Ieși, năjite, pricăjite... De la «moltivele minciunoase» la descânțece*, în LR, LV, 2006, nr. 1–2, sub tipar.

³ Textul a fost reprodus în transcriere fonetică interpretativă. Pentru un studiu teoretic privind validitatea acestei metode, vezi I. Gheție, Al. Mareș, *Introducere în filologia românească. Probleme. Metode. Interpretări*, București, 1974, p. 161–177; pentru o descriere a principalelor probleme de interpretare pe care le ridică textele vechi, vezi *Documente și însemnări românești din secolul al XVI-lea*, text stabilit și indice de Gh. Chivu, Magdalena Georgescu, Magdalena Ioniță, Al. Mareș, Al. Roman-Moraru, introducere de Al. Mareș, București, 1979, p. 50–70. Am utilizat parantezele unghiulare pentru a nota omisiunile de litere din text. Prin [...] am notat lacunele din text.

⁴ Scris: *mwckw*.

⁵ Scris: *pwazl*.

– Totu omul să fie vindecatu care va purta această rugăciune la dânsulu.

Și au zisu lui Domnul de 2 <ori> aminu, aminu. Așa tribuie: rugăciunea de-a dreapta, ajutoriul de la Dumnezeu. Slavă și acum și pururea și în veaci<i> veacilor, aminu.

Textul nu pune probleme de limbă deosebite. La nivel morfologic, semnalăm folosirea la plural a substantivului *creier*, în enunțul „măseaua care ți s-au mișcatu din *creieri*”, fenomen atestat atât în descântecele manuscrise, cât și în cele orale⁶. Lexical, remarcăm utilizarea adjectivelor *nevoitori* cu sensul de „chinuit (fizicește), torturat”⁷ și *îndestulat*, probabil cu sensul de „mulțumit”⁸. În condițiile în care trimite la *historiola* magică, substantivul *rugăciune* capătă, contextual, ca de altfel și termenul *molitvă*, semnificația de „text magic cu valoare curativă”, „descântec”.

Citirea scrierii arată fie că scribul a omis câteva paragrafe, fie că izvodul pe baza căruia s-a realizat transcrierea era lacunar, așa cum indică, de la început, lipsa cuvintelor pe care Hristos le adresează inițial lui Petru, anunțate de propoziția „i-au zisu Domnul”. De asemenea, enunțul „Doamne, ție să-ți fie pe voie și să nu-ți mai roază ale lui Petru măseale” pare destul de obscur, în primul rând deoarece este omisă porunca pe care Dumnezeu trebuie să o fi adresat „viermilor” de a nu mai chinui bolnavul, în al doilea rând deoarece nu știm cui aparțin aceste cuvinte. Prezența pronumelui personal de persoana a doua singular – „să nu-ți mai roază ale lui Petru măseale” – este interpretabilă ca un dativ etic⁹.

În pofida inadvertențelor semnalate, cauzate, foarte probabil, de anumite omisiuni de redactare, înrudirea textului românesc cu scrieri similare din alte spații nu poate fi pusă la îndoială, mai ales dat fiind că acest model a fost valorificat vreme îndelungată în Occidentul medieval.

Astfel, se pare că cea mai veche atestare a motivului pietrei pe care este așezat un bolnav, care este, de asemenea, un sfânt, apare în jurul anului 800, de

⁶ Iată câteva atestări din textele magice manuscrise: „Mergu, Doamne, în capul omului, să-i împut *creierii*” (ms. rom. BAR 1507, f. 65^v; ms. rom. BAR 2182, f. 31^v) „gonește pre // diiavolul și năjitu de la robul lui Dumnezeu (cutare), din cap, din nări, din ochi, din *creieri*” (ms. rom. BAR 2182, f. 31^v–32^r) (textele sunt reproduse integral în Emanuela Timotin, *art. cit.*, 2.b., d.). Utilizarea pluralului este un fenomen general în descântecele orale, din care cităm câteva exemple: „Fugi, năjite pricăjite./ Că am venit să te săp/... Din *creierii* capului...” (vezi Gr. G. Tocilescu, Chr. N. Țapu, *Materialuri folcloristice*, III, ediție critică și studiu introductiv de I. Datcu, București, 1981, p. 255); „Jeși, năjite./ Pricăjite./ Din dinți./ Din măsele./ Din cap./ Din gură./ Din auzul urechilor./ Din mirosul nasului/ Din *creierii* capului...” (vezi G. Dem. Teodorescu, *Poezii populare române*, ediție critică, note, glosar, bibliografie și indice de G. Antofi, prefată de O. Papadima, București, 1982, p. 446); „A plecat (cutare)/ Pe cale, pe cărare./ S-a întâlnit cu viforul cel mare în cale./ Viforul cu viforoaica/ A intrat și s-a încuibat la (cutare)/ În *creierii* capului” (Gr. G. Tocilescu, Chr. N. Țapu, *op. cit.*, p. 163).

⁷ Preluăm aici explicația dată termenului *nevoit*, -ă (vezi DLR, s.v.), deoarece credem că niciunul din cele două sensuri ale termenului *nevoitor* propuse de DLR, s.v., cel de „stăruitor, zelos”, respectiv cel de „harnic, muncitor”, nu corespunde contextului.

⁸ Vezi DA, s.v. *îndestulat*.

⁹ Procedul este destul de rar întâlnit în descântecele orale, unde pronumele *mi* cu rol de dativ etic, care arată implicarea descântătorului în procesul de vindecare a pacientului, este dublat uneori de pronumele *ți*: Nu *mi*-l săgetați./ Nu *mi*-l înfocați./ Nu-l îmbujorați” (Sim. Fl. Marian, *Descântece populare române. Vrăji, farmece și desfaceri*, București, 1996, p. 115); „Și *mi* ți-l opri./ Leul cu leoaica./ Zmeul cu zmeoaica...” (*ibidem*, p. 183)

când datează o conjurație latină contra frigurilor, unde se evocă întâlnirea dintre Sfânta Elena și Fecioara Maria:

Supra petras Helena sedebat/ Frigulas penas patebat (patiebatur)/ Sic superuenit Sancta Maria:/ „Quid tibi est, Helena?”/ „Domina, iam patior penas”/ „Adiuro vos frigulor etc.”¹⁰.

O scriere similară din secolul al X-lea conservă cea mai veche apariție a cuplului Hristos – Petru, unde Hristos, așezat pe o piatră de marmură, află de la Petru că suferă de o puternică durere de dinți:

Xps super marmoreum sedebat/ petrus tristis ante eum stabat/ manum ad maxillum tenebat/ et interrogabat eum dns dicens –/ „quare tristis es petre”/ Respondit petrus et dixit –/ „domine dentes mei dolent”/ et dominus dixit –/ „diuro te migranea uell gutta...”¹¹

În exorcismul împlinit de Hristos („diuro te *migranea* uell *gutta*...”), durerea de dinți este fie asociată unei dureri mai generale, în speță migrena (*migranea*¹²), fie este alungată prin numirea agentului malefic care produce boala, în acest caz *gutta*, cunoscută, alături de „viermele de dinți” drept unul dintre factorii care provoacă durerile de cap, așa cum arată următoarea prescripție conservată într-un codice din secolul al X-lea, la Stadtbibliothek din Trier:

„Emigraneus duplex est aut ex verme aut ex gutta” (cod. 40/1018, f. 29^v)¹³.

În 1167, aceiași termeni, *migrane*, respectiv *gutta maligna*¹⁴, apar într-o *historiola* cu structură similară din spațiul danez, care amintește durerea de dinți a lui Petru. Scrierea are dimensiuni mult mai mari, pe de o parte deoarece include referințe variate la sfinți importanți ai ierarhiei creștine, a căror evocare este menită

¹⁰ Verena Holzmann, „*Ich beswer dich wurm vnd wyrmin*”. *Formen und Typen altdeutscher Zaubersprüche und Segen*, Berna, 2001, p. 108.

¹¹ *Ibidem*. Probabil că un text similar fusese scris și într-un codice datând din secolul al XI-lea din care s-au păstrat numai titlul textului, „Pentru durerea de dinți”, și primul rând al scrierii: *Sanctus Petrus supra marmoream*; vezi Anne Berthoin-Mathieu, *Prescriptions magiques anglaises du Xe au XIIe siècle. Étude structurale*, vol. I. *Introduction, textes et traduction*, Paris, 1996, p. 213.

¹² Pentru utilizarea termenului, alături de cuvinte precum *migrana*, *hemigranea*, *hemigrania*, cu sensul de „cefalee” sau de „durere de care se manifestă numai într-o parte a capului”, vezi Du Cange, *Glossarium mediae et infimae latinitatis*, 1883-1887 [republicare anastatică Graz, 1954], s.v. *migrana*, *migranea*, *hemigranea*.

¹³ Text preluat din Lucille B. Pinto, *Medical Science and Superstition: a Report on a Unique Medieval Scroll of the Eleventh-Twelfth Century*, „Manuscripta”, 17, 1973, nr. 1, p. 15, n. 8. Un exemplu similar, care arată că, în concepția medievală, durerea de dinți în special și migrena în general erau provocate fie de viermi, fie de *gutta*, se regăsește în Du Cange, *op. cit.*, s.v. *gutta malogranata*: „Cui in capite suo multum nocuit migranea, quae duplex: aut ex Gutta, aut ex vermibus”. Pentru alte semnificații medicale ale termenului, vezi *ibidem*, s.v. *gutta*.

¹⁴ *Gutta maligna* va deveni ulterior *gutta malogranata* sau, în franceza medievală, *pome grenade* (care stă la baza termenului *grenade* „rodie” din franceza contemporană) sau *mielgrano*, apropierea dintre migrenă și rodie fiind favorizată de faptul că în latină termenul *migrana* desemna atât „Hemicrania, capitis morbus”, cât și „granatum, malum punicum”; pentru exemple, vezi *ibidem*, s.v. *gutta malogranata*, *migrana*.

să întărească puterea ordinului lui Hristos¹⁵, pe de altă parte deoarece cuprinde o schemă de exorcizare ale cărei elemente descriu situațiile în care agentul malefic poate acționa asupra pacientului:

Dominus sedebat super marmoream, et Petrus ante eum stabat. Dic mihi Petre quare tristis! At ille dixit ad illum: Domine, dentes mihi dolent. Adiuro, migrane, gutta maligna, per XII apostolos, per viginti IIII seniores et per quattuor evangelistas Christi et per CXLIII millia innocentium et per vniuersam potestatem sanctorum dei, vt non habeas potestatem nocere ei, non in via, non in die (?), non manducando, non bibendo, non vigilando, non dormiendo, non stando, neque sedendo, non in luna noua neque in vetere, sed fuge gutta maligna et recede ab hoc famulo dei N! Et sanitas domini tecum maneat et super te descendat et liberet, amen¹⁶.

O conjurație germană din secolul al XIV-lea, intitulată *Der zen seggen* este și mai apropiată de textul românesc, deoarece îl înfățișează pe Petru așezat pe o piatră¹⁷ de marmură și suferind de o durere de dinți cauzată de un vierme care provoacă migrena (*vermis emigraneus*¹⁸), motive pe care le regăsim și în molitva din ms. 2313, conform căreia apostolul stă pe o piatră de marmură, se plânge de o durere de dinți¹⁹, afectați de un vierme, astfel încât o măsea „s-au mișcatu din creieri”:

Sanctus Petrus cum sederet supra petram marmoream misit manum ad caput, dolore dentium fatigatus tristabatur, apparuit autem ei Jesus qui ait:

„Quare tristaris, Petre?”

„Domine, venit vermis emigraneus et devorat dentes meos.”

Jesus autem ait:

„adiuro te, emigranee, per patrem et filium et spiritum sanctum, ut exeas et recedas a famulo dei N. et ultra eum non ledas”.

Kyrie el. Christe el. Kyrie el. pater noster. sicut liberet te ab hoc malo deus amen + increatus pater + increatus filius + increatus spiritus sanctus + immensus – eternus – sancte – benedicat²⁰.

Tot în veacul al XIV-lea, o variantă italiană a scrierii, eficientă în terapia durerilor de dinți și a migrenei indica, așa cum arăta, de altfel, și numele său, *brieve*²¹, purtarea textului ca amuletă:

¹⁵ Acumularea de referințe creștine pentru consacrarea unui text magic apare și în alte scrieri românești de acest tip, dintre care amintim *Începătură de nuiale*, text pentru găsirea comorilor, redactat în secolul al XVI-lea de popa Bratul; pentru informații cu privire la codice, vezi I. Gheție, Al. Mareș, *De când se scrie românește*, București, 2001, p. 126–128; textul a fost editat în Al. Mareș (coord.), *Crestomația limbii române vechi*, vol. I (1521–1639), București, 1994, p. 65–70, unde s-a propus o origine occidentală a scrierii. Un alt text magic consacrat prin integrarea a numeroase referințe creștine este și exorcismul de îndepărtare a diavolului, editat de N. Drăganu, în *Pagini de literatură veche. (O colecție de cărți populare într-un manuscris din jumătatea a doua a sec. XVIII)*, în „Dacoromania”, 3, 1922–1923, p. 238–241.

¹⁶ Text preluat din F. Ohrt, *Danmarks Trylleformler*, Copenhaga, 1921, p. 39.

¹⁷ Înfațișarea lui Petru pe o piatră este un reflex al versetului din *Matei* 16, 18, în care Hristos îi spune apostolului: „Tu ești Petru și pe această piatră voi zidi Biserica mea”.

¹⁸ În favoarea identificării viermelui de dinți ca agent malefic provocând durerea de cap, stă următorul exemplu latin: „Emigranius, vermis capitis”, preluat din Du Cange, *op. cit.*, s.v. *emigranea*.

¹⁹ Pentru texte similare din spațiul englez și scoțian, vezi Verena Holzmann, *op. cit.*, p. 108.

²⁰ *Ibidem*, p. 215.

²¹ Pentru utilizarea termenului italian *brieve*, provenit din m.lat. *brevia*, cu sensul de „amuletă”, vezi F. Cardini, *Il breve (secoli XIV–XV): tipologia e funzione*, în „La Ricerca Folklorica”, nr. 5, *La scrittura: funzioni e ideologie*, apr., 1982, p. 63–73; pentru circulația unor termeni precum *breve*, *brevinu*, *breviniellu*, *greve*, *breu*, utilizați în italiana contemporană, vezi G. R. Cardona, *Gli amuleti scritti: un excursus*

„Brieve al male de' denti e a migrana, cioè duolo di testa; il qual brieve si vuole portare in capo o addosso iscritto a riverenza di Jesus Cristo [...] et *qui super se portaverit hoc scriptum*, ab omni dolore dentium liberetur, et sic dignieris per hunc famulum tuum. Amen, amen. + Agios, agios, agios”²².

Detaliul utilizării textului ca amuletă se regăsește și în versiunea românească, care specifică:

„Totu omul să fie vindecatu care *va purta această rugăciune la dânsulu*” (ms. 2313, f. 28^r).

Așadar, în textele magice occidentale, durerea de dinți, mărturisită *expressis verbis* de pacient, în speță de apostolul Petru, s-a subsumat, treptat, migrenei, situație similară cu cea din Europa Orientală, unde năjitul, glosat de cele mai multe ori ca afecțiune a dinților sau, eventual, a urechilor, acționa în general asupra capului bolnavului²³.

Fără îndoială, prezența în spațiul românesc a acestui tip de text magic, utilizat cu precădere în Occident²⁴, este un reflex al influenței lumii culturale slavone, în cadrul căreia au fost difuzate scrieri urmând același model. Astfel, o „rugăciune împotriva durerii de dinți”, conservată într-un *Trebnic* sârbesc din 1423, se baza pe aceeași *historiola*, care descria vindecarea de către Hristos a apostolului Petru, așezat pe o piatră și suferind de o durere de dinți cauzată de un vierme, și cuprindea inclusiv detaliul recomandării de a se purta scrierea ca amuletă, ca în versiunea românească²⁵. Lipsa numai motivul pietrei „de marmură”, care se regăsea însă

comparativo, în „La Ricerca Folklorica”, nr. 8, *La medicina popolare in Italia*, oct. 1983, p. 92. Pentru termenii francezi *bref* și *brevet*, proveniți, din același etimon latin, care au, la rândul lor, sensul de „amuletă”, vezi C. Lecouteux, *Charmes, conjurations et bénédictions. Lexique et formules*, Paris, 1996, s.v. *bref*; idem, *Le livre des talismans et des amulettes*, Paris, 2005, p. 35–37.

²² Pentru textul integral, vezi Verena Holzmann, *op. cit.*, p. 214.

²³ Vezi Emanuela Timotin, *art. cit.*, *passim*.

²⁴ În spațiul occidental, acest tip de scriere magică va fi puternic concurat de texte al căror personaj central este Sfânta Apolonia, care, ca urmare a faptului că în timpul martiriului i-au fost smulși dinții, va căpăta atribuția de sfânt specializat în tămăduirea unor astfel de dureri. Iată o astfel de scriere, datând din secolul al XIV-lea, intitulată „Carmen pro dolore dentium”: „Apud vrbem Alexandriam requiescit corpus Beate Appolonie virginis et martiris cuius dentes extraerunt impii. Et per intercessionem Beate Marie virginis et omnium sanctorum et Beate Appolonie virginis et martiris, libera, Domine, dentes famuli tui a dolore dencium. Sancte Blasi, ora pro me. In nomine + patris etc. Pater noster. Ave Maria et ligatur istud carmen supra capud pacientis”; text preluat din Lea T. Olsan, *Latin Charms in British Library, ms. Royal 12.B.XXV*, „Manuscripta” 33, 1989, p. 120; pentru un exemplu similar, vezi Verena Holzmann, *op. cit.*, p. 205–206. De asemenea, în spațiul occidental, pentru vindecarea durerii de dinți, apar și texte bazate pe înșiruirea unor formule liturgice și a numelor unor personaje importante ale ierarhiei creștine (vezi Lea T. Olsan, *art. cit.*, p. 122); pentru texte magice contra cefaleei, în care fiecare organ al capului este plasat sub protecția unui sfânt, între care apare, eventual, și sfânta Apolonia, vezi R. I. Best, *The St. Gall Incantation against Headache*, în „Eriu”, 8, 1915, p. 100; A. Campos Moreno, *Ensalmos novohispanicos, palabras mágicas para curar*, în Mariana Maserà (coord.), *La otra Nueva España. La palabra marginada en la Colonia*, Barcelona, 2002, p. 160.

²⁵ Textul a fost tradus în M. Gaster, *Ilchester Lectures on Greeco-Slavonic Literature*, Londra, 1887, p. 85–86.

într-un text sârbesc din a doua jumătate a secolului al XVI-lea²⁶ sau în scrieri rusești²⁷.

Textul inedit analizat aici arată că tradiția manuscrisă românească preia cele două modele principale ale textelor magice europene contra durerii de dinți în special și nevralgiei în general, respectiv molitvele de năjit și o *historiola* unde Hristos alungă viermii care atacă dinții apostolului Petru, și depune astfel mărturie pentru importanța acordată odinioară vindecării acestor afecțiuni.

*Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”
București, Calea 13 Septembrie nr. 13*

²⁶ Vezi P. Станкович, *Једна апокрифна молитва од зубоболѣ*, în „Археографски прилози”, 1, 1979, p. 203.

²⁷ W. F. Ryan, *The Bathhouse at Midnight. An Historical Survey of Magic and Divination in Russia*, Pennsylvania, 1999, p. 174.

N.A. Ursu

MEȘTEȘUGUL DOFTORIII, PRIMUL TRATAT DE MEDICINĂ
ÎN LIMBA ROMÂNĂ, TRADUS DIN GRECEȘTE DE
DOCTORUL MUNTEAN ȘTEFAN VASILE EPISCOPESCU,
ÎNTRE ANII 1805 ȘI 1817

1. SCURT ISTORIC

1.1. Prin anii 1956–1957 am cercetat sumar acest important tratat medical păstrat în manuscrisele 933 și 4841 de la Biblioteca Academiei Române, din care am extras atunci informații pentru elaborarea lucrării *Formarea terminologiei științifice românești*, București, 1962¹. Cu acel prilej am constatat că textul nu este o traducere directă a cunoscutului tratat maghiar intitulat *Pax corporis* al lui Francisc Páriz Pápai (Cluj, 1690, reeditat de mai multe ori până la 1774), cum crezuseră cercetătorii Pompei Gh. Samarian, Valeriu Bologa și Samuil Izsák², ci traducerea unei versiuni în limba greacă a operei menționate a lui Pápai. Traducerea românească a fost făcută de un muntean, rămas necunoscut.

Versiunea grecească a acestui tratat este de asemenea necunoscută, probabil pierdută. Pe autorul ei însă l-am putut identifica prin faptul că traducătorul român nu a tradus și textele introductive ale versiunii grecești (cu excepția sumarului). Acestea sunt frumos transcrise pe foile 2–19 ale ms. 933. Între ele se află o prefață adresată „modeștilor iubitori de știință” (f. 5v–9r), în care autorul, referindu-se mai pe larg la traducerea în grecește a unei lucrări a medicului maghiar David Samuel Maday, apărută la Halle în anul 1756, care pe foaia de titlu are mențiunea că este „tradusă din latină în limba simplă a grecilor de astăzi de prea puțin importantul Ioan Adam”³, evită să-și decline și aici numele și calitatea de traducător al acestui tratat. Am dedus astfel că autorul versiunii grecești a tratatului medical *Pax corporis* al lui Fr. Páriz Pápai este învățatul doctor *Ioan Adam*⁴, cu studii medicale făcute la Halle, membru al comunității grecești din Sibiu. A terminat traducerea în anul 1760, dată menționată la sfârșitul prefeței citată mai sus (f. 9r), care a fost considerată de primii cercetători ai manuscrisului, inclusiv de subsemnatul, drept dată a traducerii acestui tratat în limba română.

¹ Vezi p. 55–59 și *Indicele de cuvinte și forme* al lucrării.

² Vezi dr. Samuil Izsák, *Din trecutul legăturilor medicale româno-maghiare*, București, 1956, p. 37–38.

³ Vezi Émile Legrand, *Bibliographie hellénique ou description raisonnée des ouvrages publiés par des Grecs au dix-huitième siècle*, vol. I, Paris, 1918, p. 463.

⁴ Nu *Adami*, cum greșit i-am scris numele în lucrarea citată la nota 1.

În 1760 Ioan Adam avea probabil aproape șaptezeci de ani, dacă prin 1702 și 1703 l-a avut pe Fr. Páriz Pápai profesor la colegiul reformat din Aiud (vezi aceeași prefață, f.8v). Prin anul 1764 el elaborează încă o lucrare destinată instrucției conaționalilor săi, rămasă de asemenea în manuscris, care a ajuns tot în Țara Românească, în biblioteca episcopului Dionisie al Buzăului, iar de aici la Biblioteca Academiei Române. Este intitulată (în traducere): *Cronologie istorică, cuprinzând pe scurt faptele de amintire făcute de creștini, mai ales cele din Ungaria și din Ardeal, și din locurile de dincolo, de la nașterea lui Hristos până azi, din diferite cronici în limba noastră simplă de mine prea smeritul Ioan Adam compusă cu îngrijire pentru cetitorii doritori de știință*⁵.

1.2. În acest stadiu a rămas cercetarea filologică a traducerii în limba română a tratatului *Meșteșugul doftorii* până în ultimii ani. Între timp ne-am procurat copii foto ale celor două manuscrise de la BAR în care s-a păstrat textul și informații mai bogate privitoare la lucrarea *Pax corporis* a lui Fr. Páriz Pápai⁶, ca să putem vedea, printr-o cercetare amănunțită, în ce raport se află textul lucrării lui Pápai cu versiunea grecească mult amplificată a lui Ioan Adam, care este reprodusă fidel în traducerea românească, apoi să dovedim cu probe lingvistice faptul că traducătorul român al tratatului *Meșteșugul doftorii* este medicul muntean Ștefan Vasile Episcopescu, paternitate pe care am afirmat-o deja⁷. Considerăm demonstrarea problemelor menționate indispensabilă colectivului de medici și filologi care vor colabora la o eventuală ediție a acestui prim tratat medical tradus în limba română, căci textul merită sub toate aspectele să fie editat, cum a apreciat primul lui cercetător, doctorul Pompei Gh. Samarian⁸.

2. RAPORTUL DINTRE LUCRAREA *PAX CORPORIS* A LUI FR. PÁRIZ PÁPAI ȘI VERSIUNEA EI GRECEASCĂ ELABORATĂ DE IOAN ADAM

2.1. Lucrarea lui Fr. Páriz Pápai are opt cărți (în primele două ediții, din 1690 și 1692, a avut numai șapte cărți, a opta fiind adăugată de el în ediția din 1695), cărțile sunt împărțite în capitole numerotate cu cifre romane, iar unele capitole au și subdiviziuni, numerotate de asemenea cu cifre romane. Aceeași structură o are și versiunea lui Ioan Adam, unde cărțile și capitolele corespunzătoare au același conținut și sunt în general intitulate la fel, cu deosebirea că el a adăugat fiecărei cărți numeroase capitole și paragrafe, iar pe cele aflate și în lucrarea lui Pápai le-a amplificat cu multe informații, comentarii, recomandări de tratamente și rețete medicale extrase din operele unor medici greci și latini antici sau mai noi, precum și din alte surse, la care, după cum vom vedea mai jos, face de multe ori trimiteri cu

⁵ Vezi Constantin Litza, *Catalogul manuscriselor grecești*, București, 1909, p. 9–10, ms. 10 (129).

⁶ Pentru care, cu recunoștință, aducem și aici calde mulțumiri domnului prof. univ. dr. Doru Radosav, directorul Bibliotecii Centrale Universitare „Lucian Blaga” din Cluj-Napoca, și doamnei dr. Meda-Diana Hotea, șefa biroului Colecții speciale al acestei biblioteci.

⁷ Vezi N. A. Ursu și Despina Ursu, *Împrumutul lexical în procesul modernizării limbii române literare*, I. *Studiu lingvistic și de istorie culturală*, Iași, 2004, p. 17.

⁸ Vezi *Medicina și farmacia în trecutul românesc*, vol. I, 1382–1775, Călărași, 1935, p. 326.

indicația cărților și a capitolelor respective. O estimare aproximativă a volumului versiunii elaborate de Ioan Adam arată că aceasta este cu cel puțin o treime mai mare decât tratatul lui Pápai.

În prefața tratatului său Pápai îi indică astfel destinația: „Nu am vrut prin această carte să mă adresez oamenilor de știință, nu pentru dânsii o scriu, ci pentru gospodari cu argați, pentru gospodine și pentru săracii neajutorați, care n-au totdeauna în apropiere un medic priceput; mai ales la sate, unde mai repede se dă ajutor animalului bolnav decât omului bolnav”⁹. Lucrarea elaborată de Ioan Adam, de la prefețe până la ultimul capitol, se adresează însă mai ales cititorilor cultivați, „iubitorilor de știință”, în primul rând medicilor.

Folosind bogata informație extrasă din sursele la care ne-am referit și, firește, cunoștințele dobândite în îndelungata sa experiență de medic, Ioan Adam a modificat mult textul lui Pápai. Dacă într-o interpolare din primele zece foi ale versiunii sale el afirmă că „scopul nostru este să tălmăcim numai iatrosorul¹⁰ cel unguresc care avem în față” (ms. 933, f. 30r), pe parcursul lucrării citează în repetate rânduri tratatul lui Pápai doar ca izvor, fie folosind numele său, fie prin sintagmele „iatrosorul cel unguresc”, „iatrosorul cel obștit”, „iatrosorul cel prost”¹¹, „obștitul și prost iatrosor spre trebuința săracilor”.

2.2. Trimiterile lui Ioan Adam la operele medicilor greci ori la alte surse de informație sunt foarte numeroase și variate ca formulare. Reproducem aici doar o parte dintre cele mai interesante, în ordinea apariției lor în ms. 933 și 484I, spre a le oferi drept mostră cititorilor care nu pot avea, sau pot avea mai greu acces la informația din aceste două manuscrise.

În ms. 933: „Caută și altele mai multe ce le arată Ipocrat” (f. 24v), „Pentru durerea de cap de vin, dintr-ale lui Pavlu și Aetia” (f. 25v), „Altă tămăduire la aceasta, dintr-ale lui Pavlu” (f. 26r), „Deci dară, după cum zice Galinos, să încălzești untul de rută...” (f. 26v), „după sfătuirea lui Ipocrat și lui Galinos, și a doftorului arăpesc Vazú” (f. 27r), „precum arată mai pe larg Ipocrat la cele dintâi cunoștințele lui, și Galinos împreună cu dânsul” (f. 28v), „Acestea și alte multe feluri dă leacuri proaste citește la învățatul Aetie, cart. 6, cap. 50 și mai departe, care, fiind multe, nu le putem toate să le scriem aici” (f. 30r), „Tămăduiri de întunecare dintr-ale lui Aetie și Pavlu Eghinetu” (f. 32r), „căci trebuie să-i scoatem zeurile din cap, precum învață Galinos” (f. 43v), „mai vârtos precum învață Tralianos Alexandros, să-i dea să bea [...], căci spune Tralianos cel mai sus numit pentru unul cu litarghie [...], iar celelalte ajutorințe celor cu litarghie caută-le la cartea 6, cap. 3, ale prea înțeleptului Aetie, și încă la cartea a treia, cap. 9, ale lui Pavlu Eghinietu, din care acestea și noi adunând, le-am scris cu vorbă obicinuită mai pă înțeles” (f. 44r), „pentru aceasta drept au grăit înțeleptul Ipocrat la rânduielile lui” [marginal trimite la cartea aforismelor sale] (f. 47v), „Și pentru aceasta vom

⁹ Cităm traducerea dată de dr. Samuil Izsák în lucrarea menționată la nota 2, p. 17.

¹⁰ *iatrosor* „culegere populară de remedii” < gr. ἰατροσόφ(ον).

¹¹ Cuvintele *prost* „simplu”, *prostie* „simplitate”, *prostește* „în mod simplu” sunt frecvent folosite în această traducere.

scrie mai pe larg la a cincea carte, de la iatrosorul cel unguresc” (f. 49r), „Și pentru chipurile melanholiei cele mai adevărate atâtea aflăm de la Pavlu și de la Aetie [...], și acestea curat le rânduiește Ipocrat la învățăturile lui” [marginal trimite la cartea aforismelor sale] (f. 47v, cf. și 49v), „precum scrie înțeleptul Aetie la cartea 6, cap. 8” (f. 48r), „precum în pildă să zicem, Tralianos Alexandru povestește pentru o muiere melanholicioasă [...] Iară noi pentru melanholia ipohondrii aice nimică nu scriem, că are în cuviinciosul loc la a cincea carte aceștii alcătuiți. Și acolo vom însemna îndestul cele pentru cunoștința și tămăduirea ei, din ale lui Aetie, cartea 6, cap. 18, și ale lui Pavlu Eghenitul, cartea 3, cap. 4 [...] Cât pentru pricina aceștii patimi ce să numește spasmos, Ipocratis la rânduiala 39, cartea 6, spune că...” (f. 52v), „Cunoștințe pentru spasmos și cum le osebim. Din ale lui Pavlu, la cartea 3, cap. 20 [...], precum zice Ipocrat, cel mai dintâi doftor” (f. 54r), „Alte doftorii mai proaste și mai cu lesnire la troahnă, de la Franghisc Paris Papa, cartea 1, cap. 7” (f. 57v), „Și altele asemenea, care le vei găsi la al optulea a lui Aetie, cap. 54, și la al treilea a lui Pavel, cap. 28, din care și noi, cu ajutorul lui Dumnezeu, vom scrie câteva” (f. 58v), „precum hotărâsc cei mai vestiți doftori, Galinos și Aetie” (f. 59r), „Dară mai multe doftorii de ochi vei citi la a șapte carte a lui Aetie, de la cap. 100 și mai înainte, în scurt multe” (f. 63r), „Și acestea pentru boala ochilor, din obștitul și prost iatrosor spre trebuința săracilor, destulu-i” (f. 65v), „Deci precum ne învață înțeleptul Aetie și Pavel Eghenit, la aceste întâmplări...” (f. 71v), „Aceasta adeverează și Ipocrat la cartea 4 de la rânduielele lui, cap. 28, căci zice...” (f. 73r), „Și pentru asurzeală destule sânt acestea, tălmăcite din cele elinești, latinești, ungurești iatrosoruri pre limba grecească” (f. 74r), „Acestea și altele multe citește la Aetie, cartea 6, cap. 90, 91, 92, și la Eghenit, cartea 3, cap. 24, unde scrie tămăduiri multe la patimile și bubele nasului...” (f. 77v), „Și altele care scrie Aetie, la cartea 8, cap. 43, și Pavel, cartea 3, cap. 26” (f. 35v), „Atunci negreșit trebuie să faci tăiere, carea, fiindcă este lucru fâlcerului și meșteșug dă meșter, cu voie o lăsăm și nu o însemnăm aici. Care pofteste, să citească la a 8 carte a lui Aetie, cap. 44” (f. 86v), „Acestea de la Franghisc de Papa. Ajutorințe proaste de la iatrosorul cel obștit” (f. 88r), „Decât această doftorie, precum zice Galinos, nu este alta mai tare, nici că știe alta mai cercată” (f. 91v), „Dar să mai spunem și acum în scurt pricinile tusei, după cum zice Aetie, ca să le priceapă mai luminat cei ce citesc” (f. 94v), „Acestea de la iatrosorul cel unguresc” (f. 96v), „Acestea destule acum pentru tămăduirea tusei și patimei de la beregată. Iar celelalte gătiri și ajutorințe multe, care voiește, să le citească la cartea 8 a lui Aetie, cap. 54, 58, 60, 61, și cartea 3 a lui Pavlu, cap. 28. Lipsește să scriem aici încă o învățătură, mai de curând precum am găsit-o însemnată de un doftor alături de cărții [...], într-acesta chip” (f. 98v), „Această patimă am luat-o în scris toată de la Aetie, cartea 8, cap. 74, și de la Pavel, cartea 3, cap. 34 și 31. Să spunem și vreo câteva dela iatrosorul cel obicinuit” (p. 105v), „Tămăduire obștită la cei ce scuipă sânge, de ale lui Franghisc Păpai [...] Deci ca să nu ostenim mult la lămurirea acestora, să scriem întâi obștita tămăduire, tălmăcind lămurit iatrosorul cel unguresc, apoi vom însemna și cea osebită de la Aetie și Pavel Eghenit [...] Tămăduire la tot felu de scuipare de sânge, de la Aetie și Pavlu” (f. 107v–108r), „Și pentru acestea, și

pentru alți bolnavi din pricina acesteia, citește mai multe ajutorințe și doftorii la a 5 carte a lui Aetie, cap. 96 până la cap. 115, și la a 2 carte a lui Pavel, cap. 36, din care și noi aceste puținele vreo câteva am scris. Dar în scurt și obștit să spunem măcar din ce pricină s-ar întâmpla această boală, a aceștii patimi de sângopî și a leșânului” (f. 121r), „Deci să spunem întâi obștit pentru aceste trei împreună, din cartea lui Pápai, apoi vom scrie și osebit pentru fieștecă de la Pavel și de la Aetie, după tălmăcirea lui Leonard Fuziu” (f. 128v), „precum arată mai pre larg doftorul Galinos, *Pentru pricinile întâmplărilor celor rele*, cartea 3, cap. 2, și precum spargerea, după cum zice Ipocrat, la cartea 6, rânduiești 39, ori din împlinire să face...” (f. 129v), „întărâtarea veninului, după tălmăcirea lui Pavel Eghenitul, este turburare fără măsură a pântecelui” (f. 133r), „care aceasta Galinos din cercare au cunoscut-o. Și izma cea verde, precum zice Aetie, fierbându-o mult [...] Dar multe și alte ajutorinți vei afla la Aetie, proaste și lesne pentru durerea de colică” (f. 142r), „precum o arată mai pre larg Galinos la cartea 6, *Pentru locurile ce pătinesc...*” (f. 146v), „Doftorii proaste de la iatrosorul cel obștit pentru disenterie” (f. 150v), „Scremetul, zice Pavel la cartea 3, cap. 41, nu este altceva fără numai voință” (f. 151r), „Din iatrosorul cel prost” (f. 152r), „Să spunem puținele și pentru δρᾱκόντιον, din cartea 4 a lui Pavel, cap. 29. Zice cum că [...] Dară oareșcare doftori Soranos și Leonid zic cum că δρᾱκόντιον acesta nu este adevărată gânkanie, ca limbricii...” (f. 156v), „precum o adevărează Ipocrat la a șasea orânduială a învățăturilor lui, cap. 3” (f. 158v–159r).

În ms. 4841: „durerile adevărate încetează și toate întâmplările să veselesc, după cum orânduiește Ipocrat” (f. 7v), „Și să află tâlcuit mai deslușit [în cartea] lui Galinos cea pentru pricina boalilor, cap. 1, și 2, și 3” (f. 10v), „iar toate aceste doftorii, precum ne învață Galinos și împreună cu dânsul Pavel Eghenitul, să fie...” (f. 14r), „Și încă oricare va pofti, poate să citească mai mult la toată cartea a cincea a lui Pavel Eghenitul” (f. 18r), „Și alte asemenea apucături, care să slujască cu mână de doftor cercat și învățat. Iară noi însă cei de obște și mai neînvățați urmăm mai mult pre Pápai Ferenz ungurul, ce au fost doftor și filosof, carele au lăsat scris în cartea de doftorie a lui că nu are loc nicidecum nici o tăiere de mână, nici sicoasie sau altă oarecare ajutorință rănitore la boala aceasta” (f. 32r), „foarte laudă Galinos scăldătura la această boală” (f. 40r), „Sau, după cum zice Tralianos, să ungă trupul lui...” (f. 40v), „Rânduiala tămăduirii la boala aceasta bine era să se facă întru acest chip, precum ne învață altul oarecare doftor mai tânăr la cărțile lui, și iată o scriem pre rând așa” (f. 43r), „Însă este trebuință să arătăm și pentru aceasta oarecare, precum am găsit la o carte latinească, după orânduiala ce este pusă înainte” (f. 44v), „Aceste toate semne le scrie cu amăruntul prea deslușit Ipocrat, la cartea a 6 a celor de venirea lui, tăierea întâi, alegerea a 5, zicând așa...” (f. 49v), „Din cartea ce să numește *Pax corporis* a celui de odinioară filosof și doftor ungur Franghisc Pápai, ajutorințe îndemânate și lesne la feluri de patime ale muierilor, înainte de a naște și după ce nasc. Tălmăcite după ungurie” (f. 147v), „Caută și la Teoponiconul lui Agapie, cap. 206, de să va arăta vreun semn pentru carchinoma, adevărată mâncătură [...] Până aici am arătat cele îndămânatece ajutorințe din cea ungurească înțeleaptă doftorie a lui Fr. Pápai [puțin spațiu nescris pe rândul

respectiv]. Iară de aici încolo trebuie să mai arătăm câteva și de la alt oarecare doftor himicesc pentru unele ca acestea” (f. 151v).

Edițiile operelor medicilor greci la care trimite Ioan Adam sunt probabil cele apărute în secolul al XVI-lea: Ippocratis (Frankfurt, 1595), Galinos (Veneția, 1525, sau Basilea, 1549), Paul Eghinitul (Veneția, 1528), Alexandru Trallianos (Luteția, 1548), Aitios (Veneția, 1534, sau cea în „tălmăcirea lui Leonard Fuziu”, Basilea, 1542).

3. TRADUCĂTORUL ÎN LIMBA ROMÂNĂ AL VERSIUNII GRECEȘTI A ACESTUI TRATAT MEDICAL ESTE DOCTORUL ȘTEFAN VASILE EPISCOPESCU

3.1. Traducerea anonimă a *Meșteșugului doftorii* s-a păstrat în cele două manuscrise menționate mai sus. Ms. 933, care conține la început părțile introductive în grecește, sumarul întregului tratat atât în grecește, cât și în românește, iar în continuare traducerea în românește a primelor patru cărți ale tratatului, reprezintă prima parte a textului original, tradus și copiat deosebit de îngrijit de Șt. V. Episcopescu. Comparatia atentă a grafiei ms. 933 cu grafia textului său autograf intitulat *Memorie de taină*, din anul 1847, păstrat la BAR sub cota ms. rom. 5525, dovedește acest lucru. Deși aceste texte sunt scrise la o distanță de peste treizeci de ani, iar ms. 5525 este scris în chirilica românească de tranziție, la bătrânețea lui Episcopescu, unele litere au în ambele manuscrise desenul sau/și ductul identice sau foarte apropiate (vezi fotocopiile alăturate, fig. 1, 2 și 3, în care atrag atenția, de exemplu, litera *M* în *Meșteșugul* și *Memorie*, litera *z* din diferite cuvinte, și altele). În ms. 933, mai ales la început, textul are aspectul unui manuscris de autor, cu glosări de aceeași mână, suprascrise (vezi în fig. 1, r. 11, cuvântul *clocoteală* glosat prin *izbitură*, *sărire*, iar pe r. 28 glosat prin *lovire*; pe r. 23 și 32 cuvântul *fiere* glosat prin *venin*, care, după cum vom vedea mai jos, este o particularitate a limbii lui Episcopescu). Faptul că acest manuscris este al traducătorului rezultă și din următoarele două trimiteri la paginația originală a textului: „care vom arăta înaintea, la capu pentru lecuirea limbricilor, *list* [spațiu gol]” (f. 37r), „și toate doftoriile care am spus mai sus, la capu dintâi, pentru durerea capului de friguri, *list*. 5, căci ajută foarte” (f. 43r ; foaia cu paginația originală 5 este actuala foaie 26r, în paginația mecanică a bibliotecii). Cifrele arabe din paginația originală a ms. 933 și din alte locuri în acest manuscris au de asemenea desenul și ductul identice sau foarte apropiate de ale celor din ms. 5525 (vezi fig.3)¹². Ms. 933 are și unele pagini cu mai multe sau mai puține rânduri (într-un loc chiar două pagini întregi) scrise de altă mână (în toate aceleași), semn că traducătorul era ajutat la copierea textului de pe ciornele sale de o persoană apropiată (vezi f. 81r, r. 10–15; f. 86v, titlul cap. 15 și începutul rândului următor; f. 121r, r. 1–4; f. 126v, r. 1–7; f. 130r, r. 1–3 de jos; f. 133v, r. 1–10 de jos; f. 134r, r. 1–15; f. 138r, r. 1–17 de jos; f. 138v–139r în întregime; f. 140v, r. 1–10; f. 144v, r. 1–5). Continuarea textului din ms. 933, volumul care conținea ultimele patru cărți ale tratatului copiate de traducător, s-a pierdut.

¹² Semnalăm cu acest prilej că în ms. 933, între foile 79–80 cu paginație mecanică, lipsesc două foi cu paginația originală 113–116, din capitolul 11 al cărții a doua, care pe f. 80r are doar sfârșitul.

Ms. 4841 este o copie nesemnată a ultimelor patru cărți ale traducerii tratatului *Meșteșugul doftoriii*. Prima parte a acestei copii, care conținea cărțile 1–4 ale textului, s-a pierdut. Copistul a operat în text unele modificări, întâi în titlul tratatului: *Meșteșugul doftoricesc* (în loc de *doftoriii*), iar în continuare a înlocuit unele cuvinte folosite de traducător (frecvente în ms. 933) cu sinonime populare sau cu creații ale sale, dintre care câteva vom întâlni în cursul demonstrației din paragraful 3.3.

Am arătat în studiul publicat în anul 1962¹³ că pe cantul din dreapta al acestui manuscris se află semnătura de proprietate: „D. Topliceanu.1817”. Cum atestă două însemnări ale aceleiași persoane aflate în ms. 402 de la BAR, care conține o copie incompletă a cronografului „tip Danovici”, din secolul al XVIII-lea, acest Dimitrie Topliceanu, la 1824 serdar¹⁴, iar în 1831 agă, a fost organizator și inspector al carantinelor de pe linia Dunării¹⁵. Așadar, era bine cunoscut în cercurile medicale din București și probabil un apropiat al doctorului Șt. V. Episcopescu, care i-a pus la dispoziție manuscrisul original al tratatului tradus de el ca să-și facă o copie¹⁶.

3.2. Doctorul Ștefan Vasile Episcopescu este o personalitate bine cunoscută în istoria medicinei românești, atât prin practica sa medicală cu mare reputație, cât și ca autor al mai multor cărți de popularizare a cunoștințelor medicale¹⁷. În autobiografia menționată mai sus el oferă următoarele date personale: „m-am născut în București [...], la anul 1777, mart. în 25. La 1790 m-a dat la Andrei spițerul, la 1797 am ieșit calfă, mi-am deschis spițerie la Craiova, mi s-ars de focul basvandogliilor și la 1800 am plecat la Viena spre învățătura medișinii, și la 1805 m-am întors” (ms. 5525, f. 1v), iar mai departe: „Rămas fiind fost de părinte de vârsta de zece ani, am crescut la streini de lege și de neam și am învățat limba și cartea germană și latină la Bărăție, care m-a favorisit la Viena cu profesia de doftor” (*ibid.*, f. 3v). După tată descindea din familia Manega, de origine grecească,

¹³ Vezi nota 1.

¹⁴ Vezi Ioan C. Filitti, *Arhondologia Munteniei de la 1822–1828*, în „Revista Arhivelor”, nr. 4, 1927, p. 27: „lt. 1824, mai 23, vineri [...] sârdar Dimitrache Topliceanu, din sluger”.

¹⁵ Vezi I. Bianu și R. Caracaș, *Catalogul manuscriselor românești*, tomul II, București, 1913, p. 79–81, și Iulian Ștefănescu, *Opere istorice*, București, 1942, p. 147–148, care dovedește că D. Topliceanu nu este autorul traducerii din ms. 402, calitate pe care și-o arogă el prin însemnările respective.

¹⁶ Aducem și aici calde mulțumiri Domnului Alexandru Mareș pentru ajutorul prețios pe care ni l-a acordat prin procurarea fotocopiilor unor pagini din ms. 402 și 5525 de la BAR, necesare la elucidarea unor aspecte ale problemelor de care ne ocupăm în prezentul studiu.

¹⁷ Vezi Dr. Pompei Gh. Samarian, *Medicina și farmacia în trecutul românesc*, vol. II, 1775–1834, București, 1938, p. 260–276; Vasile Manoliu, Virgil Simonetti și Elena Barbu, *Rolul lui Ștefan Vasile Episcopescu în istoria medicinei române*, în volumul *Contribuții la istoria medicinei în R.P.R.*, sub redacția prof. dr. V. Bologa, București, 1955, p. 305–326; Emil Gheorghiu, „Memoria de taină” a lui Șt. V. Episcopescu, în volumul *Trecut și viitor în medicină. Studii și note*, sub redacția dr. G. Brătescu, București, 1981, p. 303–320, unde este editată în întregime această interesantă autobiografie a reputatului medic.

iar după mamă dintr-o familie musceleană căreia îi aparținea și episcopul Grigorie al Buzăului (1668–1691). După întoarcerea de la studii a practicat medicina în București, având o bogată clientelă și venituri mari: „Osteneam două perechi de telegari ș-un armăsar pe toate zilele, cu venit de douăzeci și treizeci de galbeni pe fiecare zi, și c-o petrecere d-o viețuire strălucită, de sănătate și de duh deștept, primitor și dătător de bucurie” (*ibid.*). În 1824 a fost numit „doftor al politiei Bucureștilor”, iar mai târziu a îndeplinit multe alte funcții și însărcinări oficiale în domeniul sănătății publice. A murit în anul 1850.

3.3. Dovada peremptorie că Șt. V. Episcopescu este traducătorul tratatului *Meșteșugul doftorii* o constituie numeroasele particularități lingvistice comune acestei traduceri anonime și scrierilor sale cunoscute. Le cităm pe cele mai semnificative, la început o serie de cuvinte care aparțin, prin anumite sensuri, și terminologiei medicale, apoi câteva particularități fonetice și morfologice ale limbii scrierilor lui Șt. V. Episcopescu, care se găsesc și în ms. 933 și 4841. Folosim următoarele sigle ale textelor comparate: *MD I*=*Meșteșugul doftorii*, ms. 933 de la BAR; *MD II*=*Meșteșugul doftoricesc*, ms. 4841 de la BAR; *EAM*=Șt. V. Episcopescu, *Apele metalice ale Rumâniei Mari* [...], cu o dietetică și macrovitică, [București], 1837; *EOI* = Șt. V. Episcopescu, *Oglinda înțelepciunii*, București, 1843; *EPD* = Șt. V. Episcopescu, *Practica doctorului de casă* [...], c-o prescurtare de chirurgie, de materie medicală și de veterinerie, pentru doctor și norod, București, 1846; *POS*=Șt. V. Episcopescu, *Oglinda sănătății și a frumuseții omenеști*, București, 1829.

abureală s.f. „evaporare; transpirație”. În *DLR* prime atestări din LB și Odobescu. *MD I*: „abureala și fumurile care să urcă de la stomah” (f. 24r), „abureală de abur melanholicos” (f. 49r), cf. și f. 73r, 152r, 155v; *POS*: „[ceai] spre îndemnarea și ținerea aburelii trupului” (p. 251), „îndemnător aburelii și nădușelii trupului” (f. 252), cf. și p. 66, 69, 184, 209, 213, 215, 219, 221, 257, 296; *EAM*: „abureala pielii” (p. 35, 43, 46, 58, 86), „abureala trupului” (p. 46, 93, 126) „aburelile pământului” (p. 88); *EOI*: „aburelile pământului și ale apelor lui” (p. 336), „umezeli și abureli” (p. 324); *EPD*: „încuietură de mistuială și de transpirație, abureală” (f. 200), „transpirație, abureală” (p. 201, 202, 204, 208, 214, 218, 221, 236, 242, 251, 254, 255, 267, „abureala zeurilor celor trezite de stricăciune” (p. 340).

asurzeală s.f. „surditate”. În *DLR* o singură atestare, din *POS*, 324. *MD I*: „Semne și cunoștințe de asurzeală” [...], „tămăduirea asurzelii” (p. 73r), cf. și 72v, 74r; *EPD*: „asurzeala urechii” (p. 213).

îndemna vb. „a stimula”. În *DLR*, la sensul „I. Trans. A înlesni, a ușura, a facilita”, un singur citat din I. Ionescu, C. 229. *MD I*: „aceștia să îndeamnă și să iuțesc a tuși, dar nu tușăsc tare” (f. 107r), „încă și tusea îndeamnă și silește pre vărsarea” (f. 128v), cf. și f. 125r; *MD II*: „să slujască cu câte îndemnează la nădușală” (f.4v), „câte lucrează firește și îndemnează zămisirea” (f. 155r); *POS*: „curățenia [= purgativul] [...] îndeamnă mistuiala și abureala trupului” (p. 213),

cf. și p. 192; *EAM*: „curățenia trupului *îndeamnă* și deprinde și curățenia cugetului” (p. 96), cf. și p. 58, 128; *EOI*: „a înțelepciunii, care *îndeamnă* bunele și folositoarele deprinderi și obiceiuri” (p. 164). Cf. și **îndemnare** s.f. „stimulare”, *POS*, p. 28, 205, 219, 221, 262; *EAM*, p. 40, 49, 50, 120; *EPD*, p. 250, **îndemnător** adj. „stimulator”, *POS*, p. 132, 252; *EAM*, p. 124, 135.

înfierbințeală s.f. „temperatură”. *MD I*: „înfierbințeala cea pre călduroasă” (f. 24r), „înfierbințeală cu zăstâmpuri” (f. 43v), „arsură și *înfierbințeală* de cap” (f. 41r), cf. și f. 24v, 40v, 71v, 86v; *MD II*: „aprindere trupului din *înfierbințeală*” (f. 2r), „fără nici o *înfierbințeală* să strică sângele” (f. 16v); *EPD*: „cu tuse și fără *înfierbințeală*” (p. 209), „fiori de frig amestecate cu *înfierbințeală* a căldurii trupului” (p. 234), cf. și p. 206, 208, 223, 233, 239, 247, 251, 254, 267, 306, 311, 313, și multe altele.

răsăritură s.f. „tresărire, palpitație”. În *DLR* are atestări târzii, din dicționare și de la Odobescu. *MD I*: „sau cutremurare, sau *răsăritură*” (f. 24v), „*răsărituri* și scuturări în multe feluri la trupul lor” (f. 50v); *POS*: „*răsărituri* din somn” (p. 244, 246); *EPD*: „*răsărituri* din somn” (p. 215, 216, 221, 235, 257, 292, 311, 326), „somn dus cu *răsărituri*” (p. 242).

trezit adj. „început de fermentat, de stricat”. În *DLR*, la *trezit*², primul citat din *POS*, 47, apoi altele de mai târziu și din dicționare; *MD II*: „acest fel de materie *trezvită*” (f. 22v); *POS*: „[verdețurile] trebuie să fie proaspete și *netrezite*” (p. 193); *EAM*: *trezit* (p. 83, 84); *EPD*: „abureala zeurilor celor *trezite* de stricăciune” (p. 340), „strecurarea zeurilor celor *trezite* ale trupului” (p. 435), cf. și p. 406.

umezeală s.f. „substanță umedă secretată de unele țesuturi sau organe”. *MD I*: „flegma, adică *umezeala* cea rece” (f. 24r), „poizeala *umezelelor* celor iuți care să adună la năruri” (f. 77r), cf. și f. 88v, 100r; *MD II*: „*umezeala* cea flegmaticioasă” (f. 1r), „amestecăm cele moicioase cu *umezeala* unui copaci ce să cheamă...” (f. 7v), cf. și f. 26r, 153v; *POS*: „sămânța trupului, ce este cea mai scumpă *umezeală* a vieții” (p. 110), cf. și p. 184, 187; *EAM*: „*umezeala* limfilor” (p. 58), cf. și p. 41, 56, 123, 135; *EOI*: „țevșoarele *umezelilor* roșii și albe” (p. 95), cf. și p. 103, 104, 108; *EPD*: „bășicile sânt [...] pline de o *umezeală* albă galbenă” (p. 253), „încheagă *umezeala* mațelor” (p. 258), cf. și p. 214, 279, 309, 353, 355, 372, 437.

venin s.n. „secreție a ficatului, a vezicii biliare”. Episcopescu, ca și alți traducători sau autori de scrieri medicale din acea vreme, folosește acest termen pentru că *fiere* s.f. denumea atunci îndeosebi „vezica biliară”. *MD I*: „*veninul* cel galben” (f. 27r, 47v, 33r, 40v, 41r, 70r, 82r), „*veninul* cel negru” (f. 94v, 116r), cf. și f. 40v, 49r, 49v, 50v; *MD II*: „*veninul* cel negru” (f. 1v, 15v), „*veninul* cel galben” (f. 2v, 16r, 16v), „bășica *veninului*” (f. 16r); *POS*: „aprinzeala și turburarea *veninului*” (p. 195), „[apa] sloboade flegma și *veninul* prin ud și nădușală” (p. 202), cf. și p. 213, 217; *EOI*: „*veninul* din fiere” (p. 101), cf. și p. 103; *EPD*: „se alege în fiere și se sloboade cu *veninul* în mațe” (p. 372), „[pietre] din *venin* se fac în ficat și în bășica *veninului*” (p. 399), cf. și p. 198, 257, 304, 365, 376, 390.

vânt s.n. „gaz intestinal”. *MD I*: „bucate care pricinuiesc vânt” (f. 47r), cf. și f. 24r, 135v; *MD II*: „să naște umflătura cea multă și vânturi [în pântece]” (f. 37v), cf. și f. 26v. *POS*: „slobozirea încuietorii udului, a vântului și a mistuielii” (p. 226); *EPD*: „slobozirea vântului și a mistuielii” (p. 305), „încuietura mistuielii, a vântului, a udului” (p. 373), cf. și p. 379, 385, 387.

zeamă s.f. În *DLR*, la sensul 3. (Învechit), care ne interesează aici, primele atestări sunt dintr-un calendar de la 1814, din *Lexiconul* de la Buda (1825), apoi din *POS*, p. 186, și alte texte de mai târziu. În traducerea de care ne ocupăm și în scrierile lui Episcopescu are o mare frecvență pl. **zemuri**. *MD I*: „zemurile cele rele din creieri” (f. 31v), „zemurile cele reci și cu flegmă” (f. 33r), „stăpânirea zemurilor celor melanhólicoase” (f. 79r), „zemurile care conăcesc la plămâni” (f. 94r), cf. și f. 40v, 43v, 76v, 82r, 123v, 135v; *EOI*: „zemurile mistuitoare de hrană” (p. 121), „trup buhav și plin de zemuri albe” (p. 178), cf. și p. 121, 123; *EPD*: „lucrarea cea rea a zemurilor trupului” (p. 231), „turburarea zemurilor de patima mâinii și a necazului” (p. 252), cf. și p. 189, 195, 197, 211, 238, 340, 369, 406. În *MD II* copistul a înlocuit pe **zeamă** cu **umădătură**: „umădătură flegmaticioasă” (f. 11r, 104r), „întinăcioasa umădătură a veninului celui negru” (f. 15v), „umădătură melanhólicoască” (f. 104v), cf. și f. 1v, 7v, 8r, 9v, 15r, 16v, 22r, 37r, 98r; uneori însă i-a scăpat și termenul **zeamă**: „zeamă flegmaticioasă” (f. 35r).

Observăm cu acest prilej că în *MD I* și *MD II* sintagma **zeamă de varză** nu are sensul „moare”, cum au crezut autoarele *Dicționarului limbii române literare vechi*¹⁸, care au considerat deci că textul a fost tradus de un oltean. Ca și în sintagmele similare din *MD I*: „zeamă de iederă” (f. 25v), „zeamă de prune” (f. 130v, 139r), „zeamă de sfecle roșii” (f. 139r), sau din *MD II*: „zeamă de rădiche” (f. 19v), „zeamă de linte sălbatică” (f. 29v) și altele, sintagma **zeamă de varză** are în acest text același sens „suc obținut prin stoarcere sau fiertură a plantelor, semințelor ori fructelor respective”.

Substantivul **clocot** are în scrierile lui Episcopescu varianta **colcot**. *POS*: „fierbându-să în șapte, opt colcote” (p. 218), „apă fiartă în colcote” (p. 293), cf. și p. 220, 255, 272, 368; *EPD*: „fierbe-le [...] în șapte, opt colcote” (p. 227), „să fiarbă în cinci, șase colcote” (p. 368), cf. și p. 261, 429. În *MD I*, alături de **clocoteală** (f. 24r) se întâlnește și vb. **colcoti**: „și-l colcotește pă foc spumându-l” (f. 69r).

Conjunția **i** „și”, de proveniență slavonă și rusă, frecvent folosită în stilul administrativ al limbii române literare vechi, apare des în *POS*: „ginerii i cumnații” (p. 21), „umbra i chipul negreții” (p. 36), „planite cu lunele i slujitorii lor” (p. 51), cf. și p. 14, 46, 52, 60, 78, 79, 81, 155. Această conjuncție se întâlnește sporadic și în *MD I*: „iuțimea aburului i a zemurilor” (f. 25v), „tămăduire de greață i plecate” (f. 125r).

¹⁸ Vezi Mariana Costinescu, Magdalena Georgescu, Florentina Zgraon, *Dicționarul limbii române literare vechi (1640–1780). Termeni regionali*, București, 1987, p. 327.

În scrierile lui Episcopescu apare des varianta fonetică **picere** „picioare”, specifică graiurilor muntene de vest. *POS*: „labe de mâini și de *picere*” (p. 144); *EAM*, p. 77, 94, 95, 128; *EOI*, p. 94, 96, 122. Această variantă se întâlnește sporadic și în *MD I*: „mâinile și *picerile*” (f. 43v, 118r, 119v).

Prepozițiile *prin* și *printre* apar relativ des în scrierile lui Episcopescu cu variantele fonetice **pân** și **pântre**, specifice de asemenea graiurilor muntene de vest. Cităm spre exemplu sintagma **pântr-o cârpă**, complement de mod al verbului *strecura*. *POS*: „să se strecoare *pântr-o cârpă* curată” (p. 251, 252), cf. și p. 218, 220, 225, 287, 289; *EAM*, p. 139, 140, 286; *EPD*, p. 282, 330. Sintagma aceasta apare și în *MD I*: „strecoară-le *pântr-o cârpă*” (f. 77r), „strecoară-le zeama *pântr-o cârpă*” (f. 91r). În *MD II* copistul a înlocuit-o: „să strecoare apa *cu o cârpă* curată” (f. 9r).

Substantivul *pleoapă* are în scrierile lui Episcopescu variantele fonetice **plopă**, **pleopă** și **plioapă**. *POS*: „atărnarea *plopilor* ochilor” (p. 203), „*pliopile* ochilor” (p. 245, 246, 254), „marginile *pleopilor* ochilor” (p. 315); *EOI*: „*plopile* ochilor” (p. 96); *EPD*: „*pleopa* de jos” (p. 349), cf. și p. 323, „*pleopele* ochilor” (p. 317, 331, 419, 429). Varianta *pleopă* se găsește și în *MD I*: „*pleopele* lui să arată trase” (f. 45r), „nu poate ținea deschise *pleopele* ochilor” (f. 46r).

Adjectivul *smălțuit* are în scrierile lui Episcopescu variantele fonetice **zmânțuit** și **zmăntuit**, specifice graiurilor muntene de vest. *POS*: „vase de pământ *zmânțuite*” (p. 195), „ulcică *zmânțuită*” (p. 257), „oală noao curată *zmânțuită*” (p. 317), cf. și p. 318; *EAM*: „oală nouă *zmânțuită*” (p. 156); *EOI*: „dinții și măselile *zmânțuite* în fața lor” (p. 95). În *EPD* am găsit substantivul **smant**: „zămislirea *smantului* [pe dinți]” (p. 430). Varianta *zmăntuit* apare și în *MD I*: „oală *zmăntuită*” (f. 58r), „vas au *zmăntuit*, au dă sticlă” (f. 95v).

În *POS* substantivul *toamnă* are forma de genitiv sg. **tomnii**: „timpul *tomnii*” (p. 81), „boalile *tomnii*” (p. 89), „vremea *tomnii*” (p. 185), cf. și p. 212, 326. Această formă se găsește și în *MD I*: „crasis rea și uscată, care o naște mai vârtos starea *tomnii*” (f. 81r).

În *MD I* este folosit des cuvântul de proveniență germană **știuc** „bucată, parte dintr-un întreg” (f. 104v, 107r, 110v, 124r, 144r, 152r), uneori și cu varianta **ștuc** (f. 87r, 103r), precum și diminutivul **știuculeț** (f. 75v, 140v), cu varianta **ștuculeț** (f. 149r, 150r)¹⁹. De asemenea, apare forma **zupă**, cu pronunție specific germană a cuvântului *supă*: „zupa acră, adică borșul” (f. 104v), „*zupuri* sau păpară” (f. 139r), cf. și f. 92r, 118r, 149v. Prezența acestor două cuvinte în *MD I* este firească, dat fiind faptul că Episcopescu a învățat limba germană la școala de la Bărăție, iar studiile medicale le-a făcut la Viena.

În sfârșit, semnalăm prezența în *MD I* a cuvântului aproape necunoscut, probabil de origine slavă, **otroabe**, cu varianta **utroabe**: „patimă a minții și a

¹⁹ Vezi și dicționarul citat în nota precedentă, p. 287.

utroabelor din pânțece” (f. 43r), „*utroabile* cele din prejurul stomahului” (f. 49r), cf. și f. 94r, „oareșicare mădulari din *otroabe*” (f. 115v), „de va avea volburare pânțelele lui, ori ficatu, ori *otroabele*” (f. 119v), cf. și f. 117v. Din titlul cărții a cincea a tratatului rezultă mai clar sensul cuvântului: „pentru boalele ficatului, ale splinei și ale altor *otroabe*” (f. 21r). Corespondentul lui *otroabe* în versiunea greacă a sumarului tratatului este ἐντοσθίων (f. 10v), genitivul cuvântului τὸ ἐντόσθιον „viscere, măruntaie”. Cuvântul se găsește și în traducerea *Foletului novel*, sub forma **otrobii**: „Sosește o veste noao, de o mare dobândă, carea ne mângâie toate *otrobiile*”²⁰. Se pare că acest cuvânt era folosit prin secolele al XVII-lea și al XVIII-lea în graiurile românești din vestul Munteniei, de unde era originară mama lui Episcopescu, de la care îl va fi reținut el. În *MD II* copistul a înlocuit pe *otroabe* cu *droburi*: „boalele ficatului, ale splinei, ale rănichilor, ale bășicii și ale altor *droburi*” (f. 1v), „*droburile* lui să usucă dă fierbânțeală” (f. 24r), „pentru întărirea și împuternicirea *droburilor* celor slăbănogite” (f. 27v), cf. și 21v.

3.4. Șt. V. Episcopescu a putut traduce acest tratat medical după anul 1805, când s-a întors de la Viena, și până în anul 1817, dată aflată după semnătura lui D. Topliceanu de pe cantul din dreapta al ms. 4841. Cum a ajuns manuscrisul lui Ioan Adam în posesia lui nu putem ști. Faptul că în *Memoria de taină* el nu s-a referit și la această lucrare a sa din anii tinereții poate să aibă două explicații: fie că traducerea a rămas nefinisată, iar el a renunțat între timp la intenția inițială de a o finisa și, eventual, de a o publica, fie mai curând că a făcut traducerea pentru folosință personală, având în ea un bogat și prețios rezervor de informații utile în practica sa medicală, precum și la elaborarea unor părți din scrierile publicate mai târziu, iar acest lucru nu l-a putut divulga.

Iași, Aleea Gr. Ghica Vodă nr. 9

²⁰ Vezi Emil Vărtosu, *Foletul novel, calendarul lui Constantin Vodă Brâncoveanu, 1693–1704*, București, 1942, p. 20.

FILOLOGIA – CERCETARE TRANSDISCIPLINARĂ

Scopul acestui articol este acela de a arăta că o metodă de cercetare de tip clasic, precum cea filologică, poate constitui un punct de reper pentru o abordare *transdisciplinară*. Mai mult, prezentul articol își propune să demonstreze că filologia este *prin natura sa* o cercetare de tip *transdisciplinar*. Un astfel de demers necesită clarificarea a două chestiuni preliminare, în speță, să lămurească ce se înțelege prin *cercetare transdisciplinară* și, respectiv, prin *filologie*. Prima chestiune implică o discuție amplă, care privește delimitarea clară a următoarelor tipuri de cercetare: *disciplinară*, *inter-*, *multi-*, *cross*¹ și *transdisciplinară*. Cea de-a doua propune o retematizare a întrebării cu privire la natura și domeniul filologiei. Nu intenționăm nici să oferim un istoric complet al filologiei, nici să-i dăm celei din urmă o nouă definiție, ci doar să trecem în revistă câteva dintre multiplele accepții ale termenului, cu scopul de a contura, în linii mari, conceptul de filologie. Reflectând asupra obiectului, a domeniului de competență și a metodei de cercetare proprii filologiei, articolul de față propune o repunere în drepturi a celei din urmă ca cercetare complexă, care transcende limitele cercetării disciplinare. Implicit, demonstrând natura transdisciplinară a filologiei, urmărim să arătăm că o astfel de cercetare (în speță cea transdisciplinară) este posibilă și legitimă.

1. DE LA DISCIPLINAR LA TRANSDISCIPLINAR

1.1. Pentru o lungă perioadă de timp cercetarea a fost acompaniată de o căutare aproape obsesivă a specificității, a delimitării disciplinare. Cu cât mai riguroase erau identificarea obiectului, delimitarea competenței și definirea metodei de cercetare, cu atât mai mult respectiva disciplină se afirma ca știință riguroasă. Dincolo de rezultatele pozitive, pe care o astfel de orientare a cercetării le-a produs, specializarea, sau, mai bine zis, „disciplinarea” cercetării a dus și la o fragmentare a demersului științific. Excesul de rigurozitate a dus uneori la eșuarea în rigiditate. Delimitarea, pe care orice disciplină o implică în mod necesar, este prin natura ei o limitare, o stabilire de limite. Pe măsură ce disciplinele deveneau din ce în ce mai elaborate și dezvoltau limbaje strict specializate, se dovedea a fi tot

¹ Nu există un corespondent românesc pentru *cross*, care în limba engleză înseamnă, ca verb, „(a) traversa”, iar în forma reflexivă „(a) (se) încrucișa”; vom folosi, prin urmare, termenul în limba engleză, scris mereu cu caractere italice.

mai greu de stabilit un dialog între ele. Dificultățile de această natură i-au determinat pe unii cercetători să vorbească despre o adevărată criză a cercetării disciplinare², cea din urmă fiind percepută ca o limitare a libertății în cercetare³.

Nevoia de a redeschide comunicarea interdiscursivă a dus la lansarea cercetării de tip interdisciplinar. Acesta a fost primul pas spre transcenderea limitelor rigide ale cercetării disciplinare. Abordarea interdisciplinară rămâne însă, prin natura sa, un elogiu adus cercetării de tip disciplinar, nefiind altceva decât o cercetare care apelează în paralel la două metode de cercetare disciplinară. A face cercetare interdisciplinară înseamnă a stăpâni două metode de cercetare, a fi specialist în două discipline (sau cel puțin așa ar trebui să se întâmple). Frecvent, cercetarea interdisciplinară constă în apelul la metode, concepte sau teorii din alte discipline. Cercetarea interdisciplinară deschide un dialog între discipline, între oameni de știință din diverse domenii, între specialiști. Cercetarea interdisciplinară este ieșirea din limitarea monologică, monodisciplinară⁴. Apelul la cercetarea interdisciplinară presupune o recunoaștere a limitelor cercetării dintr-o disciplină sau alta, dar nu a limitelor cercetării disciplinare în sine.

Următorul pas a fost trecerea la cercetarea multi- sau pluri- disciplinară. Aceasta înseamnă punerea în dialog a mai mult de două discipline, analiza unui obiect din numeroase perspective, prin apelul la metode de cercetare diverse. O astfel de perspectivă este un omagiu adus cercetării interdisciplinare, un dialog transformat în dezbateri, o extindere cantitativă a cercetării interdisciplinare. Cercetarea multidisciplinară se constituie ca un discurs pe mai multe voci (discursul heteroglot). Nici acest tip de abordare nu pune în discuție limitele cercetării disciplinare în sine, ci doar limitele diverselor discipline, continuând să existe pe seama cercetărilor de tip disciplinar și interdisciplinar.

În raport cu cercetarea multidisciplinară, cea *cross*-disciplinară reprezintă deja un salt calitativ. Cercetarea de acest tip nu mai recurge la o cumulare cantitativă de metode și perspective, ci propune o metodă nouă, ca rezultat al combinării unei serii de metode disciplinare. Rezultatul cercetării seamănă cu o tăietură transversală. Cercetarea *cross*-disciplinară rămâne, totuși, una care se raportează la domeniul disciplinar. Punctul de plecare într-o astfel de cercetare

² Vezi, spre exemplu, studiile incluse în volumul *Disciplinary at the Fin de Siècle*, edited by Amanda Anderson and Joseph Valente, Princeton University Press, Princeton and Oxford, 2002.

³ Amanda Anderson and Joseph Valente, *Introduction. Discipline and Freedom*, în *ib.*, p. 1–15.

⁴ Cf. *Critical Discourse Analysis: Theory and Interdisciplinarity*, edited by Gilbert Weiss and Ruth Wodak, Basingstoke, New York, Palgrave Macmillan, 2003. Cf., de asemenea, *Practising interdisciplinarity*, edited by Peter Weingart and Nico Stehr, Toronto: Buffalo: University of Toronto Press, 2000. Pentru ca cercetarea interdisciplinară să poată fi practică în mod efectiv era nevoie de o educație interdisciplinară, un aspect deja semnalat cu multă vreme în urmă; cf. *Interdisciplinarity: Problems of Teaching and Research in Universities*, volume editat de Centre for Educational Research and Innovation, Paris, OECD, 1972.

rămâne, în ultimă instanță, cel al diverselor discipline pe care le traversează. Ea reprezintă un salt calitativ, dar unul care rămâne în plan orizontal. Ca și abordările menționate în cele de mai sus, nici această nouă perspectivă nu pune în discuție esența cercetării de tip disciplinar, ci, dimpotrivă, continuă să o afirme și, implicit, să o legitimizeze. Cercetarea de tip *cross*-disciplinar rămâne deocamdată cea mai puțin clarificată din punct de vedere teoretic, fiind uneori confundată fie cu abordarea interdisciplinară, fie cu cea transdisciplinară⁵.

1.2. Principala diferență dintre cercetarea *cross*-disciplinară și cea transdisciplinară constă într-o situație complet diferită față de obiect și disciplină. Deși combină două sau mai multe metode într-o metodă nouă, transversală, cercetarea *cross*-disciplinară continuă să afirme primatul disciplinei (al teoriei și al metodei de cercetare) asupra obiectului. Cercetarea transdisciplinară, în schimb, pleacă de la obiect, pune în prim plan natura obiectului. E singura cercetare care transcende cadrul disciplinar în adevăratul înțeles al cuvântului, fiind singura abordare care reușește să escaladeze cercetarea structurală, structuralismul. Această ultimă abordare nu propune nimic altceva decât o situație dincolo de domeniul cercetării disciplinare, e o punere în paranteză a celui din urmă. Abordarea transdisciplinară propune un salt calitativ pe verticală, o redimensionare a cercetării. Asta nu înseamnă o negare a cercetării disciplinare, ci o asumare a celei din urmă prin depășire. Abordările disciplinare, inter-, multi- și *cross*-disciplinare pot fi considerate premise necesare, dar nu suficiente ale cercetării transdisciplinare. Cea din urmă nu este nici o sumă, nici o sinteză a acestor tipuri de cercetare, ci o atitudine critică față de ele printr-o permanentă raportare la obiectul cercetat.

Două întrebări se ridică în fața unei astfel de propuneri: 1) „Cum se justifică o astfel de cercetare?” sau, cu alte cuvinte, „Este nevoie de o astfel de cercetare?” și 2) „Este o astfel de cercetare posibilă?”

Perspectiva transdisciplinară este întru totul justificată. În „natură” obiectele nu sunt separate în categorii, clase sau subclase în funcție de disciplinele care le studiază. Obiectele coexistă într-un complex de relații și vecinătăți spațio-temporale care nu au nimic de-a face cu separările teoretice propuse de o disciplină sau alta⁶. Cercetarea disciplinară nu face altceva decât să scoată un obiect din poziționarea sa naturală și să-l mute în una virtuală (teoretică). Orice descriere disciplinară e parțială; extrem de utilă, dar parțială. Abordarea transdisciplinară, în

⁵ Vezi, spre exemplu, P. L. Rosenfield, *A Theoretical Framework for Cross-disciplinarity*, in „Social Sciences and Medicine”, vol. 35, no. 11, 1992, p. 1343–1357.

⁶ Distincția între mai multe tipuri de obiecte (obiecte-sens, obiecte-perceptuale și obiecte științifice) a fost deja lămurită de Whitehead; cf. Alfred North Whitehead, *The Concept of Nature* (The Turner Lecture delivered in Trinity College, November 1919), în *An Anthology*, Cambridge, University Press, 1953, p. 197–294), mai ales pp. 296–290; pentru o privire de ansamblu asupra teoriei lui Whitehead, cf. *id.*, *The Principle of Relativity with Applications to Physical Science*, în *An Anthology*, p. 295–358; *id.*, *Adventures of Ideas*, New-York – London, 1967; *id.*, *Process and Reality*, în *An Anthology*, p. 563–746; *id.*, *Science and the Modern World*, în *An Anthology*, p. 359–466.

schimb, acordă atenție tocmai poziționării naturale a obiectului și caută o metodă care să permită o descriere a obiectului în complexitatea sa (a naturii sale) și a relațiilor sale cu alte obiecte. O astfel de cercetare necesită o deschidere mult mai largă a cercetării, un dinamism și o flexibilitate a metodei sau a metodelor. Cercetarea transdisciplinară poate apela la metode disciplinare, inter-, multi-, sau *cross*-disciplinare, dar cu o absolută libertate de combinare a acestor metode. O cercetare transdisciplinară poate să modifice metodele disciplinare, în sensul adaptării lor la natura obiectului și a problemelor supuse analizei. Cercetarea transdisciplinară menține un dialog continuu între poziționarea naturală a obiectului și cea teoretică (virtuală).

Cercetarea transdisciplinară este posibilă. Cercetarea transdisciplinară nu înseamnă o ignorare a cercetării disciplinare, o escaladare a rigurozității în cercetare. Dimpotrivă, o astfel de cercetare necesită o bună cunoaștere a mai multor discipline. Cercetarea transdisciplinară nu necesită neapărat o cunoaștere exhaustivă a cercetării disciplinare. O astfel de cercetare poate fi realizată individual sau colectiv, sau individual pe bază de expertize specializate. Un cercetător poate intui că o anumită parte a cercetării de care se ocupă transcende limitele propriilor competențe. Poate decide să dezvolte el însuși aceste competențe sau să apeleze la competența altor cercetători. Educația pluridisciplinară e necesară pentru o astfel de cercetare. Cercetarea transdisciplinară oferă o descriere complexă a obiectului. În același timp, o astfel de cercetare pune în evidență limitele diverselor metode și, implicit, discipline. Cu alte cuvinte, abordarea transdisciplinară implică o atitudine critică față de cercetarea disciplinară.

Cercetarea transdisciplinară este deja o realitate. La Paris există un Centru internațional pentru cercetare transdisciplinară (CIRET), fondat în 1987, iar un prim congres mondial al transdisciplinarității a fost organizat deja în 1994, la Arrábida (Portugalia)⁷, și a adoptat, pe 6 noiembrie 1994, și așa-numita *Cartă a Transdisciplinarității*⁸. Articolul 6 din respectiva *Cartă* afirmă că:

„În raport cu interdisciplinaritatea și multidisciplinaritatea, transdisciplinaritatea este multireferențială și multidimensională, ținând seama de diferitele concepții asupra timpului și istoriei; transdisciplinaritatea nu exclude existența unui orizont transistoric”⁹.

În 1996, Basarab Nicolescu a publicat un manifest al *transdisciplinarității*¹⁰. În același an, Comisia Gulbekian, întrunită la Stanford, a subliniat discrepanța

⁷ Al Doilea Congres Mondial a fost organizat între 6 și 12 septembrie 2005, la Vitória, Espírito Santo, în Brazilia.

⁸ Vezi detalii pe <http://nicol.club.fr/ciret/english/indexen.htm> Președintele acestui centru este fizicianul Basarab Nicolescu.

⁹ Vezi versiunea on-line, în limba română, pe <http://nicol.club.fr/ciret/ro/chartro.htm>

¹⁰ Basarab Nicolescu, *La Transdisciplinarité. Manifeste*, Monaco, Éditions du Rocher, 1996; vezi un extras, în limba română, pe <http://nicol.club.fr/ciret/ro/visionro.htm> Atât în *Carta transdisciplinarității*, cât și în *Manifest* nu se menționează cercetarea *cross*-disciplinară. În succinta descriere oferită mai sus, noi înșine am lăsat deoparte alte două tipuri de cercetare, pe cea metadisciplinară și pe cea nondisciplinară. Prima se referă la o abordare al cărei obiect e chiar cercetarea disciplinară, iar cea de-a doua la o ignorare a ei.

dintre fragmentarea cunoașterii (datorită separărilor disciplinare) și tendința activității intelectuale de a transcede granițele disciplinare, de unde necesitatea de a trece la abordarea transdisciplinară¹¹. Seminarii transdisciplinare sunt organizate la mari universități din lume, precum Cambridge, Oxford, Harvard sau Stanford. Cu toate acestea acest nou tip de cercetare este încă departe de a-și fi definit foarte clar, domeniul și metoda. Chiar și cei care susțin că o practică nu sunt întotdeauna consecvenți cu propriile lor declarații. Abordarea transdisciplinară este încă în căutarea propriei identități.

Una dintre cele mai pertinente descrieri ale cercetării transdisciplinare a fost oferită recent de Julian Webb¹². Webb observă că există o diferență esențială între cercetarea de tip inter-/multidisciplinar și cea transdisciplinară. „Cercetarea interdisciplinară – insistă Webb – implică pur și simplu un grad mai mic sau mai mare de integrare sau sinteză între diferite discipline academice”¹³. În momentul de față, abordarea transdisciplinară este un spațiu al experimentării sau, așa cum observă Webb, un principiu al cercetării¹⁴, observând că:

„cercetarea transdisciplinară oferă o oportunitate de a testa granițele, de a găsi deschideri care sunt ele însele imanente tensiunilor creative care există între curențele disciplinare și rețeaua de informații și interstițiile și ‚indeciziile’ care apar în interiorul cunoașterii disciplinare. Chiar complexitatea și eterogenitatea lumii sociale sugerează că, în fața inevitabilității închiderii, posibilitatea apariției a ceea ce am numit *cunoaștere paradisciplinară* e tocmai ceva ce pare să merite investigații ulterioare.”¹⁵

Potrivit lui Webb, *cunoașterea paradisciplinară* e cea care corespunde fazei preliminare, care evidențiază limitele cadrului disciplinar. Gândirea transdisciplinară, continuă Webb, apare atunci când complexitatea contează („where complexity matters”)¹⁶.

¹¹ Cf. *Open Social Sciences*, Report of the Gulbekian Commission on the reconstruction of the Social Sciences, Board of Trustees of the Leland Stanford Junior University, Stanford University Press, Stanford, 1996, p. 79; cf. și <http://www.binghamton.edu/fbc/gulb.htm>

¹² Cf. *Transdisciplinarity: re-Creating Integrated Knowledge*, edited by M. Somerville and D. Rapport, Oxford University Press, 2000. Julian Webb, in *When ‘Law and Sociology’ Is Not Enough: Transdisciplinarity and the Problem of Complexity*, in *Law and Sociology. Current Legal Issues*, vol. 8, edited by Michael Freeman, on behalf of the Faculty of Law, University College London; Oxford University Press, 2006, p. 9–106.

¹³ În engleză, în original: „interdisciplinary work implies simply a lesser or greater degree of integration or synthesis between academic disciplines”; vezi *ibidem*, p. 91.

¹⁴ Webb, *op. cit.*, p. 92.

¹⁵ În limba engleză, în original: „[...] transdisciplinarity provides an opportunity to test the boundaries; to find openings that are themselves immanent in the creative tensions that exist between the disciplinary flows and networks of information, and in the interstices and ‚undecidables’ that emerge within a disciplinary knowledge. The very complexity and heterogeneity of the social world means that in the face of the emergence of what I have called *paradisciplinary knowledge* is specifically something which seems worthy of further investigation”; *ibidem*, p. 105.

¹⁶ *Ibidem*, p. 106. Cf. și *Transdisciplinarity: re-Creating Integrated Knowledge*, edited by M. Somerville and D. Rapport, Oxford University Press, 2000.

Prezentată ca în cele de mai sus, abordarea transdisciplinară pare să fie o metodă de cercetare de ultimă oră, o metodă de avangardă. Ce legătură ar putea să existe între o astfel de metodă și o disciplină precum filologia? Înainte de a răspunde la această întrebare se impune să reamintim ce se înțelege prin filologie.

2. CE ESTE FILOLOGIA?

Există numeroase accepții ale filologiei, mai vechi sau mai noi, mai largi sau mai restrânse, mai mult sau mai puțin adecvate. Dintre numeroasele descrieri și definiții ale filologiei, ne vom opri doar asupra câtorva, pe care le considerăm cele mai reprezentative. Vom lua în discuție, în ordine, accepția originară a termenului, în greaca veche, conceptul de filologie clasică, definiția curentă dată de câteva dicționare românești și descrierea filologiei în accepții mai noi.

2.1. Din punct de vedere formal, termenul *filologie* seamănă cu un alt termen grecesc, *filosofie* (*Φιλοσοφία*) – „iubirea de înțelepciune”¹⁷. Pentru greci, filologia nu era o știință, o disciplină, ci mai degrabă o „artă” (arta de a vorbi cu plăcere, plăcerea de a vorbi, de a studia, de a face un raționament).

În greaca veche, termenul *filologie* (*Φιλολογία*) făcea parte dintr-o familie lexicală care includea alți doi termeni, un adjectiv (!!!) – *filolog* (*Φιλόλογος*) și un verb (*a*) *filologa* (!!!) – (*Φιλολογέω*), care aveau următoarele sensuri:

Φιλολογέω-ῶ, 1. „a iubi cuvântul, literele”¹⁸, discursul”; 2. a iubi raționamentul, erudiția.

Φιλολογία, 1. (rar) iubire de vorbire; vorbărie; 2. iubire de litere, discuție, dialectică; 3. dragoste de erudiție, disertație pe un subiect de erudiție.

Φιλόλογος, 1. care vorbește cu plăcere, iubește să vorbească; 2. care iubește literele, literat; 3. prieten al studiului, studios; 4. care iubește raționamentul, dialectica; 5. (târziu) care iubește studierea cuvintelor¹⁹.

2.2. Interesul pentru studiul textelor a acompaniat cercetarea umanistă din Grecia și Roma antică. După o lungă perioadă în care a continuat să rămână apanajul indistinct al studiilor umaniste, filologia s-a conturat treptat ca o cercetare *sui generis*. Preocupări de natură filologică existau deja începând cu primele secole ale mileniului al doilea. Merită amintit, spre exemplu, interesul lui Petrarca (1304–1374) pentru textele antice – *studia humanitatis*. Umanistul italian Lorenzo Valla (1407–1457) a fost însă primul care a pus în aplicare o metodă filologică, în *De falso credita et ementita Constantini donatione* (*Donația lui Constantin*,

¹⁷ În acest caz româna cunoaște și forma verbală (*a*) *filosofa*; folosită astăzi cu valoare ușor peiorativă.

¹⁸ Litere cu sensul de „științe umaniste”.

¹⁹ Cf. V. Magnien, M. Lacroix, *Dictionnaire grec-français*, avec la collaboration de Raymond Salesses, Librairie Classique Eugène Belin, Paris, 1969, s.v. *Φιλολογέω-ῶ* (*filologéo-, ō*); traducerea noastră din limba franceză.

contrafăcută și în mod fals considerată autentică)²⁰, prin deconstruirea autenticității faimosului document prin care, teoretic, cu mai bine de un mileniu înainte (în anul 313 după Hristos), împăratul Constantin dăruia bunuri, privilegii și puteri bisericii creștine și papei, în particular. A urmat apoi interpretarea *Bibliei* de către umanistul și teologul olandez Erasmus din Rotterdam (1466–1536)²¹. Recent, Marie-Rose Logan observa că Erasmus vorbea mai mult despre *bonae litterae* (literatura bună, autentică), în timp ce un alt contemporan al său, umanistul francez Gulielmus Budaens, folosea frecvent, chiar în corespondența sa cu Erasmus, termenul *filologie* și se numea pe sine însuși filolog²². Secolul al XVI-lea este perioada în care cunoașterea și dragostea față de studiu au dus la apariția așa numitei *Republici a Literelor*²³, născută ca urmare a corespondenței și a schimbului de idei între marii învățați ai Europei. *Republica Literelor*, fondată pe schimbul de idei, în mare măsură prin intermediul scrisorilor (*le lettere*)²⁴, nu includea doar umaniști (în sensul restrâns al termenului), ci și oameni de știință din varii domenii²⁵, căci proclama tocmai o cunoaștere fără bariere. Iluminismul francez și cel european în genere au continuat și dezvoltat această tradiție. Spre sfârșitul secolului al XVIII-lea, Friedrich August Wolf (1759–1824) avea să deschidă calea spre filologia modernă,

²⁰ Scrisă în 1440; vezi Lorenzo Valla, *Discourse on the Forgery of the Alleged Donation of Constantine*, în Latin and English, English translation by Christopher B. Coleman, New Haven: Yale University Press, 1922; cf. și versiunea electronică a acestei ediții pe <http://history.hanover.edu/texts/vallatc.html>. O teză asemănătoare fusese avansată și susținută și de Nicolaus Cusanus (1401–1464) și Eneas Silvio Piccolomini (1405–1464; din 1458, Papa Pius al II-lea), dar cel care a demonstrat efectiv neautenticitatea documentului pe baza unui examen filologic a fost Valla. Vezi detalii cu privire la pozițiile lui Cusanus și Piccolomini în Pauline Moffitt Watts, *The Donation of Constantine, Cartography, and Papal Plenitudo Potestatis in the Sixteenth Century: A Paper for Salvatore Camporeale*, în *MLN* (continuă „Modern Language Notes”), vol. 119, no. 1, January, 2004 (Italian Issue), p. S88–S107.

²¹ La 1516, Desiderius Erasmus din Rotterdam publică o versiune bilingvă (în latină și greacă) a *Noului Testament*, arătând că *Vulgata* era o traducere neriguroasă (coruptă) a originalului grec.

²² See Marie-Rose Logan, *Gulielmus Budaens' Philological Imagination*, în *MLN* vol. 118, no. 5, December, 2003 (Comparative Literature issue), The John Hopkins University Press, p. 1140–1151. Marie-Rose Logan citează o scrisoare a lui Erasmus către Budaens din 19 iunie 1516 și o scrisoare a celui din urmă către Erasmus din 15 iulie 1516.

²³ Vezi partea introductivă în Eskildsen, Kasper Risbjerg, *How Germany Left the Republic of Letters*, „Journal of the History of Ideas”, vol. 65, no. 3, July, 2004, p. 421–432, University of Pennsylvania Press; vezi mai ales p. 421–422. Umaniștii italieni foloseau termenul deja în secolul al XV-lea; cf. *ib.*, p. 421.

²⁴ În limba italiană *lettera* înseamnă, pe lângă literă, și scrisoare, mesaj scris.

²⁵ „Cetățeni”, *avant la lettre*, ai acestei republici au fost, în secolul al XV-lea, Nicolaus Cusanus (1401–1464), Aeneas Sylvio Piccolomini (1405–1464) și Giovanni Pico della Mirandola (1463–1494). Printre cetățenii *de facto* erau Erasmus din Rotterdam (1466–1536), Francis Bacon (1561–1626), Galileo Galilei (1564–1642), René Descartes (1596–1650) sau John Locke (1632–1704). Nicolaus Olahus (1493–1568), supranumit Românul, a devenit și el, tocmai prin corespondența sa cu Erasmus din Rotterdam (nu mai puțin de 29 de scrisori), un cetățean al acestei Republici a Literelor; vezi detalii în Marcel Crihană, *Umanismul în Țările Române*, în volumul *Literatura și viața (III). Eseuri*, București, Editura Perpesicius, 2007, p. 8–21; vezi în special p. 7–8.

în special prin a sa *Prolegomena ad Homerum (Prolegomena la Homer) (1795)*.²⁶ John Guillory crede că adevăratul fondator al filologiei ca disciplină științifică a fost de fapt Wilhelm von Humboldt, autor a numeroase studii de filologie comparată, dar și al unui program de reformă a Universității din Berlin²⁷.

Deseori marginalizată ori minimalizată, filologia n-a fost însă niciodată exclusă din viața academică. În opinia lui Christopher S. Mackay²⁸, singura punere în discuție a fundamentelor filologiei a fost sugerată de orientarea deconstructivistă reprezentată de Jacques Lacan (1901–1981), Roland Barthes (1915–1980) și Jacques Derrida (1930–2004) și, în genere, de linia promovată de revista „Tel Quel”²⁹. Susținând că nu există un înțeles fix al textului, deconstructiviștii puneau un mare semn de întrebare în fața finalității filologiei. În realitate, deși semnificațiile nu sunt fixe (rigide), există totuși o relație strânsă între text și semnificație. Sarcina filologului e aceea de restitui textului o semnificație cât mai apropiată de cea originală. Deconstructivismul și filologia sunt mai degrabă discursuri paralele (sau, poate mai exact spus, complementare), decât antagoniste. Deconstructivismul creă cadrul pentru libertatea absolută a interpretării, în timp ce filologia arată că există totuși o bază obiectivă pe care se întemeiază semnificația textului.

Filologia, în sensul clasic, a devenit știința care se ocupă de studiul textelor, al limbilor, al culturii, ca produs al minții umane și care, astfel, se opunea științelor care se ocupau de studiul naturii. În acest sens trebuie înțeleasă definiția dată, în 1952, de Constantine Vourveris – filologia clasică este o *știință intelectuală*³⁰. Retematizând o serie de întrebări, precum cele referitoare (1) la sensul filologiei clasice și la sarcina filologului, (2) la locul și specificul filologiei în domeniul studiilor antice (științelor antichității)³¹ și acela al studiilor intelectuale în general, (3) la metoda filologiei și la sensul interpretării filologice, dar și (4) la rolul social al filologiei în viața omului, Vourveris intenționa să redea filologiei clasice adevărata ei valoare. Dacă primele trei întrebări sunt ușor de prevăzut, ultima ne

²⁶ Vezi versiunea în limba engleză, Friedrich August Wolf, *Prolegomena to Homer (1795)*, translated by Anthony Grafton, Princeton University Press, 1985. Lăsând la o parte calitatea traducerii și o serie de lacune în bagajul cultural al traducătorului, deja amendate de William M. Calder III, în recenzia publicată în *The American Historical Review*, vol. 92, no. 1, February, 1987, p. 121–122, textul permite cititorului să observe că Wolf întreprinde în această lucrare un amplu și complex studiu filologic.

²⁷ John Guillory, în *Literary Study and the Modern System of the Disciplines*, în Anderson and Joseph Valente (editori), *op. cit.*, chap. I, p. 19–43; mai ales p. 24–29.

²⁸ Christopher Mackay este profesor de filologie clasică și studii antice la Universitatea Alberta, în Canada. Pentru detalii cu privire la evoluția filologiei, cf. descrierea *on-line*, oferită de Mackay, în 1997, <http://www.ualberta.ca/~csmackay/Philology.html>

²⁹ Revistă de avangardă literară, fondată în 1960, la Paris, de Phillipe Sollers și Jean-Edem Hallier.

³⁰ Constantine J. Vourveris, *Classical Philology as an Intellectual Science* (în limba greacă), 1952; vezi recenzia lui John E. Rexine, în „The American Journal of Philology”, vol. 75, no. 1, 1954, p. 104–106. Din păcate, nu am avut acces la textul original, în limba greacă, al lui Vourveris. Recenzia lui J. E. Rexine ne oferă însă informațiile necesare pentru discuția de față.

³¹ Rexine folosește sintagma *ancient studies*.

apare mai degrabă ca surprinzătoare. Felul în care Vourveris definește filologia aduce, de la sine, un răspuns la această ultimă întrebare.

Vourveris distinge abordarea *istorico-fenomenologică* de cea *sistematic-ousiologico-deontologică*³². În timp ce prima consideră textul dintr-o perspectivă lingvistică, gramaticală, cea de-a doua percepe limbajul ca purtător/transmițător al valorilor intelectuale și materiale. Vourveris crede că filologul poate alege una dintre aceste abordări, dar nu poate face abstracție de cealaltă.

Interpretarea filologică, arată Vourveris, implică trei domenii: monumentele limbii scrise, premisele interpretării filologice și teoria interpretării filologice. Primul domeniu se definește de la sine. Cel de-al doilea include cunoașterea latinei și a limbii grecești, o serie de texte veritabile, cunoașterea perioadei istorice în care respectiva lucrare a fost produsă și o serie de factori personali implicați în elaborarea unei opere literare³³ (a unui text). Cel de-al treilea domeniu include interpretarea formei („formalism”), interpretarea conținutului („realism”), interpretarea prin traducere și problema traducerii, interpretarea analitică și sintetică, unitatea muncii de interpretare și viața unei opere de artă.

În ceea ce privește relația dintre filologia clasică și viață, două aspecte sunt importante, în opinia lui Vourveris. Primul se referă la rolul pur științific al filologiei, în calitate sa de contribuție la cunoașterea adevărului și la progresul cercetării moderne. Cel de-al doilea privește rolul social și educațional al filologiei, care readuce în atenția societății și a opiniei publice autorii clasici, cei dintâi care au înțeles înaltele valori ale vieții. Filologul clasic leagă experiențele trecutului de viața modernă. În finalul lucrării, Vourveris avansează ideea filologiei ca *paideia umanistică*. Discuția e reluată în *Introducere în știința antichității și filologia clasică*³⁴, în care Vourveris insistă asupra complexității cercetării filologice și o definește ca fiind una trans-lingvistică.

2.3. Între aceste definiții și accepțiile curente pe care aceiași termeni (cu excepția verbului, care nu s-a păstrat în niciuna dintre limbile moderne) le au astăzi există o diferență substanțială. Reproducem mai jos definițiile și explicațiile oferite de câteva dicționare românești:

³² *Ousiologic* e un derivat de la *ousia* care înseamnă „substanță, existență”.

³³ Termenul *literar* are aici un sens larg, nefiind limitat la literatura poetică.

³⁴ Constantine J. Vourveris, *Εἰσαγωγή εἰς τὴν Ἀρχαιογνωσίαν καὶ τὴν Κλασσικὴν Φιλολογίαν* (*Eisagogē eis tēn arkhaiognosian kai tēn klassikēn filologian*), Atena, Societatea Greacă pentru Studii Elenistice și Centrul pentru Studii Clasice, 1967, XVI+550p; vezi recenzia lui John E. Rexine, în „The American Journal of Philology”, vol. 91, no. 2, April, 1970, p. 244–246. Și în acest caz, accesul la conținutul textului lui Vourveris a fost posibil prin intermediul recenziei lui Rexine. Termenul folosit de Vourveris pentru *știința antichității* este *αρχαιογνωσία* (*arkhaiognosia*); Rexine îl traduce prin apelul la termenul german (*die*) *Altertumswissenschaft* – „știința (*die*) *Wissenschaft*) care se ocupă cu studiul Antichității (*das*) *Altertum(s)*”.

FILOLOGIE s.f. Știință care se ocupă cu studiul culturii scrise a popoarelor, în special cu studiul textelor vechi și al operelor literare din punctul de vedere al limbii, al influențelor suferite, al modului în care ni s-au transmis și al autenticității, precum și cu editarea lor. – Din fr. *philologie*³⁵.

FILOLOGIE f. 1) Ansamblu de științe sociale, care se ocupă cu studiul limbii și creației literare a unor popoare. ~ **romanică**. ~ **slavă**. 2) Știință care se ocupă cu studiul și editarea textelor (vechi). [Art. **filologia**; G.-D. **filologiei**; Sil. **-gi-e**] /< fr. *philologie*³⁶.

FILOLOGIE s.f. Disciplină care se ocupă cu studiul culturii scrise a popoarelor, în special cu studiul textelor vechi și al operelor literare din punctul de vedere al limbii, al influențelor suferite, al modului în care ni s-au transmis și al autenticității, precum și cu editarea lor. [Gen. *-iei*. /< fr. *philologie*; cf. gr. *philos* – prieten, *logos* – vorbire]³⁷.

În toate aceste definiții accentul cade pe text. Descrierea dată filologiei corespunde în linii mari abordării *istorico-fenomenologice*, în timp ce contextul, ceea ce este dincolo de text, este mai degrabă omis și, implicit, este pusă în paranteză abordarea *sistematico-ousiologico-deontologică*.

Româna a împrumutat termenul *filologie*, precum și alte două elemente din aceeași familie lexicală (*filolog* și *filologic*) din limba franceză (fr. *philologue* și, respectiv, *philologique*), preluând totodată și sensurile acestor cuvinte. Filologia este astăzi asimilată în linii mari științelor literaturii și limbajului, identificată cu o ramură a lingvisticii sau redusă la editarea de texte. Niciuna dintre aceste accepții nu corespunde întru totul sensului original al filologiei. Cea mai largă definiție care se poate da filologiei ar fi aceea de cercetare a discursului. Cea mai apropiată de sensul actual ar fi aceea de cercetare a textului. Principala schimbare de semnificație de la epoca greacă la cea modernă corespunde trecerii de la filologul-performer (filologul care „filologhează”, pentru care filologia era un scop în sine) la filologul-cercetător (cel care aplică metoda filologică).

2.4. Este evident că pentru studierea unor texte aparținând altor culturi și civilizații, produse în alte timpuri istorice sau spații geografice, cunoașterea altor limbi este necesară. Filologia orientală, cea ebraică sau cea slavonă, ca să dăm doar câteva exemple, necesită cu siguranță cunoștințe diverse. Acestea nu implică numai aspectele lingvistice sau de paleografie, ci și o expertiză cu totul diferită în analiza suportului material al textului (piatră, papirus, pergament, hârtie). Dincolo de aceste diferențe inerente, filologia clasică, așa cum este descrisă de Vourveris, poate constitui însă un model metodologic.

³⁵ DEX 98 – *Dicționarul explicativ al limbii române*, București, Editura Univers Enciclopedic, 1998, s.v. *filologie*; versiune electronică RACAI.

³⁶ *Noul dicționar explicativ al limbii române*, CD-ROM, București, Editura Litera Internațional, 1996 – NODEX, București, Editura Univers Enciclopedic.

³⁷ Florin Marcu, Constantin Maneca, *Dicționar de neologisme* – DN, București, Editura Academiei Române, 1986.

În *Introducere în filologia românească. Probleme, metode, interpretări*³⁸, Ion Gheție și Alexandru Mareș descriau filologia după cum urmează:

„Deceniile din urmă au consacrat la noi un nou sens al termenului *filologie*. Folosită tot mai mult cu acest înțeles, care are șansele de a deveni, cu timpul, general acceptat, căci circumscrie un domeniu bine delimitat, filologia înseamnă *critica textelor și tehnica edițiilor*. Așa cum vom vedea numaidecât, nu este vorba de o nouă și ultimă restrângere a înțelesului *filologiei*. Termenul a fost conferit unui domeniu de cercetare care și-a câștigat în cursul timpului o anumită autonomie, rămânând totuși legat, într-un sens, de disciplinele pe care le putem numi *filologice*, în înțelesul mai vechi al termenului. Într-adevăr, *filologia* (= critica textelor și tehnica edițiilor) nu s-a desprins de lingvistică, căci n-a făcut niciodată corp comun numai cu această știință. Fără a-și delimita întotdeauna domeniul cu maximum de exactitate, filologia există cel puțin de patru-cinci secole, ca disciplină auxiliară a lingvisticii, a istoriei și criticii literare, a istoriei propriu-zise și a altor ramuri ale științelor umanistice”³⁹.

În termeni largi filologia e definită ca fiind știința care se ocupă de critica textelor și tehnica edițiilor. Obiectul filologiei e textul. Ce diferență există atunci între filologie (în calitate de critică a textelor) și *lingvistica textului* (așa cum a fost definită de Eugen Coșeriu)⁴⁰? Principala diferență între lingvistica textului și filologie e dată de faptul că prima se ocupă de mesaj, pe care îl plasează într-un univers de discurs, în timp ce, în cazul celei de-a doua (al filologiei), e fundamentală plasarea mesajului într-un context. În primul caz contextul servește pentru o mai bună cunoaștere a textului, în cel de-al doilea, nu doar contextul servește cunoașterii textului, ci și cel din urmă servește pentru cunoașterea contextului.

În timp ce lingvistica textului redă filologiei sensul ei original de hermeneutică, filologia (în calitate de critică a textelor) se ocupă și de aspecte ce merg dincolo de text, precum autenticitatea, localizarea, paternitatea, datarea, examenul filigranologic. Coșeriu definea lingvistica textului ca pe o disciplină translingvistică. Despre filologie s-ar putea spune chiar mai mult, anume că este o disciplină transtextuală. Examenul filigranologic, spre exemplu, nu ține de critica textelor. Examenul hârtiei are o semnificație cu totul și cu totul particulară. În cazul textelor vechi, a celor manuscrise în mod particular, exista o legătură mult mai puternică între mesaj (conținut) și suportul material al textului, care poate fi din piatră, lemn, papirus, pergament, hârtie, material textil, metal.

În finalul descrierii citate mai sus, cei doi autori subliniau două aspecte importante, faptul că *filologia nu este o subramură a lingvisticii și caracterul transdisciplinar al metodei filologice*. Este vorba de două trăsături fundamentale ale filologiei care sunt, din păcate, de multe ori neglijate sau chiar uitate.

³⁸ Ion Gheție, Al. Mareș, *Introducere în filologia românească. Probleme, metode, interpretări*, București, Editura Enciclopedică Română, 1974.

³⁹ *Ibidem*, p. 9.

⁴⁰ Coșeriu, Eugeniu, *Textlinguistik*, Tübingen, 1980 (pe baza cursurilor ținute de Coșeriu la Universitatea din Tübingen, în semestrul de iarnă 1977–1978, reelaborate de Jörn Albrecht); vezi versiunea în limba italiană (ultima revizuită de autor), *Linguistica del testo. Introduzione a una ermeneutica del senso*, ed. a cura di Donatella Di Cesare, La Nuova Italia Scientifica, 1997.

Revenind la descrierea exactă dată de Ion Gheție și Alexandru Mareș, două ar fi observațiile de făcut. Prima se referă la faptul că nedelimitarea exactă a domeniului filologiei nu este un neajuns, ci o calitate; făcând din filologie un domeniu deschis. Cea de-a doua observație privește definirea filologiei ca disciplină **auxiliară**. Filologia nu este o disciplină auxiliară (dacă termenul auxiliar e folosit în sensul minimalizării valorii filologiei) ci, mai degrabă, o metodă transdisciplinară. Definind filologia ca disciplină auxiliară, Gheție și Mareș intenționează să sublinieze că filologia este colaterală unor discipline umaniste (precum istoria, critica și istoria literară sau lingvistica), adică acele discipline ce pot fi numite filologice.

Recent (1990), Siegfried Wenzel reflecta asupra domeniului filologiei „noi”⁴¹. Ca și Vourveris, Wenzel distingea între filologie în sens restrâns (studiul textului) și filologie în sens larg (studiul textului în context) și observa că nu există o diferențiere de substanță între filologia clasică, cea medievală sau cea nouă. Se schimbă doar tipologia de texte luate în discuție și tehnica cercetării, dar, în esență, filologia continuă să fie aceeași. Ceea ce este important, sublinia Wenzel, este că filologia este un domeniu situat **la intersecția** multor discipline sau, mai exact, **la baza** multor discipline umaniste.

„Filologia nu este numai o disciplină auxiliară, ci o atitudine de respect față de *datum*, față de faptele textului și ale contextului său, o atitudine care trebuie cultivată la toate nivelele întreprinderii noastre de a înțelege și aprecia”⁴².

Nu doar obiectul cercetării, ci și descoperirile științifice din varii domenii și evoluția tehnologică au dus la o continuă adecvare, adaptare și modernizare a cercetării filologice. Computerul poate astăzi garanta un plus de precizie și rapiditate. Din 1998 se organizează anual, la inițiativa unui grup de cercetători de la Universitatea din Edinburg, seminarii internaționale pe tema Computer, Literatură și Filologie (Computer, Literature and Philology – CLiP). Computerul a devenit un instrument de lucru extrem de eficient și de rafinat, nefiind o simplă mașină de scris, ci un sistem complex de programe care permite prelucrarea rapidă și cu un înalt coeficient de exactitate a unei cantități din ce în ce mai mari de informații, date, texte. Computerul nu i-a adus filologiei doar un nou instrument de cercetare, ci a introdus un nou suport pentru text (suportul electronic), care necesită o nouă redimensionare a metodei filologice.

Rolul filologiei în fundamnetarea studiilor umaniste ca discipline moderne a fost recent subliniat de John Guillory⁴³, care observa:

⁴¹ Siegfried Wenzel, *Reflection on (New) Philology*, în „Speculum”, vol. 65, no. 1, January, 1990, p. 11–18.

⁴² În engleză, în original: „Not just an ancillary discipline, philology is an attitude of respect for the *datum*, for the facts of the text and its contexts, which should be cultivated at all levels of our enterprise to understand and appraise.”, *ib.*, p. 17–18.

⁴³ John Guillory, în *op. cit.*, p. 36–37.

„Atâta vreme cât metoda filologică influențează regulile de cercetare din alte discipline, pe care acum le numim «umaniste» – studiile clasice, istoria, filosofia – ea pune aceste discipline în strînsă relație cu standardele curente ale cercetării științifice, iar, în același timp, unifică întreprinderile de cercetare într-o perspectivă totală asupra istoriei și civilizației”⁴⁴.

3. FILOLOGIA CA CERCETARE TRANSDISCIPLINARĂ

Printre sensurile originare ale filologiei sunt acelea de iubire de cuvinte (limbaj), iubire de litere (științe umane), iubire de dialectică și iubire de erudiție. Tocmai aceasta din urmă e cheia de boltă a filologiei. Erudiția nu e altceva decât cunoaștere care transcende limitele unei discipline sau ale alteia. În calitate de iubire de erudiție, filologia este prin natura sa transdisciplinară.

Același lucru este sugerat și în definiția dată filologiei de Ion Gheție și Alexandru Mareș:

„disciplină auxiliară a lingvisticii, a istoriei și criticii literare, a istoriei propriu-zise și a altor ramuri ale științelor umanistice”⁴⁵.

Mai mult, tocmai calificativul „auxiliar”, care poate părea neadecvat, este punctul de plecare al argumentației care urmează. Termenul „auxiliar” este neadecvat, dacă este interpretat ca secundar, inferior, neimportant sau subordonat. O astfel de lectură ar conduce la ideea că filologia este o disciplină mai puțin importantă decât lingvistica, istoria și critica literară, istoria sau oricare alta dintre științele umanistice. În realitate, filologia nu este cu nimic mai prejos decât aceste discipline. Filologia nu este o disciplină „auxiliară” (cu sensul de secundară), ci mai degrabă un tip de cercetare a cărei metodă poate fi transferată în alte domenii. Faptul că filologia intersectează atât de multe discipline înseamnă că domeniul ei este, prin natura sa, unul transdisciplinar.

Caracterul transdisciplinar al metodei filologice trebuie înțeles în două sensuri: 1) cercetarea filologică este transdisciplinară prin natura sa și 2) metoda filologică se poate aplica în numeroase discipline. În primul caz, caracterul transdisciplinar înseamnă că cine practică filologia trebuie să aibă o pregătire multidisciplinară, fiind totodată capabil de a transcende limitele disciplinelor la care apelează. Adevăratul filolog trebuie să fie un erudit, un savant⁴⁶. Filologul trebuie să fie familiar cu o gamă largă de științe ale limbajului, să aibă cunoștințe temeinice de istorie și să stăpânească domeniul căruia îi aparține textul prin

⁴⁴ „Insofar as the philological method strongly affected research protocols in the other disciplines that we now call the ‘humanities’ – classics, history, philology – it brought these disciplines into a close relation to the current standards of scientificity at the same time that it unified scholarly enterprises within a total view of the history of civilization and culture”, *ibidem*, p. 29.

⁴⁵ Ion Gheție, Al. Mareș, *loc. cit.*

⁴⁶ Nu întâmplător, Alexandru Mareș încheia omagiul său *in memoriam* Vladimir Drimba prin a sublinia că: „Prin dispariția lui Vladimir Drimba numărul lingviștilor savanți rămași în viață s-a micșorat și mai mult”, pe <http://www.lingv.ro/>

conținutul său. Filologia nu e nici lingvistică, nici istorie, nici critică sau istorie literară, nici oricare alta dintre disciplinele umaniste. În același timp filologia se ocupă de limba textului, de istoria lui și de contextul istoric în care a fost scris, de conținutul textului. Filologia nu se poate substitui lingvisticii, istoriei, criticii literare sau oricărei alte științe umane. În cel de-al doilea caz, metoda filologică este transdisciplinară, întrucât poate fi aplicată în cercetările lingvistice, istorice, de istorie și critică literară, teologice, juridice și așa mai departe. Cu alte cuvinte, filologia nu apelează doar la cunoștințe de lingvistică, istorie, literatură, teologie sau din alte domenii pentru a restabili semnificația originală a textului, ci contribuie ea însăși la cunoașterea din aceste domenii.

Întreaga discuție de mai sus a urmărit să demonstreze natura transdisciplinară a filologiei. Ceea ce multora le apare astăzi drept un studiu arid, o simplă aplicare mecanică a unor reguli și metode, se dovedește a fi o întreprindere complexă și complicată, în care cercetătorului i se cere să aibă cunoștințe din varii domenii ale lingvisticii, să fie istoric, cunoscător al culturii și civilizației, al religiei, dreptului, literaturii, într-un cuvânt să fie capabil de a transcende limitele textului și a reface întregul său parcurs, pentru a-i reda celui dintâi (textului) semnificația sa primară.

Demersul nostru a avut însă și o a doua finalitate, aceea de a legitima abordarea transdisciplinară ca cercetare necesară. Filologia este dovada concretă a faptului că o astfel de cercetare există și o îndreptățește, prin natura sa și calitatea cercetării oferite, ca alternativă legitimă a cercetării disciplinare.

Abordarea transdisciplinară nu înseamnă întoarcere la erudiție. Erudiția e o condiție necesară pentru cercetarea transdisciplinară, un punct de plecare. Rezultatul cercetării transdisciplinare nu trebuie să fie o mulțime (sumă) de cunoștințe, ci o imagine nouă a obiectului cercetat.

Sensul profund al cercetării transdisciplinare nu este acela de a traversa cât mai multe discipline, ci de a transcende domeniul disciplinar, de a îndreptăți, în ultimă instanță, ieșirea din disciplină, *des-disciplinarea* cercetării și a gândirii de dragul obiectului cercetat. Cu alte cuvinte, este vorba despre o continuă punere în discuție și redimensionare a cercetării disciplinare prin raportarea permanentă la obiect și printr-un continuu dialog cu cercetarea din alte discipline.

Filologia nu e unica cercetare de tip transdisciplinar. Toate metodele disciplinare au o dimensiune transdisciplinară imanentă. Abordarea istorică, spre exemplu, este posibilă în orice disciplină. Dacă deschiderea transdisciplinară n-ar fi o calitate potențială a oricărei cercetări, atunci cercetarea ar semăna cu o mulțime de monade, închise în ele însele.

Rodica Zafiu

CONSTITUIREA UNEI NORME SINTACTICO-STILISTICE: OBSERVAȚII DESPRE CONCATENAREA GENITIVELOR

1. Limba literară sau de cultură se diferențiază de cea populară în primul rând prin trăsături *lexicale* și *sintactice*: prin constituirea unor inventare lexicale specializate (bazate în mare parte pe împrumut sau calc semantic) și prin impunerea unor tipare sintactice proprii. Acestea din urmă sunt în genere cele specifice scrisului, adică unui mediu de comunicare care permite distanțarea, autocorectarea și relectura și nu este perturbat de întreruperi și devieri, favorizând astfel construcția amplă, elaborată și dispensându-se de redundanțe. Sintaxa limbii scrise are unele trăsături universale, care o diferențiază de cea a limbii vorbite (cf. Vulpe 2004: 83); ca fenomen istoric, ea se constituie adesea prin imitarea unor modele din limbi de cultură preexistente (de exemplu, pentru unele limbi europene moderne: din latină, slavona ecleziastică etc.).

Descrierile limbii române literare au acordat mai multă atenție aspectelor lexicale decât trăsăturilor sintactice, ceea ce se explică, în bună măsură, prin faptul că, mai ales în procesul de modernizare a limbii române, din secolul al XIX-lea, împrumuturile lexicale masive au reprezentat fenomenul central, în jurul căruia s-au purtat polemici îndelungate. De altfel, împrumutul lexical este mult mai ușor de sesizat (de către vorbitorii obișnuiți) și de descris (de către specialiști) decât inovația sintactică. Nici în preocupările de cultivare a limbii sintaxa nu ocupă un loc important, fiind puține normările explicite, de recomandare sau interdicere a unor construcții. În preferința pentru anumite modele sintactice și în evitarea altora par să acționeze mai mult simțul individual al limbii și principiul eufoniei decât presiunea unor prescripții.

2. Una dintre diferențele tipice dintre oralitate și scris, pe de o parte, și dintre limba populară și cea literară, pe de alta, privește dimensiunea și structura grupurilor nominale. În limba populară domină grupurile nominale minimale, reduse cel mai adesea la substantivul centru însoțit de articol sau demonstrative. Structurile complexe, cu mai mulți adjuncți și/sau cu mai multe nivele de dependență, în care un nominal centru își subordonează un alt grup nominal, care are la rândul său centru și adjuncți ș.a.m.d. (cf. Stan, Vasilescu 2005, II: 91), sunt tipice pentru limbajele de specialitate ale variantei culte, în primul rând pentru stilul științific, pentru cel juridic și administrativ.

Legătura dintre complexitatea grupurilor nominale și registrul stilistic este un fapt lingvistic recunoscut în multe limbi. Așa-numitul *stil nominal*¹, evaluat de obicei negativ în recomandările privind redactarea în limba engleză, este considerat de Wells (1960/1970) o caracteristică a limbajului științific (static, impersonal, condensat). Thom (1987/2005: 41–42) se referă în esență la aceeași tendință sintactico-stilistică atunci când înregistrează critic, în analiza limbajului politic comunist (a „limbii de lemn”), proliferarea grupurilor nominale complexe, prin *substantivarea* care produce un efect de imprecizie temporală.

În descrierea acestor structuri complexe este important să se țină cont nu numai de caracteristicile sintactice, ci și de tradițiile normative, de modelele și atitudinile culturale care le favorizează sau le limitează utilizarea.

3. În monografia sa despre grupul nominal în româna contemporană, Florea (1983: 137–144) a consacrat un subcapitol tipurilor de grupuri nominale în funcție de dimensiuni, urmărind în mod special „dimensiunile maxime ale unui grup nominal” (p. 142) în diferite stiluri ale limbii. Concluziile unei statistici ilustrează destul de clar diferențierea dintre un limbaj scris (al literaturii) mai apropiat de comunicarea curentă și deci mai sărac în grupuri nominale ample – și unul (limbajul politic al anilor ’70) caracterizat tocmai prin extinderea extremă a grupului nominal:

În textele literare se înregistrează un număr mare de apariții pentru 1, 2, 3 și 4 adjuncți, în timp ce în textul aparținând stilului politico-administrativ sunt frecvente și grupuri nominale cu 5 sau chiar 6 adjuncți (ajungând să înregistrăm câte o apariție și pentru 15–20 de adjuncți) (Florea 1983: 142).

În română, chiar simpla frecvență a genitivului – caz al subordonării față de alt substantiv – poate deveni un indiciu al complexității grupurilor nominale (formate din cel puțin două substantive). Statistica substantivelor în genitiv devine astfel relevantă pentru diferențierea unor varietăți socioculturale ale limbii. Irimia (1986: 220–222, 197–199) constată frecvența ridicată a genitivului în limbajele științifice, în limbajul juridic-administrativ și în publicistica din a doua jumătate a secolului al XX-lea. Genitivul – legat și de „marea frecvență a substantivelor postverbale” (p. 199) – este chiar considerat o marcă stilistică, dacă nu pentru limbajul științific, în caracterizarea căruia stilisticianul manifestă o anumită prudență², în orice caz pentru cel juridic-administrativ (p. 221) și pentru cel publicistic (p. 199), care reprezintă de fapt, în epocă, o ipostază a *limbii de lemn*, a limbajului politic oficial al perioadei comuniste.

¹ În descrierea stilului nominal (*nominal style*), Wells (1960/1970) invocă – în perspectiva teoriilor și a metodelor lingvistice de la mijlocul secolului trecut – nu criteriul lungimii și al complexității grupurilor nominale, ci pe acela al frecvenței substantivelor. Astăzi criteriul frecvenței substantivelor ni se pare mai puțin relevant pentru caracterizarea unei maniere stilistice decât cel al structurii grupurilor: enunțurile eliptice și enumerative, reperabile și în limba populară, pot cuprinde un număr mare de substantive fără a avea complexitatea și artificialitatea specifice unei sintaxe „scrise”.

² „Nici chiar genitivul, cu o frecvență destul de ridicată, în texte de o amploare mai mare, nu se constituie în marcă stilistică” (Irimia 1986: 117).

O comparație între înregistrări ale limbii vorbite și texte scrise culte, în ceea ce privește prezența grupurilor nominale care conțin substantive în genitiv, furnizează date contrastive extrem de relevante. De exemplu, în primele 50 de pagini de transcrieri de conversații libere din IVLRA (p. 27–76) se găsesc doar 35 de grupuri nominale cu centru substantiv și cu adjunct substantival în genitiv. Unele dintre acestea sunt construcții cu secvențe interpretabile ca locuțiuni prepoziționale (*din cauza, din partea, în mijlocul*), altele reprezintă expresii (*în gura lupului*), denumiri preexistente (*comandantul plutonului, scara blocului*), formule și citate preluate din limbaje de specialitate. Nu mai puțin de 36 de grupuri nominale cu substantive în genitiv se găsesc în primele 2 pagini din *Introducerea* volumului (p. 6–7), text redactat într-un limbaj de specialitate (lingvistic). Mai mult, grupurile nominale din conversația curentă sunt în majoritate simple, totalizând 36 de forme substantivale la genitiv, în vreme ce grupurile complexe din *introducerea științifică* cuprind 46 de genitive:

Corpus A (conversație curentă)

a) GN cu 1 genitiv: *istoria României; Ministerul Sănătății; securitatea unui salariu; sensurile de mers ale mașinilor; eventualitatea cazului; propunerea lucrării; din cauza legăturilor; un gât al mării; comandant al plutonului; șefu plutonului; perioada pubertății; motivul (...) al adopției; din partea tatălui; cazu clasic al unei mame vitrege; directoru acestui curs; (î)n gura lupului [GN care apare de două ori]; stilul lui Ionescu; confruntare a indivizilor; numărul doamnei B.; centrala facultății; buletinul sesiunii; prețu cazării; la marginea Bucureștiului; harta României; în mijlocul gârlei; organizarea vizitelor de lucru; organizarea de către partid a tuturor șmecherilor; deplasarea copiilor; organizarea protocolului; cronică cârcotașului; emisiunea aia a lui Virgil Ianțu; scara C a blocului; pe la jumătatea orei = 34 de grupuri;*

b) GN cu 2 genitive, al doilea direct subordonat primului: *cărămizi ale construcției enunțului* = 1 grup.

Corpus B (discurs științific)

a) GN cu 1 genitiv: *obiectul cercetării; obiectul proiectului; varianta de uz mediu a românei; consemnarea unor inovații; poziția relativă a participanților; actualizarea românei; studiul comunicării; [facordă rolul esențial] emițătorului unui mesaj; statutul unor entități; „bricolaj interactiv” (...) al participanților; construirea oricărui enunț; reacțiile (...) unui destinatar; construirea sensului; rezultatul unor procese; uzul limbii; dedublare a eului; cazul comunicării [GN care apare de două ori]; interesul cercetătorilor; dezvoltarea în ultimele decenii a analizei; locul exemplului; o reabilitare a empirismului; obiectul cercetării; existența unui corpus; realizarea unor studii; analiza interacțiunii; cadrul strict al lingvisticii = 27 de grupuri;*

b) GN cu 2 genitive coordonate: *lucrările lui E. Goffman și ale etnometodologilor; polul emiterii și al receptării* = 2 grupuri;

c) GN cu 2 genitive, al doilea direct subordonat primului: *particularități ale idiolectelor subiecților; ideea considerării oricărei forme; transferul abordării interacționiste a fenomenelor; premisa condiționării reciproce a activităților; posibilitatea transmiterii unor informații* = 5 grupuri;

d) GN cu 2 genitive subordonate în noduri diferite: *diversitatea formelor de utilizare a limbii* = 1 grup;

e) GN cu 3 genitive subordonate în noduri diferite și coordonate: *existența unor fenomene tipice de inter-sincronizare a participanților și de validare interactivă a diverselor intervenții* = 1 grup.

Diferența dintre cele două tipuri de texte este ilustrată cu claritate de parametrii structurilor genitivale, atât în ceea ce privește amploarea grupurilor nominale cu genitiv, cât și prin simpla lor frecvență: acestea apar cu o medie de **0,70** pe pagină în cazul transcrierilor de conversații și cu o medie de **13** pe pagină în textul științific.

4. Au fost formulate în timp mai multe ipoteze privind tendințele de utilizare a genitivului în limba română. În primul rând, s-a observat, în limba populară, o tendință de a substitui forma flexionară de genitiv prin construcții cu prepoziție sau cu articolul *lu(i)* devenit pur morfem cazual: *din cauza la o vecină, prietena lu fata asta* (cf. Pană Dindelegan 2003: 15). Tendința analitică, descrisă de Graur 1968³ – la care se adaugă, în limba actuală, tendința de folosire invariabilă a unor cuvinte (mai ales împrumuturi recente) – pare să defavorizeze genitivul. Pe de altă parte, Iordan (1948: 281–283) considera că limba cultă tinde să extindă construcțiile cu genitivul (ca și pe cele cu dativul)⁴. Utilizarea formei flexionare de genitiv – în concurență cu echivalentele sale formale – depinde în orice caz de registrul stilistic, de diferențele dintre tendințele culte și cele populare.

Nu este ușor de stabilit ce valoare stilistică putea avea alegerea construcției cu genitivul, între eventuale echivalente, în faze mai vechi de dezvoltare a limbii române literare⁵. La Dimitrie Eustatievici Brașoveanul, în prima gramatică românească, din 1757, apare o observație de natură stilistică, foarte interesantă, dar destul de obscură. În capitolul *Pentru sintaxis*, în care se fac mai multe distincții stilistice, în primul rând între sintaxa *simplă* („proastă”) și cea *ornată* („împodobită”), este explicată o modalitate de înlocuire a genitivelor:

Născătoarea cea proastă des și ales să mută întru căderea înainte punerii *întru* și *pentru*, precum: *Împărtășirea plângerii* să închipuiește ales *împărtășire întru plângere*, sau *împărtășire pentru plângere* (Eustatievici Brașoveanul 1969: 92).

Textul pare să spună că genitivul din limba obișnuită este substituit în limba elegantă printr-o construcție prepozițională. Nu e foarte limpede dacă enunțul se referă la un uz real, deja existent, sau conține o recomandare cultă; oricum, dacă este doar o propunere normativă, autorul însuși pare să o urmeze, cel puțin în introducerea sa – *Cuvânt de afierosire* –, în care grupurile nominale ample combină excesul de genitive cu construcțiile prepoziționale în discuție:

îmbunătățirea cea îndurătoare *întru îndreptarea* norodului, îmblânzirea cea îndreptătoare *întru putere*, măsurarea cea dreaptă *întru prisosință*, îndurarea *întru alegerea* îndreptărilor adevărului și bunătații (Eustatievici Brașoveanul 1969: 3; s.n.).

³ „În fond este trecerea de la sintetism la analitism. Rămâne de văzut dacă se va generaliza sau nu” (Graur 1968: 302; cf., pentru o altă extindere prepozițională în defavoarea genitivului, p. 332).

⁴ Motivarea e în parte de natură psihologică sau cognitivă: „Preferința pentru genitiv are, cred, și o cauză mai adâncă, de ordin psihologic. Limba cultă tinde spre construcții abstracte, fiindcă și mentalitatea celor ce o vorbesc manifestă aceeași tendință. În comparație cu formula prepoz. + subst., genitivul satisface mai bine această tendință: lipsa unui cuvânt de legătură între cele două substantive arată că raportul dintre noțiunile respective se face direct, fără intervenția unui element oarecum material, concret” (Iordan 1948: 282).

⁵ Nu ne referim la raportul dintre genitivul grupului nominal cu determinant și construcția prepozițională cu *de*, pentru că această alegere implică probleme semantico-sintactice mult mai complexe. Așa cum arăta Mioara Avram, într-un articol din 1980: „Deosebirea dintre construcția cu genitivul și cea cu prepoziția *de*, înregistrată de obicei în gramaticile noastre, nu privește frecvența sau caracterul învechit al uneia dintre ele, cum sugerează unele lucrări, ci o trăsătură care apune în general aceste două construcții, anume gradul de determinare” (Avram 2005: 124–125).

Indiferent de interpretarea pasajelor citate și de legătura între teorie și practica scrisului, rămâne demn de interes faptul că o gramatică românească de la mijlocul secolului al XVIII-lea pune în discuție unele situații de alegere sintactico-stilistică în construcția grupului nominal.

5. Un caz semnificativ, care ne poate permite să verificăm tradițiile normative și eventualele lor efecte actuale, este cel al grupului nominal conținând o succesiune de substantive în genitiv – necoordonate, ierarhizate prin relația specifică pe care fiecare o realizează cu substantivul precedent: *consecințele deciziei președinților comisiei*. Construcția este puțin probabilă în limba populară, cu excepția formulelor onomastice extensive și explicative (de tipul *Ion a lu Vasile a Măriei Vameșului*).

Lanțul de genitive aflate în raporturi ierarhice de mai multe niveluri e permis de recursivitatea sintactică, dar este limitat, în uz, de rațiuni cognitive și stilistice. În primul rând, prelucrarea informației condensate în relația de dependență repetată poate fi un proces dificil, cu atât mai mult cu cât formele de genitiv pot avea valori semantice diferite (posesie, obiect, subiect etc.), producând ambiguități⁶. În al doilea rând, plasarea în vecinătate imediată a mai multor substantive la genitiv poate produce, prin desinențele sau articolele identice, repetate la intervale foarte mici, un efect stilistic de rimă involuntară și de cacofonie⁷.

Acumularea unui număr mare de genitive devine așadar nerecomandabilă în măsura în care produce efecte negative în ceea ce privește atât claritatea, cât și eufonia mesajului⁸.

5.1. Pentru a înțelege etapele constituirii unei norme sintactico-stilistice, ar trebui să urmărim modul în care construcția în cauză a fost prezentată, de-a lungul timpului, în gramaticile și în manualele școlare românești.

În primele gramatici românești, destul de sumare, observațiile normative și mai ales recomandările de natură sintactico-stilistică sunt greu de găsit. O formulare explicită și limpede – în ciuda terminologiei datate și a latinismelor previzibile – apare totuși la Timotei Cipariu, în *Gramateca limbei române. Partea II. Sintetică*, București, 1877, în care găsim atât descrierea strict structurală a posibilităților gramaticale, cât și opțiunea culturală a utilizării lor limitate. Din punct de vedere formal, determinarea prin genitiv e recurentă și potențial infinită:

⁶ Tipurile semantice determină în mare măsură gradul de complexitate al construcțiilor cu genitivul. Grupurile conținând abstracte verbale sunt mai greu de procesat cognitiv decât formulele onomastice din limbajul popular, de tipul citat anterior, care se bazează pe recurența unei relații semantice de simplă apartenență.

⁷ Pentru franceză, Marouzeau 1969 condamnă atât *cacofonia* („*Cacophonie*. Le retour à brève distance de sons semblables, quels qu'ils soient, est d'ordinaire déplaisant”, p. 29), cât și rima involuntară („Le retour à de brefs intervalles de finales homophones crée une gêne dans l'énoncé lorsqu'il est accidentel (...): «La réalisation des conditions mises à la continuation de leur collaboration»”, p. 34).

⁸ Cacofonia poate fi produsă și de coordonarea genitivelor, în vreme ce neclaritatea semantică e un produs al subordonării în lanț.

De aci, cuvintele dependente de la alt cuvânt sunt dependențele lui, și într-o propoziție complexă pot să fie cât de multe, încât și cuvintele dependente pot să-și aibă mai încolo dependențele sale, pr. «cartea nașterii lui Is. Chr., fiului lui David, fiului lui Abraam», cu șeasă genetivi de dependență, cu aposite cu tot (Cipariu 1992: 272).

Peste câteva pagini apare însă recomandarea clară și motivată de a se limita înlănțuirea substantivelor la genitiv:

Însă și numele pus înainte poate să depindă de la alt precedente și așa să fie și el pus asemenea în genitiv, pr. *foaiele careii vieței, facerea semnului crucei; verdeța ierbei câmpilor; frumusețile florilor plantelor* etc., și așa mai încolo, estinzând numărul numelor cu relațiunea genitivale. Numai cât estensiunea prea lungă și încă cu cât este mai lungă cu atât este mai neplăcută, atât pentru îngreunarea înțelesului, cât și pentru monotonia formelor repetite fără întrerupere. De aceea și concatenarea genitivilor este a se restrânge pre cât se poate mai mult (Cipariu 1992: 324–325).

Recomandarea normativă re apare, după aproape un secol, în ediția din 1966 a *Gramaticii Academiei* (GA), ilustrată cu un citat din presa vremii (tipic pentru „limba de lemn”):

E bine totuși să se evite înșirarea de prea multe substantive în genitiv: «Problemele îmbunătățirii tehnicii securității și respectării regulilor de protecția muncii să stea în centrul atenției conducerii uzinei, a inginerilor, maiștrilor, a tuturor muncitorilor». *Munca*, 2906 (1957), p. 2/3 (Popescu-Marin 1966: 121).

În versiunea din 2005 a gramaticii academice (GALR), indicația se păstrează, într-o formă mai succintă: „Aglomerarea de genitive e bine să fie evitată” (Popescu-Marin 2005: 599).

Între timp, evaluarea normativă a înlănțuirii de genitive fusese cuprinsă pe scurt și în aspectele sale esențiale în *Gramatica pentru toți* a Mioarei Avram:

Se recomandă evitarea mai multor genitive la rând, îndeosebi a celor cu structură formală asemănătoare. Construcții ca *grădina vecinului colegului fiului meu* sunt inestetice (neufonice), iar uneori și echivoce prin dificultatea de a se urmări lanțul de relații (1997, p. 65–66).

Referiri la succesiunea de genitive se pot găsi și în unele ghiduri de redactare apărute în ultimele decenii: cu modele în care „sunt evitate cele trei genitive succesive” („reafirmarea dorinței României”, Șerbănescu 2000: 198) și sfaturi practice: „Utilizarea preferențială a abstractelor verbale ascunde pericolul apariției unui lung șir de genitive. În acest caz, desfacerea în grupuri verbale e preferabilă” (Vulpe 2002: 182).

5.2. În stilul jurnalistic actual, formulele juridic-administrative sau politice în care sunt frecvente concatenările de genitive joacă un rol secundar, apărând doar în unele subvariante stilistice. În genere, atrag atenția lanțurile cuprinzând cel puțin trei genitive, dintre care fiecare e atributul termenului precedent: „o reflectare a efectului prezenței agenților” (EZ 1079, 1996, 4). Succesiunea a două genitive e frecventă și normală; apariția a mai mult de trei e însă foarte rară. Secvența de patru substantive în genitiv se poate datora integrării sintactice a unui titlu care conținea deja două genitive: „amânarea adoptării Legii accelerării privatizării” RL 1431, 1994, 3).

În determinarea gradelor de acceptare a construcțiilor intră factorii evocați în recomandările lui T. Cipariu sau ale Mioarei Avram: dificultatea de a urmări relația semantică și mai ales monotonia repetării cacofonice a formelor. Sunt deci mai ușor de acceptat succesiunile în care alternează terminații diferite ale substantivelor (articolul apărând în forme masculine și feminine, la singular și la plural): „să se concentreze asupra *îndeplinirii obiectivelor programului*” (EZ 2318, 2000, 11); „membrii *delegației coordonatorilor proiectului UNICEF*” („Adevărul” 3861, 2002, 3). O terminație identică (aceiași gen și număr, aceeași variantă combinatorie a morfemelor) face să devină supărătoare chiar succesiunea a două genitive – „*prelungirea suspendării arestării*” („Meridian” 504, 1994, 16) – , cu atât mai mult secvențele mai ample care o cuprind: „un aspect relevant al *ignorării primejdiei goanei*” (EZ 1115, 1996, 4); „*represalii împotriva firmei fiicei prefectului*” (EZ 2313, 2000, 12); „în afara acestor elemente specifice *decorului momentului întâmplării*” (EZ 1115, 1996, 4) etc.

Excesul de genitive asociat cu extensiunea pleonastică poate deveni și un mecanism utilizat parodic: „*Relansarea accelerării intensificării procesului de iuțire mai rapidă a luptei anticorupție*” (AC 20, 1999, 8). Enunțul devine comic nu numai prin numărul adjuncțiilor nominale, ci și prin redundanța lor semantică.

6. O recomandare sintactico-stilistică destul de veche (din a doua jumătate a secolului al XIX-lea), reluată sporadic și exersată inconsecvent, nu s-a transformat niciodată într-o normă clară a românei literare. De altfel, ținând seama de complexitatea fenomenului (omonimie sau variație a morfemelor de genitiv, necesități semantico-textuale de construcție, tradiție a frazei ornate, diferențiere de registru), o normă mai rigidă (care să limiteze, de exemplu, numărul treptelor de subordonare posibile) ar fi fost permanent încălcată. E o situație destul de tipică pentru normarea limbii române, în care doar puține recomandări sintactico-stilistice au căpătat un caracter imperativ. În ciuda conotațiilor sale negative recente (prin asociere cu maniera stilistică a „limbii de lemn”), concatenarea excesivă a genitivelor este tolerată și de cele mai multe ori trece chiar neobservată.

BIBLIOGRAFIE

Avram 1997	=	Avram, Mioara, <i>Gramatica pentru toți</i> , ed. a II-a, București, Editura Humanitas, 1997.
Avram 2005	=	Avram, Mioara, <i>Studii de morfologie a limbii române</i> , București, Editura Academiei Române, 2005.
Cipariu 1992	=	Cipariu, Timotei, <i>Opere</i> , II, ed. Carmen-Gabriela Pamfil, București, Editura Academiei Române, 1992.
Eustatievici Brașoveanu
1969	=	Eustatievici Brașoveanu, Dimitrie, <i>Gramatica Rumânească – 1757</i> , ed. N.A. Ursu, București, Editura Științifică, 1969.
Florea 1983	=	Florea, Melania, <i>Structura grupului nominal în limba română contemporană</i> , București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983.
Graur 1968	=	Graur, Alexandru, <i>Tendențele actuale ale limbii române</i> , București, Editura Științifică, 1968.

- Iordan 1948 = Iordan, Iorgu, *Limba română actuală. O gramatică a „greșelilor”*, ed. a II-a, București, 1948 (ed. I: 1943).
- Irimia 1986 = Irimia, Dumitru, *Structura stilistică a limbii române contemporane*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1986.
- Marouzeau 1969 = Marouzeau, J., *Précis de stylistique française*, Paris, Masson et Cie, 1969.
- Pănă Dindelegan 2003 = Pănă Dindelegan, Gabriela, *Elemente de gramatică. Dificultăți, controverse, noi interpretări*, București, Humanitas Educațional, 2003.
- Popescu-Marin 1966 = Popescu-Marin, Magdalena, *Atributul*, în GA, 1966, II, p. 114–148.
- Popescu-Marin 2005 = Popescu-Marin, Magdalena, *Atributul*, în GALR, 2005, II, p. 592–618.
- Stan 2003 = Stan, Camelia, *Gramatica numelor de acțiune din limba română*, București, Editura Universității din București, 2003.
- Stan 2005 = Stan, Camelia, *Categoria cazului*, București, Editura Universității din București, 2005.
- Stan, Vasilescu 2005 = Stan, Camelia, Andra Vasilescu, *Grupul nominal*, în GALR, 2005, II, p. 73–104.
- Șerbănescu 2000 = Șerbănescu, Andra, *Cum se scrie un text*, Iași, Editura Polirom, 2000.
- Thom 2005 = Thom, Françoise, *Limba de lemn*, trad. rom., ed. a II-a, București, Editura Humanitas, 2005 (ed. orig.: 1987).
- Vulpe 2002 = Vulpe, Magdalena, *Ghidul cercetătorului umanist. Introducere în cercetarea și redactarea științifică*, Cluj-Napoca, Editura Clusium, 2002.
- Vulpe 2004 = Vulpe, Magdalena, *Opera lingvistică. I. Dialectal, popular, vorbit*, Cluj-Napoca, Editura Clusium, 2004.
- Wells 1970 = Wells, Rulon, 1970: *Nominal and Verbal Style*, în D. C. Freeman (ed.), *Linguistics and literary style*, New York, Kolt, Rinehart and Winston, 1970.
- Zafiu 2003 = Zafiu, Rodica, *Lațul de genitive*, în „România literară”, nr. 8, 2003, p. 14.

ABREVIERI

- AC = „Academia Cașavencu”, săptămânal, București, anul I: 1991.
- EZ = „Evenimentul zilei”, cotidian, București, anul I: 1992.
- GA = *Gramatica limbii române*, I–II, coord. Al. Graur, ed. a II-a, București, Editura Academiei, 1966.
- GALR = *Gramatica limbii române*, I–II, coord. Valeria Guțu Romalo, București, Editura Academiei Române, 2005.
- IVLRA = Liliana Ionescu-Ruxăndoiu (coord.), *Interacțiunea verbală în limba română actuală. Corpus selectiv și tipologie*, București, Editura Universității din București, 2002.
- RL = „România liberă”, cotidian, București, anul I: 1943; serie nouă [anul I: 1989].

*Facultatea de Litere
Universitatea din București
Str. Edgar Quinet nr. 5–7*

SUMARUL REVISTEI „LIMBA ROMÂNĂ” PE ANUL 2006

ISTORIA LIMBII

1. AVRAM, ANDREI, Variantele cuvântului *viclean* și palatalizarea labiodentalelor, **5–6**, p. 253–257.
2. BRÂNCUȘ, GRIGORE, Probleme ale istoriei limbii române în concepția lui Mozes Gaster, **5–6**, p. 269–278.
3. DIMITRESCU, FLORICA, Note despre *datare* și *predatare*, **5–6**, p. 301–310.
4. SARAMANDU, NICOLAE, Limba textelor vechi aromânești într-o cercetare recentă, **5–6**, p. 377–381.

VIAȚA CUVINTELOR

5. BOERESCU, PÂRVU, Dificultăți ale etimologiei limbii române: *I. vorbă, (a) vorbi; II. viarbă; III. voroavă; (a) vorovi*, **1–2**, p. 85–93.
6. BOERESCU, PÂRVU, Dificultăți ale limbii române: este *hahaleră* un cuvânt creat de I. L. Caragiale?, **3–4**, p. 133–138.
7. MĂRGĂRIT, IULIA, Note lexicale, **1–2**, p. 93–98.
8. MIHĂILĂ, ECATERINA, Prima atestare și etimologia toponimului *Oltenia*, **5–6**, p. 333–338.
9. NESTORESCU, VIRGIL, Note etimologice, **1–2**, p. 92–102.
10. NESTORESCU, VIRGIL, Note etimologice, **5–6**, p. 373–375.

ACTUALITĂȚI LINGVISTICE

11. GUȚU ROMALO, VALERIA, Gramatica limbii române, **1–2**, p. 3–5.
12. PANĂ DINDELEGAN, GABRIELA, Gramatica limbii române, **1–2**, p. 6–9.
13. SALA RĂDULESCU, MARINA, Complementele în GALR, **1–2**, p. 9–11.
14. ZAFIU, RODICA, De la gramatică la discurs, **1–2**, p. 12–13.

LEXICOLOGIE

15. ATHU, CRISTINA, Neologismele din engleză în perspectiva lucrărilor normative DOOM¹ și DOOM², **1–2**, p. 41–52.
16. MĂRĂNDUC, CĂTĂLINA, Familia de cuvinte, **1–2**, p. 52–64.
17. VINTILĂ RĂDULESCU, IOANA, Scrierea lui *niciun(ul)* și a altor cuvinte „formate”, **1–2**, p. 14–23.

LEXICOGRAFIE

18. HRISTEA, THEODOR, Un tip *sui-generis* de omonime derivative: *latinism (I)* și *latinism (II)*, **5–6**, p. 315–322.

LR, LV, nr. 5–6, p. 439–442, București, 2006

DIALECTOLOGIE

19. AGACHE, LILIANA, Unități de măsură în documente particulare moldovenești de la începutul sec. al XVII-lea, **5–6**, p. 245–252.
20. MĂRGĂRIT, IULIA, În legătură cu originea particulei *alde* (pe baza graiurilor românești din Bulgaria), **1–2**, p. 103–112.

FILOLOGIE

21. BARBU, VIOLETA, Cartea catolică – instrument de misiune și diplomatie în Țările Române în sec. al XVII-lea, **5–6**, p. 259–268.
22. CHIVU, GH., *Carte de pre ruditul lumii*, o copie transilvăneană din *Palia de la Orăștie*, **5–6**, p. 279–285.
23. DIMA, CRISTINA-IOANA, Două redacții mai puțin cunoscute ale *Apocalipsului Maicii Domnului*, **5–6**, p. 287–300.
24. MAREȘ, ALEXANDRU, Note despre *Proorocirea Sibilei*, **1–2**, p. 65–71.
25. MIHĂESCU, DORU, Considerații asupra versiunilor românești ale *Sinopsisului* atribuit lui Inochentie Ghizel, **5–6**, p. 323–331.
26. TEODORESCU, MIRELA, O problemă de paternitate, **5–6**, p. 393–395.
27. TIMOTIN, EMANUELA, *Ieși, năjite, pricăjite* ... de la „molitvele minciunoase” la descântece, **1–2**, p. 72–83.
28. TIMOTIN, EMANUELA, Un text magic manuscris inedit, **5–6**, p. 397–402.
29. URSU, N. A., *Meșteșugul doftorîi*, primul tratat de medicină în limba română, tradus din grecește de doctorul muntean Ștefan Vasile Episcopescu, între anii 1805 și 1817, **5–6**, p. 403–416.
30. VÂRBAN, FLOAREA, Filologia – cercetare transdisciplinară, **5–6**, p. 417–430.

GRAMATICĂ

31. DINCĂ, GAROFIȚA, Substantivul cu utilizare adjectivală în limba română actuală, **1–2**, p. 25–30.
32. GUȚU ROMALO, VALERIA, Accidente în dinamica limbii actuale: *oarece*, **5–6**, p. 311–314.
33. MOLDOVEANU, GHEORGHE, Aron Pumnul și ortografia limbii române, **1–2**, p. 30–39.
34. MOROIANU, CRISTIAN, Probleme de etimologie internă. Derivarea cu sufixe, **5–6**, p. 351–372.
35. STANCIU ISTRATE, MARIA, Cuvânt tradus sau calchiat?, **5–6**, p. 383–392.
36. ZAFIU, RODICA, Constituirea unor norme sintactico-stilistice: observații despre concatenarea genitivelor, **5–6**, p. 431–438.

ORTOGRAFIE

37. MIHĂILĂ, G., Contribuția lui Ioan Bianu la perfecționarea ortografiei românești, **5–6**, p. 339–349.

RECENZII ȘI NOTE BIBLIOGRAFICE

38. BĂDIC, MELANIA: Mihaela Popescu, *Metafora în poezia românească postmodernă, Generația '80*, București, Editura Arvin Press, 2004, 221 p., **1–2**, p. 117–119.

39. BĂDIC, MELANIA: Mihaela Popescu, *Dicționar de expresii în limba română*, București, Editura All, 2004, 127 p., 1–2, p. 119–120.
40. CELAC, VICTOR: Stelian Dumistrăcel, *Până-n pânzele albe. Expresii românești. Biografii – motivații*, Iași, Institutul European, 2001, 534 p., 1–2, p. 113–117.
41. POPESCU, MIHAELA: Melania Bădic, *Cântarea Cântărilor, o lectură hermeneutică a unui poem revelat*, Deva, Editura Emia, 2004, 365 p., 1–2, p. 121–123.

SEMNALĂRI

42. ANDRONACHE, PERSIDA: Maria Crișan, *Concordanțe istorice între traco-geto-daci hitiți și etrusci pe bază de texte și alfabet*, 1–2, p. 127.
43. BĂDIC, MELANIA: Ion Popescu-Sireteanu, *Vechi nume românești*, Iași, Editura Vasiliana, 98, 2003, 275 p., 1–2, p. 125.
44. BĂILEȘTEANU, ALINA ANDREEA: Florentina Natu, *Termeni de vânătoare în limba latină*, București, Editura Globus, 2005, 81 p., 1–2, p. 125.
45. BĂILEȘTEANU, ALINA ANDREEA, Dumitru Irimia, *Dicționarul limbajului poetic eminescian. Semne și sensuri poetice*, vol. I, *Arte*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2005, 246 p., 1–2, p. 126.
46. CELAC, VICTOR: Cristina Călărașu, *Studii de terminologie a profesiunilor. Încercare de sociologie lingvistică*, Editura Universității din București, 2005, 133 p., 1–2, p. 126.
47. DIMA, IOANA CRISTINA: Coman Lupu, *Din istoricul numelor de monede în limba română*, Editura Universității din București, 2006, 131 p., 1–2, p. 127.
48. DIMA, IOANA CRISTINA: Adriana Stoichițoiu Ichim, *Semiotica discursului juridic* (ediția a II-a), Editura Universității din București, 2006, 218 p., 1–2, p. 127.
49. DIMA, IOANA CRISTINA: Dragoș Vlad Topală, *Sintaxa propozițiilor subordonate din codurile juridice de la 1863–1865*, Craiova, Editura Universitaria, 2004, 434 p., 1–2, p. 127.
50. DIMA, IOANA CRISTINA: Marius Dan Drăgoi, *Folclor muzical din Spermezeu. Schiță monografică*, vol. I – II, Cluj-Napoca, Editura Limes, 2005, 331 p. + 299 p., 1–2, p. 128.
51. DIMA, IOANA CRISTINA: Felicia Șerban, *Lirica populară românească între est și vest. Studiu comparat de poetică*, Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință, 2005, 175 p., 1–2, p. 128.
52. DRAGU, RAMONA CĂTĂLINA: Maria Dumitrescu, *Dicționar de cuvinte recente, D.C.R. – 90; D.C.R. – 93*, Botoșani, Editura Agata, 2004, 280 p., 1–2, p. 125.
53. DRAGU, RAMONA CĂTĂLINA: Maria Dumitrescu, *Dicționar de cuvinte recente, D.C.R. – 2004*, Botoșani, Editura Agata, 2005, 171 p., 1–2, p. 125.
54. GEANĂ, IONUȚ: Cristina Călărașu, *Dicționar de terminologie a profesiunilor actuale*, Editura Universității din București, 2004, 222 p., 1–2, p. 126.
55. GEANĂ, IONUȚ: Gabriela Haja, Elena Dănilă, Corina Forăscu, Bogdan Mihai Aldea, *Dicționarul limbii române (DLR) în format electronic. Studii privind achiziționarea*, Iași, Editura Alfa, 2005, 76 p., 1–2, p. 126.

IN MEMORIAM

56. GHERMAN, CRISTINA, Luiza Seche (1926–2005), 1–2, p. 129.

VARIA

- 57. Alexandru, Mareș: Bibliografia lucrărilor (1966–2006), **5–6**, p. 235–244.
- 58. SALA, MARIUS, Alexandru Mareș la 70 de ani, **5–6**, p. 233–234.
- 59. STERIAN, FLORIN, Bibliografia românească de lingvistică (BRL, **48**, 2005), **3–4**, p. 139–229.
- 60. Indicele revistei „Limba română” pe anul 2006, **5–6**, p. 443–462.
- 61. Sumarul revistei „Limba română pe anul 2006”, **5–6**, p. 439–442.

INDICELE REVISTEI „LIMBA ROMÂNĂ” PE ANUL 2006

INDICE DE MATERII*

- BIBLIOGRAFIE, ~ia de lingvistică 139–229, ~ia lucrărilor lui Alexandru Mareș (1966–2006) 235–243.
- COMPLEMENT, ~ul direct, perspective noi 9–11, ~ul indirect, perspective noi 9–11.
- CULTURĂ, ~ra religioasă ca instrument de misiune și diplomație 259–268.
- CUVÂNT, ~ul unitate lingvistică de bază 4, 7, 12, familia de ~e 52–64, ~e care desemnau unitățile de măsură în Moldova (sec. al XVII-lea) 245–252, variante ale ~ului *viclean* 253–257, originea unor ~e: calc sau traducere ? 383–392.
- DERIVARE, ~a cu sufixe 351–372.
- DIALECTOLOGIE, graiuri românești din Bulgaria 103–112, 103; texte vechi aromânești 377–381
- DISCURS, ~12–13.
- DISCURSIV-PRAGMATICĂ, perspectivă ~ de analiză 5, 8.
- DOOM, 14–23, 41–52.
- ENUNȚ, definiție a ~ului 4, organizare a ~ului 5, gramatica ~ului 5, 7, 8, 12.
- ETIMOLOGIE, ~ia unor cuvinte: *hahaleră* 133–139, *sibilă*, *sivilă*, *savilă* 65–67, *vorba*, (*a*) *vorbi*, *viarbă*, *vorovă*, (*a*) *vorovi* 86–93, *alde* 104–112, ~ia toponimului *Oltenia* 333–338, probleme de ~ internă 351–372.
- FILOLOGIE, ~gia cercetare: abordarea trans-disciplinară 471–430.
- FONETICĂ, palatalizarea labiodentalelor 253–247.
- MANUSCRIS, ~ul *Prorocirea Sibilei* 65–72, ~ul *Carte de pre ruditu lumii* 279–285, ~ul unui descântec 72–83, ~e ale *Apocalipsului Maicii Domnului* 287–300, ~ul unui text magic inedit 297–402, ~e: versiuni ale *Sinopsisului* atribuit lui Inochentie Ghizel 323–331, ~ul *Meșteșugul doftorii* 403–416.
- NEOLOGISM, ~e 41–52, 311.
- NORMĂ, ~me ortografice 30–39, constituirea unor ~me sintactico-stilistice 431–438.
- NOTĂ, ~ lexicală 93–98, ~ etimologică 92–102, 273–375, ~ bibliografică și recenzii 113–123, ~te despre *datare* și *predare* 301–310.
- OMONIMIA, ~ unor termeni: *latinism (I)* și *latinism (II)* 315–322.
- ORTOGRAFIE, ~ia lui *niciun(ul)*, ~ia altor cuvinte „formate” 14–25, norme ~ice 30–39, reformă ~ică 30–41, contribuția lui Ioan Bianu la ~ia limbii române 339–349.
- PATERNITATE, ~a unor lucrări recente 393–395, ~a traducerii *Meșteșugul doftorii* 403–416.
- SEMNALĂRI, ~ ale unor noi apariții 125–128.
- SENS, ~ul unor cuvinte: *năjit* 72–83.
- SUBSTANTIVULUI, utilizarea ~ui în poziții adjectivale 25–29.

* Indicele de materii a fost alcătuit de Anabella-Gloria Niculescu-Gorpin. Trimiterile se fac la paginile celor 6 numere ale revistei, corespondența fiind următoarea: nr. 1–2 = 1–130, nr. 3–4 = 131–230, nr. 5–6 = 231–462.

Pentru bibliografia publicată în nr. 3–4 ale revistei, cititorii sunt rugați să folosească indicele respectiv, care nu a fost inclus în cel de față.

INDICE DE AUTORI*

- Abrudan, D. 122
 Adam, I. 403–405, 408
 Adamescu Gh. 72, 98, 322, 347
 Agache, Liliana **245–252**, 290, 296
 Agura, D. D. 71
 Aitios 408
 Aldea, B.-G. [126]
 Alecsandri, V. 340
 Alexandrescu, Gr. 110
 Alexandrescu, Maria-Matilda 264–265
 Alexandru (diaconul)
 Alexandru al VII-lea (papa) 265
 Alexandru al VI-lea (papa) 265
 Aligheri, D. 295
 Ambroise, J. 262
 Anania, B. 121
 Anderson, Amanda 418
 Andreas, C. 63
 Andreescu, Șt. 261–263, 266
 Andronache, Persida **127**
 Anghelescu, M. 287
 Antofi, G. 73, 398
 Aramă, Lucia-Dalila 74
 Ardelean, D. 280
 Aristotel 264
 Aron, P. P. (episcopul) 263
 Asachi, Gh. 390–391
 Ascoli, G. I. 271
 Atanassova, Diana 79
 Athu, Cristina **41–61**
 Aurelian, P. S. 341
 Avram, A. **253–257**, 356
 Avram, Mioara 3, 54, 60, 103, 112, 351–352, 434, 436–437
 Azzolini, G. B. 264

 Bacalbașa, C. 135, 137
 Bacon, Fr. 423
 Baksić, P. 264–265
 Balacciu, Jana 339
 Balkanski, T. 103
 Bally, Ch. 321, 383–384
 Band, I. 276
 Barbolova, Z. 103
 Barborică, Elena 112, 393, 411

 Barbu, Violeta **259–268**
 Bardu, N. [377–381]
 Barițiu, G. 63, 340
 Barthes, R. 424
 Bassetti, B. 261
 Bayard, Florence 263
 Bădic, Melania **117–119**, [119–120] [121–123], **125**
 Băileșteanu, Alina Andreea **126**
 Bălcescu, N. 390–391
 Bărbuț, Dorina 98, 101–102, 373–374
 Bedouelle, G. 261
 Beeck, M(Van der). 267
 Bellarmin (cardinalul) 261, 264
 Berberini, A. 265
 Bercea, P. L. 29
 Berthoin-Mathieu, Anne 399
 Best, R. I. 401
 Beza, M. 265, 377
 Bianu, I. 65, 246, 249, 252, 271, 331, [339–349], 411
 Bidu-Vrâncianu, Angela 53, 60, 310
 Bireley, R. 263
 Bloch, O. 302
 Bobb, I. 304
 Boerescu, P. **85–93**, **133–138**
 Boeriu, E. 295
 Bogaci, Gh. 91
 Bogdan, D. P. 246–247, 249, 252, 304, 309
 Bogdan, I. 309, 342–343, 345–346
 Bogrea, V. 113
 Bolintineanu, D. 116
 Bolliac, C. 390–391
 Bolocan, Gh. 252, 309, 336
 Bologna, V. 403, 411
 Borgia, C. 265
 Brancovici, Gh. 325
 Branickj, S. 267
 Bratu, C. 112
 Bratul (popa) 400
 Brătescu, Gh. 411
 Brătianu, I. C. 136
 Brâncuș, Gr. 112, **269–278**, 338
 Brânzeu, F. 109
 Bréal, M. 302

* Indicele de autori a fost alcătuit de Cristina-Ioana Dima. Cifrele tipărite cu caractere aldine trimit la articole și recenzii publicate de autor; cifrele puse între paranteze drepte trimit la recenzii sau discuții despre autor; celelalte cifre trimit la pagini în care este citat autorul.

- Breban, V. 318, 322
 Brückner, Al. 330
 Budaens, G. 423
 Budeanu, C. 302
 Budiş, Monica 109, 112
 Bulgaru, D. 264–265
 Bulgăre, Gh. 375
 Buşă, Daniela 335
 Buză, Emanuela 309, 331
 Byck, J. 3, 103, 112, 351, 367
- Calder, W. M. 424
 Calotă, I. 349
 Candrea, I.-A. 72–73, 75, 91, 98, 116, 269, 322
 Cange, D. 399–400
 Cantacuzini, G. Gr. 346
 Cantacuzino, C. 264, 266–267, 304, 309
 Cantacuzino, Ş. 121
 Cantemir, D. 328, 330, 389–391
 Capidan, Th. 134, 138, 378, 380–381
 Caracaş, R. 411
 Caradă, E. 136
 Caragiale, I. L. 115–116, 133, 135–136, 138
 Caragiu-Marioţeanu, Matilda 379
 Cardini, F. 400
 Cardona, G. R. 401
 Carocci, S. 265
 Carol I 346
 Carpov, Maria 260
 Cartoian, N. 66, 69, 74, 259, 269, 271, 288–289
 Cavallioti, Th. A. [377–381]
 Cazacu, B. 98, 82, 375, 386, 393
 Călăraşu, Cristina 112, [126], 310
 Cărbăuşu, M. 294
 Căndea, V. 264
 Celac, V. **113–117, 126**
 Cernovodeanu, P. 66, 264–265, 335
 Chartier, R. 259–260, 263
 Chastel, A. 66, 69
 Chiriacescu, Rodica 339
 Chirilova, Anni 79
 Chishull, E. 266
 Chiţimia, I.C. 113
 Chivu, Gh. 57, 77, 102, 252–253, 256, **279–285**, 289, 309, 331, 346, 397
 Cîiaşanu, G. F. 96–98
 Cicanci, Olga 264
 Cihac, Al. 63, 72, 79, 97, 99, 101, 273, 276–277
 Ciobanu, Fluvia 388, 392
 Ciocea, I. 252
 Cioculescu, Ş. 136, 138
 Cioranu, C. (postelnic) 76
 Ciorănescu, Al. 72–73, 85, 91, 98, 102, 133–134, 137, 316, 322
 Cipariu, T. 30, 31, 32, 33, 35, 272, 321, 339, 435, 436–437
 Clement al VIII-lea (papa) 261
 Coahuţ, Cornelia 98
 Coleman, Ch. B. 423
 Coman, P. 94, 98, 133, 138
 Comenius 377
 Comnen, I. 263
 Constantin (împăratul) 423
 Contaris, Chiril (patriarhul Constantinopolului) 265
 Coresi (diaconul) 88, 115–117, 234, 388
 Corniţescu, E. 122
 Cortelazzo, M. 308–309
 Cortelazzo, Michele 309
 Coseriu, E. 10, 256–257, 427
 Costea (dascălul) 66–67
 Costin, M. 115, 330–331 334
 Costin, N. 264, 328
 Costinescu, Mariana 102, 252, 283, 331, 414
 Coşbuc, G. 302
 Coteanu, I. 53, 60, 63–64, 91–92, 349, 371
 Covens, J. 335
 Creangă, I. 94, 114
 Creţia, P. 121
 Creţu, Gr. 91
 Crihană, M. 423
 Crişan, Maria [127]
 Cusanus, N. 423
 Cuza, A. C. 368
 Cuza, Al. I. 368
 Cvasnăi, Maria 112
- Dabija, N. 96
 Dankanits, A. 260
 Datcu, I. 72, 339, 398
 Dauzat, A. 302
 Dănăilă, I. 372
 Dănilă, Elena [126]
 Delavrancea Ştefănescu, B. 115
 Densuşianu, Ov. 82, 86, 88, 90–91, 96, 273, 277, 313, 320–321, 337, 344
 Deroy, L. 384
 Derrida, J. 424
 Descartes, R. 423
 Diaconescu, I. 29
 Diaconovici, L. 272
 Diaconu, M. 345
 Diculescu, C. 337
 Diez, Fr. 272

- Dima, Cristina-Ioana **128**, 284, **287–300**
 Dima-Drăgan, C. 260, 266–267
 Dimitrescu, Florica 30, 112, **301–310**, 367
 Dimitrescu, Gr. 305
 Dincă, Garofița **25–39**
 Dindelegan Pană, Gabriela **6–9**, 30, 59, 309–310, 434, 438
 Dinică, Andreea 352
 Dinu, M. 86
 Dionisie (episcopul Buzăului) 404
 Djamo-Diaconiță, Lucia 303, 309
 Doinaș, Șt. Aug. 348
 Dominte, C. 53, 351
 Donat, I. 334
 Donceva, Ludmila 79
 Dosithei (patriarhul Ierusalimului) 262, 266
 Dosoftei (mitropolitul) 65, 102, 115, 234, 264, 293, 326
 Dragu, Ramona Cătălina **125**
 Drașoveanu, D. D. 11
 Drăganu, N. 77, 289, 337, 400
 Drăgănescu, M. 348
 Drăghici, V. 392
 Drăgoi, M. D. [128]
 Drăgușanu, I. C. 115
 Drimba, Vl. 429
 Druță, I. 104, 110
 Dubois, J. 302, 371
 Dukova, Ute 79
 Dumistrăcel, S. [113–117]
 Dumitrescu, Maria [125]
 Dumitru-Verlag, D. 347
 Dupuy, B. 262
 Dura, I. 264
 Duridanov, I. 91
 Duțu, Al. 259–260

 Edroiu, Nicolae 335
 Eminescu, M. 37–38, 269
 Episcopescu, Șt. V. [403–416]
 Erasmus din Rotterdam 423
 Eustatievici Brașoveanu, D. 330, 434, 437
 Evghenikos, M. 262
 Evloghie (monah) 323–325

 Fecioru, D. 292
 Fedorovici, Mihail 69
 Fellini, F. 306
 Ferdinand al II-lea 267
 Filimon 114, 116, 390, 392
 Filitti, I. C. 411
 Fischer, I. 351

 Florea, Melania 432, 437
 Florea, P. 73
 Florescu, Cristina 133–138
 Forăscu, Corina [126]
 Frâncu 116
 Frederic al II-lea 261
 Freeman, M. 421
 Fuziu, L. 408

 Gabinschi, M. 93, 102
 Gabor (popa) 297
 Găldi, L. 301
 Galilei, G. 423
 Galinos 408
 Gaster, M. 69, [269–278], 287–288, 341, 402
 Geană, I. **127**
 Georgescu, Gh. 334
 Georgescu, Magdalena 75, 102, 252, 283, 331, 397, 414
 Georgiev, Vl. 338
 Gerov, N. 101–102
 Gerson 263
 Ghenadios Scolarios 262
 Gheorghiev, Vl. 91
 Gheorghiu, E. 411
 Gherman, I. 341
 Gherov, N. 105
 Gheție, I. 75, 233–234, 245, 247, 249, 252, 260, 282, 290–295, [393–395], 397, 400, 427–429
 Ghibănescu, Gh. 113, 331
 Ghica, Gr. M. 334
 Ghica, I. 114
 Ghiculete, Galina 98, 112
 Ghinoiu, I. 116
 Ghizel, I. [323–333]
 Giraud, J. 310
 Giurescu, C.C. 333, 336, 338
 Giustiniani, F. 262
 Golescu, D. 114, 386
 Golescu, I. 63
 Golopenția, Sanda 351
 Gorjan, G. I. 389
 Gorovei, A. 75
 Grafton, A. 424
 Graur 54, 55, 60, 112–113, 351–353, 367, 434, 437–438
 Grigorie (episcopul Buzăului) 412
 Gröber, G. 271, 274, 276
 Gross, G. 30
 Groza, L. 305, 310
 Guillory, J. 424, 428

- Gusmani, R. 386–387, 391
 Guțu, G. 91
 Guțu, Olimpia 252
 Guțu Romalo, Valeria **3–23**, 60, **311–314**, 339, 349, 438
 Haja, Gabriela [126]
 Hallier, J.-E. 424
 Haneș, P. V. 320
 Hasdeu, B. P. 72, 77, 88, 91, 112–113, 269–277, 287, 316, 337, 340–343
 Heliade Rădulescu, I. 32, 270, 272, 390, 392, 339
 Henkel, W. 262
 Herman, E. 261
 Hermann 302
 Herr, J. L. 66
 Hetzer, A. 379
 Hmelnițki, B. 323
 Hoancă, Lucian 336
 Hodoș, N. 331
 Hofmann, G. 264–265
 Holban, Maria 264–265, 333
 Holzmann, Verena 399–401
 Honterus, I. 335
 Hrisant Notara (patriarhul) 264
 Hristea, Th. 53–55, 59, 305, 310, **315–322**, 351–354, 356, 385–392
 Hristova, Boriana 79
 Hryniewicz, W. 262
 Humboldt, W. (von) 424
 Ibrăileanu, G. 317, 320
 Iliescu, Maria 375
 Imbs, P. 302
 Inocențiu al XII-lea (papa) 265
 Ioan Moldovanu (dascăl) 289
 Ionașcu, R. 339
 Ionescu, Gh. 334
 Ionescu-Ruxăndoiu, Liliana 112, 310, 438
 Ioniță, M. 252
 Ioniță, Magdalena 75, 397
 Iordan, I. 3, 10, 87, 92, 95–96, 113, 317, 337, 339, 344, 346, 351, 353, 434, 438
 Iorga, N. 246–247, 249–250, 267, 252, 355
 Ippocratis 408
 Irimia, D. [126], 432, 438
 Isbășescu, M. 375
 Isopescu, D. 36
 Ispirescu, P. 114
 Istrate Stanciu, Maria 295, **383–392**
 Iurcic, L. A. 93
 Ivanovici, V. 33
 Ivănescu, G. 92
 Izsák, S. 403, 405
 Jablonowski, S. 267
 Jakobson, R. 256–257
 Jerković, Vera 70
 Jobert, A. 262
 Kalinderu, I. 344
 Kálmán, B. 261
 Kemény, J. 71
 Kerameus, N. 265
 Koch, L. 261
 Kogălniceanu, M. 107, 270
 Kokona, V. 138
 Koldinschi, L. 305
 Kopitar, B. 276, 377
 Krahe, H. 337
 Kristophson, J. 379
 Lacan, J. 424
 Lacroix, M. 422
 Lambrior, Al. 271–272, 341
 Larchet, J. Cl. 295
 Laurian, A. T. 32, 63, 319, 344, 371
 Lavrentie (ieromonah) 324–325
 Laymann, P. 261
 Lăzărescu, P. 98, 112, 375
 Lecca, O. G. 336
 Lecouteux, C. 401
 Legrand, E. 262, 403
 Lehist, I. 387
 Lesnea, G. 115
 Ligaridis, P. 264
 Littré, E. 322
 Litzica, C. 262, 264, 404
 Locke, J. 423
 Logan, Marie-Rose 423
 Loghin, C. 31
 Lombard, A. 346
 Longinescu, S. G. 92
 Lőrinczi Angioni, Marinella 256–257
 Lorinț 234
 Lüder, Elsa 349, 372
 Lupu, C. [127], 304, 310
 Lupu, V. (domnitor) 261–263, 266
 Lusebrink, H– J. 259
 Machek 89
 Machiavelli 265
 Mackay, C. S. 424

- Macrea, D. 271–272, 320, 339–342, 344
 Maday, D. S. 403
 Magnien, V. 422
 Maior, P. 32, 38
 Maiorescu, I. 339
 Maiorescu, T. 36, 38, 269, 271, 316, 339–346, 394
 Malala, I. 333
 Mancaș, Mihaela 310
 Mandrou, R. 263
 Maneca, C. 302, 310, 322, 426
 Manega (fam.) 411
 Mangra, V. 284
 Manoliu Manea, Maria 313
 Manoliu, V. 411
 Marcu, Fl. 310, 322, 372, 426
 Mardarie (Cozianul) 91
 Mareș, Al. **65–71**, 74–75, 80, 83, [233–234], 245, 247, 249, 252–253, 256–257, 260, 280, 282, 289–290, 393, 397, 400, 427–429
 Mareș, Lucreția 64, 349
 Marian, S. Fl. 16, 294, 398
 Marin, Maria 98, 105, 112, 375
 Marinescu, B. 112
 Marinković, Radmila 70
 Marouzeau, J. 435, 438
 Marta, M. 112
 Martin, A. 394
 Martinet, A. 389
 Marțian, I. 289
 Masera, Mariana 401
 Massim, I. C. 63, 319, 344, 371
 Matoré, G. 302
 Mauro, T (de) 310
 Mărânduc, Cătălina **52–64**
 Mărdărescu, Maria 98
 Mărgărit, Iulia **93–98, 103–112**, 375
 Măle, E. 263
 Mârza, Eva Selecká 260
 Melchisedec (episcopul) 79–80
 Mennini, I. 265
 Merrer, Madeleine (le) 71
 Meyer, G. 274, 276, 377
 Miclău, P. 389
 Mihăescu, D. 72, **323–333**
 Mihăescu, G. 96
 Mihăilă, Ecaterina **333–338**
 Mihăilă, G. 65, 74, 86, 91–92, 246, 271, 287, 303, 310, **339–349**, 385
 Mihnea, al II-lea 99
 Miklosich, Fr. 72, 79, 92, 271, 275–277
 Milescu, N. (spătarul) 234, 330
 Miletic, L. 71
 Miltenova, Anisava 65–69, 79
 Mirandola G. P. (della) 423
 Miron, P. 349, 372
 Mirska, Halina 388
 Misaroș, T. 279–280, 282
 Mitran, M. 30
 Mitterand, H. 302
 Moldovay, P. 291
 Moldoveanu, Gh. **30–39**
 Moldzianowski, Th. 267
 Molnar 272
 Mombaer, J. 263
 Morariu, B. 262
 Moraru, M. 65, 68–69, 289
 Moraru, S. 75
 Moraru Roman, Alexandra 75, 252, 309, 331, 397
 Moreno, A. C. 401
 Moroianu, C. **351–372**
 Mortier, C. 335
 Moscopoleanul, D. [377–381]
 Movilă, P. 262, 266
 Moxa, M. 65
 Muchembled, R. 259
 Munteanu, Șt. 320–321

 Natu, Florentina [125]
 Nauklerus, I. 65
 Naum, T. A. 347
 Năstase, Vera 352
 Năsturel, R. T. 267
 Neagoe, Victorela 103, 105, 112
 Neagu, F. 116
 Neamțu, G. G. 30
 Nectarie (patriarhul Ierusalimului) 266
 Nedelcu, I. 313
 Negomireanu, Doina 61
 Negruzzi, C. 388
 Negruzzi, I. 341
 Neiescu, P. 255, 257
 Nestorescu, V. **99–102**, 133–134, 138, 252, **373–375**
 Neț, Mariana 356
 Nicanor (monah) 324
 Nicolaescu-Plopșor, C.C. 97
 Nicolescu, A. 386
 Nicolescu, B. 420
 Nistor, I. 39
 Noailly, Michèle 25, 28, 30
 Nottara, Dositei 264

- Nuță, I. 341
- Oancă, T. 336
- Odobescu, Al. 316
- Ohrt, F. 400
- Olahus, N. 423
- Ollănescu-Ascanio, D.C. 341
- Olsan, Lea T. 401
- Oltean, F. 279
- Onu, L. 386, 393–394
- Oprea, I. 322, 349
- Orășanu, N. T. 135
- Ortvay 337
- Page, W. 266
- Pall, Fr. 264
- Pamart, P. 310
- Pamfil, Carmen-Gabriela 88, 92, 322, 349
- Pamfil, Viorica 112
- Pamfile, T. 72–73, 95, 98
- Pamphili Baptista, G. 261
- Panaitescu, P. P. 74, 325, 331
- Pană, Ruxandra 112
- Pann, A. 114
- Panu, G. 318
- Papacostea Danielopol, Cornelia 260
- Papadima, O. 73, 398
- Papahagi, P. 276, 377–381
- Papahagi, T. 89, 92, 113, 134, 138, 255, 257, 380–381
- Pápai, Fr. P. 403–405
- Parcević 265–266
- Paris, G. 275
- Pascu, G. 92, 354
- Pașca, Șt. 275
- Paul Eghinitul 408
- Pavel, E. 264
- Pavel, V. 105
- Pavelecu, Gh. 116
- Pătruț, I. 356
- Pârvan, V. 337
- Perpessicius, I. 37
- Petrino, D. 37
- Petrovici, E. 252
- Petrovici, I. 345–346
- Petru Cercel 99
- Peșinis, L. 134, 136, 138
- Peyfuss, M. D. 377, 381
- Philippide 88, 92, 271, 273, 277, 337
- Piccillo, G. 378
- Piccolomini E. S. 423
- Pigler, A. 264
- Pinto, Lucille B. 399
- Pippidi, A. 264
- Pisani, V. 383
- Pociațki, S. 265
- Poghirc, C. 338
- Poni, P. 343–344
- Popconstantinov, C. 79
- Popescu, Cornelia 252
- Popescu, Mihaela [117–119], **119–120, 121–123, 125**
- Popescu-Marin, Magdalena 72, 436, 438
- Popovici, D. 394–395
- Porfirie (monahul) 80
- Porumbescu, I. 31
- Pottier, B. 304
- Preda, M. 116
- Procopovici, A. 117
- Protase, D. 333
- Pulliu (fam.) 377
- Pumnul, A. [30–39]
- Pușcariu, S. 63, 92, 113, 117, 254, 257, 271, 273, 277, 337, 347, 351, 385–386
- Quemada, B. 308
- Quintescu, N. 340–344
- Rackoczi, Fr. 280
- Racviță, E. 305
- Radu, Rodica 322, 349
- Raevski, N. 93
- Raevski, M. 102
- Rafail (monah) 324, 330
- Rapport, D. 421
- Rădulescu-Codin, C. 109
- Reguș, Aspazia 252
- Reguș, C. 252
- Reinhards, W. 265
- Remondi, B. E. 262–263
- Rexine, J. E. 424–425
- Risbjerg, K. 423
- Riverain, J. 310
- Rizescu, I. 298, 385
- Robciuc, I. 252
- Roesler, R. 273–274
- Roja, G.C. 380–381
- Romansky, St. 88, 92
- Roques, M. 283
- Rosenfield, P. L. 419
- Rosenstan-Hansen, A. 111
- Rosetti, Al. 3, 92, 103, 112, 273, 276–277, 289, 313, 338, 351, 386, 393
- Rösler 337

- Roussel, B. 261
 Ruffini, M. 260, 267
 Ruhedorf, F.J. 335
 Russo, A. 317, 321
 Rusu, Dorina N. 339
 Rusu, Gr. 255, 257
 Rusu, V. 82
 Rutka, T. 267
 Ryan, W. F. 402
 Ryckel, D. (de) 263

 Sala, M. 61, 91–93, 138, **233–234**, 339, 349, 358, 372
 Sala Rădulescu, Marina **9–11**
 Samarian, P. Gh. 403–404, 411
 Sanchez, T. 265
 Sandfeld, Kr. 276, 384
 Saramandu, N. 98, 112, 375, **377–381**
 Sava, A. 246, 252
 Săineanu, L. 320
 Sbierea, I. C. 31, 36, 38, 98, 388
 Schram (colonel) 336
 Schuchardt, H. 91, 275, 287
 Schwantz, Fr. 335
 Scriban, A. 64, 72–73, 85, 88, 93, 95, 97, 99–101, 133, 138, 322
 Scridon, G. 302
 Seche, Luiza 339, 344, 371
 Seche, M. 339, 344, 371
 Sfetea, C. 354
 Simion, E. 339–340, 349
 Simionescu, Eufrosina 66, 68, 70
 Simmons, J.S.G. 234
 Simonescu, D. 66, 70, 331, 394
 Simonetti, V. 411
 Sincai, Gh. 304
 Sireteanu-Popescu, I. [125]
 Sollers, Ph. 424
 Somerville, M. 421
 Sorescu, M. 348
 Stahl, H. H. 113
 Staicu (grămăticul) 74, 77
 Stan (vătaf) 78
 Stan, Camelia 431, 438
 Stan, I. 255, 257
 Stancovici, R. 402
 Stancu, Z. 114
 Stati, S. 62
 Stănculescu, Fl. 334
 Stănescu, E. 137
 Stehr, N. 418
 Stoichițoiu-Ichim, Adriana 30, [127]

 Stroici, L. 253–254
 Sturdza, Dim. A. 137
 Suceveanu, Al. 333
 Suchianu, I. 345

 Șandru Mehedinți, Teodora 72
 Șandru, D. 109
 Șăineanu 272–273, 277
 Șăineanu, L. 72–73, 85, 88, 93, 113, 133, 136–138, 270
 Șerb, I. 82, 98
 Șerban, Felicia [128]
 Șerbănescu, Andra 436, 438
 Șincai, Gh. 38
 Șniter, Maria 80, 82
 Șoșa, Elisabeta 349
 Ștefan (popa din Dindeleag) 280
 Ștefan, Gh. 266
 Ștefan, I. 385
 Ștefănescu, I. 411
 Ștrempel, G. 66, 68, 74–78, 291, 294, 299, 339, 346–347, 397
 Șuteu, Flora 311, 349
 Șuteu, V. 98

 Tamás, L. 255–257
 Tavernay, A. 275
 Tăpkova-Zaimova, Vasilka 65, 69
 Tătaru-Cazaban, B. 264
 Tempea, R. 272
 Teodorescu G. Dem. 73, 78, 80, 97–98, 398
 Teodorescu, Mirela 112, **393–395**
 Teodorovici, C. 339
 Terlecki, M. 262
 Theophanes 277
 Thom, Fr. 432, 438
 Thomas, G. 384
 Tiktin, H. 3, 72–73, 85, 90, 93, 252, 276, 271, 302, 310, 341, 349, 372
 Timotin, A. 295
 Timotin, Emanuela **72–83**, 287, 295, **397–402**
 Titulescu, N. 271
 Tiugan, Marilena 112
 Tocilescu, Gr. C. 72–74, 82, 270, 277, 398
 Todorachi (logofăt) 77–78
 Tohăneanu, Gh. 113
 Toma de Aquino 264–265
 Toma, Elena 112
 Tomaschek 337
 Tomici, M. 252
 Topală, D. V. [127]
 Topliceanul, D. 411

- Trallianos, Al. 408
 Tsirpanlis, Z. 262
 Turdeanu Toşa, Ana 335
- Țapu, Chr. N. 72–74, 82, 398
 Țăra, V. D. 320
- Ucuta, C. [377–381]
 Udrescu, D. 98, 101
 Ullmann, S. 384
 Unbegaun, B. 383
 Ureche, Gr. 115, 326
 Urechia, V. A. 340
 Ursu, Despina 404
 Ursu, N. A. **403–416**, 437
 Uță, Oana 352
- Valente, J. 418
 Valla, L. 423
 Varlaam (mitropolit) 115, 326
 Vasilescu, Andra 431, 438
 Vasiliu, E. 119
 Vasiliu, Laura 63, 352
 Vatamaniuc, D. 340
 Văcărescu, I. 272
 Vârban, Floarea **417–430**
 Vârtosu, E. 416
 Velculescu, Cătălina 289
 Veselovski, A. N. 71
 Vianu, T. 394
 Vinnic, V. O. 93
 Vintilă-Rădulescu, Ioana **14–23**, 349
 Vladimir (cneaz al Kievului) 323
 Vourveris, C. J. 424–425, 428
- Vulliaud, P. 121
 Vulpe, Magdalena 98, 112, 257, 375, 431, 436, 438
 Vulpe, R. 337
- Wald, Lucia 63, 272, 351
 Wartburg, W. (von) 87, 93, 302
 Watson, J. B. 370
 Watts Moffitt, Pauline 423
 Webb, J. 421
 Weigand, G. 337, 379–380
 Weingart, P. 418
 Weiss, G. 418
 Wells, R. 432, 438
 Welykyi, A. Gr. 262
 Wenzel, S. 428
 Whitehead, A. N. 419
 Wodak, R. 418
 Wolf, Fr. Aug. 423–424
- Xenopol, A. D. 333
- Yonne 87
- Zăfiu, Rodica **12–13**, 14, 349, 354, **431–438**
 Zagaevski, V. 110
 Zaleski, S. 267
 Zanne, P. 114
 Zăstroiu, Victoria 322, 349
 Zenker, I. Th. 274
 Zgraon, Florentina 102, 252, 283, 331, 414,
 Zolli, P. 309
 Zsigmond, J. 260

INDICE DE CUVINTE*

- ALBANEZĂ: akë 275, i verbër 275, leră 134, lerë 134, mërgoj 275, pyll 275, tufë 275, uroj 275, urrej 275, vapë 275, verë 275, yndyrë 275.
- BULGARĂ: банциг 373, баския 373, врява 89, говор 89, каварма 374, кратуна 374,
- lichota 100, майке 374, майки 374, мака 374, макъе 374, маламашка 374, nejit 72.
- CEHĂ: nežit 72, svitek 102, vrana 89, vrata 89, vřava 88.

* Indicele de cuvinte a fost alcătuit de Marius Mazilu.

EBRAICĂ: Miriam 71.

ENGLEZĂ: behaviorism 369, behaviorist 366, city jeans 28, commentative 369, consumables 361, cross 416, derivative 321, flatfoot 387, love story 28, marker 49, night-club 28, night-table 28, permalloy 45, pipe line 44, single 47, strip tease 44, travelling 46, 48.

FRANCEZĂ: abattre 97, abattu 97, acrilique 306, affront 353, alcoolemie 307, alternative 307, antédiluvien 390, anticonceptionnel 308, anti-théâtre 307, archaïser 354, atomiser 307, autogestion 307, béhaviorisme 369, bon goût 390, bref 401, brevet 401, cancérologue 368, cancérologue 368, candisation 369, champagne 43, chauffeur 43, collaborationnisme 366, collaborer 385, 389, collinaire 368, colmatage 360, comital 361, commentatif 369, compacité 369, compétitivité 369, complexifier 369, consommable 361, contractile 361, copartageant 369, corporatiste 370, culturisme 362, culturiste 362, droit à l'antenne 307, grenade 399, hémorragie 391, karstification 369, kayak 356, La Petite Walachie 335, latinisme 315, 318, latiniste 316, 317, néologiser 354, philologique 426, philologue 426, pome grenade 399, précurseur 390, presque 387, sémantique 302, somnambule 384, suicidé 390, suicider 390, troisième âge 307, ufologue 58.

GERMANĂ: Abbpaupass 374, Abrihter 373, anreden 386, ausgeschnitten 386, Bandsäge 373, Baum 373, Eilzug 387, Eindruck 387, Eisenbahn 387, gemäss 386, Hauptmann 327, Jahr 385, Jahres 385, Jahreszeit 385, Jahrmarkt 328, Kappsäge 373, Kindergarten 387, Kleine Walachei 335, kommentativ 369, Kompaktheit 369, kurzichtig 386, Kurzstämmig 390, Landztrasse 386, Latinist 317, Leute 100, Liute 100, Lot 337, Lungenentzündung 386, Meerbusen 387, Naturalienkabinett 386, Neerbusen 387, Plattfuß 391, Polytechnikum 386, Quecksilber 387, Vorkämpfer 386, Zeit 385.

GREACĂ: ἁλολος 390, φιλολογέω 422, φιλολογία 422, φιλόλογος 422, φιλοσοφία 422,

ιατροσοφι(ον) 405, -ική 362, -ικόν 362, -ικός 362, proklínein 302, τραγί 136, τραγέλαφος 136, τραχανά(ς) 135.

NEOGREACĂ: -άκης 135, -άκι 135, ἁρμάδα 326, φαφαλιαρες 133, 134, χάχας 133, 134, 136, 137, χάχος 133, 134, λερὰ 134, 136, 137, λήρος 133, 134, -ος 134, προνοια 390, philopatris 390, Συβνλα 65.

ITALIANĂ: breu 401, breve 401, breviniellu 401, brevinu 401, brieve 401, calcareo 363, cancelleresco 364, commentativo 369, complotismo 366, compositico 369, comportamentismo 369, concertistico 369, contrattualista 366, Distretto di Rumanatz 334, Distretto di Vuultzo 334, Distretto Mehedintz 334, Distretto Syl Inferiore 334, Distretto Syl Superiore 334, -eo 363, ferrovia 387, greve 401, latinista 317, nessuno 17, pettiroso 387, piedipiatti 387, testadura 387.

LATINĂ: Alt 337, Alta 338, Altina 338, Alutas 337, Alutuus 337, anima 383, argentum vivum 387, auricula 276, -bilis 36, brevia 401, Caesareea 334, campana 275, casus 261, cedo 390, circumstantia 384, circumstantia 391, Cisalutana 334, 338, col- 390, collaborare 389, comitalis 361, conscientiae 261, Dacia Inferior 333, extraordinarius 390, 391, falcata 246, falx 246, fervat 86, fur 327, fustis 327, grossus 99, gutta 399, gutta maligna 398, gutta malogranata 399, haemorrhagia 391, hemigranea 399, hemigrania 399, herba 86, horreo 275, -ica 362, -icum 362, -icus 362, impressio 387, -itas 383, labor 390, ligna 87, magna 383, magnanimitas 383, 384, malefactor 390, manus 56, masculus 276, meningitis purulenta 80, -mens 59, mergere 275, mielgrano 399, migrana 399, migrane 399, migranea 399, molae 87, oculus 276, orare 275, orbus 275, ordo 261, paeninsula 387, singulus 276, sinus maritimus 387, sub- 390, suc- 390, succesor 390, Tabula Valachicae Cis-Alutanae 335, toxicare 97, Transalpina 335, Transalutana 334, 338, tufa 275, unctura 275, Valachia Austriaca 334, 338, Valachia Caesareea 335, 338, Valachia Minor 338, Valachia Turcica 335, ver 275,

verbum 85, 86, 87, vermis emigraneus 400, volo 276, Walachia 333, 334, Walachia Minor 334, Wallachia Austriaca 335.

MAGHIARĂ: csampás 365, feredő 326, fertály 247, fűrdő 326, hiába 256, hitlen 254, marha 254, mérce 248.

OCCITANĂ: avarver 87, varbo 87

POLONĂ: hetman 327, jarmark 328, lichota 100, nieżyty 72, piechota 329, procesija 329, szlach 329, szlyk 330, tur 330, turoń 330, szlik 325, żerebie 247.

ROMÂNĂ:

Aromână: arost 86, da 379, dă 379, hahă 134, jărzu 379, lardzi 378, lărdză 378, lărdzâ 379, mări 379, marî 378, 379, vreavă 89.

Dacoromână:

A: a 283, 293, á 33, -a 361, 367, á la 21, abajurglob 25, 28, abă 274, -(a)bil 361, abrig 373, abure 276, abureală 412, abzice 386, acadea 274, acă 275, acătare 275, accountant 51, aceeași 345, aceiași 345, același 345, -ache 135, acie 294, -aciu 367, acmu 294, acoperi 62, acoperire 62, acoperit 62, acord 62, acorda 62, acordat 62, acordic 353, activ 62, activitate 62, actor-cântăreț 28, actor-regizor 28, acum 12, 59, acvaforte 20, acvaplanare 20, ad hoc 17, adaptabilitate 353, Adas 57, ade 103, 105, 111, adevăr 62, adevărat 62, adidas 50, admira 62, admirabil 62, ADN 304, adora 62, adorabil 62, adorare 62, adorat 62, adorator 62, 353, adorație 62, advertiser-absolvent 50, aer-aer 27, aeroambulanță 20, aerobiotic 20, aerobioză 20, aeroportuar 20, afară din fire 390, afară din rând 390, 391, africanolog 354, afrikaans 42, afro 27, afront 354, ageamiu 274, Aghaton 28, -agiu 356, agiutor(iu) 283, agrăi 386, agricultură 386, agrobiolog 354, aguridă 274, aici 12, 59, -aie 364, aisberg 42, aiurist 354, aiurit 354, ajuta 62, ajutor 62, al 292, 293, alaltăieri-dimineată 21, alaltu 282, albaiulian 23, alb-argintiu 20, albăstriu 364, alb-lumina zilei 27, alb-negru 20, aldămaș 274, alde 103, 104, 105, 106, 108, 111, ale 103, 104, 105, 106, 107, 111, alege 87, ali

103, -(al)ism 361, alnicu 283, alogic 390, altun 337, alumn 304, 307, alună 356, aluniu 356, alva 274, amara 380, amarea 380, amaresc 34, amari 34, amărăsc 34, amărât 97, amăsurat 386, amblu 34, amețală 60, amiazezi 291, amoralism 353, amper 302, analist-programator 25, 28, analiticesc 362, -andă 361, andrea 274, andro- 59, androgin 59, -andru 59, angara 274, anger 34, anotimp 385, antăiu 34, ante-'89 23, antediluvian 390, anteluptător 386, anticoncepțional 308, anticorupție 27, antipurici 27, antirachetă 27, anti-Saddam 27, antistres 27, antitero 27, antonpanesc 58, antropofag 59, apă minerală 22, apă-grea 19, aprindere de plămâni 386, aproape 26, aprovizionă 58, aprozar 57, 58, aprozarist 57, -ar 352, 353, 361, 365, 368, -ară 352, ardă 293, -are 352, 367, argăsi 274, arhaic 354, arhaism 354, arhaiza 354, -arisi 363, aristocratism 353, armadă 326, armată 325, armăsar 256, -arniță 365, arpacaș 274, arșic 274, arunca 58, as-noapte 21, astă-noapte 21, astedei 253, Astra 57, asurzeală 412, -aș 356, 359, 365, 367, așa 283, așa și așa 22, așadar 12, -așă 362, așchie 275, așe 283, așijderea 345, atotputernic 58, ață 87, audzi 293, august 304, aurolac 20, austral 303, 306, autoacuză 21, autoadministra 21, autocefal 20, autocopiativ 20, auzi 343, auziră 283, -aver 35, avorbi 386, azi-dimineată 21, azi-măine 21, azi-noapte 21, -ă 134, 352, -ăciune 363, -ălău 367, ăntăietate 352, -ărea 367, -ărează 364, -ăreț 359, -ărie 357, 360, 365, 375, -ător 362, 370, -ătură 361, 362, -ău 364, 365, 366

B: baby sitteră 50, baby-sitter 44, babysitter 49, baby-sitteră 49, background 43, backhand 43, badlands 43, balaur 274, 345, balcanolog 354, balercă 250, balina 72, balneolog 354, Banatul Craiovei 335, Banatul Severinului 334, bandă 59, banjo 42, banking 44, 48, banner 44, 48, banțig 373, banzic 373, banzicar 373, barman 51, bas-bariton 20, baschetbal 42, baschetbalist 50, baschie 373, base-ball 43, 44, 46, baseball 44, basic 44, Basic-English 46, basist 50, baterie 135, bau 373, bau-bau 373, bax 44, baxuri 47, bazooka 44, 49, (a) băga de seamă 302, băiețaș 365, băiețel 365, băimărean 58, bălaur 345, bărbăniță 249, bătrân 56, 62, bătrânețe 62, Bălea 26, beat 52, Beatles 28,

beau 292, beflorul 373, berbece 274, bere 28, bestseller 44, 45, betran 34, bibilică 354, bibiloi 354, bibliotecă-birou 29, bici 62, biciui 62, Biedermaier 27, biftec 42, 43, big band 44, biker 44, 49, bikini 42, 48, 49, bill 44, bine-crescut 21, bine-cunoscut 21, binecuvânta 21, binefacere 388, binefacător 388, bine-venit 21, binevoitor 388, bio- 305, bioastronautic 305, biobucătărie 305, bioceramic 305, bioceramică 305, biocibernetică 305, biocid 305, biocombustibil 305, biocompatibil 305, biocontainer 305, biocosmetică 305, biocurent 305, biodegradabil 305, biodegradare 305, biodeteriorare 305, biodiversitate 305, bioenergetic 305, bioenergie 305, bioenergoterapeut 305, bioetică 305, biofilmografie 305, biofitotron 305, biogaz 305, biogeneză 305, bioindicator 305, bioîngrășământ 305, bioluminescent 305, biomagnetism 305, biomasă 305, biomatematică 305, biomaterial 305, biomedical 305, biomedicină 305, biometan 305, biopatologie 305, biopesticid 305, bioritm 305, bioritmologie 305, biosatelit 305, biosintează 305, biospeologie 305, 306, biospeologie 306, biostimulator 305, biostimulatoriu 305, biotehnică 305, biotehnologie 305, biotelemetri 305, biotelemetric 305, biotolerat 305, biotop 305, biotrofic 305, biovit 305, bip 44, biraiete 292, bit 48, bite 50, blazer 42, 46, 49, blăstămat 293, blem 292, bleumarin 364, blister 44, 48, 49, blochus 20, blocnotes 20, blocstart 20, 44, blovăsc 293, bluejeans 44, 48, blues 47, 48, bluff 42, 44, 46, 47, blugi 44, bluming 42, 47, bluză tăiată 386, boale 59, board 44, bober 42, 49, boburi 47, bodicec 42, bodicecuri 47, body 49, body bilding 44, bodigard 44, bodyguard 44, 50, bogatir 324, boghead 43, boinic 324, 326, bonjur 319, bonjurism 319, bonjurist 318, boogie-uri 47, boogie-woogie 43, 46, 48, boogie-woogie-uri 47, 48, boom 42, 47, 48, booster 42, 46, 49, bos 43, 50, boss 43, 50, bowling 46, boy 49, brace 297, brad 274, brain drain 44, brainstorming 44, 48, branch 44, brand 42, 48, brandy 42, 47, 49, 52, break 43, brec 43, brânză 56, breakfast 44, 47, breakuri 47, brec 43, 47, brezaie 330, bridge 42, 45, 52, bridge-ul 52, briefing 44, 48, brilliantin 364, broker 44, 49, 50, brokeriță 49, broșură-ghid 29, browninguri 47, bubui 58, bubuire 58, Bucuresci 343, Bucurescu 343, budacă 251, budala 136,

budăie 249, bulldog 42, buldozer 42, bună dimineața 22, bună stare 22, (cu) bună știință 21, bună-dimineața 23, bunăstare 23, bungust 19, 391, bun-platnic 20, bun-rămas 19, burete-păstrăv 100, bursuc 274, Bush 28, business 42, businessman 43, 46, 51, busurman 326, busurmănească 326, butoi 249, buză 274, 303, bypass 44, byte 50.

C: C.F.R. 57, cabinet fireesc 386, cabzăuri 373, cadă 249, 250, cadrulă 355, 370, cadrulat 355, cadrulatură 355, 370, cafea-filtru 25, 28, cafenea 355, cafeneluță 355, cafeniu 364, caftan 303, caiac 356, 370, caic 356, caicaș 356, caicașul 370, caimacam 356, cais 356, 370, caisiu 356, 379, cal 274, calamitate 312, calcaric 363, cald 62, cale 356, calic 356, calici 356, calicie 356, call-girl 44, 50, cam 26, camaraderesc 363, camaraderie 363, cameraman 51, camilpetrescian 58, camp 34, camping 41, 42, 48, cancelar 363, 370, cancelarie 370, cancelarist 363, 370, cancelaristic 363, cancellaria 363, cancellarismu 363, cancellaristi 363, cancellaristu 363, cancerolog 368, cand 34, candizare 369, canoe-caiac 28, canțelarist 363, cap 356, capăt 59, capitală 27, caradale 136, carboloy 42, 43, 49, cardiogramă 55, careva 313, carmin 364, carne 379, carpați 57, carră 379, carstificare 369, carte 357, carte-eveniment 25, 26, carti 34, casa 35, casă-monument 26, 27, cash 49, 52, castel 27, casting 48, cataif 302, catastrofă 27, 28, caterpillar 42, 46, 48, cath-can 43, catifea 356, 364, catifelat 364, catifele 356, catifelin 364, 371, catifeliu 364, 371, catifeluță 356, catolicesc 362, catran 357, cavărma 374, cavurmă 374, cazac 357, cazanie 361, cazarmagiu 356, cazarmă 356, cazma 357, căca 364, căcăreață 364, căcărează 364, căciulă 274, cădățuie 251, căimăcăneasă 356, căimăcănesc 356, călcător 363, călcătorie 363, căldură 62, călibil 356, călibilitate 356, călicică 356, călicuță 356, căpetenie 356, căpețel 364, căpețea 364, căptuși 93, căpușă 27, căra 59, căraușie 59, cărmujurea 357, cărticică 357, 371, cărturar 27, cărți 34, cărunt 364, 370, căruntă 364, 370, cărunțea 370, cărunțel 370, cărunțică 364, 370, cătră 293, cătrăneală 357, cătrănie 357, cătrună 374, cățara 357, cățărător 357, cățea 357, cățel 87, cățelușă 357, 371,

căzăcioaică 357, căzmăluță 357, câinilor 291, călți 357, călțos 357, câmp 34, 305, 357, 371, câmp lexical 305, câmp semantic 305, câmpie 371, câmpiu 357, 371, când 34, 348, cândva 313, cânelor 294, cânepă 274, cânilor 290, 293, cânt 61, cântare 348, cântec 364, cântecea 364, 371, cântecel 364, căpeață 371, cârlan 364, 371, cârlău 364, 371, cârmoață 357, cârmuj 357, cârnat 357, cârnătar 357, 358, cârnățarie 358, cârpaci 357, cârpăceală 358, cârpăcia 370, cârpăcie 358, cârpăcire 370, cârpăcitor 357, 358, cârpe 358, cârpire 358, cârșelnic 364, cârșenie 364, câșlar 358, câșlă 358, câșlărie 358, cât 34, câtva 313, 314, cealma 358, cealmeluță 358, ceară 34, 358, ceartă 359, 371, ceașel 354, Ceaușescu 354, ceașie 358, ceașist 354, ceea ce 15, ceferist 57, cel ce 15, celui 284, celulă vegetală 305, cent 48, 50, cerar 358, cerărit 358, cerc 358, cerca 34, cercă 34, cercevea 364, cercevică 365, cercurel 358, 370, cercuri 358, 370, cercurică 358, cercuriu 358, ceriu 290, 292, 293, cermălaie 364, cermălui 364, cerne 35, cerni 359, cernitură 359, certa 371, certăreț 359, 371, cerul 34, cetate 274, cetățean 27, cetină 359, cetioară 359, cetlui 359, cetluitură 359, ceva 313, 314, cevrea 364, cevrică 364, cezaricesc 359, challenger 44, charleston 42, 45, charlestonuri 48, charter 45, che 33, 34, cheag 359, cheesburger 48, chefăi 359, chefui 359, chegar 359, chegărie 359, cheie 27, 303, cheietură 359, chem 34, chemară 284, chemă 282, cheotoare 365, cheotură 365, chepeneag 365, 371, chepenel 365, 371, chepengel 365, cherestiar 365, cherestărie 365, cherestea 365, cherpicărie 359, cherpici 359, cherpiciu 359, cherry 44, 49, cherry-branduri 47, 48, cherry-uri 47, chesar 359, chesaricesc 359, chi 34, chiftea 356, chifteluță 356, chiloș 365, chiloșel 365, chiloși 365, chin 359, chingă 274, chinui 359, chiorăi 359, chiorcăi 359, 371, chipsuri 48, chirăi 359, chircăi 359, chirigias 359, chirigie 359, chisea 365, chisoi 365, 371, chit 134, chit că 22, chitit 359, chititură 359, chițibuș 360, 371, chițibușar 360, 371, chițibușărie 360, 371, chiui 360, chiuita 360, (cu/de-a-) chiuita 360, chow-chow 44, 49, 52, chow-chow-ul 52, cilibache 365, cilibidachi 365, cilibiu 365, (al) cincea 290,

cinci-degete 19, cine 34, cineva 313, cintezei 360, ciobăni 361, ciobănire 360, ciobârlan 365, ciobârlău 365, ciobârloi 365, 371, ciocârlan 361, 365, 371, ciocărlie 361, 365, 371, ciocărlită 360, 371, ciocârloi 361, 365, 371, ciocni 359, ciocnătură 359, ciofăi 359, ciofăit 359, ciofăitură 359, -cior 363, ciorapantalon 28, ciorbă 274, ciot 361, ciotolog 360, 371, cioturos 59, ciozvărcioară 360, cireadă 274, ciripelniță 365, 371, ciripi 274, ciripie 365, cișmea 358, cișmeluță 358, Ciucă 27, ciumpaș 365, 371, ciumpav 365, 371, -ciune 35, ciunti 359, ciuntit 359, ciuntitură 359, cizmă 361, cizmulică 360, când 348, cîntare 348, clarviziune 58, clau 43, clearing 43, 48, client 361, clientelar 360, clientelă 361, cliping 42, 48, clipită 360, clips 42, 48, clipuri 47, cliring 43, clironom 134, clocoteală 408, clown 43, clubman 51, clubmen 51, coapsă 274, coarneș 360, coastă 61, coca-cola 48, 49, cocher 46, cocker 42, 49, cockpit 42, 43, 46, 48, cocktail 43, 48, cocteil 43, 46, codalb 361, codan 365, 370, codană 361, 365, 370, codaniță 370, codarniț 366, codălbăuță 360, codănea 360, codănel 360, codănică 360, codăniță 360, coffe-break 44, colaborează 385, colaboraționism 366, colaboraționist 365, colac 365, colăcaș 365, colcot 414, colcoti 414, colectivist 136, colinar 353, 368, colină 368, colinda 357, colindător 357, colindătură 357, coliniță 360, colmata 360, colmatare 360, colnic 360, colcaș 361, colocăsanie 361, colocășel 371, colocășie 361, colocățel 361, colotan 366, 371, colotău 366, 371, colț 361, colțura 361, colțuri 361, colțuros 361, comenta 368, 369, comentativ 368, comicsuri 48, comițial 361, comiție 361, compact 369, compactitate 369, compactiza 369, compactizare 36, companie 367, compărțitor 369, competitiv 369, competitivitate 352, 369, complex 369, complexifica 369, complot 366, complotism 366, componist 369, componistic 369, comportament 369, comportamentism 366, 369, compound 42, 44, computer 42, 49, concediu odihnă 25, 28, concert 369, concert-colocvii 29, concert-dezbateri 28, concertistic 353, 369, concesiune 361, concesionare 361, concesiv 353, conciat 361, concietură 361, congresman 51, conjuncturalism 361, conjunctură 361, conlucra 55, 385, conspirativ 353,

constituțional 366, constituționalist 366, consulting 48, consum 361, consumabil 361, contabil șef 20, container 42, contondent 366, contondentă 366, contracta 361, contractabil 361, contractil 361, contractual 366, contractualist 366, contraface 55, controler 42, 49, conțopism 366, 371, conțopist 366, 371, conveier 41, 46, converti 367, convertiza 367, convertizare 367, convertizor 367, cool 44, 52, cooperativ 367, cooperativism 367, cooperativist 367, copil 26, 27, 361, 362, 367, copilandă 362, copilandrică 362, copilandru 59, 362, copilașă 362, copilă 362, copilărea 367, copilărie 367, copilică 362, copiliță 362, coptură 60, copy right 43, copyright 46, 51, copy-right 51, copyrightul 51, copywriter 44, corăbea 367, corbaci 367, corbalău 367, corcodea 367, corigent 354, corigență 354, corigibil 361, corner 42, 49, cornflakes 44, 48, coroner 44, corpancă 367, corpănică 367, corporatism 370, corporatist 370, corporație 370, costarican 23, costeliv 61, coș 362, coșurel 362, coșuri 362, cot 274, 362, cottage 42, 45, coturel 362, coturi 362, coțcar 362, coțcări 362, coțcărie 362, country 49, 52, country-ul 52, cover-girl 44, 50, cowboy 44, 49, 51, cowboy-i 52, craul 42, 46, crede 61, credibil 361, credul 61, creek 42, 45, creier 398, cresc 343, cresci 343, creștet 275, creștin 362, creștina 362, creștinător 362, creștiți 283, crezare 60, crichet 42, criminalicesc 362, cronofag 20, cronologic 20, crosing 42, crosist 50, crossbar 44, crossing-bar 43, crossing-over 46, crossing-shot 44, crown 42, 52, ctitor 363, ctitori 362, ctitoricesc 362, ctitorit 362, cultură 362, culturism 362, cumbara 327, cumincior 363, cuminte 363, companie 367, cumpănaș 367, cumpănă 274, cumva 313, cunoaște 62, curăța 363, curățaciune 363, curățătorie 363, curăți 363, curcubeu 367, curcubiță 367, curcudea 367, curea 363, curecheri 249, curechi 251, curele 363, curelușă 363, cureluță 363, curent 319, curgere de sânge 391, curling 48, curry 52, curry-ul 52, curta 363, curtărisi 363, curte 363, cuscru 274, cuscurlu 379, cuscurre 379, cuteza 274, cutter 44, 48, cuvânta 89, cuvânt-cheie 20, cuvânt-înainte 20, cuvânt-matecă 20, cuvânt-titlu 20, cuvânt-vedetă 20,

cuvini 363, cuviincios 363, cuviință 363, cuvios 363, Cuza 368, cuzism 368, cuzist 368, cy 34, cyborg 44, cyem 34, 35, cyp 35,

D: da 274, 378, 379, -(d)ache 365, Dacia Inferioară 333, d-ale 103, 108, 109, 110, dance 44, 52, dance-ul 52, dancing 46, 48, dandism 23, dandy 44, 49, 52, dandy-i 52, dascăl 274, datora 61, datori 61, dă 378, 379, dătător de viață 388, 390, de 434, de altfel 12, de bună seamă 21, de bunăvoie 21, de exemplu 12, de fapt 12, de jur împrejur 22, de pe 330, deadweight 43, deași 251, dealer 44, 49, 50, de-bine-facere 388, de-bine-făcător 388, de-bine-voitoriu 388, debye 41, decabrist 352, decembrist 352, deck 44, declara 62, declarație 62, dejuri 251, demâncat 22, demineață 282, deminează 282, 283, deminiata 294, denapoi următor 390, derbi 43, derby 43, 47, 52, de-sânge-vărsare 388, desen 28, desfăce 55, desfacere 55, desfăcător 55, desfăcut 55, design 27, designer 49, despărțasc 290, 294, destructor 352, (în) deșertu 282, dever 42, 48, 49, di 35, diamantin 364, didesuptul 293, diece 35, digit 50, dihania 292, din cauză 433, din partea 433, dinaintea popoului 390, dingo 49, dintr-odată 19, 22, diorthositor 323, diplomaticesc 362, director-animator 28, dirt-track 43, disc-jockey-i 52, disc-jokey 44, 49, 52, disco 27, 52, display 44, 47, 52, disputa 25, distrugător 352, doamna brand-manager 50, Doamne ferește! 22, dobitoc 27, document 27, dogger 42, 49, dolby 49, domnul 233, Domnul 233, Don Juan 26, dormi 35, dorojniță 324, 326, drag 62, dragoste 62, drept 290, dreptate 291, dribler 42, 49, 50, dribling 41, 42, 48, drive-in 52, driver 43, 46, 48, 49, 51, dropsuri 48, drug-store 44, drujâncă 247, drum 324, drum de țară 386, dry 52, dublu-casetofon 19, dublu-decalitru 19, ducat 304, duminică 379, Dumnedzeu 293, Dumnezău 294, Dumnezeu 233, 283, dumping 44, Dunărea 26, după prânz 22, dupe 330, duroflex 20, durori 283, durosop 20, dusără 291, 290, 294, duty-free 44, duty-free-uri 47, DVD 27, dyke 42, dyn 35, dzi 293, dzinirli 379, dziniră 379, dzise 290.

E: é 33, -e 48, 49, e 52, -ea 355, 357, 364, 367, -eală 357, 358, earră 379, -easă 356, -eață

- 364, eflora 54, -el 358, 362, electrocasnic 20, electrochimic 20, electronvolt 20, eleşteu 274, eli 294, elineşte 134, -elnic 364, -elniţă 365, -eluşă 363, 370, -eluţă 355, 356, 358, 370, e-mail 44, en 34, enclitic 302, enderept 35, engyţi 34, -enie 356, entorn 34, entreb 34, -enţă 366, envertesc 34, eprubetă 28, -er 48, 49, ereticesc 362, erou 27, -esc 363, esti 294, -eş 361, -eşte 363, eticesc 362, eu 12, euro 304, eveniment 26, exit-poll 44, exînscrie 23, expoziţie-concurs 29, expune 23, expunere 28, extincător 352, extra 23, extraordinar 390.
- F:** face 56, fading 48, fair 52, falce 246, falce 246, 251, familie 27, fan 44, 50, fană 49, 50, fanion 27, fantomatică 26, far 27, fara 34, făcătoare 365, făcător de bine 388, făcător de minuni 390, făcător de rele 390, făcătură 365, fâlce 246, 251, fâlci 246, fără 34, fără socoteală 390, fărădelege 388, 389, fărădelege 390, fărâncătoarele 294, fărşeroţi 380, fărtaiu 247, fărtaş 247, făt-logofăt 58, fărtaie 247, 251, fărtaş 247, fărtaş 247, fâş-fâş 58, fâşie 247, feed back 43, feedback 44, 46, feedbackuri 48, femeie 26, feredeu 326, ferestri 294, feribot 42, 46, fermecătoare 365, fermecătoarele 292, fermecătură 365, fetei 282, fetei 282, feteiei 282, (a) fi 313, (să) fiarbă 86, ficiilor 294, ficlen 254, fiecând 313, fiecare 15, 313, fiece 313, fiece 313, fiecum 313, fiere 408, fifty-fifty 44, filantrop 390, film-lecţie 29, filogerman 59, filolog 422, 426, filologa 422, filologic 422, filologie 422, 426, * filosof poet 28, filosofie 422, finiş 42, fir 254, 255, fire 87, firmă-fantomă 26, 27, fîting 42, 48, fitlanul 253, 256, fitleanul 253, fitness 42, fixing 48, fizică-matematică 28, flash 42, flashback 44, flash-uri 47, 48, flăcăiandru 274, flecar 134, flegmatic 354, flegmatism 354, flipper 44, 48, floare 54, 56, Floarea 57, floarea-soarelui 56, floare-de-colţ 56, flocotos 96, floral 54, florilegiu 54, florin 303, fluture-de-mătase 19, fluviu 26, 27, folk 44, folkist 50, forehand 42, fosilă 27, fotbal 46, fotbalist 50, fotomodel 50, foxterier 42, freu 34, frică 274, friptană 354, friptură 60, 354, frunză 28, frunze 283, ful 42, fulger 26, 27, full 52, full-time 44, fun-maker 50, fur 327, furgăsi 21, fustă-tub 27, fuştaş 324, fuşte 327.
- G:** game 43, game-uri 47, garden-party 43, garden-party-uri 47, 48, gastroenterolog 20, gastroenterologie 20, Gavriil 68, gay 28, 49, gazeta de perete 385, găleată 251, gândac-de-bucătărie 18-19, gândac-de-Colorado 19, gândac-negru 19, geană 34, geme 34, gentelman 51, gentle-man 43, gestică 353, getter 42, 49, ghe 34, ghem 34, 43, 46, ghi 33, 34, gi 33, 34, giallo 27, Gigel 57, Gigi 58, gigimă 325, ginere 34, 35, gingie 367, ginsuri 111, gioară 293, (nu)giudecă 294, giudeţilor 294, giudeţu 293, giudeţului 291, (au) giurat 293, giurământul 290, globe-trotter 42, 43, 49, globi 290, goană 58, gois 294, golf 303, golgeter 42, goni 58, Gorsc 70, goştină 99, graiuri 86, gramaticesc 362, grant 94, gravide 28, grămosteni 380, grăntoasă 94, greco-catolic 21, greder 44, grenadă 327, grepfrut 42, 46, greşalele 292, gri-argint 27, grill 44, grizzly 49, groggy 42, 52, groom 42, gugi(u)man 325, guler-glugă 28, gură 86, gust bun 390, guvern-marionetă 25, gy 34, gye 34, 35, 36, gyndă 35.
- H:** hacker 49, 50, hagan 328, ha-ha! 134, 137, hahaleră 133, 134, 135, 136, 137, hahalerie 136, hahău 137, haidamaci 133, haide 293, haihui 133, hal 137, Hamas 26, hamburger 44, 48, handbal 42, handbalist 50, happening 48, happy-end 43, 46, 48, Haralambie 26, hard rock 44, 51, hardpan 44, hardware 43, 44, harmăsar 256, hatman 327, havană 57, heavy metal 44, heba 255, 256, heliocentric 20, heliomarin 20, hent 42, hibaş 255, hibă 255, hibăli 255, hiclean 254, 255, 256, hie 254, 255, hi-fi 27, higheghe 255, hight-fidelity 44, hintă 255, hinteu 255, hipermarket 44, hipi 44, hipiot 50, hipnotizator 352, hippi 42, hippy 49, 52, hippy-i 52, hir 254, 255, 256, hires 255, hi-tech 27, hitlean 254, 255, 256, hobby 49, holding 48, holdup 44, homeless 44, 49, 50, homo 27, horă 256, horror 28, 44, 49, hotar 62, hotărâre 62, 312, hotărâre-apel 29, hotări 62, hotdog 44, 48, 51, hotdogul 51, hotel-restaurant 29, hotline 44, 52, house 44, 52, hovor 89, hrean 256.
- I:** -i 48, 49, ĩaba 255, 256, iacht 42, iarmaroc 327, iarnă 379, iaspie 304, iaspis 304, iatrosof 405, -ibil 361, IBM 26, -ic 363, 369, -ică 354, 356, 357, 358, 361, 364, 367, 370,

-icea 357, -icesc 359, -icică 356, 357, 370, iclean 255, 256, -icuță 356, (să-și) ie 294, -ie 356, 357, 359, 362, 383, iesti 253, ieșie 294, iezăr 294, -ifica 369, Ilie-Pălie 58, -in 364, -ină 100, incendii 28, inch 48, indoor 52, inimă 61, 383, input 44, insusietivu 37, -ioarnă 359, -ios 363, -isi 363, -ism 318, 319, 321, 353, 354, 362, 365, 368, 369, 371, -ist 317, 319, 321, 352, 354, 363, 366, 367, 370, -istic 364, 369, ișlic 330, -it 358, -(i)tate 356, -itate 369, -iță 358, 361, 362, 367, ițe 87, ițel 255, -iu 356, 357, 364, iubeaște 291, iubi 62, iubire 62, iubitor de patrie 390, -iune 363, -iv 353, 368, -iza 367, izbitură 408.

Î : (n-au) îmblat 294, îmblem 293, împăduri 61, împărăție 67, împreună-lucra 389, împreună-lucra 389, împreună-lucrare 389, împreună-lucrătoare 389, în 34, în ciuda 21, în jur 21, în jur de 21, în jurul 22, înături 57, în loc de 22, în locul 22, în mijlocul 433, înalt conținut de idei 386, înalbi 61, încălzi 62, încătrău 292, încătro 291, 293, încheia 359, încyn 35, îndemna 412, îndemnare 413, îndemnător 413, îndestulat 398, îndreptăți 312, îndritui 312, înfierbințală 413, înfrunt 353, înfrunta 353, ingenunchea 58, înghiți 34, înghet 35, înlătura 57, 58, 61, înmănușat 54, înmâna 54, înmuguri 61, înmulțescă 283, înota 345, înșălat 292, înșela 284, întorn 34, întreb 34, întru câțva 22, întru nimic 22, întru totul 22, întrucât 22, întruchipa 57, 58, întrulpi 302, într-un 19, într-un chip 57, într-un târziu 22, întruna 22, înțelegere 312, învăț 61, învățământ 352, învățătura credinței 386, înverzi 61,

J : jackpot 44, jacuzzi 49, jaluzea 367, jaluze 367, jarū 379, jaz 44, jazz 51, jazz band 42, jazzul 51, jărtvă 293, jeans 44, 50, jeanși 44, 50, jeep 44, jeepuri 47, jerbă 88, jersey 42, jirébia 88, jirebie 247, 251, jogging 48, joint-venture 44, joker 48, 49, jucărea 367, jucărie 367, județului 292, judocan 50, jumătate-de-om-călare-pe-jumătate-de-iepure-șchiop 20, jumping 48, junime 317, Junimea 318, junimism 317, 318, junimist 317, 318, 319, (au) jurat 290, jurnalism 353.

K : ketchup 45, 51, kidnapping 48, kitsch 27, kiwi 49, knockdown 42, 47, knockout 42, 47, know-how 43, 52, koala 49.

L : lady 49, lampagiu 62, lampant 62, lampă 62, lampion 62, lana 34, landlord 43, 53, lapdă 292, lapping 42, 46, 48, laptop 44, laser 27, latin 315, 317, 318, 320, 321, latinism 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, latinist 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, latinitate 316, latiniza 316, layout 44, 51, lălău 274, lătra 101, lături 27, 61, lână 34, Leamna 87, leasing 51, leasing lifting 48, lemnu 380, leorbă 100, lepturariu 37, -leră 134, leu-paraleu 58, leurdă 100, lichea 136, 137, lider 42, 46, 50, **lideră** 49, Lili 58, Lilișor 57, limbamentu 37, lin 62, liniște 62, liniști 62, liniștit 62, liotă 100, lipăi 100, listă-meniu 29, live 27, 52, living-roomuri 48, livinguri 48, lobbism 41, lobby 44, 47, 52, lock-out 43, locomotivă 27, loopinguri 48, lopping 42, lovire 408, lu(i) 434, lucra 35, 55, (a) lucra împreună 385, lucrăm 34, lucrarea pământului 386, lucrăm 34, (să) lucre 283, lumini 282, lup 56, * lup-câine 28, lustră-candelabru 28.

M : mache 374, machea 374, magnanimitate 383, 384, mai denainte cunoaștere 390, maichea 374, mai-mult-ca-perfect 20, malamașcă 374, malamușcă 374, mamă 27, mamut 27, man 51, manager 49, 50, manager-fete 50, manevra 54, manichiură 54, manipulant 56, manșetă 54, manufactură 56, maraton 27, marcher 49, mare 61, 383, maree 28, marfă 26, 254, (să) margă 294, marionetă 27, marker 48, 49, marketing 42, 48, marketingar 49, maroniu 364, martir 27, martor 304, masă-birou 28, masă-dulap 28, mascur 276, massă 345, mass-media 43, 49, masterand 50, mașină-capcană 20, mașină-unealtă 20, maxi 27, maxwell 48, Maya 27, măiculiță 374, mănâncă 292, mănășă-răzătoare 28, măr 34, mărfuri 28, mărime 63, mărinimie 61, 391, 383, 384, mători 304, mâine-diminează 21, mâine-poimâine 21, mâinile 291, mâna 63, mânăș 631, mână 54, 348, (de ~) mâncat 22, mână 292, mânător 363, mânătorie 363, (să) mânăce 283, (să nu) mândi 283, mânui 54, mânule 293, mânăuță 54, mânăușită 54, mânz 274, mărtoagă 27, mazădă 293, Mc Luhan 28, mecanica fluidelor 305, 306, mecanică quantică 305, meciul 51, megawatt 50, melniță 248, men 51, meniciune 37, -mente 59, mentuiaște 253, mer 34, mergător înainte 390, merge

- 275, (să) mergem 294, mergi 294, (să) mergim 294, mertic 303, mestecătoare 365, mestecătură 365, meteo 27, mi 398, miazăzi 293, miazăzi 283, micro 27, midi 27, mielușă 354, mielușică 354, mierniță 248, mierte-fierte 58, mierță 248, milord 50, Mimi 58, mini 27, mințasc 294, miriștină 100, mirță 247, 248, 251, miss 49, 50, mistress 46, 50, mișailor 292, mișeilor 290, 292, 294, miterez 325, 328, miting 42, mitingist 50, mitinguri 48, mititei 135, mititel-înfășătel 58, miusiulmani 326, mină 348, model 27, 50, modeling 44, 51, modellingul 51, Modern style 44, mofturos 60, Molière 26, molitva 78, 398, monopolist 353, monstru 27, monument 27, monumentală 26, morcov 86, morment 34, mortasip 324, mortasipia 327, moscopoleni 380, moto 27, mouse 44, 47, mozoc 97, mugur 274, mugure 276, mul'ara 380, mulgător 60, mulsoare 60, mult 314, mulți ani 57, mulțumi 57, 58, munca în asfalt 385, muncă 60, (să) munce 294, muncetoriul 293, munci 60, muncitor 56, muncitoresc 60, muncitorul 291, murg 274, muscal 69, mușchi 275, muzăcheari 380, muzeu 27.
- N:** navă-școală 25, navetă 354, navetism 354, navetist 354, navomodel 48, năjit 72, 74, 78, 80, 82, năjitură 82, năjoanie 82, neam 67, neci 35, negociator-șef 20, negruvodean 23, negură 274, nemernic 353, nemica 292, nemică 294, neoclasie 20, neoclasicism 20, neocomunism 20, neolatinism 321, neoliberal 20, neologic 354, neologism 354, neologiza 354, nevoitori 398, newyorkez 50, 58, -nic 364, niciodată 15, niciunul 14, 15, nimică 290, 293, ninja 27, ninsoare 60, niște 314, noastre 253, noduros 60, non-EU 22, non-stop 44, 52, nor 291, noroi 295, nosstri 253, nostru 253, număra 87, numărătură 85, 87.
- O:** ó 33, o dată cu 22, O. K. 52, -oaică 357, oameni 325, 327, oamini 294, -oară 370, oarecând 313, oarecare 16, 313, oarece 311, 313, 314, oarecine 313, oarecum 313, oareunde 313, obârșie 86, obiect 26, ochi 276, odată 2, odată ce 22, off-set 51, ofsaid 42, ofsaiduri 48, ofset 42, -oi 365, old-boy 43, 49, 52, old-boy-i 52, -olog 361, Olt 334, 337, 338, Olteni 336, 337, Oltenia 333, 334, 335, 336, 337, 338, Oltina 338, om-broască 29, om-orchestră 29, (a se) omorî pe sine 390, om-pasăre 29, om-punte 29, om-sandvici 29, one-man show 44, 47, ONU 27, opau 374, open 52, opensource-rii 49, optsprezecime 58, -or 367, oraș 303, oraș-port 29, oră 256, orb 275, orice 313, oricine 16, oriunde 313, -os 60, 96, 357, 361, 363, ospăta 290, otaștină 100, otroabe 415, otrobii 415, outsider 49, 50, over 45, overlock 45, ozenolog 58, ozenologie 58.
- P:** pacatele 293, pacatoșilor 290, paceaură 136, pacemaker 48, pack radar 42, pacurariu 34, pager 48, 49, pampers 50, panda 49, panifica 55, pantalon 28, pantalon trapez 27, pantof-sanda 28, paparazzi 306, 307, paparazzo 304, 306, 307, papist 304, paraflow 46, paravan 27, parkinguri 48, partinitate 386, party-uri 47, pasă 293, pasibil 361, pasirilor 283, passing-shot 43, 45, 48, passing-shoturi 48, (al) patra 290, patricieni 135, păcurari 292, pădure 275, păpuși 87, păstrăv 100, păstrăv de nuc 100, păstrăv roșu 100, pătrar 247, pân 415, până ce 22, pâne 282, până să 22, pântre 415, PC 27, pe 11, peching , 43, 46, pecurariu 35, pedigri 42, peking 43, pelagră 59, penalti 43, penaltiuri 47, penalty 43, 47, penny 49, pepsi-cola 48, permalloy 49, pește-auriu 19, picere 415, picior plat 391, pick-up 51, picura 60, Pierre Cardin 28, pihotă 329, pilot 26, 27, pindeni 380, pingpongistă 50, pintru 283, pipe-line 43, 44, 47, 52, pipeline 44, 48, pirat 27, pistreală 329, pita 95, pitchpine 44, pitecantrop 59, pitting 44, planning 48, 51, playboy 44, 49, 52, play-boy-i 52, player 48, 49, plăcintă 27, plânsă 290, pleopă 415, plopă 415, plotter 48, plumpox 44, poamă 86, pocher 43, 48, pocherist 50, poezia 367, poezie 367, poker 43, 46, 49, 50, pole-position 48, poliartrită 20, policalificare 20, politolog 20, politologie 20, polivalent 55, poloboc 248, 249, 250, 251, poloboce 248, poloveac 249, polovece 249, pop-art 43, porcotos 96, pom 86, porno 27, 52, porridge 52, porridge-ul 52, porrige 45, portocaliu 364, posac 96, posibil 361, post- 23, poster 48, 49, potend 34, pound 50, practicesc 362, prăpădit 57, prăpădită 57, pre 284, preaderare 23, preaprinde 23, precursor 390, preface 55, prefacere 55, prefăcător 55, 363, prefăcătorie

55, 363, prefăcătură 55, prefăcut 55, prelisti 293, prelistit 293, prelucra 55, preot 274, preoți 290, 291, presing 42, pretext 26, preut 290, preuții 290, preveșteala 292, pricăjit 82, prilesti 293, prim-balerin 19, primogenitură 20, primoinfecție 20, prim-solist 19, PRO 28, proamerican 23, proclitic 302, profeminist 23, program 26, prompter 49, pro-NATO 23, proșetie 325, prost 134, 136, 405, proștește 405, prostie 405, protagonist 386, proșesie 325, 329, provider 51, pseudo- 27, punk 28, 52, punkist 50, punte 27, pusără 283, pustiu 282, pustiu 282, pustiuu 282, pușcă 325, 329, pute 294, putina 249, 250, 251, putsenu 378, puțin 314, puzzle 52.

Q: quaker 42, quisling 42.

R: R.A.T.B. 57, racket 48, 50, radecina 35, radio 27, raid-anchetă 29, ranchuri 48, rândunea 365, rândunică 365, ranger 49, rap 27, 51, rapper 49, 50, rapul 51, ratecit 35, rating 44, 48, rădica 291, rămurea 354, rămurică 354, rănit 57, răpi 274, răsăritură 413, răsipiți 290, răspuns 28, rău 380, răufăcător 391, rău-platnic 20, războinic 353, răs 86, Răul de Moare 87, Răul de Mori 87, -re 55, 360, 361, realmente 26, rean 256, rece 293, recorder 48, 49, recorderman 51, recordmen 50, recunoaște 62, reface 55, refacere 55, refăcător 55, refăcut 55, referat-sinteză 29, regae 44, rege 27, reggae 44, 52, reggae-ul 52, relaxant 26, relaxare 26, releu 27, remember 51, repetent 354, repetență 354, retro 2, rezistență 302, rhyton 46, ridger 48, ridicară 291, rigă 134, roaming 48, roast beef 43, 46, 48, roastbeefuri 48, roate 59, rock 28, rocker 49, 50, rockeriță 49, rockuri 47, 48, aoSx 67, rolfilm 42, roller 44, 49, român 343, România 340, 343, românism 343, rosbif 43, rosbifuri 48, rousseauism 23, a|ʒw 397, rrămănu 380, rrăne 380, (r)roșu 380, rudit 283, rugăciune 398, rugby 43, 52, rummy 49, rumpe 283, rupere 60, , uptură 60, rusofil 58, rutherford 50.

S: -s 48, S.O.S. 46, safari 27, sambata 35, sandvici 27, 43, sandwich 43, Saniped 57, sant 35, 345, sanviș 43, sară 283, Savila 65, sănătate 26, 28, Sănducu 58, sârie 294, sârire 408, sângile 290, sănt 345, scaldam 34,

scaldă 58, scamnu 380, scâlda 58, scăldam 34, scânci 100, scheau 101, scheci 42, scheleton 42, scheting 41, scheuna 101, schif 42, schifist 50, schimb 34, schimer 101, schimonosi 274, schinci 101, schingiui 101, schip 42, scorer 49, scorere 49, scraper 41, scratch 45, 51, screper 42, scruber 42, scule 28, scurt de vedere 386, scurt la statură 390, scurtcircuita 21, scuter 42, 49, scymb 34, se 253, second-hand 28, securist 354, Securitate 354, sediment 353, self-made-man 44, 51, semnu 380, sent 35, sentiment 352, senviș 43, sepia 27, sergent-instructor 28, seter 44, setter 44, Sevila 65, sexapil 44, sex-apple 44, sexist 50, sex-simbol 50, sexy 27, 52, SF 27, sfășie 247, sfitoc 101, shaker 48, 49, shakere 49, shakeri 49, shakespearian 23, shetland 45, shocking 52, shoddy 49, shopping 44, shopping 44, show 51, 52, si 35, sibilă 65, siedind 34, sies 35, simbol 50, simțământ 352, single 27, 47, 52, singur 276, sintu 283, sinucide 21, 391, sinucigaș 391, site 52, sitlanul 253, 254, 256, skinhead 28, 44, 49, slash-ul 51, slopsuri 48, slow 46, slujitoriul 291, 292, 293, smant 415, smash 43, 51, smash-ul 51, smeș 43, smeșul 51, smoching 42, smog 49, snack 44, soare 67, sociocultural 20, sofistă 49, solicitant 353, somnoros 60, soție 27, soul 52, sound blaster 44, spargere 60, sparring partner 43, spălător 363, spălătorie 363, spărgător 60, spectacol 27, spicher 42, 50, spirit de partid 386, sport 26, sportivă 26, sportsmen 51, spray-uri 47, sprinkler 49, srilankez 23, (a) stabili 312, standing 48, star 51, stare împrejur 391, start 42, starul 51, statornicire 312, stârv 86, stea 27, 353, steeple-chase 43, steeplechase-ul 52, steeplechase 52, stelar 353, Steluța 57, stereo 52, sterp 274, steward 50, stewardesă 45, 50, sticksuri 48, stihi(i)nic 312, stihie 312, stingător 352, stoc 28, stocărie 374, stocher 42, stokes 42, 46, 51, stoper 42, 49, stopere 49, story 52, story-ul 52, strade 59, strădalnic 353, strămbi 294, streini 290, strembetate 34, stres 42, stretch 27, stricătoare 365, stricătură 365, striper 44, stripper 44, 49, 50, striptease 44, 52, strugure 276, struțocămila 134, studenți 28, succesor 390, sufragerie-salon 29, sulky 52, sulky-ul 52, sunt 345, 346, suntem 345, super 23, superlong 52, suporter 42, 50, surguci 325, surogat 27, surpriză 26, surugiu

- 274, sută la sută 26, Suțu 28, sveter 42, swicaskese 253, syne 35.
- Ș:** șaisprezecime 58, șampanie 43, șapte 283, șasa 283, șărpi 292, schiop 275, școala a multora meșteșuguri 386, școală 27, 319, școală latinistă 320, 321, școale 59, șef-redactor 28, șerpele 283, șerpelui 283, șerpi 290, sezământ 352, șiling 42, șitleanul 253, 255, 256, șleah 329, șlic 325, 330, șoc 26, șofer 43, șomaj 28, ști 283, știuc 415, știuculeț 415, ștuc 415, ștuculeț 415.
- T:** -t 368, tabloid 49, tacit 61, talisman 27, tamazlăcuri 111, tampon 27, tangibil 361, tăcea 61, tăcú 343, tălmăcire 312, tălmăcitor 312, tăpuși 97, tăroasă 283, tâlhar 327, târăș-grăpiș 58, târziu 35, târg 328, târguian 23, tele shopping 44, telecomanda 21, telecomunicație 20, teleconferință 20, teleshoping 44, tempera 27, templamentu 37, tenis 50, tenisman 51, tenismen 50, teologie 386, test 26, tester 48, thriller 48, ti 35, time 52, Tinuța 57, tip 27, toapsăc 97, toc 375, toc cui 27, tocărie 374, tomnii 415, toner 49, top 51, top secret 28, topless 44, 52, top-model 50, topsăcat 97, topseca 97, 98, topsicat 97, topsicătură 97, topsoacă 97, -tor 55, 293, 357, 359, 370, torent 26, tort 87, trade-unionist 50, traducător 312, traducere 312, traductibil 361, trahana 135, trailer 41, travelling 42, trei piese 28, treizecime 58, trening 28, trezit 413, trimăre 49, trimer 49, trimere 49, trimeri 49, trustmen 51, tsunami 304, 307, 308, tu 12, tufă 275, tun 325, 329, tunel 27, Tura 330, -tură 357, 359, 365, turca-brezaia 330, turcă 330, turcii 326, tutui 58, tutuire 58, tweed 42, 48, twist 42, 48, tyne 35.
- Ț:** Țara Mehedinților 334, Țara Oltului 334, Țara Severinului 334, țărancă 27, ți 398.
- U:** ucigaș de sine 390, -ui 359, -uliță 361, ultra 23, umblător în somn 384, umezeală 413, underground 27, 52, (pe) undeva 314, undeva 313, undi 290, -une 361, unghițe 290, 292, 293, unsprezece-metri 20, untdelemn 388, 389, 390, untură 275, upercut 42, -ur- 60, ura 275, uragan 27, -ură 355, 359, -urea 357, ureche 276, -urel 358, 362, uri 34, -uri 47, 48, 51, 52, 60, -urie 359, urî 275, urmă 274, -uros 60, -ușă 357, 363, 370, utroabe 415, -uță 355, 356, 357, 358, 370.
- V:** Valahia austriacă 335, Valahia Imperială 334, Valahia Inferioară 335, Valahia Mică 334, 335, var 302, vară 275, (a) vari 35, vatman 51, vatră 274, vă 34, văpaie 275, vărsare de sânge 388, vărzare 251, văzindu 283, vâjăit 80, vânt 414, vânzător 60, ve 34, vedetă 26, 354, * vedetă-actor 28, vedetism 354, vedetist 354, vânet 35, venin 408, 413, vent 34, verde-iarbă 27, vericând 313, vericare 313, verice 313, vericine 313, vericum 313, veșnic 353, viarbă 85, 86, 87, 88, 90, viața 35, (să) viază 283, viclean 253, 254, 255, 256, video 27, vierb 85, viezure 276, vifor 82, vindecătoare 365, vindecătură 365, viniț 379, vioară 28, Viorica 57, VIP 27, viteaz 324, vitel 35, viță-de-vie 19, vițel 255, vizavi (de) 312, voi 58, voievod 327, volei 42, volt 302, voravă 90, vorbă 85, 86, 87, 88, vorbi 85, 89, voroavă 85, 88, 89, 90, vorovi 85, 88, 90, vravi 90, vrea (a) 58, 313.
- W:** walkie-talkie 43, 52, walkmen 51, water-balast 43, 44, water-ballast 42, 44, waterpolo 43, watt-oră 20, watt-secundă 20, weekend 44, week-end 48, western 27, 42, 46, whisky-uri 47, white-spirit 43, wigwam 41, windsurfing 51, windsurfingul 51, witherit 41.
- Y:** yankeu 42, yeoman 42, 45, 51, yesman 51, yoga 42.
- Z:** Zapp 28, zăce 294, zeamă 414, zemuri 414, zgâria 56, zgârie-brânză 56, ziarism 352, zisă 291, 294, zmânțuit 415, zmânțuit 415, zoolog 354, zua 283, zvârli 58, zvoană 58, zvonii 58.
- Meglenoromână:** leră 134, rost 86.
- RUSĂ:** аристократизм 353, богатырь 326, богатырь 326, бусурман 326, высокоидейность 386, говор 89, граната 327, декабрист 352, детский сад 387, железная дорога 386, партийность 386, пехота 329, стенгазета 385, хаган 327, шлян 329, штурмовщина 385, vorona 89, зérebej 247.

RUTEANĂ: néžit 72, žerebij 247.

SÂRBĂ: gost 99, lichota 100, merica 247, nežit 72, posekü 96, poseka 96, svitak 101.

SÂRBO-CROATĂ: brzi voz 387, brzovoz 387, nežit 72.

SLAVĂ, bezakonije 388, blagodětelĩ 388, boX]XZw326, VoaxbZw 69, \Wbco VoaxbZP{ 69, \Wbco vVoaxbZPP 69, dřěvěno maslo 388, žizinpodatelĩ 390, žiznipodateli 388, iT\[{ VoaxbZP{ 69, iT\[{ vVoaxbZPP 69, krůvoprolitije 388, nežitů 72, posekati 96, posupiti 97, прWcтpW[ъ 329, tVabZw 69, bP\ovX[P 66, bXvX[X]P 65, b\W{cX bT 67, bx\WbXcX 67, cawVw 328, čudotvoríců 390.

SLOVACĂ: brzi vlak 387, brzovlak 387, hovor 89, vrana 89, vrata 89, vrava 89.

SPANIOLĂ: necio 133, ningún 17.

TURCĂ: altzn 337, baske 373, guğemin 325, içlik 330, kavurma 374, kayak 356, kivirma 374, malala 374, meteris 328, sorguçi 325, tarhana 135.

UCRAINEANĂ: бесурман 326, бесурмански 326, богатирь 326, бусурман 326, врава 89, vorona 89, врякати 89, дорожница 324, 326, гатьман 327, граната 327, натови 89, lychota 100, nežyt 72, oğava 89, паличик 325, піхота 329, polubok 248, порок 325, стрельбица 329, хаган 327, шапка 325, ярмарок 328, vorona 89.

LIMBA ROMÂNĂ

Calea 13 Septembrie nr. 13
050711, București 5
România

Founded in 1952
6 issues every year

Editor-in-Chief: Marius Sala

Assistant Editors: Gh. Chivu and Alexandru Mareș

Editorial Secretary: Doru Mihăescu

Romanian Associate Editors: Gr. Brâncuș, Valeria Guțu Romalo, Theodor Hristea, Camelia Stan, Laura Vasiliu, Rodica Zafiu

International Associate Editors: Silviu Berejan, Klaus Bochmann, Anatoli Ciobanu, Jiří Felix, Teresa Ferro, Christian Ionescu, Cicerone Poghir, Tamara Repina

LIMBA ROMÂNĂ is devoted to the study of the Romanian language: grammar, vocabulary, the literary language and stylistics, the history of Romanian linguistics, dialectology, language refinement, orthography, etymology, onomastics and philology, articles in general linguistics, commentaries, opinions on usage, notes and reviews. The journal also publishes annually an exhaustive bibliography of works in linguistics printed in Romania.

Editorial address: Redacția revistei LIMBA ROMÂNĂ, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, Calea 13 Septembrie nr. 13, 050711, București 5, România.

Books for review and publications for exchange should be sent to the address above.

Subscriptions should be sent to:

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE, Calea 13 Septembrie nr. 13, sector 5, 050711, București, România; tel. (4021) 318 8146, (4021) 318 8106; fax (4021) 318 2444; e-mail: edacad@ear.ro; adresa web: www.ear.ro

RODIPET S.A., Piața Presei Libere, nr. 1, sector 1, P.O. Box 33–57, București, România, tel. (4021) 318 7000, (4021) 318 7001; fax (4021) 318 7002; (4021) 318 7003; e-mail: rodipet@rodipet.ro

ORION PRESS IMPEX 2000 S.R.L., P.O. Box 77–19, sector 3, București, România, tel./fax (4021) 610 6765, (4021) 210 6787; tel. 0311 044 668; e-mail: office@orionpress.ro

